

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FIKHİN İMAR UYGULAMALARINA ETKİSİ

HAZIRLAYAN
Hasan KESKİN
1640207008

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Adnan KOŞUM

ISPARTA - 2023

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “*Fıkıhın İmar Uygulamalarına Etkisi*” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Hasan KESKİN

09.06.2023

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Hasan KESKİN
Öğrenci Numarası	1640207008
Enstitü Ana Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Programı	DOKTORA
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Adnan KOŞUM
Tez Başlığı	FIKHİN İMAR UYGULAMALARINA ETKİSİ
Turnitin Ödev Numarası	2142070184

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **313** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **06/08/2023** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 14'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

06/08/2023

Prof. Dr. Adnan KOŞUM

(KESKİN, Hasan, *Fıkıhın İmar Uygulamalarına Etkisi*, Doktora Tezi, Isparta, 2023)

ÖZET

Bu çalışmada *Fıkıhın İmar Uygulamalarına Etkisi* üzerinde durulmuştur. Konuya ilgili kavram ele alınarak başlanmış daha sonra da bu alanla ilgili kaynaklar ve geçmişten bu güne bunun literatürdeki yerine değinilerek devam edilmiştir. Bu alanın en temel unsurlarından biri olan bina, birçok yönüyle değerlendirilmiş ve bunların yapısal olarak fiziksel ve kültürel faktörlerden etkilendiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda binaların, bir kısmı yapım öncesini diğer bir kısmı da inşa sürecini ilgilendiren birtakım ilke ve esaslar çerçevesinde yapılmasının öngörüldüğü ifade edilmiş ve bunların her biri de fakihlerin görüşleri etrafında ortaya koyulmuştur.

Fıkıhın Müslümanlar tarafından meydana getirilen mimari yapılaşmadaki etkisi incelenmiş ve bu hususta belirleyici bir rol ve etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Bu anlamda cadde ve yollar ele alınmış ve bunların gerek genişlik gerekse kullanımı konusunda fakihlerce ortaya koyulan hüküm ve esaslar ifade edilmiştir. İlgili konuda üzerinde durulan bir diğer husus da konut ve diğer yapılar olmuştur. Bunlarla ilgili hususlarda fakihlerce belirlenen ve esas kabul edilen bazı prensiplerin belirleyici olduğu görülmüştür. Bunlardan biri olan ve temelinde de hadis bulunan zarar prensibine ilgili konuda oldukça geniş yer verildiği görülmüş ve fakihlerin ilgili husustaki birçok meseleyi bu prensip çerçevesinde değerlendirerek çözümlediği ifade edilmiştir. Ayrıca mezheplerin söz konusu prensiple ilgili yaklaşımları ele alınmış ve bu konuda özellikle Hanefî ve Mâlikîlerin söz konusu prensibi daha işlevsel kullanmaları yönüyle öne çıktıkları vurgulanmıştır. Farklı türdeki yapıların yol açtığı görmeye, sese, kokuya, duman ve sarsıntıya dayalı zararların önlenmesi konusunda fakihlerce etkin bir şekilde kullanılan söz konusu prensibin, İslam mimarisinde yapılaşmanın şekillenmesine yön veren en önemli etken olduğu belirtilmiştir.

Konut ve diğer yapıların mimarisini etkileyen bir diğer prensibin de mahremiyet olduğu ifade edilmiştir. İslâmî açıdan oldukça önemli olan söz konusu prensibin özellikle konutların iç ve dış mimarisini etkilediği ve bu anlamda İslam mimarisine özel bazı unsurların yapılarda yer almasını sağladığı belirtilmiştir. Yine kibleye doğru tuvalet ihtiyacını gidermenin fikhî boyutu ve bunun yapılaşmaya etkisi, bu konuda varid olan hadisler ve bunlar üzerine yapılan yorumlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Geçmişte birbirine yakın şekilde oluşan yapılaşma sonucu ortaya çıkan irtifak hakları ile genel olarak ortak kullanımı söz konusu olan duvar ve tavanla ilgili mesele ve bunların hükümlerine de konumuzu ilgilendiren kısmıyla yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İmar, Bina, Yapılaşma, Zarar Prensibi, Mahremiyet Prensibi.

(KESKİN, Hasan, *The Effect of Fiqh on Zoning Practices*, Ph. D. Thesis, Isparta, 2023)

ABSTRACT

In this study, the Effect of Fiqh on Zoning Practices is emphasized. The subject was started by dealing with the related concept and then continued by referring to the sources related to this field and its place in the literature from the past to the present. The subject was started by focusing on the concepts concerning the Islamic Reconstruction and Settlement Law and then continued by considering the sources of the Zoning and Settlement Law. The buildings, which are one of the most basic elements of an area, have been evaluated in many aspects and it has been stated that they are structurally affected by physical and cultural factors. Contemporarily, the buildings are envisaged to be built within the framework of some principles. Some of these are regarding with the pre-construction and the other part of the construction process and each of these has been put forward around the opinions of the jurists.

The effect of Islamic construction and settlement law on the architectural structuring created by Muslims examined. It turned out that it has a decisive role and effect in this regard. In this sense, avenues and roads were discussed and the rules and principles alleged by the jurists regarding both their width and use were expressed. Another issue that was emphasized in the relevant subject was housing and other structures. It has been seen that some principles determined and accepted as the basis by the jurists are decisive in matters related to these. For instance, the principle of harm, which is based on hadith, has been given wide coverage in the relevant subject. It has been stated that jurists have evaluated and resolved many issues on the compatible issue within the framework of this principle. In addition to these, the approaches of the sects to the principle in question were discussed and it was emphasized that Hanafi and Malikis stood out in question more functionally in terms of using the principle. Having to do with, this principle is used effectively by jurists to prevent the damage caused by different types of structures based on sight, sound, smell, smoke, and vibration. Indeed, these are the most important factors that shape the construction in Islamic architecture.

Moreover, another principle affecting the architecture of residences and other buildings is privacy. It has been stated that this principle, which is very important in terms of Islam, especially affects the interior and exterior architecture of houses. In this direction, some elements specific to Islamic architecture are included in the buildings. In other words the fiqh dimension of eliminating the need for a toilet in the direction of the qibla and its effect on the construction are evaluated within the framework of the hadiths on this subject and the comments made on them. In the past, easement rights emerged as a result of the constructions that were close to each other. The issues and provisions related to the wall and ceiling, which are generally in common use, are included in the part that concerns our subject.

Key words: Fiqh, Housing, Building, Construction, Loss Principle, Principle of Privacy.

ÖN SÖZ

İnsanların muhtelif ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak onların huzur ve mutluluk içerisinde bir hayat sürmelerini hedefleyen İslâm, imar alanında da bu hususu gözetmiş ve kişilerin her yerde özellikle de aileleriyle yaşadıkları hanelerinde kendilerine gerek maddi gerekse manevi anlamda zarar ve sıkıntı verecek her türlü husustan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürmeleri için bunları düzenleyen birçok ilke ve esas getirmiştir.

Fakihler de bunları farklı kaynaklar vasıtasıyla ortaya çıkarmış ve ilgili konudaki hükümler olarak bir kısmını fıkıh kitaplarının farklı bölümlerinde diğer bir kısmını ise müstakil eserlerde yer alacak şekilde yer vermiştir. Genel anlamda imarla ilgili hükümler şeklinde ifade edilmesi mümkün olan söz konusu hükümlerin mimarideki etki ve yansımalarının araştırılıp ortaya koyulması fıkıhın İslâm mimarisine olan etkisinin ve katkısının bilinmesi ve anlaşılması anlamında büyük bir öneme sahiptir. Ayrıca günümüzde bilim ve teknolojiye meydana gelen ilerlemeye paralel olarak hızlı bir gelişim gösteren mimaride gerek doğal afetler gerekse kent dokusuna uygunluk gibi bazı nedenlerden dolayı insanlar için daha yaşanabilir bir mimari tarz arayışının da devam ettiği bir gerçektir. Bu anlamda hem ilgili husustaki arayışlara bir seçenek olması hem de bu konuda İslâm fıkıh mirasında yer aldığı görülen zengin birikimin ortaya çıkarılarak bilinirliğini sağlamak için bu çalışmanın yapılması elzem görülmüştür.

Beni Fıkıhın İmar Uygulamalarına Etkisi başlıklı çalışmaya yönlendiren ve bu konuda her türlü desteği veren tez danışman hocam Sayın Prof. Dr. Adnan KOŞUM'a, katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM'a, Sayın Prof. Dr. Talip TÜRKAN'a, Sayın Doç. Dr. Ünal YERLİKAYA'ya ve Sayın Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN'a, doktora süresince her türlü yardım ve desteği sağlayan Sayın Yıldız DEMİR'e ve sabır ve anlayışla her zaman yanımda duran eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Hasan KESKİN

ISPARTA, 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

İMARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN KAYNAK VE LİTERATÜRÜ

1. İMARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN KAYNAKLARI.....	8
1.1. Birincil Kaynaklar	8
1.2. İkincil Kaynaklar	10
2. İMARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN LİTERATÜRDEKİ YERİ	15
2.1. Klasik Literatürdeki Yeri.....	15
2.2. Son Dönem Literatürdeki Yeri	24
3. DEĞERLENDİRME	31

2. BÖLÜM

BİNA MİMARİSİ VE FİKİH

1. MİMARİDE BİNA MEFHÛMU	32
1.1. Binanın Tanımı.....	32
1.2. Binanın Önemi	33
2. HÜKÛM BAKIMINDAN BİNA VE KISIMLARI	35
2.1. Bina Yapmanın Hükümü.....	35
2.2. Binanın Kısımları	37
2.2.1. İnşası Farz-ı Kifâye Olan Binalar	38
2.2.1.1. Mescid	38
2.2.1.2. Ribat (Sınır Karakolu)	39
2.2.1.3. Kale-Sur-Burç.....	40
2.2.1.4. Köprü	41

2.2.1.5. Hastane	42
2.2.2. İnşası Mubah Olan Binalar	43
2.2.2.1. Çarşılar.....	43
2.2.2.2. Minare.....	44
2.2.2.3. Baraj.....	46
2.2.3. İnşası Yasak Olan Binalar	46
2.2.3.1. Diğer Dinlere Ait Mabetler.....	46
2.2.3.2. Başkasının Arazisine Yapılan Binalar	49
2.2.3.3. Dinen Meşru Olmayan İşler İçin İnşa Edilen Binalar	51
3. BİNALARLA İLGİLİ GENEL İLKE VE ESASLAR.....	52
3.1. Binaları Yapısal Olarak Etkileyen Unsurlar	52
3.1.1. Siyâset-i Şer’iyye.....	53
3.1.1.1. Siyâset-i Şer’iyyenin Tanımı	53
3.1.1.2. Siyâset-i Şer’iyyenin Binaların Yapısal Durumuna Etkisi	54
3.1.1.3. Siyaset-i Şer’iyyenin Şehirlerin Yapısal Durumuna Etkisi	55
3.1.1.3.1. Siyâset-i Şer’iyyenin Şehirlerin Planlamasına Etkisi.....	55
3.1.1.3.2. Siyâset-i Şer’iyye Prensibi Çerçevesinde Şehirlerin Planlamasında Yöneticilere Yüklenen Görev ve Sorumluluklar	58
3.1.2. Örf.....	62
3.1.3. İklim.....	64
3.1.4 Teknoloji ve Yapı Malzemeleri	66
3.1.5. Kültür	70
3.1.5.1. Eşik	72
3.1.5.2. Kapı Tokmağı	74
3.2. Binaların Yapımında Gözetilmesi Gereken Genel İlkeler.....	78
3.2.1. Sağlamlık	79
3.2.1.1. Binanın Yapılacağı Zeminin Sağlam Olması.....	79
3.2.1.2. Kullanılan Malzemenin Yeterli ve Kaliteli Olması	79
3.2.1.3. İnşaat Malzemesinin Dinen Kullanılabilir (Mütekavvim) Olması ...	82
3.2.1.4. Necis ve Necis Hale Gelen Şeylerin Binalarda Kullanımı.....	82
3.2.1.5. Kişilerin Alanında Uzman Olması	86
3.2.2. Bina Estetiği ile İlgili İlke ve Esaslar	86
3.2.2.1. Binalarda Estetik	87

3.2.2.2. Binaları Süslemede Kullanılacak Malzemeler	88
3.2.2.2.1. Altın ve Gümüşten Elde Edilen Malzemeler	88
3.2.2.2.2. Canlı Varlıklara Ait Resim ve Şekiller	90
3.2.2.3. Mescidlerde Süsleme ve Estetik.....	93
3.2.2.3.1. Mescidlerin Süslenmesi Konusunda Mezheplerin Genel Yaklaşımı.....	93
3.2.2.3.2. Mescidlerin Süslemesinde Dikkate Alınması Gereken Genel Hususlar	95
3.2.2.3.2.1. Mescidlerin Süslemesinde Altın ve Gümüş Kullanımı.....	95
3.2.2.3.2.2. Mescidlerin Tavan, Duvar ve Diğer Yerlerinin Yazı ile Süslenmesi	97
3.2.2.3.2.3. Mescidlere Ağaç Dikilmesi.....	98
3.2.2.3.2.4. Mescidlere Kuyu ve Havuz Açılması	99
3.2.2.3.2.5. Mescidlerde Kandil, Mum ve Benzeri Şeylerin Kullanılması	100
3.2.3. Binaların Yüksek Katlı Olmasıyla İlgili İlke ve Esaslar	101
3.2.3.1. Yüksek Katlı Binanın Temelinin Sağlam Olması	103
3.2.3.2. Binanın Yüksek Katlı Yapısının Çevredeki Komşulara Zarar Vermemesi	104
3.2.3.3. Yüksek Katlı Binanın Zimmî Tarafından Yapılmaması	107
3.2.4. Bina Yapılacak Yerin Mülkiyeti, Can ve Mal Güvenliği Açısından Uygunluğu.....	109
3.2.4.1. Bina Yapılan Yerin Başkasına Ait Olmaması.....	109
3.2.4.1.1. Mubah Arazi	109
3.2.4.1.2. Mülk Arazi.....	113
3.2.4.1.3. Vakıf Arazi	118
3.2.4.2. Binanın Dış Etkenlere Karşı Güvenli Olması	122
4. DEĞERLENDİRME	123

3. BÖLÜM

YAPILAŞMA VE FIKHÎ PRENSİPLER

1. FIKHİN YERLEŞİM YERLERİNİN PLANLANMASINDAKİ YANSIMALARI.....	126
1.1. Yol ve Caddeler.....	127
1.1.1. Yolun Tanımı.....	128
1.1.2. Yolun Kısımları	129

1.1.3. Yolun Önemi	130
1.1.4. Yolun Genişliği.....	131
1.1.4.1. Ana Yol Genişliği	132
1.1.4.2. Ara yol Genişliği	133
1.1.5. Yollarla İlgili Genel Haklar	135
1.1.6. Yollara Yapılan İşgaller ve Bu Konudaki Fıkhî Hükümler.....	137
1.1.6.1. Binalarla Yapılan İşgaller.....	138
1.1.6.2. Yol ve Caddelere Binalarla Yapılan İşgallerle İlgili Fıkhî Hükümler	140
1.1.6.2.1. Ana Yollara Yapılan Bina İşgalleri ile İlgili Fıkhî Hükümler.....	140
1.1.6.2.2. Ara Yollara Yapılan Bina İşgalleri ile İlgili Fıkhî Hükümler.....	142
1.1.6.3. Atıklarla Yapılan İşgaller	143
1.1.6.4. Atıklarla Yapılan İşgallerle İlgili Fıkhî Hükümler.....	144
1.2. Konut ve Diğer Yapılar	146
1.2.1. Zarar Prensibi	147
1.2.1.1. Zararın Kavramsal Çerçevesi ve Tanımı.....	148
1.2.1.2. Zararın Kısımları	150
1.2.1.3. Zarar Prensibi ile İlgili Mezheplerin Genel Yaklaşımları.....	153
1.2.1.3.1. Hanefî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi	153
1.2.1.3.2. Şâfiî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi.....	155
1.2.1.3.3. Mâlikî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi	157
1.2.1.3.4. Hanbelî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi	158
1.2.1.4. Zarar Prensibinin Konut ve Diğer Yapılardaki Yansımaları....	160
1.2.1.4.1. Basit Nitelikli Zararla İlgili Hükümler ve Bunların Uygulamadaki Yansımaları.....	161
1.2.1.4.2. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler ve Bunların Uygulamadaki Yansımaları.....	162
1.2.1.4.2.1. Pencereler	163
1.2.1.4.2.1.1. Pencerelerin Kısımları.....	164
1.2.1.4.2.1.2. Baktıkları Yön Bakımından Pencelerle İlgili Hükümler.....	167
1.2.1.4.2.1.3. Pencerelerin Kapatılma Şekli	172
1.2.1.4.2.2. Açıldıkları Yön Bakımından Kapılarla İlgili Hükümler.....	173

1.2.1.4.2.2.1. Ana Caddeye Açılan Kapılarla İlgili Hükümler	174
1.2.1.4.2.2.2. Sokağa Açılan Kapılarla İlgili Hükümler	176
1.2.1.4.2.3. Terasla İlgili Hükümler	178
1.2.1.4.2.4. Dükkânlarla İlgili Hükümler	180
1.2.1.4.2.5. Minare ile İlgili Hükümler	183
1.2.1.4.2.6. Arazi Yapısı ile İlgili Hükümler	187
1.2.1.4.2.7. Bahçe Gözetleme Kuleleri ile İlgili Hükümler	188
1.2.1.4.2.8. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümlerin Yapı Planlamasına Etkisi	189
1.2.1.4.2.8.1. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümlerin Yapıların Cephelerine Etkisi.....	190
1.2.1.4.2.8.2. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümlerin Yapıların Girişlerine Etkisi.....	194
1.2.1.4.3. Sesten Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler.....	195
1.2.1.4.4. Koku ve Dumandan Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler...	198
1.2.1.4.5. Sarsıntı Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler	202
1.2.1.5. Zararın Önlenmesi.....	204
1.2.1.6. Zararın Hak Olarak Sabit Olması ve Bunun Uygulamadaki Yansımaları (Hıyâzetü'd-Darar)	205
1.2.2. Mahremiyet (el-Husûsiyye) Prensibi.....	209
1.2.2.1. Mahremiyetin Tanımı.....	210
1.2.2.2. Mahremiyetin Önem ve Mahiyeti	211
1.2.2.3. Mahremiyetin Kısımları	213
1.2.2.4. Mahremiyet Prensibinin Konut Mimarisine Etkisi	214
1.2.2.4.1. Konutların İç Doğru Açılan Mimari Bir Yapıya Sahip Olması	216
1.2.2.4.2. Kesik Girişler	217
1.2.2.4.3. Kapıların Karşılıklı Açılmaması.....	217
1.2.2.4.4. Pencereilerin Konumu	218
1.2.2.4.5. Teraslar	219
1.2.2.4.6. Konutların İç Bölümleri.....	220
1.2.3. Kibleye Doğru İhtiyaç Giderme ile İlgili Hükümler ve Bunun Konut Mimarisine Etkisi	222
2. DEĞERLENDİRME	227

4. BÖLÜM

YAPILARIN YAKINLIĞINDAN VE ORTAK KULLANIMINDAN KAYNAKLI HÜKÜMLER

1. İRTİFAK HAKLARI	231
1.1. Mecnâ Hakkı (Hakkü'l-Mecnâ).....	232
1.1.1. Mecnâ Hakkının Tanımı.....	232
1.1.2. Mecnâ Hakkı ile İlgili Hükümler	233
1.2. Mesîl Hakkı (Hakkü'l-Mesîl).....	234
1.2.1. Mesîl Hakkının Tanımı.....	234
1.2.2. Mesîl Hakkı ile İlgili Hükümler	235
1.3. Geçiş Hakkı (Hakkü'l-Mürûr).....	237
1.3.1. Geçiş Hakkının Tanımı.....	237
1.3.2. Geçiş Hakkı ile İlgili Hükümler	238
1.4. Üst Hakkı (Hakkü't-Teallî)	239
1.4.1. Üst Hakkının Tanımı	239
1.4.2. Üst Hakkı ile İlgili Hükümler	240
1.5. Kiriş Koyma Hakkı (Hakkü Vazi'l-Cüz)	242
1.5.1. Kiriş Koyma Hakkının Tanımı	242
1.5.2. Kiriş Koyma Hakkı ile İlgili Hükümler.....	243
1.6. İrtifak Hakkının Sona Ermesi.....	245
2. İKİ EV ARASINDA BULUNAN DUVARLA İLGİLİ HÜKÜMLER.....	247
2.1. Duvarın Tanımı ve Mahiyeti	247
2.2. Duvarın Mülkiyeti	249
2.2.1. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Hanefîlerin Esas Aldığı Karineler	249
2.2.2. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Mâlikîlerin Esas Aldığı Karineler	252
2.2.3. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Şâfiîlerin Esas Aldığı Karineler	254
2.2.4. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Hanbelîlerin Esas Aldığı Karineler	254
2.3. Duvar Üzerinde Kişilerce Yapılabilecek Eylemler	255
2.3.1. Özel Mülk Olan Duvar Üzerindeki Eylemler	255
2.3.2. Ortak Mülkiyete Sahip Duvar Üzerindeki Eylemler	256
2.4. Duvarın Yıkım ve Onarımı.....	256

2.4.1. Yıkılma Tehlikesi Olan Duvarla İlgili Meseleler	257
2.4.1.1. Kişiyeye Ait Duvarın Yıkılması	257
2.4.1.2. Ortak Mülkiyete Sahip Duvarın Yıkılması	259
2.4.2. Herhangi Bir Sebepile Yıkılan Duvarın Onarım ve İnşası	260
2.4.2.1. Kişiyeye Ait Duvarın Onarım ve İnşası.....	261
2.4.2.2. Ortak Mülkiyete Sahip Duvarın Onarım ve İnşası.....	262
3. TAVANLA İLGİLİ HÜKÜMLER.....	265
3.1. Tavanın Mülkiyeti	266
3.2. Tavanla İlgili Eylem ve Tasarruflar	266
3.3. Tavanın Tamir ve Onarımı	267
4. DEĞERLENDİRME	269
SONUÇ.....	270
KAYNAKÇA	274
ÖZGEÇMİŞ.....	299

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı Müellif
AMÜSBED	: Adan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
b.	: Bin/İbn (Oğlu)
Bkz.	: Bakınız
Bnt.	: Binti
b.y.	: Basım Yeri Yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Erişim	: İnternet Erişim Tarihi
Hız.	: Hazreti
No.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm Tarihi
ra.	: Radiyallâhu anh/anhâ
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallalâhu Aleyhi ve Sellem
ss.	: Sayfalar Arası
SÜSAD	: Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme Eden
Thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: Ve Diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

İnsanların soğuk ve sıcak gibi dış etkenler karşısında kendilerini koruyabilecekleri ayrıca üçüncü kişilerden bağımsız ve uzak bir şekilde özel hayatlarını sürdürebilecekleri özel mekânlara ihtiyaç duydukları önemli bir gerçektir. Bu sebeple de birçok kültür ve medeniyette söz konusu ihtiyacın giderilmesi için kişilere mesken edinme hakkının tanındığı görülmektedir. Ayrıca ibadet, ticaret, ulaşım ve diğer alanları ilgilendiren farklı türden yapıların da insanlar açısından büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Müslümanlar açısından da durumun çok farklı olmadığını belirtmek mümkündür. Hatta İslâm'ın öngörmüş olduğu esaslar çerçevesinde yabancı erkek ve kadınlar arasında mahremiyetin sağlanması bunun yanında namaz gibi bazı vakitlerde, toplu şekilde kılınması farz olan bir ibadetin olması Müslümanlar açısından imarı daha da önemli hale getirmektedir. Bu nedenledir ki İslâm, yeryüzünün imarına büyük önem vermiş ve Müslümanları yeryüzünü imara davet etmiştir. Bunu Kur'an'da sıkça geçen imar kavramından çıkarmak da mümkündür. Bununla birlikte bazı oryantalistler, Müslümanlara ait bir mimariden bahsedilemeyeceğini ve var olan şehir yapılarının tamamen farklı bölge ve medeniyetlerden kopyalandığını söylemişler ve İslâm mimarisini tamamen reddetmişlerdir.

Bu durumda Müslümanların kendilerine ait bir mimariye sahip olduğunu, bu mimarinin meydana gelmesinde ise fıkhnın büyük bir etkiye sahip bulunduğunu ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca İslâm mimarinin öne çıkan ve diğerlerinden ayrılan yönlerinin de belirtilmesi, bu konuda farklı iddialarda bulunan kişilere cevap niteliğinde olması bakımından önemlidir. Bunun yanında Müslümanların da her ne kadar günümüz mimarisinde dikkate alınmasa da geçmişte fıkhnın etkisiyle meydana gelen mimari bir kültüre sahip olduklarını tekrar anımsamaları bakımından bu gereklidir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Fakihler tarafından imarla ilgili ortaya koyulan hükümleri belirtmek ve bunların İslâm mimarisindeki yansımalarını ifade etmek için hazırlanan çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmuştur. Her bölümde çalışmanın başlığıyla doğrudan irtibatlı bir konuya yer verilmiştir. Giriş kısmında daha çok imar kavramı üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde fikhî bakımdan imarla ilgili temel kaynaklarından bahsedilmiş ve gerek klasik dönemde gerekse son dönemde bu alanda telif edilen eserlere ve ilgili husustaki hüküm ve meselelerin fıkıh kitaplarında yer alış şekillerine değinilmiştir.

İkinci bölümde mimaride önemli bir unsur olan binaya yer verilmiş ve bunun insanlar açısından öneminden bahsedilmiştir. Ayrıca farklı türdeki binalar, varlıkları bakımından taksime tabi tutulmuş ve bunlar da yapılması farz-ı kifaye, mübah ve yasak olanlar şeklinde sıralanmıştır. Binaların yapısal olarak fiziksel ve kültürel birtakım hususlardan etkilendiği belirtilmiş ve bunların herbirinin yapısal anlamda binalarda meydana getirdiği etkiler ifade edilmiştir. Yine binaların yapımında sağlamlık, estetik gibi belirli esasların gözetildiği de belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde yapılaşma üzerinde durulmuş ve fıkıhın bu konudaki etkilerinden bahsedilmiştir. İlk olarak yol ve caddelere değinilmiş ve bu kapsamda da bunların kısımları, genişlikleri, hakları ve ilgili hükümler vasıtasıyla korunmaları üzerinde durulmuştur. İkinci olarak yapılaşmada önemli bir yeri olan konut ve diğer yapılar ele alınmış ve bunların mimari olarak şekillenmesinde etkin role sahip ilke ve prensiplerden bahsedilmiştir. Bu hususta ilk olarak zarar prensibi ele alınmış ve öncelikle bunun kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Daha sonra mezheplerin söz konusu prensiple ilgili yaklaşımları ortaya koyulmuş ve nihayetinde de farklı türdeki zararlar bakımından bu prensibin konut ve diğer yapılarda meydana getirdiği etkilerden bahsedilmiştir. İlgili çerçevede değinilen diğer bir prensip de mahremiyet olmuştur. Burada da yine söz konusu prensibin özellikle konut mimarisinde meydana getirdiği etkiler sıralanmıştır. Son olarak ise tuvalet ihtiyacını giderme ile ilgili hadislere ve bu konuda yaşanan ihtilaflara değinilmiş ve bunun konutlara olan yansımaları belirtilmiştir.

Dördüncü bölümde ise yakınlık ve komşuluk sebebiyle ortak kullanımı söz konusu olan mimari unsurlar ve bunlarla ilgili belirtilen hüküm ve esaslar ele

alınmıştır. Bu anlamda ilk olarak irtifak haklarına değinilmiş ve bunlardan bir kısmı konumuzu ilgilendiren yönleriyle ortaya koyulmuştur. Daha sonra bu konuda geçmişte önemli bir yere sahip olduğu görülen duvarla ilgili hususlara değinilmiş ve bunlar fakihlerce belirlenen başlık ve hükümler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Son olarak da duvar konusuyla benzer özellikler taşıdığı görülen katlar arası tavan ve bununla ilgili meseleler ele alınmıştır.

Araştırmanın kapsam ve yöntemi belirlenirken inceleme, araştırma ve analiz metodu ile bu alanda gerek klasik gerekse son dönemde telif edilen eserlerin muhtevası incelenmiş ve çalışmanın kapsamı da bu çerçevede belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak kapsam olarak bu eserlere bağlı kalınmamış ve tarafımızca bu konuyla alakalı görülen ancak söz konusu eserlerde değinilmeyen konulara da çalışmamızda yer verilmiştir. Bu yönüyle çalışmamızın özgün bir nitelik taşıdığını belirtmemiz mümkündür. Ayrıca ele alınan bazı konu başlıklarının gerek hareket noktaları gerekse vermiş oldukları sonuçları itibariyle birbirine oldukça yakın oldukları görülmüştür. Bunların tek bir başlık altında ele alınması ise kavramsal anlamda taşımış oldukları birtakım farklılıklar sebebiyle mümkün olmamıştır. Bu sebeple bunlara ayrı başlıklar altında yer verilmiştir. Ayrıca bir konu başlığı altında değinilen bir meseleye benzerinde ya değinilmemiş ya da konu bütünlüğü açısından kısaca yer verilerek tekrara düşmekten kaçınılmıştır.

Konuyla ilgili hususlarda yapılan incelemeler sonucu fıkhnın mimariye etkisinin iki yönlü olduğu görülmüştür. Bunlardan biri; mülkiyet, irtifak hakları ve yapılaşma yani imara dair hükümleriyle doğrudan, bir diğeri de infak, dayanışma, yardımlaşma (zekât-sadaka), taharet, namaz gibi ibadete ilişkin hükümleriyle dolaylı yoldan olmuştur. Burada fıkhnın mimariyi doğrudan etkileyen yönü “Fıkhnın İmar Uygulamalarına Etkisi” başlığı altında ele alınmış ancak uzun ve müstakil bir çalışma gerektiren dolaylı etkisine değinilmemiştir. Fıkhnın söz konusu alandaki etkisinin de hâlihazırda danışman hocam Adnan KOŞUM tarafından çalışıldığını belirtmemiz gerekir.

2. FIKİH-İMAR İLİŞKİSİ

İslâm, insanların dinî, iktisadî, siyasal ve sosyal alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçlarını karşılamak, korunma ve barınmayla ilgili taleplerine karşılık vermek, huzur, mutluluk ve refah içerisinde bir hayat sürmelerini sağlamak için şehirlerin planlanmasına, bina ve yapıların inşasına ve bu alanla ilgili diğer hususlara büyük önem vermiştir. Buna göre de her türlü yapılaşmayı teşvik etmiş ve bu hususlarla ilgili esas ve düzenlemeleri detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Bunu söz konusu alanla ilgili temel kaynaklar ile geçmişten günümüze fakihler tarafından bu sahada yapılan çalışmalarda belirgin bir şekilde göstermiştir.

Müslümanlar, inşa ettikleri binaların yapısal açıdan inandıkları dinî değerlere uygunluğunu sağlamak için İslâm fakihlerine sorular yöneltmiş, onlar da gerek kendilerine yöneltilen bu sorulara gerekse insanlar arasında ortaya çıkan imar kaynaklı sorunlara çözüm bulmak için fıkıh usulünün genel ilkelerinden de yararlanarak fıkıh kaynaklı cevaplar vermiş¹ ve zamanla bu alanda fıkha dayalı ve toplumun her kesiminin aynı derecede riayet ettiği genel kurallar oluşmuştur. Bu alanda oluşan kurallar, yöneticiler tarafından da şer'î bir hüküm olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır.² Bunun neticesinde insanların yerleşimine uygun, dinin emir ve yasaklarının tatbikinin kolaylaştığı, sahip olunan değerlere bağlılığın arttığı, toplum ve bireye ait maslahatların gerçekleştiği, her yönden birbiriyle dayanışma içerisinde olan bir toplumun inşa edildiği İslâmî bir yapılanmanın gerçekleşmesi sağlanmıştır. Bu sebeple imarla ilgili hükümler, bir yapının şekil, muhteva, genel ihtiyaçları karşılama ve bu alanda İslâmî düşüncüyü yansıtmalarını sağlama adına binanın malzemesinden inşasına ve civarındaki diğer yapılarla ilişkili tüm düzenlemeleri içeren ve bu anlamda İslâmî bir yapılanmanın nasıl olması gerektiğini ortaya koyan temel bir faktör olmuştur.³

Batılı birçok araştırmacı, genel anlamda imar daha özelde ise şehir planlamasıyla alakalı İslâm'ın yeni bir şey ortaya koymadığını ve bünyesinde

¹ Halid Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, ed-Dârü'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, Kahire, 2017, s. 12.

² Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 12.

³ Ahmed Muhammed Saîd es-Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân fî'l-Fıkhî'l-İslamî*, Dârü'r-Ruvâd, Dimaşk, 2010, s. 32-33.

bulunan birçok mimari unsuru da eski doğu şehirlerinden aldığını iddia etmiştir.⁴ Bunlar, İslâmiyet'ten önceki Grek ve Rum ile sonrasındaki Rum ve Bizans şehirlerinin Müslümanların yaşamış oldukları yerlerde ortaya koydukları mimari uygulama ve esasların temelini teşkil ettiğini belirtmişler ve İslâm ve imar arasında herhangi bir bağın olmadığını vurgulamışlardır.⁵ Ancak İslâm tarihindeki şehirlere bakıldığında bunların Batı'dakinden farklı bir hukuk yapısına ve farklı bir fiziki görünüme sahip olduğu görülmektedir.⁶ Bu da İslâm şehirlerinin mimari açıdan kendi kimliğine sahip olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.⁷ Bunu, "İslâm kenti" kavramı ve bunun günümüze kadar geçirmiş olduğu farklı serüvenlerden bahseden Stefan Yerasimos'un değerlendirmeleri de teyit etmektedir.

O, "İslâm kenti"nin genel olarak "çöl İslâm"ıyla özdeşleştirilen bir kültürün değişmez kentsel görüntüsü olarak değerlendirildiğini ve daha çok dolambaçlı, dar ve çıkmaz sokaklar ve avlulu evler gibi dışsal özellikleri ile tarif edildiğini belirtmiş ve İslâm'ın coğrafi ve kültürel çeşitliliğini ortaya koyan bazı araştırmalarda "İslâm kenti"nin sert eleştirilere maruz bırakıldığını söylemiştir. Hatta Arap olmayan ülkelerdeki birtakım ulusal yaklaşımlarda bu konunun daha da ileriye götürüldüğünü ve İslâm'dan kaynaklı ortak paydalar taşıyan bir kentten bahsedilmesinin mümkün olmadığını belirtildiğini aktarmıştır. Ancak o, bu şehirlerdeki kentsel dokuyu ilgilendiren açık benzerliklerin, iklim kaynaklı olmadığı sürece kendiliğinden gerçekleşmesinin mümkün olmadığını saptanması gerektiğini belirtmiş ve bu durumda da "İslâm kenti" kavramının birleştirici unsuru olarak İslâm fıkının görülmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸ Bu konuda İslâm şehirlerinde bulunan kütüphanelerdeki yazma eserleri tetkik eden bir kısım oryantalistler de bu eserlerde tanımlanan İslâm şehri ve ilgili hususta ortaya koyulan fikhî görüşlerden hareketle

⁴ Khalid Emam Abushanp, "Fıkıh Çerçevesinde İslam Şehirciliği ve Medine-i Münevvere", *Düşünen Şehir Dergisi*, 2019, s. 84; Mustafa Armağan, "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, C. 6, S. 23, 2010, s. 130; Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s. 30.

⁵ Abushanp, "Fıkıh Çerçevesinde İslam Şehirciliği ve Medine-i Münevvere", s. 84.

⁶ Armağan, "Batı'da ve İslam Medeniyeti'nde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", s. 130-131.

⁷ Abushanp, "Fıkıh Çerçevesinde İslam Şehirciliği ve Medine-i Münevvere", s. 84.

⁸ Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* içerisinde 1-18 sayfalar., nşr. Poul Dumont-François Georgeon, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 10-11.

şehir planı ile İslâm arasından sıkı bir bağın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunlardan birisi de Fransız Nekita Alesif adlı oryantalisttir.

O, bir grup oryantalistle birlikte yapmış olduğu araştırmaya “el-Medinetü’l-İslâmiyye” adını vermiş ve kendisine ait bölümde İslâm şehirciliği ve fıkıhı arasındaki ilişkiyi anlatmıştır. O, ilgili hususta ulaşmış olduğu sonuçta şu ifadelere yer vermiştir. “İslâm fakihleri, bir şehir kurulurken öncelikle kurulduğu yerin korunmaya ve gelişmeye müsait olmasını ve aynı zamanda makâsîdû’s-şerîa olarak ifade edilen dinin, canın, malın, neslin ve aklın muhafazası ile ilgili esasları göz önünde bulundurmuş ve şehirleri bu kurallara göre planlamıştır.” Ayrıca o, “İslâm şehirlerindeki sokak ve mahallelerin söz konusu ilkeler çerçevesinde gelecekte meydana gelecek nüfus yoğunluğu da dikkate alınarak belirlendiğini” de ifade etmiştir. İspanyol Basilyu Babon da bu konuda “İslâm şehirciliğinde her ne kadar coğrafyadan kaynaklı olarak kullanılan yapı malzemesi farklı olsa da şekil aynıdır. Çünkü çıkış noktası İslâm fıkıhdır”⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur. G. ve W. Marçais kardeşlerin de ifade ettiği üzere Müslümanların hayat anlayışıyla şekillenen ve belirli karakteristik özelliklere sahip bulunan bir İslâm şehrinin daha genel bir ifadeyle mimarisinin var olduğunu söylemek gerekir.¹⁰

3. Kur’ân’da İmar

Kur’ân’da “a-m-r” fiili türevleriyle birlikte yirmi yedi farklı yerde geçmektedir. Bunlardan yedi tanesi ise “imar” ile ilgilidir. İmar bu ayetlerin bir kısmında “mescid inşası”¹¹ daha özelde “Kâbe’nin inşası”¹² diğer bir kısmında da “geçmiş ümmetlerin inşaat alanındaki ilerlemeleri”¹³ anlamlarında kullanılmaktadır. Ayrıca imarın en önemli unsuru olan “bina” türevleriyle birlikte Kur’ân’da yirmi iki yerde zikredilmektedir. Bunların bir kısmında “bina etme” Allah’a nispet edilirken¹⁴ bir kısmında da insana nispet edilmektedir.¹⁵

⁹ Abushanp, “Fıkıh Çerçevesinde İslam Şehirciliği ve Medine-i Münevvere”, s. 84.

¹⁰ Can, *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, s. 30.

¹¹ et-Tevbe 9/17-18.

¹² et-Tevbe 9/19.

¹³ er-Rûm 30/9; el-Fecr 89/7,9; eş-Şuarâ 26/128,131,149; el-Kasas 28/ 38.

¹⁴ ez-Zâriyât 51/47; Kâf 50/6; en-Nebe 78/12; en-Nâziât 79/27; eş-Şems 91/5.

¹⁵ es-Sâffât 37/97; el-Kehf 18/21; el-Mü’min 40/36; eş-Şuarâ 26/128.

İmarla ilgili kavramların Kur’ân’da bu sıklıkta geçmesi İslâm’ın yeryüzünün inşasına verdiği önemin de açık bir göstergesi olmuştur. Ayrıca bu durum, ilk dönem Müslümanların yeryüzünü imar etmeyi, şehirler kurmayı ibadet gibi değerlendirmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Çünkü onlara göre bu anlamda yapılan çalışmalar, dinin hükümlerini yaşamanın, yaşatmanın ve yerleştirmenin yegâne yolu olarak görülmüştür. Bunu Mağrib’de Fas şehrini kuran II. İdris’in¹⁶ (ö. 213/828) duasında görmek mümkündür. O, Fas şehrini kurarken şöyle dua etmiştir: “Allah’ım! Ben bu şehri övünmek, gururlanmak, büyüklenmek, şan ve şöhret kazanmak için kurmadım. Benim amacım bu şehir ayakta kaldığı sürece orada sana kulluk edilmesi, kitabının okunması, dininin ve Hz. Peygamberinin sünnetinin yaşanmasıdır...”¹⁷

¹⁶ 789-985 yıllarında Mağrib’de hüküm süren tarihteki ilk ehl-i beyt devletinin ikinci hükümdarıdır. İdris es-Sânî veya İdris el-Asgar olarak da bilinen bu hükümdar zamanında İdrîsiler, en parlak dönemini yaşamıştır. II. İdris, Fas’ı kurmuş ve burayı devletin merkezi haline getirmiştir. Ayrıca vezirlik, kâtiplik ve kadılık makamlarını oluşturmuş ve para bastırmıştır. (Muhammed Razûk, “İdrîs II”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXI, s. 483; Razûk, “İdrîsiler”, C. XXI, s. 495-497; Mehmet Azimli, “Ehl-i Beytin Kurduğu İlk Devlet: İdrîsiler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (DÜİFD), 2003, C. 5, S. 1, s. 5-8.

¹⁷ Yahya Vezirî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân fî Manzûri'l-İslâm*, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt, 2008, s. 41.

1. BÖLÜM

İMARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN KAYNAK VE LİTERATÜRÜ

1. İMARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN KAYNAKLARI

1.1. Birincil Kaynaklar

Kur'ân'ın hükümleri açıklayış üslubuna bakıldığında ve özellikle imarla ilgili hususların zamana, mekâna, coğrafyaya, iklime ve teknolojiye göre değişkenliği de göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân'da imarla ilgili açık bir hükmün bulunduğunu ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar bazı çalışmalarda Kur'ân'da “mimarî” den bahseden iki yüzden fazla ayetin olduğu ifade edilse¹⁸ de bunların ilgili hususlara doğrudan işaret ettiğini söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte “belde”,¹⁹ “şehir”,²⁰ “ev ve işlevleri”,²¹ “binalar ve özellikleri”,²² “kibleye yönelme”²³ ve “geçmiş ümmetlerin imar ve bina sahasında gösterdikleri ilerlemelerden”²⁴ bahseden ayetlere bakılarak imarla alakalı birtakım yönlendirmelerin ortaya çıkarılması mümkündür.²⁵ Ayrıca “tesettür”,²⁶ “komşulara iyilik”,²⁷ “evlere girerken izin isteme”²⁸ ve “evlere kapılarından girilmesi”²⁹ gibi

¹⁸ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 34.

¹⁹ el-Bakara 2/126; es-Sebe' 34/15; İbrâhîm 14/35.

²⁰ el-A'râf 7/123; et-Tevbe 9/101,120; Yûsuf 12/30; el-Hicr 15/67; el-Kehf 18/82; el-Kasas 28/59; eş-Şûrâ 42/7.

²¹ et-Tevbe 9/24; Yûnus 10/87; Yûsuf 12/23; el-Hicr 15/82; en-Nahl 16/80; el-İsrâ 17/93; Nûr 24/61.

²² el-Bakara 2/127; el-A'râf 7/74,137,163; er-Ra'd 13/2; en-Nahl 16/26; el-İsrâ 17/93; el-Kehf 18/95,96; Meryem 19/16; el-Kasas 28/38; es-Sebe 34/15; ez-Zuhruf 43/33-34.

²³ el-Bakara 2/144,149,150.

²⁴ er-Rûm 30/9; el-Fecr 89/7,9; eş-Şu'arâ 26/128,131,149; el-Kasas 28/38.

²⁵ Kiblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a döndürülmesini emreden (el-Bakara 2/144) ve Hz. Mûsâ ve Kardeşi Hz. Harun'a evlerini kiblegâh edinmelerini emreden (Yûnus 11/87) ayetlerden hareketle imarla ilgili şöyle bir çıkarım yapmak mümkündür; Namaz kılarken kibleye yönelmek farzdır. Buna göre binada kibleyi kolay bir şekilde bulabilmek için binanın ana yönünün kible tarafına yapılmasının uygun olacağı sonucuna varılabilir. Bunun yansımaları Orta Asya'daki evlerde görmek mümkündür. Öyle ki buradaki evlerde ana oda konumunda olan kısımların batı istikâmetine ki -kible yönüdür- bakacak şekilde yapıldığı görülmektedir. (Yahya Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe, Âlemü'l-Mârifetü, Kuveyt*, 2004, s. 41) Ayrıca Hz. Peygamberin “*Her şeyin bir efendisi vardır. Meclislerin efendisi de kible tarafıdır.*” (Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, thk. Târık b. İvazillâh b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dârü'l-Harameyn, Kahire, ts., C. III, s. 25 (no: 2354) şeklindeki hadisi bu anlamdaki Kur'ânî yönlendirmeye bir teyit kabul edilebilir.

²⁶ Nûr 24/31, 60; el-Ahzâb 33/33, 53-55, 59.

²⁷ en-Nisâ 4/36.

hususları ifade eden ayetlerin de imarla ilgili birçok hükmün ortaya çıkmasına etki ettiğini belirtmek gerekir.

Kur'an'da imarla ilgili doğrudan hüküm bulunmasa da İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünnette bu anlamda genel düzenlemeler içeren birçok hadis bulundugunu söylemek mümkündür. Özellikle “*Zarar vermek ve zarara uğramak yoktur*”³⁰ hadisi bu alanda birçok meseleye kaynaklık etmektedir. Öyle ki fakihlerin çoğu imarla ilgili birçok meseleyi, bu hadise dayandırarak çözmüştür. Mesela İbnü'r-Râmî diye meşhur Muhammed b. İbrahim el-Lahmî (ö. 734/1334) “*el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*”³¹ adlı eserinin büyük bir kısmını³² “*Kitâbu nefyi'd-darar ve'l-keîamu fîmâ yuhdisuhu'r-raculü alâ cârihi min dararin ve ğayrihi*” başlığı altında bu hadisle ilgili meselelere ayırmıştır. Aynı şekilde İsa b. Mûsâ et-Tüteylî (ö. 386/996) “*Kitâbü'l-Cidâr*”³³ adlı eserinde “*el-Kadâu'l-mirfak fî'l-mebânî ve nefyi'd-darar*”³⁴ başlığı altında ele aldığı hususları yine bu hadis çerçevesinde ortaya koymuştur. Yine imarla doğrudan ilişkili olan ve özellikle de komşular arasında bulunan duvarların kullanımıyla ilgili hükümler için esas kaynak olan “*Hiçbiriniz duvarına ağaç çakmak isteyen komşusuna engel olmasın.*”³⁵ hadisini de bu anlamda zikretmek

²⁸ Nûr, 24/58.

²⁹ el-Bakara 2/189; en-Nûr 24/27.

³⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Esbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, 1406/1985, “Akdiye”, 36; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, b.y., ts., “Ahkâm”, 13; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, “Sulh”, 17; Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût-Hasan Abdülmünim Şelebî-Abdüllatîf Hırzullah-Ahmed Berhû, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1424/2004, “Akdiye”, 27.

³¹ Muhammed b. İbrahim el-Lahmî İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, nşr. Ebû'l-Fadl Dimyâtî-Ahmed b. Alî, Dâru İbnü Hazm, Beyrut, 2012.

³² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, s. 48-115.

³³ İsa b. Mûsâ et-Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, thk. İbrâhim b. Muhammed el-Fâyiz, Dâru Ravâni', Riyad, 1996.

³⁴ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 107-127.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavkî'n-Necât, b.y. 1412, “Mezâlim”, 46; Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, Beyrut, ts. “Müsâkât”, 22; İmam Mâlik, “Akdiye”, 36; İbn Mâce, “Ahkâm”, 13; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşâr Avvâd, Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998, “Ahkâm”, 13.

mümkündür. Öyle ki İbnü'r-Râmî, “el-İ'lân” adlı eserine bu hadisle yakından alakalı olan “el-Kelâm fî'l-cidâr beyne dâreyni'r-raculeyn”³⁶ başlığıyla giriş yapmıştır.

1.2. İkincil Kaynaklar

İmarla ilgili meselelerin çözümünde fakihlerin genel olarak ikincil kaynaklara başvurduğunu belirtmek gerekir.³⁷ Buna göre ilgili husustaki meselelerle ilgili en çok başvurulan kaynaklardan birini örf oluşturmuştur. Fakihler hakkında herhangi bir nassın bulunmadığı imarla ilgili meselelerin çözümünde beldelerde cârî olan³⁸ ve İslam hukukunun önemli kaynaklarından olan örf ve adetlere yönelmiş³⁹ ve ilgili hükümleri buralardan istinbât etmiştir.⁴⁰ Genel olarak “Bir beldede insanların yapmayı-yapmamayı veya söylemeyi alışkanlık haline getirdikleri söz ve davranışlar”⁴¹ olarak tanımlanan örfün imar özelinde ise insanların imar ve bina ile ilgili işlemlerinde alışkanlık haline getirdikleri davranışlar olarak ifade edilmesi mümkündür.⁴² Buna göre irtifak hakları, ortak duvarın mülkiyetinin tespiti vb. durumlarda komşular arasında meydana gelen davaların çözümünde fakihler o beldedeki örf'e göre hareket etmiştir.⁴³ Öyle ki bazı fıkıh kitaplarında “İki ev arasında bulunan duvarın mülkiyeti ile ilgili ihtilafa düşüldüğünde hüküm örf'e göredir.”⁴⁴ şeklinde bir ibarenin yer aldığını da söylemek gerekir. Diğer taraftan mülkiyetin veya hakların tespitinde insanlar tarafından uygulanan ve dinen de kabul edilen örf

³⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, s. 15-44.

³⁷ Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 47.

³⁸ Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 39.

³⁹ Muhammed Y. Faruqî, “Raşid Halifelerin ve İlk Dönem İslam Hukukçularının Kararlarında Örf Telakkisi”, çev. Talip Türkan, *Diyanet İlmi Dergi*, 1994, C. XXX, S. 1, s. 45.

⁴⁰ Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 39.

⁴¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Cemâatün mine'l-Ulamâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983, s. 149; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Zekerîyya Umeyrât, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1999, s. 13; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, y.y., Lübnan, 1956, s. 69; Vehbe Zuhaylî, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk, 1995, s. 97; Muhammed Ebû Zehra, *Usûlü'l-Fıkh*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, b.y., 1396/1958, s. 273; Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü Kurtuba, b.y., 1396, s. 252.

⁴² Mustafa Ahmed b. Hammûş, *Fikhü'l-Ümrânî'l-İslâmî min Hilâli'l-Arşîvi'l-Osmânî*, Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, Dubai, 2002, s. 84; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 42.

⁴³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43; Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 39.

⁴⁴ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavânînu'l-Fıhiyye*, thk. Mâcid Hamevî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2013, s. 557.

kaynaklı bazı uygulamalara bakarak⁴⁵ da bu alanla ilgili örfün kaynaklık değerini ortaya koymak mümkündür. Mesela mülk edinme yollarından biri olan “vadü’l-yed” yani el koyma bu anlamda ele alınabilecek bir meseledir. “Kişinin herhangi bir mal üzerindeki fiilî tasarrufunun gerçek mal sahibi gibi sabit olması”⁴⁶ anlamına gelen “vadü’l-yed” örf kaynaklı mülkiyetin en kuvvetli yollarından biridir. Öyle ki yetkililerin açık bir delil ortaya koymadıkça kişinin elinden bu malı almaları mümkün görülmemektedir.⁴⁷

Bu anlamda yetkililerin, arsaya ev yapmış ve orada ikâmet eden birinden buranın kendisine ait olduğuyula ilgili belge istemesini aksi durumda burasının elinden alınacağını söylemesine âlimler karşı çıkmış ve bunu doğru bulmamışlardır. Bu hususta onlar, mal kimin elindeyse sahibinin de o olduğunu ve kimsenin buna itiraz etme hakkının bulunmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca kişinin bu durumla ilgili herhangi bir delil getirmekle sorumlu tutulamayacağını ifade etmişlerdir. Bu durum, mülkiyetin herhangi bir belgeye dayanmaksızın mal üzerindeki tasarruftan hareketle tespit edildiğinin açık bir göstergesidir.⁴⁸ Diğer taraftan bir bölgedeki inşaat malzemelerinin ve binalardaki mimari özelliklerinin benzer olması da bu alanda örfün etkisinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.⁴⁹

İmarla ilgili hükümlerin yararlı olanların alınması, zararlı ve kötü olanların ise giderilmesi konusundaki temel kaynağı da maslahat olmuştur. Fakihler tarafından İslam fıkhında muteber bir kaynak kabul edilen maslahat⁵⁰ terim olarak da “Yararlı şeylerin temini zararlıların ise giderilmesi” şeklinde tarif edilmektedir.⁵¹ Bu anlamda imarla ilgili hususlara bakıldığında İbn Haldûn’un (ö. 808/1406) da ifade ettiği üzere özellikle iki hususun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi zararlı olan

⁴⁵ İlgili hususlarla ilgili farklı örnekler için bkz. Faruqî, “Raşid Halifelerin ve İlk Dönem İslam Hukukçularının Kararlarında Örf Telakkisi”, s. 45-58.

⁴⁶ Muhammed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiyetü’l-Şerhi’l-Kebîr*, Dârü’l-Fikr, b.y., ts., C. IV, s. 233; Ebû’l-Hasen el-Adevî, *Hâşiyetü’l-Adevî alâ Kifâyetü’t-Tâlibi’r-Rabbânî*, thk. Yusuf eş-Şeyh-Muhammed el-Bukâî, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1994, C. II, s. 371.

⁴⁷ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr ale’d-Dürri’l-Muhtâr*, Dârü’l-Fikr, Beyrut, 1992, C. IV, s. 180.

⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, C. IV, s. 118.

⁴⁹ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 40.

⁵⁰ Ebû Zehra, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 283.

⁵¹ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdü’ş-Şâfi, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, b.y., 1993, s. 174; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *Ravzatü’n-Nâzir*, Müessesetü’r-Reyyân, b.y., 1423/2002, C. I, s. 478; Vehbe Zuhaylî, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, Dârü’l-Fikr, Dımaşk, 1986, C. II, s. 756.

şeylerin giderilmesidir. Bu sebeple bir yer imar edilirken havasının güzel olmasına, düşmana karşı korunaklı olmasına, insanların su ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yerlere yakın olmasına dikkat edilmelidir.⁵² Bundan dolayı İbn Haldûn, şehirlerin inşa edileceği yerlerle ilgili şu hususların dikkate alınması gerektiğini belirtir.

- a. Şehirlerin tehlikelere karşı surlarla çevrili olması.
- b. Düşmanlar tarafından ele geçirilmesi zor olan yüksek, denizle çevrili veya nehir kenarında bir yerde kurulması.
- c. Hastalıklardan korunmak için havasının güzel ve temiz olmasına dikkat edilmesi.
- d. Suyun kolay elde edilmesi için nehir ya da tatlı su kaynaklarına yakın olması.
- e. Ekim alanlarının ve otlakların geniş olması.⁵³

İbn Haldûn tarafından ifade edilen şartlara bakıldığında bunların tüm zamanlar için geçerli olduğu görülecektir. Öyle ki bu şartlar çerçevesinde inşa edilen bir beldede barınma, malın, canın, namusun korunması ve aslî ihtiyaçların karşılanması kolay bir şekilde sağlanır. Bu durumda da sosyal ve ekonomik açıdan ve de güvenlik bakımından sağlıklı bir toplumun inşası gerçekleşmiş olur.⁵⁴ İmar konusunda öne çıkan ve dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise insanların yararına olan şeylerin gözetilmesidir. Bu anlamda yukarıda da ifade edildiği üzere insanların temel ihtiyacı su kaynaklarına yakınlık, mera, otlak ve ekim alanlarının yeterli ve yakın olması ve ısınma için gerekli olan yakıtın kolay bir şekilde temin edilmesi gibi genel anlamda insanların yararına olan hususlar sayılabilir.⁵⁵

Maslahat, imarla ilgili hususlarda insanlara yarar sağlayanların gözetilmesi, zarar verenlerin ise giderilmesi konusunda olduğu gibi toplum ve bireye yönelik bir yararın çakışmasıyla ilgili hususların çözümünde de yine temel dayanak olmuştur.

⁵² Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî İbn Haldûn, *Mukaddime*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Belhî, Dımaşk, 2004, C. II, s. 15; Ebû Abdillâh el-Gırnâtî İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, tkh. Ali Sâmî en-Neşşâr, Vizâratü'l-İ'lâm, Irak, ts., C. II, s. 277.

⁵³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 15-16.

⁵⁴ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 14.

⁵⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 16; İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, C. II, s. 278-279.

Fayda, bazen şahsa bazen de topluma yönelik olmaktadır. Bazı durumlarda ise toplumla şahsın menfaati çatışmaktadır ki imarla ilgili hususlarda buna sıkça rastlanmaktadır.⁵⁶ Bu durumda fakihler “Genel maslahatın özel maslahata öncelenmesi”⁵⁷ ilkesinden hareketle genel olarak toplumun fayda ve menfaatine olan hususların öncelenmesine karar vermişlerdir.⁵⁸ Bunun bir örneğini Hz. Ömer’in (ö. 23/644) şu uygulamasında görmek mümkündür: Hz Ömer, bir demirci tarafından çarşıya körük dükkânı yapıldığını gördüğünde bunun çarşayı daraltması ve topluma zarar vermesi sebebiyle yıkılmasını emretmiştir.⁵⁹ Yine bu minvalde Hz. Ömer, topluma yönelik oluşturulan alanların ve buralardaki oturakların gerek satıcılar gerekse belirli kişiler tarafından zapt edilip kullanılmasını da yasaklamıştır.⁶⁰

Osmanlı dönemine ait Cezayir arşivlerinde yer alan şu hadise de bu anlamda dikkate değerdir. Cezayir’de bir aile kabristanlığı üzerine düşmanlardan korunma, bölgeyi savunma adına bir kale yapılmak istendiğinde ilgili durum kadıya iletilmiş kadı da toplum yararını göz önünde bulundurarak söz konusu kalenin yapılmasına izin vermiştir.⁶¹ Netice olarak şu ifade edilebilir ki imarla ilgili hususlarda insanların yararına olanların yapılması zararına olanların giderilmesi ve topluma yönelik maslahatların öncelenmesi konularında ortaya konulan hükümlerin kaynağı maslahat olmuştur.

İmarla ilgili meselelerin çözümünde başvurulacak diğer bir kaynak da istihsandır. Terim olarak “Müctehidin hüküm verirken bir delile istinaden gizli kıyası açık kıyasa veya cüzî hükmü genel hükme tercih etmesi”⁶² şeklinde tarif edilen

⁵⁶ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 43.

⁵⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtûbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen el Süleymân, Dâru İbnü Affân, b.y., 1417/1997, C. III, s. 92; Abdülvehhâb eş-Şankîtî, *el-Vasfû'l-Münâsib li Şer'il-Hükm*, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, 1415, s. 269-82.

⁵⁸ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 43.

⁵⁹ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 261; İbnü'r-Râmî, *el-İlân*, nşr. Dimyâtî-Alî, 290; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, thk. Muhammed Hacî vd., Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988, C. IX, s. 406; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed el-Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl li Şerhi Muhtasari Halil*, Dâru'l-Fikr, b.y., 1992, C. V, s. 153; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İlîş, *Minehu'l-Celîl Şerhi Muhtasari Halil*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., C. VI, s. 313.

⁶⁰ İlîş, *Minehu'l-Celîl Şerhi Muhtasari Halil*, C. VI, s. 315-316.

⁶¹ Hammûş, *Fıkhü'l-Ümrânî'l-İslâmî*, s. 252-253.

⁶² Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut, ts., C. II, s. 200; Alâuddîn Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, b.y., ts., C. IV, s. 3; Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, s. 61; Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 739; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 231.

istihsan özellikle Hanefiler için bu alanda temel dayanak olmuştur.⁶³ Öyle ki son dönem Hanefî fakihleri, imar alanında ortaya çıkan zararlar ilgili meseleleri genelde istihsana başvurarak çözüme kavuşturmuştur.⁶⁴ Bunun bir örneğini şu meselede görmek mümkündür. Evinde komşusunun mahremiyetine zarar verecek şekilde pencere açmak isteyen ya da oda veyahut duvar yapmak isteyen birinin engellenip engellenmeyeceği ile ilgili soruya “Asıl olan başkasına zarar verse de kişinin kendi mülkiyetindeki tasarrufunun hiçbir şekilde engellenmemesidir.”⁶⁵ Ancak burada komşu için açık bir zararın söz konusu olması dolayısıyla genel kural terk edilip istihsana binaen kişinin bu konuda engellenmesine hükmedilmiştir.”⁶⁶ şeklinde cevap verilmiştir.

Bu alanla ilgili diğer bir kaynak da istishâb olmuştur. Terim olarak “Geçmişte var olan bir durumun –değiştigi dair bir delil olmadıkça- şimdi ve gelecekte de varlığına hükmetmek”⁶⁷ olarak tarif edilen istishâb, imarla ilgili meselelerin çözümünde fakihler tarafından kullanılan bir kaynak olmuştur. Bir şeyin bulunduğu hal üzere kalmasının temel ifadesi olan istishâba özellikle ortak kullanımdan kaynaklı birtakım ihtilafların çözümünde başvurulmuştur. Bunun bir örneğini şu meselede görmek mümkündür. Giriş kapısının üstüne yapılmış ve bir tarafı da komşunun duvarı üzerinde bulunan ve ne zaman yapıldığı da bilinmeyen kapı başı ile ilgili olarak duvar sahibinin bunun kaldırılmasını isteme hakkının olup olmadığıyla ilgili olarak şöyle bir hüküm verilmiştir. “Kapı başının ne zaman yapıldığı bilinmiyorsa bu durumda duvar sahibi bunun yerinden kaldırılmasını hiçbir şekilde isteyemez. Hatta ev veyahut duvarla ilgili bir tadilat yaptığında bunun neticesinde de kapı başını eski haline getirmek durumundadır. Bundan dolayı ne zaman yapıldığı bilinmeyen kapı başının yerinden kaldırılması mümkün değildir.”⁶⁸

⁶³ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 42.

⁶⁴ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 42.

⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, C. V, s. 237, 448.

⁶⁶ Kâmi Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî Efendî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş, Dârü’l-Beşâir, Dımaşk, 2000, s. 166.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-Muvakkûn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, b.y., 1411/1991, C. I, s. 296; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, thk. Ahmed Azûv İnâye, Dârü’l-Kitâbî’l-Arabî, Dımaşk, 1999, C. II, s. 174; Hallâf, *İlmü Usûli’l-Fıkh*, s. 71; Zuhaylî, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, s. 859; Zeydân, *el-Vecîz*, s. 267; Ebû Zehra, *Usûlü’l-Fıkh*, s. 296.

⁶⁸ Tüteylî, *Kitâbü’l-Cidâr*, s. 126.

2. İMARLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN LİTERATÜRDEKİ YERİ

2.1. Klasik Literatürdeki Yeri

İmar, geçmişten günümüze insan için vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Öyle ki onunla alakalı mesele ve hükümler özellikle İslâm fakihleri tarafından dikkatle ele alınmış ve bu hükümler fıkıh kitaplarında etraflıca zikredilmiştir.⁶⁹ İlk dönemlerde imarla ilgili hükümlerin fıkıh kitaplarında konunun uygunluğuna göre farklı bölümlerde ele alındığı görülmektedir. Her bölümde detaya inilmeden konu zikredilmiştir.⁷⁰ İmarla ilgili hükümlerin yer aldığı bölüm sayısı ise fakihler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Bir kısmı bunun sayısını yirmi yedi⁷¹ olarak ifade ederken bir diğer kısmı da her bölümde ilgili hükümlere yer verildiğini söylemiştir.⁷² Bu anlamda fıkıh kitaplarına bakıldığında her bölümde imarla ilgili hükmün olmadığı görülecektir.

Fakihler, genel olarak imarla ilgili meseleleri konusuna göre tasnif etmiş ve ilgili bölümde konuya yer vermiştir. Mesela imarla ilgili iktisâdî ve malî meselelere “kitâbü’l-büyû” ve “kitâbü’ş-şuf’a”da yer verilirken dâva ve ispatla ilgili hususlar “kitâbü’ş-şehâdet”, “kitâbü’d-dâ’va” ve “kitâbü’l-kazâ” bölümlerinde zikredilmiştir. Özellikle “ihyâü’l-mevât”, “sulh”, “kısm”, “büyû”, “dâ’va” ve “kazâ” imarla ilgili meselelerin çokça zikredildiği bölümler olmuştur. Öyle ki yargı hukuku kitaplarında imarla ilgili meseleler için ayrı fasıllar açılmıştır.⁷³ Mesela yargı hukuku alanında yazılmış Ebü’l-Hasen Alâuddîn Alî b. Halil et-Tarablusî’nin (ö. 849/1445) “Muînü’l-Hükkâm fîmâ Yetereddü Beyne’l-Hasmeyni mine’l-Ahkâm”ı⁷⁴ ile İbnü’ş-Şihne ismiyle bilinen Ebü’l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muahmed b. Muhammed es-

⁶⁹ Abdurrahman b. Salih el-Etram, “el-Mukaddime” , *el-İ’lân bi Ahkâmi’l-Bünyân* içerisinde 1-96 sayfalar, Muhammed b. İbrahim el-Lahmî İbnü’r-Râmî, y.y., Riyad, 1403, s. 8; İbrahim b. Muhammed el-Fâyiz, *el-Binâ ve Ahkâmühü fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, y.y., Riyad, 1418, C. I, s. 24.

⁷⁰ Abdullah Nezâr Ahmed, “el-Mukaddime”, *Kitâbü’l-Hîtân* içerisinde 5-80 sayfalar, Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrü’ş-Şehîd Ömer b. Mâze el-Mektebetü’l-Mekkiyye, Beyrut, 2014, s. 27.

⁷¹ Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsimîn*, s. 11.

⁷² Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 29.

⁷³ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 27; Etram, “el-Mukaddime”, s. 10; Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 46.

⁷⁴ Ebü’l-Hasen Alâuddîn Alî b. Halil et-Tarablusî, *Muînü’l-Hükkâm Fîmâ Yetereddü Beyne’l-Hasmeyni Mine’l-Ahkâm*, Dârü’l-Fikr, by., ts.

Sekafî'nin (ö. 882/1477) “Lisânü'l-Hükkâm fî Ma'rifeti'l-Ahkâm”⁷⁵ adlı eserlerine bakıldığında ilgili konuların “nefyü'd-darar” ve “el-hâit”⁷⁶ başlıkları altında ayrı bölümlerde yer aldıkları görülecektir.

Genel fıkıh kitaplarının yanında fakihlerin fetvalarını, kadıların hükümlerini ihtiva eden fetvâ ve nevâzil kitapları da ki -genel olarak fıkıh bablarına göre tertip edilmiştir-⁷⁷ imarla ilgili meseleleri ya irtibatlı olduğu genel fıkıh bölümleri içerisinde ya da sadece bu konular için açılmış fasıl ve bölümlerde ihtiva etmektedir. Mesela bu alanda yazılmış “el-Fetâva'l-Bezzâziyye”ye⁷⁸ bakıldığında imarla ilgili fetvaların “kitâbü'l-hîtân”⁷⁹ başlığı altında ayrı bir bölümde ele alındığı görülecektir. Ayrıca bu alanda yazılmış “el-Fetâva'l-Hindiyye”, “Fetâvâ İbn Rüşd”, “Mecmû'u'l-Fetâvâ” ve diğer fetva kitaplarında da ilgili konuların aynı usulle yer aldığını belirtmek mümkündür. Diğer taraftan insanlar arasında özellikle imar alanında ihtilaf konusu olup yargıya aksettirilen birçok davanın olması sebebiyle yargı hukuku alanındaki eserlerde de genel olarak “ahkâmü'l-binâ”, “ahkâmü'l-cidâr”, “ahkâmü'l-hâit” veya “hîtân” başlıklı bölümler içerisinde imarla ilgili hususlara yer verilmiştir.⁸⁰ Yukarıda geçen Tarablusî ve İbnü's-Şihne'ye ait eserlerin bu konuda örnek olarak zikredilmesi mümkündür.

Teşkilat olarak imarla ilgili hükümlerin icrasını takip etmek en önemli görevlerinden biri olan hisbeyle⁸¹ ilgili eserlerde de söz konusu hükümleri çokça görmek mümkündür. Muhtesip tarafından yerine getirilen bu görev vasıtasıyla özellikle çarşı ve yollardaki kötülüklerin giderilmesi, topluma zarar veren bina kaynaklı taşmaların engellenmesi, toplumun yararına olan hususları ortadan kaldıran

⁷⁵ Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muahmmmed b. Muhammed es-Sekafî İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-Hükkâm fî Ma'rifeti'l-Ahkâm*, el-Bâbü'l-Halebî, Kâhire, 1393/1973.

⁷⁶ Bu kavram özellikle Hanefîler tarafından imarla ilgili hususların ifâdesinde çokça kullanılmıştır. Öyle ki ilgili meseleleri ya “kitâbü'l-hîtân” veya “bâbü'l-hîtân” başlığı altında fıkıh kitapları içerisinde toplu olarak aktarmışlardır. (Etram, “el-Mukaddime”, s. 16; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 46).

⁷⁷ Etram, “el-Mukaddime”, s. 11; Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 27.

⁷⁸ Muhammed b. Şihâp el-Bezzâz, *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye bi Hâmişi'l-Fetâvâ'l-Hindiyye*, Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bülâk-Mısır, 1310.

⁷⁹ Bezzâz, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, C. III, s. 413-427.

⁸⁰ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 27; Etram, “el-Mukaddime”, s. 15.

⁸¹ Karşılık, düzen ve intizam gibi anlamlara gelen hisbe şer'i olarak “Terk edildiğinde iyilikleri emir, yapıldığında da kötülüklerden nehiy” olarak tarif edilmektedir. Bu alan hisbe dışında “ihtisâb” kavramıyla da ifade edilmektedir. Öyle ki bu alanda yazılan bazı kitaplar bu isimle telif edilmiştir. (Senâmî, *Nisâbü'l-İhtisâb*, s. 82-83).

veya daraltan davranışların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Kısaca toplumun faydasına olan hususların korunması, zararına olanların ise engellenmesi olarak⁸² tarif edilebilecek olan bu alanla ilgili eserlerde binalarla özellikle de irtifak haklarıyla ki -günümüzde “çevre düzenlemesi” adı altında belediyeler tarafından düzenlenmektedir- ilgili hususların yer aldığı görülmektedir.⁸³ Bu alanla ilgili İbnü'l-Uhuvve adıyla bilinen Ziyâüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kureşî'nin (ö. 729/1329) “Kitâbü Meâlimi'l-Kurbe fî Talebi'l-Hisbe”⁸⁴ ve Ömer b. Muhammed b. Ivaz eş-Şâmî es-Senâmî'nin (ö. 734/1797) “Nisâbu'l-İhtisâb”⁸⁵ adlı eserleri örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca bu alanla ilgili konuların da yer aldığı kamu hukuku (el-Ahkâmü's-Sultâniyye) alanındaki eserlerde de imarla ilgili hususları bulmak mümkündür. Bu alanda yazılan en meşhur eserler ise Ebü'l-Hasen el-Mâverdî'nin (ö.450/1058) “el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye”si⁸⁶ ile Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) “el-Ahkâmü's-Sultâniyye”⁸⁷ sidir.

Bu konudaki hususlara yer verilen diğer bir alan da “ilmü's-şurût ve's-sicillât” olarak bilinen ve “şurûtiyyûn” olarak isimlendirilen âlimler tarafından telif edilen eserlerdir. Bir kısım tarafından karşılıklı taahhüde dayanan muamelelerle ilgili akitlerde sağlamlığa ve belgelendirmeye verdiği önemden dolayı “ilmü'l-vesâik” olarak da adlandırılan bu alan “Defterlere kayıtlı muamelelerle ilgili şer'î hükümlerin verilmiş şeklinin araştırıldığı ilim”⁸⁸ olarak tarif edilir. Bu alanda yazılan en önemli eser ise Ebû Câfer et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) “eş-Şurûtu's-Sagîr”idir.⁸⁹ Bu tür eserlerde imarla ilgili hususların yer alma şekli ise genel olarak alım satımı yapılan bir ev ya da arazinin kaydı yapılırken ev ya da arazi ile birlikte sahip olunan diğer bütün hakların tek tek belirlenip kayıt altına alınması şeklinde olmaktadır. Mesela bir

⁸² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, thk. Ahmed Câd, Dârü'l-Hadis, Kahire, ts., s. 249.

⁸³ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 30.

⁸⁴ Ziyâüddîn Muhammed b. Ahmed b. el-Uhuvve, *Kitâbü Meâlimü'l-Kurbe fî Talebi'l-Hisbe*, Dârü'l-Fünûn, by., ts.

⁸⁵ Ömer b. Muhammed b. Ivaz es-Senâmî, *Nisâbü'l-İhtisâb*, y.y., by., ts.

⁸⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, thk. Ahmed Câd, Dârü'l-Hadis, Kahire, ts.

⁸⁷ Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, tsh. Muhammed Hâmid el-Fakî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

⁸⁸ Ahmed b. Mustafa Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzûâtü'l-Ulûm*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, C. II, s. 557.

⁸⁹ Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Kitâbü's-Şurûti's-Sagîr*, thk. Rûhi Özcan, Risâletü Dîvânî'l-Evkâf, Bağdat, 1394.

ev satıldığında onunla birlikte sahip olunan irtifak hakları, yol hakkı, evin içerisinde, dışarısında ve çevresinde sahip olunan her türlü hakkın belirlenip satım akdine yazılması bu anlamda örnek olarak ifade edilebilir.⁹⁰

İmarla ilgili meselelerin bölümler içerisinde veya ayrı başlıklar altında zikredildiği alanların sonuncusu olarak da “el-eşbâh ve’n-nezâir” adıyla meşhur kavâid-i külliye kitapları sayılabilir. Birçok cüziyyâtın hükmünü kapsamına alan genel fıkıh kâidelerinin⁹¹ ve bunların fûrûunun zikredildiği bu eserlerde özellikle imarla ilgili meseleler önemli yer tutar. Bu anlamda zararın meşru zeminde giderilmesinin esas olduğunu ifade eden⁹² “Zarar izâle olunur”⁹³ genel ilkesi ile bunun fûrûundan olan “Zarar misliyle izâle olunmaz”⁹⁴ ve “Zarar-ı âmmı def” için zarar-ı hâs ihtiyar olunur”⁹⁵ ilkelerine bina edilen imarla ilgili birçok mesele vardır. Mesela yoldan geçenlerin can güvenliğini tehdit eden duvar ya da binaların, sahibinin rızası olmasa da toplumun can güvenliği için yıktırılması,⁹⁶ komşunun duvarının üstüne duvarını yapmak isteyen kişiye engel olunması⁹⁷ ve bu gibi durumlarda komşunun zorlanmaması⁹⁸ bu anlamda örnek olarak zikredilebilir.

İlk dönemlerde sayısı az da olsa bazı müellifler, imarla ilgili olan ve kitaplarda dağınık halde bulunan hususları belli esaslar çerçevesinde farklı hacimlere sahip müstakil eserlerde bir araya getirmiştir.⁹⁹ Bu tür çalışmaların bütün mezhepler tarafından yapıldığı görülse de özellikle Hanefî ve Mâlikî fakihlerin bu konuda öne

⁹⁰ Tahâvî, *Kitâbü’ş-Şürûti’s-Sagîr*, s. 113-114.

⁹¹ Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1991, C. I, s. 11; Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, C. I, s. 15.

⁹² Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. I, s. 261.

⁹³ Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, C. I, s. 42; Ebû’l-Fazl Celâlüddin es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 83; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 72; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. I, s. 261; Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir, 2009, s. 76.

⁹⁴ Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, C. I, s. 42; Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 86; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 74; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. I, s. 263; Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, s. 86.

⁹⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 75; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. I, s. 263; Yıldırım, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, s. 88.

⁹⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 75.

⁹⁷ Sübkî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, C. I, s. 44.

⁹⁸ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, s. 86.

⁹⁹ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 32; Etram, “el-Mukaddime”, s. 16; Sa’dî, *Ahkâmü’l- Ümrân*, s. 49.

çıktıklarını söylemek mümkündür.¹⁰⁰ Bunu kitapların isimlendirmesinden anlamak da mümkündür. Öyle ki bu alanda yazılan eserlere genel olarak “cidâr”, “hâit”, “hîtân”, “binâ” veya “bünyân” isimleri verilmiş¹⁰¹ bunlardan Hanefîlerin daha çok “hîtân”¹⁰² Mâlikîlerin ise “binâ”,¹⁰³ “bünyân”¹⁰⁴ veya “cidâr”¹⁰⁵ isimlerini tercih ettikleri görülmüştür.

Geçmiş ulemanın oldukça erken sayılabilecek bir dönemden itibaren bu alanda eserler vermeye başladıklarını söylemek mümkündür. Terâcim kitaplarında geçen bazı kitap isimleri de bunu göstermektedir.¹⁰⁶ Mesela Abdullah b. Abdilhakem b. A'yen b. Leys el-Mısırî'ye (ö. 214/829) ait “el-Kadâü fi'l-Bünyân” bu anlamda örnek olarak zikredilebilir. Yazma ve mathbû olarak günümüze ulaşmadığı görülen¹⁰⁷ bu eserin varlığını terâcim kitaplarından¹⁰⁸ ve kaynak gösterildiği eserlerden¹⁰⁹ çıkarmak mümkündür. İlgili eser bu alanda yazılmış en eski telif kabul edilmektedir. Aynı durumun bu alanda İsâ b. Dînâr (ö. 212/828) tarafından yazılan “Kitâbü'l-Cidâr” adlı eser için de geçerli olduğunu¹¹⁰ bunun varlığının da zikredildiği kaynaklardan anlaşıldığını söylemek gerekir.¹¹¹ Bunların yanında geçmişte çoğu kitapçık bir kısmı ise kitap hacminde yazılmış ve günümüze ulaşmış birçok yazma eser de mevcuttur. Bunlardan bir kısmının tahkik, tashih ve neşri yapılmakla birlikte kütüphane raflarında çalışma bekleyen birçok nüshanın bulunduğunu da belirtmek gerekir.¹¹² Bunlara örnek olarak; Sun'ullah b. Ali b. Halîl el-Alâiyye Dî'r-Rûmî'ye

¹⁰⁰ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 49.

¹⁰¹ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 32; Etram, “el-Mukaddime”, s. 16.

¹⁰² Etram, “el-Mukaddime”, s. 16; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 46.

¹⁰³ İsâ b. Mûsâ et-Tüeylî'nin *Kitâbü'l-Cidâr* adlı eseri bazı kaynaklarda *Ahkâmü'l-Binâ* adıyla zikredilmektedir.(Tüeylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 70).

¹⁰⁴ *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân* adlı eserin müellfi olan ve İbnü'r-Râmî adıyla meşhur Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî Mâlikî alimlerinden (Etram, “el-Mukaddime” s. 19).

¹⁰⁵ *Kitâbü'l-Cidâr* müellifi İsâ b. Mûsâ et-Tüeylî de aynı şekilde Mâlikî âlimlerinden biridir. (Etram, “el-Mukaddime”, s. 19).

¹⁰⁶ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 36.

¹⁰⁷ Etram, “el-Mukaddime”, s. 17; Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 36; Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 30.

¹⁰⁸ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Tertibü'l-Medârik ve Takribü'l-Mesâlik*, thk. Abdülkâdir es-Sehrâvî, Matbaatu Fedâla, Mağrip, 1966-1970, C. III, s. 366; İbrâhîm b. Ali Muhammed İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Mezhep*, thk. Muhammed el-Ahmedî, Dârü't-Türâs, Kahire, ts., C. I, s. 420.

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdurrahmân el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, thk. Muhammed Abdülaziz ed-Debbâğ, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1999, C. XI, s. 99-104.

¹¹⁰ Etram, “el-Mukaddime”, s. 17; Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 36; Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 30.

¹¹¹ Muhammed b. İbrahim el-Lahmî İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, thk. Abdurrahman b. Salih el-Etram, y.y., Riyad, 1403, s. 352; Tüeylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 108.

¹¹² Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 33-34.

(ö. 1137/1725) ait “Marâsîdül-Hîtân”¹¹³ Muhammed b. Hüseyin b. İbrâhîm el-Bârûdî’ye (ö. 1215/1801) ait “Fethü’r-Rahmân fî Mesâîli Tenâzu’l-Hîtân”¹¹⁴ ve Tunus’taki Dârü’l-Kütübi’l-Vataniyye Kütüphanesinde yer alan yirmi üç risaleden müteşekkil bir nüshada yer alan Muhammed b. Muhammed Bayram er-Râbia’ya (ö. 1278/1862) ait “Tahkîkü’l-menât fî Âdemi İâdedi’s-Sebât”¹¹⁵ adlı yazma eserleri saymak mümkündür.

Yukarıda ifade edilen yazma eserlerin yanında yine bu alanla ilgili geçmişte yazılmış günümüzde de yapılan ilmî çalışmalar neticesinde tahkik, tashih ve neşri gerçekleştirilerek bilim dünyasına kazandırılmış birçok değerli eserin var olduğunu da söylemek gerekir. Bu alanda yazılmış en eski ve en geniş hacimli¹¹⁶ eserlerden birisi Îsâ b. Mûsâ et-Tüeylî’ye (ö. 386/997) ait “Kitâbü’l-Cidâr” dır.¹¹⁷ Bu eser ilk olarak Fransız George Barbier (ö. 1932) tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş ve “Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietaires D’heritages Voisins” (Bitişik Mülkiyet Sahipleri Arasındaki Hak ve Sorumluluklar) başlığı altında 1900 yılında Cezayir’de yayınlanan “Revue Algeriennne et Tunisienne De Legislation De Jutisprudence” dergisinde yayımlanmıştır.¹¹⁸ Bu çalışmanın kitap olarak basımı da yapılmıştır.¹¹⁹

İslâm âleminde söz konusu eserle ilgili ilk çalışma ise İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz’e aittir. Fâyiz ilgili eserin tahkikini yaparak bilim dünyasına

¹¹³ Muhammed Mutî’ el-Hâfız, *Fihrisü Mahtûtâtî Dâri’l-Kütübi’z-Zâhiriyye*, Dâru Ebî Bekr, Dımaşk, 1981, C. II, s. 162-163 (rakam: 6873).

¹¹⁴ Muhammed b. Hüseyin b. İbrahim el-Bârûdî, *Fethü’r-Rahmân fî Mesâîli Tenâzu’l-Hîtân*, *Fihrisü’l-Mahtûtât*, Dârü’l-Kütübi’l-Vataniyye, Tunus, 1978, C. IV, s. 187 (rakam: 3932).

¹¹⁵ Muhammed b. Muhammed Bayram er-Râbia, *Tahkîkü’l-Menât fî Âdemi İâdedi’s-Sebât*, *Fihrisü’l-Mahtûtât*, Dârü’l-Kütübi’l-Vataniyye, Tunus, 1977, C. I, s. 38 (rakam: 186).

¹¹⁶ Etram, “el-Mukaddime” s. 18; Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 35.

¹¹⁷ Genellikle müellifler, kitaplarının girişlerinde yazdıkları eserin ismini zikretmeyi adet haline getirmiştir. Ancak Îsâ b. Mûsâ et-Tüeylî söz konusu eserinde bunu yapmadığı için daha sonraki dönemlerde bu esere “Ahkâmü’l-Binâ”, “el-Kadâu bi’l-Mirfak fî’l-Mebânî ve Nefyi’d-Darar”, “bi’l-Kadâi ve Nefyi’d-Darari ani’l-Efniyeti ve’t-Turuk ve’l-Cüdûri ve’l-Mebânî ve’s-Sâhât” gibi isimler verilmiştir. (Tüeylî, *Kitâbü’l-Cidâr*, s. 70).

¹¹⁸ George Barbier, “Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietaires D’heritages Voisins” *Revue Algeriennne et Tunisienne De Legislation De Jurisprudence*, Alger, 1900, C. 16, 09-15/17-23/42-56/93-104/113-128/129-144.

¹¹⁹ Îsâ b. Mousa-George Barbier, *Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietaires D’heritages Voisins*, Naba Press, Fransa, 2012.

kazandırılmasını sağlamıştır.¹²⁰ Ayrıca daha sonraları eserin farklı isimleri kullanılarak iki tahkiki daha yapılmıştır.¹²¹ Bu eser, alanında yazılan en eski ve en hacimli teliflerden biri olması, -ki hepsi de bina ve ilgili hususlarla alakalı elli başlık ihtiva etmektedir- ilgili konuları kapsamlı bir şekilde ele alması, kaynak yönünden zengin ve güvenilir olması ve hicri 3. yüzyıl gibi oldukça erken bir dönemde yazılması sebebiyle İmarla alakalı Müslümanların sahip olduğu fikhî zenginliği göstermesi bakımından büyük bir öneme sahiptir.¹²²

Bu alanda yazılmış önemli eserlerden biri de Ebû Hafs Hüsâmuddîn es-Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Mâze'ye (ö. 536/1141) ait “Kitâbü'l-Hîtân”dır. Bu eser ilk olarak el-Mürçî es-Sekafî (ö. 354/964) tarafından Hanefî fıkıh kitapları içerisinde dağınık olarak bulunan imarla ilgili meselelerin toplanması suretiyle kaleme alınmıştır.¹²³ İlgili eser daha sonra Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî ed-Dâmegânî el-Kebîr (ö. 478/1085) tarafından “Şerhu Kitabi'l-Hîtân ve't-Turuk”¹²⁴ adıyla şerh edilmiştir. Daha sonra Sadrüşşehîd, kitabının mukaddimesinde de ifade ettiği üzere imarla ilgili hususların fıkıh alanındaki en ağır meselerden olması, bu alanla ilgili konuların hem anlaşılmasının hem de çözümünün zor olması sebebiyle ilgili hükümlerin dağınık olarak bulundukları fıkıh kitaplarından toplanmasının gerekli olduğunu düşünürken Sekafî'nin bir araya getirdiği ve Dâmegânî'nin şerh ettiği “Kitâbü'l-Hîtân” adlı eseri bulmuş ve buna bazı eklemelerin yapılmasını gerekli görerek hem söz konusu eserin tashih, tahkik ve şerhini yapmış hem de kitaba yeni meseleler ekleyerek hacmini genişletmiştir.¹²⁵ Sadrüşşehîd tarafından tashih ve

¹²⁰ İsâ b. Mûsâ et-Tüeylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, thk. İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz, Dâru Ravânî'l-Kütüb, Riyad, 1417.

¹²¹ İsâ b. Mûsâ et-Tüeylî, *el-Kadâü bi'l-Mirfak fî'l-Mebânî ve Nefyi'd-Darar*, thk. Muhammed Ennümeyyenc, Munazzametü İsiskû, Rabat, 1999; İsâ b. Mûsâ et-Tüeylî, *Nefyü'd-Darar*, thk. Ferîd b. Süleymân-Muhtâr et-Tüeylî, Merkezü'n-Neşri'l-Câmîi, Tunus, 2003.

¹²² Tüeylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 78-81.

¹²³ Muhammed Hayri Ramazan Yûsuf, “el-Mukaddime”, *Kitâbü'l-Hîtân* içerisinde 7-12 sayfalar, Mürçî es-Sekafî, Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1994, s. 7.

¹²⁴ Bu eserin bir nüshası Dımaşk'taki Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye'de (Muhammed Mutî' el-Hâfız, *Fihrisü Mahtûtâtî Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, Matbaatu'l-Hicâz, Dımaşk: 1980, C. I, s. 443-444. (rakam: 9183) diğer bir nüshası da Berlin Devlet Kütüphanesinde mevcuttur. (Karl Bruklman, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, trc. Abdülhalîm en-Neccâr, Dârü'l-Maârif, Kahire, 1959, C. VI, s. 287-288 (Berlin: 4982).

¹²⁵ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 83-85; Muhyiddîn Ebî'l-Vefâ el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Madiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv, Hicr, Riyad, 1993, C. IV, s. 312; Yûsuf, “el-Mukaddime”, s. 10.

tahkiki yapılan “Kitâbü’l-Hîtân” in nüshaları Tunus,¹²⁶ İstanbul¹²⁷ ve Berlin’deki¹²⁸ kütüphanelerde bulunmaktadır. Ayrıca bu kitabın günümüzde hem ilk müellifi Sekaî’ye¹²⁹ hem de kitaba son şeklini vermiş Sadrüşşehîd’e¹³⁰ nispetle yapılmış tahkikleri de bulunmaktadır.

Esere en son İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) tarafından bazı eklemeler yapılmış ve böylece eser son şeklini almıştır.¹³¹ Ancak toplamı yirmi varak olan esere İbn Kutluboğa tarafından yapılan eklemelerin iki varakla sınırlı kalması¹³² eserin daha çok ilk üç müellifine nispetle kitaplarda zikredilmesine sebep olmuştur.¹³³ Eserin İbn Kutluboğa’ya ait bir nüshası İstanbul’da bulunmaktadır.¹³⁴ Bu eserin Hanefî fıkıh kitapları içerisinde dağınık olarak bulunan imarla ilgili hükümleri belirli bir düzen içerisinde bir araya getirmesi, meydana gelmesinde İbn Kutluboğa’da dâhil edilirse dört tane Hanefî âlimin etkisinin olması ve bu alanda Hanefîlerce yazılan ilk eser olması yönüyle kıymeti büyüktür.¹³⁵

Bu alanda bize ulaşan en hacimli ve en önemli eser ise İbnü’r-Râmî adıyla meşhur Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî’nin “el-İ’lân bi Ahkâmi’l-Bünyân”ıdır. Bu eser ilk olarak Fransız Müsteşrik Robert Brunschvig (ö. 1990) tarafından ortaya çıkarılmış¹³⁶ ve “Urbanisme Medieval et Droit Musulman” (Orta

¹²⁶ Ebû Hafs Hüsâmuddîn es-Sadrü’s-şehîd Ömer b. Abdülazîz b. Mâze, *Kitâbü’l-Hîtân*, Fihrisü’l-Mahtûtât, Dârü’l-Kütübi’l-Vataniyye, Tunus, 1977, C. I, s. 48 (rakam: 236).

¹²⁷ Ramazan Şeşen, *Nevâdir el-Mahtûtât el-Arabiyye fî Mektebâti Türkiye*, İsrâr, İstanbul, 1997, 145-146.

¹²⁸ Karl Brokelman, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, C. VI, s. 288 (Berlin: 4982).

¹²⁹ Şeyh el-Mürçî es-Sekaî, *Kitâbü’l-Hîtân-Ahkâmüt-Turuk ve’s-Sutû’ ve’l-Ebvâb ve Mesîli’l-Miyâh ve’l-Hîtân fî Fıkhi’l-İslâmî*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yûsuf, Dârü’l-Fikri’l-Muâsir, Beyrut, 1994.

¹³⁰ Ebû Hafs Hüsâmuddîn es-Sadrü’s-şehîd Ömer b. Abdülazîz b. Mâze, *Kitâbü’l-Hîtân*, thk. Abdullah Nezîr Ahmed, el-Mektebetü’l-Mekkiyye, Beyrut, 2014.

¹³¹ Yûsuf, “el-Mukaddime”, s. 8; Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 51.

¹³² Yûsuf, “el-Mukaddime”, s. 9.

¹³³ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 7; Etram, “el-Mukaddime”, s. 18-19.

¹³⁴ Şeşen, *Nevâdir el-Mahtûtât el-Arabiyye fî Mektebâti Türkiye*, s. 136. Ayrıca Dımaşk’taki Dârü’l-Kütübi’z-Zâhiriyye’de müellifi meçhul olarak bulunun 8084 rakamlı “el-Hîtân” adlı yazmanın da (Muhammed Mutî’ el-Hâfız, *Fihrisü Mahtûtâtî Dâri’l-Kütübi’z-Zâhiriyye*, Matbaatü’l-Hicâz, Dımaşk, 1980, C. I, s. 290-291) gerek başlık gerekse satır sayılarındaki benzerlikten dolayı bu eserden çoğaltılan bir nüsha olabileceği söylenmektedir. (Yûsuf, “el-Mukaddime”, s. 11).

¹³⁵ Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 66.

¹³⁶ Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma’rûf İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân bi Ahkâmi’l-Bünyân*, thk. Ferîd Süleymân, Merkezü’n-Neşri’l-Câmîi, b.y., 1999, s. 15; Kâmi Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî Efendi, *Riyâzü’l-Kâsımîn ev Fikhü’l-Ümrânî’l-İslâmî*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş, Dârü’l-Beşâir, Dımaşk, 2000, s. 18.

çağ Şehir Planlaması ve Müslüman Hukuku) başlığıyla yayınlanmıştır.¹³⁷ İslâm dünyasında ise eser ilk olarak Abdurrahman b. Sâlih el-Etram¹³⁸ daha sonra da Ferîd b. Süleymân¹³⁹ tarafından tahkik edilip neşredilmiştir. Ayrıca bu eser Muhammed Abdüssettâr Osmân¹⁴⁰ ve Ebü'l-Fadl ed-Dimyâtî ile Ahmed b. Alî¹⁴¹ tarafından da yayınlanmıştır. Tunus'taki Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye kütüphanesinde de eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁴² Bu eser, müellifinin özellikle inşaat alanında büyük bir tecrübeye sahip olması,¹⁴³ eserinde Mâlikî mezhebinin yanında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi, hatta bazı konularda mezheplerin görüşlerini mukayese ederek meseleyi ortaya koyması,¹⁴⁴ eserinde sadece nakillere yer vermekle kalmayıp ilgili hükümleri ya küllî kâideler ya da toplumdaki genel uygulamalara dayandırarak ortaya koyması ayrıca birçok kaynaktan aldığı hükümleri belirli bir düzen ve ahenk içerisinde belirtmesi bakımından önemlidir.¹⁴⁵

Bu alanda yazılan ve Hanefîlerin imarla ilgili son telifi kabul edilen diğer bir eser de Kâmî Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî Efendi (ö. 1136/1723) tarafından kaleme alınan “Riyâzü'l-Kâsımîn” adlı çalışmadır. Bu eser Edirnevî tarafından herhangi bir şerh ve ekleme yapılmaksızın Hanefî mezhebindeki ana kaynaklardan imarla ilgili mesele ve görüşler derlenerek telif edilmiştir. Bu eser imarla ilgili Hanefî fakihlerce yapılmış en hacimli çalışma kabul edilmektedir.¹⁴⁶ Bu

¹³⁷ Robert Brunschvig, “Urbanisme Medieval et Droit Musulman”, *Revue des Etudes Islamiques*, Paris, 1947, C. XI, s. 127-155.

¹³⁸ Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, thk. Abdurrahman b. Sâlih el-Etram, y.y., Riyad, 1403.

¹³⁹ Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, thk. Ferîd Süleymân, Merkezü'n-Neşri'l-Câmîi, b.y., 1999.

¹⁴⁰ Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân-Dirâseten Eseriyyeten Mi'mâriyyeten-*, nşr. Muhammed Abdüssettâr Osmân, Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiiyye, İskenderiyye, 1988.

¹⁴¹ Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, nşr. Ebü'l-Fadl Dimyâtî-Ahmed b. Alî, Dâru İbnü Hazm, Beyrut, 2012.

¹⁴² Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, Fihrisü'l-Mahtûtât, Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, Tunus, 1981, C. VI, s. 171 (rakam: 5772); İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, Fihrisü'l-Mahtûtât, C. VII, s. 218 (rakam: 6852).

¹⁴³ Etram, “el-Mukaddime”, s. 30; Ferîd b. Süleymân, “ed-Dirâse”, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân* içerisinde 7-23 sayfalar, Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma'rûf İbnü'r-Râmî, Merkezü'n-Neşri'l-Câmîi, b.y., 1999, s. 8-9.

¹⁴⁴ Süleymân, “ed-Dirâse”, s. 23.

¹⁴⁵ Etram, “el-Mukaddime”, s. 44-45.

¹⁴⁶ Kâmî Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî Efendi, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş, Dârü'l-Beşâir, Dımaşk, 2000, s. 16-17.

kitabın nüshalarını İstanbul,¹⁴⁷ Edirne¹⁴⁸ ve Tunus'taki¹⁴⁹ kütüphanelerde bulmak mümkündür. Bu eser Mustafa Ahmed b. Hammûş tarafından “Riyâzü'l-Kâsımîn ev Fıkhü'l-Ümrâni'l-İslâmî” adıyla tahkik edilip neşredilmiştir.¹⁵⁰

Bu alanda Mâlikî ve Hanefîlerin yanı sıra İbâzî mezhebine mensup Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Bekr (ö. 504/1111) tarafından da “el-Kısme ve Usûlü'l-Eradîn” adıyla bir eser yazılmış ve bu çalışma da günümüzde Bekir b. Muhammed eş-Şeyh Belhâc ve Muhammed Sâlih Nâsır tarafından tahkik edilip aynı isimle neşredilmiştir.¹⁵¹

2.2. Son Dönem Literatürdeki Yeri

Son dönemde bu alanla ilgili özellikle geçmiş ulemadan tevarüs edilen kaynakların bulunup ortaya çıkarılmasında ve bunların kitap veya makale gibi ilmî çalışmalarla ortaya konulmasında müsteşriklerin öncülük ettiği yukarıda da ifade edildiği üzere aşikârdır. Bununla birlikte günümüzdeki fakihler de gerek geçmişteki eserlerin tahkik edilmesi gerekse akademik ve diğer çalışmalarla bu alanda gözle görünür bir çaba ortaya koymuş ve İslam fıkhnın bu önemli alanına katkı sunmaya çalışmıştır.

Bu çalışmalarda imarla ilgili genel hüküm ve esaslar belirtilirken bunun yanında teknolojinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan yollarda can güvenliğinin ve trafik akışının sağlanması, çok katlı binalar, sanayi sitelerinin kurulumu, havaalanları, limanlar, radar, televizyon ve radyo istasyonları, fırın ve tabakhane gibi hayatımızı birçok farklı alanını ilgilendiren hususlarla ilgili hükümlere de yer verilmiştir.¹⁵² Bu alanda yapılan çalışmaların bir bölümünü geçmişte yazılmış eserlerin tahkiki oluşturmaktadır. Bunlar yukarıda belirtildiği için tekrar

¹⁴⁷ Kâmil Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, İstanbul, Atıf Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, 34.

¹⁴⁸ Kâmil Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, Edirne, Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22.

¹⁴⁹ Cemal b. Hamade, *el-Fihrisu'l-Âm li'l-Mahtûtât*, Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye, Tunus, 1994, C. XIII, s. 194-195, (rakam: 7871).

¹⁵⁰ Kâmil Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş, Dârü'l-Beşâir, Dımaşk, 2000.

¹⁵¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Bekr, *el-Kısme ve Usûlü'l-Eradîn*, thk. Bekir b. Muhammed eş-Şeyh el-Belhâc-Muhammed Sâlih Nâsır, Cemiyetü't-Türâs, Cezayir, 1997.

¹⁵² Ahmed, “el-Mukaddime”, s. 37.

edilmeyecektir. Konuyla ilgili çalışmaların diğer bölümünü ise akademik ve benzeri çalışmalar oluşturmaktadır. Bu bölümde de konuyla doğrudan ve dolaylı yoldan irtibatlı çalışmaların bulunduğu görülmektedir.¹⁵³ Bu sebeple konuyu dağıtmamak adına da burada daha çok konuyla doğrudan irtibatlı çalışmaların zikredileceğini belirtmek gerekir. Buna göre söz konusu çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. “el-Binâ ve Ahkâmühü fi’l-Fıkhî’l-İslâmî”¹⁵⁴

İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz tarafından kaleme alınan söz konusu eser, bir giriş ve altı bölümden oluşmuştur. Müellif, eserin giriş kısmında binanın önemi ve varlığı ile ilgili gerek geçmiş gerekse mevcut dönemde fakihler tarafından yapılan değerlendirmelere yer vermiş ayrıca geçmişte fakihlerce kaleme alınmış ve bina ile ilgili hükümleri ihtiva eden eserler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Yine farklı İslâm şehirlerinde bulunan kütüphanelerde ilgili konuda yazıldığını tespit ettiği yazma eserleri de bu kısımda zikretmiştir.

Müellif, eserin birinci bölümünde binanın tanım ve hükümleri üzerinde durmuş ve farklı türdeki binaların varlığını hüküm bakımından ortaya koymaya çalışmıştır. İkinci bölümde ise ibadetlerle yakın ilişkisi olan binaları ele almış ve bu anlamda mescitlerin yanına tuvalet, banyo ve abdesthane yapma ile şehir ve köylerde mescit inşası, mescitlerin üzerine ev ya da bina yapılması ve kabir üzerine mescit inşası gibi genel anlamda mescitlerin imarı ile ilgili hüküm ve esaslara değinmiş.

Üçüncü bölümde bina ile ilgili genel haklardan bahis açmış ve bu başlık altında da binalarda kullanılan malzemelerin cinsi, miktarı ve bunları kullanacak olan kişilerin yeterliliği ile binaların inşasında başkalarına zarar verecek eylemlerden kaçınılması hususlarına yer vermiştir.

Dördüncü bölümde binaların belirli sebeplerle yıktırılması ve bu konuda yetkili mercilerin onayının gerekliliği ile meyilli hale gelen ya da yapılan duvar ve bununla ilgili hükümler üzerinde durmuştur. Beşinci bölümde gerek özel mülk gerekse kamuya ait yerlerde yapılan binaların durumunu ele almış altıncı bölümde de

¹⁵³ Bir çalışmada konuyla irtibatlı 113 çalışmanın olduğu ifade edilmektedir. (Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 55).

¹⁵⁴ İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz, *el-Binâ ve Ahkâmühü fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, y.y., Riyad, 1986.

genel anlamda binalar üzerinde yapılabilecek tasarruflardan bahsetmiştir. Müellif, bina ile ilgili konuları çok detaylı şekilde ele almış ve konu edindiği herbir meseleyi de genel olarak dört mezhebin görüşüne göre ortaya koymaya çalışmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da iki ciltlik hacimli bir eser ortaya çıkmıştır.

2. “el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fî'l-İslâm”¹⁵⁵

Yahya Muhammed Hasan eş-Şehrî tarafından hazırlanan söz konusu eser, bir giriş ve dört bölümden meydana gelmiştir. Müellif, giriş kısmında Müslüman bir aile için evin önemi ile geçmişten bugüne ev mimarisinde meydana gelen değişimden bahsetmiştir. Birinci bölümde evlerin işlevselliğine ve buraların dış etkenlere karşı güvenliğinin sağlanmasına değinmiş ayrıca bina ve yapılacağı yeri ilgilendiren hükümlerle binanın genel yapısından söz etmiştir.

İkinci bölümde kişinin barınmasını sağlamakla yükümlü olduğu ve olmadığı kişileri zikretmiş üçüncü bölümde de ev halkı ile dışarıdan buraya gelen kişilerin dikkat edeceği genel adap ve ilkelerden bahsetmiştir. Dördüncü bölümde ise gerek evde namaz gibi ibadetle gerekse alım-satım ve kiralama gibi muamelatla alakalı hükümlere yer vermiştir.

3. “Fıkhü'l-Ümrânî'l-İslâmî min Hılâli'l-Arşivi'l-Osmânî”¹⁵⁶

Mustafa Ahmed b. Hammûş tarafından telif edilen bu eser bir giriş ve iki bölümden meydana getirilmiştir. Giriş kısmında Osmanlıların Cezayirle ilgili arşivlerinden ve bu dönemde söz konusu yerin idari, siyâsi ve yargısal yönetimden bahsedilmiş ayrıca buranın toplumsal ve mesleki yapısına değinilmiştir. Birinci bölümde imarla alakalı kavramlara yer verilmiş ve bunlarla ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır. Eserin esas ana kısmını oluşturan ikinci bölümde ise hicri 956-1246, miladi 1549-1830 yılları arasında Cezayir’de Osmanlı Devletine bağlı kurumlarca yayımlanan ve imarla ilgili olan kırk dokuz vesikanın hem aslı hem de tahkikli kısmına yer verilmiştir.

¹⁵⁵ Yahya Muhammed Hasan eş-Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fî'l-İslâm*, y.y., Mekke, 1409.

¹⁵⁶ Mustafa Ahmed b. Hammûş, *Fıkhü'l-Ümrânî'l-İslâmî min Hılâli'l-Arşivi'l-Osmânî*, Dârü'l-Bühûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, Dubai, 2002.

4. “Fıkhü’l-İmâratı’l-İslâmiyye”¹⁵⁷

Halid Azeb tarafından hazırlanan çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Çalışmada müellif, fikhın imarla olan etkileşiminin boyutunu Mısır’daki Kahire ve Raşid şehirlerinde yer alan tarihi yapılar üzerinden canlı bir şekilde göstermeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda yazar, eserin giriş kısmında çalışmayla ilgili genel bilgiler vermiş ve fakihlerin binalarla ilgili hükümler konusunda esas aldıkları temel prensipler üzerinde durmuştur. Birinci bölümde her iki şehirde bulunan yol ağlarını ele almış ve bu bağlamda da ilgili husustaki hükümler, haklar ve bunların korunma yol ve yöntemlerine değinmiştir. İkinci bölümde her iki şehirdeki ticari yapılardan ve bunlarla ilgili fakihlerce belirlenen genel adaptan bahsetmiştir. Üçüncü bölümde ise fikhın konut mimarisindeki rolü üzerinde durmuş ve bu anlamda da konutların gerek iç gerekse dış yapısında fikhın etkisiyle meydana gelen unsurlara değinmiştir.

5. “Fıkhü’l-Ümrân”¹⁵⁸

Halid Azeb tarafından kaleme alınan eser bir giriş, sekiz bölüm ve bir de ekten oluşmaktadır. Müellif, giriş kısmında söz konusu eserin meydana geliş serüvenini anlatmıştır. Birinci bölümde İslâmî düşünce bağlamında ümrân ve bina kavramları üzerinde durmuş ve yapısal anlamda bunların gelişimine etki eden ekonomi, kamu yararı ve örf gibi hususlara değinmiştir. İkinci bölümde fikhın yapısal anlamda oynamış olduğu rol üzerinde durmuş ve bu bağlamda da ulaşım vasıtası olarak kullanılan yol ve caddelerle ilgili genel hususlara ve komşuluktan kaynaklı ortaya çıkan hakların korunmasıyla alakalı hüküm ve esaslara temas etmiştir.

Üçüncü bölümde mescitlerin imarını ele almış ve buraların gerek iç gerekse dış bölümlerinde yer alan mimari unsurları taşımış oldukları mimari özellikleri ile birlikte zikretmiştir. Ayrıca bunları, yer verdiği görsellerle de desteklemiştir. Dördüncü bölümde çarşılar ve ticaret mekânları üzerinde durmuş, bu bağlamda İslâm mimarisinde yer alan farklı yapıdaki çarşıları, görsellerini ve planlama yapılarını da paylaşarak belirtmiştir. Ayrıca çarşılarda dikkat edilmesi gereken genel kural ve

¹⁵⁷ Halid Azeb, *Fıkhü’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, Dârü’n-Neşr lil-Câmiât, Mısır, 1997.

¹⁵⁸ Halid Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, ed-Dârü’l-Mısriyye el-Lübnâniyye, Kahire, 2017.

ilkelere de temas etmiştir. Beşinci bölümde konut mimarisini ele almış ve İslâm mimarisinde yer alan konutlardaki mimari unsurla bunların şekil ve yapısında gerek fikhî hükümlerin gerekse çevresel şartların meydana getirdiği etkiye değinmiştir. Ayrıca İslâm şehirlerindeki farklı mutfak türlerine de kısmen yer vermiştir.

Altıncı bölümde sular ve bunlarla ilgili yapılar üzerinde durmuştur. Bu anlamda ilk olarak suların kısımları ve bunlarla ilgili hüküm ve esasları belirtmiştir. Daha sonra da su yapılarını ele almış ve bu konuda da sırasıyla baraj, köprü, sarnıç, su deposu, çeşme, havuz ve hamamı zikretmiş ve bunların herbirinin ayırt edici özelliklerine değinmiştir. Ayrıca ele aldığı her bir konuyu daha öncekilerde de olduğu gibi görsellerle desteklemiştir. Yedinci bölümde vakıf konusunu ele almış ve bu hususta kısa bir bilgi paylaşarak bölüme giriş yapmıştır. Daha sonra genel olarak vakıf hizmeti sunmak için yapılan بیمارستان, ziyafet evleri, hac ziyafet evleri, aşevi, rabat, tekke ve zaviyelere değinmiş ve bunlarla ilgili tarihten farklı örnekler sunarak bilgiler vermiştir. Ayrıca toplumun vakıf konusundaki rolüne de kısaca temas etmiştir.

Sekizinci bölümde ise mimari ile yakın ilişkisi olan hendese ilmini İslâm medeniyeti açısından ele almıştır. Bu bağlamda söz konusu ilmin farklı türlerine temas etmiş ve mimari yapıların şekillenmesinde ve bunların inşasında kullanılacak malzemelerin ebat ve miktarında söz konusu ilmin rolüne temas etmiştir. Kitabın sonuna yapmış olduğu ek kısmında ise imarla ilgili terimlere ve bunların açıklamalarına yer vermiştir.

6. “el-Ümrân ve’l-Bünyân fî Manzûri’l-İslâm”¹⁵⁹

Yahya Vezirî tarafından telif edilen eser, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Müellif birinci bölümde imar ve binalarla alakalı Kur’ân’da yer alan esaslar üzerinde durmuş ve Kur’ân kıssaları ışığında yeryüzünün imarı ile ilgili genel ilkelerden bahsetmiştir. Yine Kur’ân’da geçen bina türlerine ve imarla ilgili terimlere de bu kısımda yer vermiştir. İkinci bölümde İslâm mimarisinin ayırt edici özelliklerine değinmiş ve bu bağlamda da kible yönü ve bunun mimariye etkisi, binaların çevresel şartlara uygunluğu ve mimaride güzellik ve bu hususta İslâm

¹⁵⁹ Yahya Vezirî, *el-Ümrân ve’l-Bünyân fî Manzûri’l-İslâm*, Ravâfid, Kuveyt, 2008.

mimarisinde öne çıkan hususlara vurgu yapmıştır. Üçüncü bölümde ise İslâmî usul ve yöntemlerin binaların tasarımındaki etkisine değinmiş ve bu anlamda da mescitlerin ve konutların imarı ile ilgili genel ilkeler ile modern dönemdeki şehirlerin planlanmasında esas alınacak ölçütlere temas etmiştir.

7. “Ahkâmü’l-Ümrân fi’l-Fıkhî’l-İslâmî”¹⁶⁰

Ahmed Muhammed Saîd es-Sa’dî tarafından kaleme alınan eserde genel olarak imarla ilgili hüküm ve esaslara değinilmiştir. Bu anlamda söz konusu eserin günümüzde imar konusuna fikhî anlamda yaklaşan ve içeriğinde sadece ilgili konudaki hükümlere yer veren bir özellikte telif edildiğini belirtmek gerekir. Yazar, eserini bir giriş ve iki ana bölümden meydana getirmiştir. Giriş kısmında imar kavramı, kaynakları ve bu konudaki genel prensiplere değinmiştir. Birinci bölümde ise bina ile ilgili hüküm ve esaslar üzerinde durmuş ve bu kapsamda da binaların inşası, buralarda kullanılan malzemenin yapısı ve de gerek özel mülk gerekse vakıf ve rehin gibi diğer yapıların tamir ve onarımını ilgilendiren hususlara temas etmiştir.

İkinci bölümde ise irtifak hakları, ortak kullanım alanları ve de yapılarda komşulara zarar verici fiil ve eylemlerin engellenmesi ile ilgili hususlara değinmiş ve bunlarla ilgili hüküm ve esasları ilgili başlıklar altında ifade etmiştir. Söz konusu eser, muhteva bakımından yaptığımız çalışmaya yakın bir nitelik taşımakla birlikte gerek ele alınan konular gerekse bunların ele alınma biçimi açısından birbirinden ayrılmaktadır. Bu anlamda çalışmamızda yer verdiğimiz ancak söz konusu eserde yer almayan birçok farklı konu ve başlığın bulunduğunu ayrıca benzer başlıklarda da konuların farklı yaklaşımlarla ele alındığını özellikle ifade etmek gerekir.

8. “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”¹⁶¹

Muhammed Abdüsettâr tarafından makale olarak hazırlanan söz konusu çalışmada Mâlikî Fakih İbnü’r-Râmî’nin imarla alakalı “el-İ’lân bi Ahkâmi’l-Bünyân” adlı eseri temel alınarak İslâm mimarisinde yer alan tarihi nitelikli yapıların incelenmesi ve bundan hareketle de fikhî hükümlerin İslâm mimarisindeki etkisinin

¹⁶⁰ Ahmed Muhammed Saîd es-Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, Dârü’l-Ruvâd, Dımaşk, 2010.

¹⁶¹ Muhammed Abdüsettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, *Dirâsâtü’n ve Bühûsun fi’l-Âsâr ve’l-Hadâratî’l-İslâmiyye*, Kahire, 2001.

ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışmanın arkeolojik bir değer taşıdığını da ifade etmek mümkündür. Çünkü müellif, imarla ilgili fikhî kaynakların tarihi eserlerle ilgili termonolojiyi bilmede ve anlamlandırmada önemli bir etken olduğu tezini savunarak “el-İ’lân bi Ahkâmi’l-Bünyân” adlı eserde görme kaynaklı zararın önlenmesi ile ilgili hükümlerin imarla ilgili uygulamalarda oynamış olduğu etkiyi farklı başlıklar altında ortaya koymaya çalışmış ve bazı tarihi yapılardan örnekler göstererek ilgili hükümlerin bu konudaki etkisini belirgin hale getirmiştir. Çalışmanın son kısmında bununla ilgili görselleri de örnek olarak sunmuştur.

9. “Fikhü’l-İmâratî’l-İslâmiyye beyne’l-Bahsi ve’t-Ta’lîm”¹⁶²

Muhammed Abdüssettâr Osmân tarafından makale olarak hazırlanan çalışmada İslâm şehirlerindeki tarihi yapılardan elde edilen bulgularla imarla ilgili fikhî hükümlerin İslâm mimarisi ile olan bağı belirtilmek istenmiştir. Bundaki ana amaç ise arkeoloji ve mimaride yeni bir yaklaşımın oluşmasını sağlamak ve bu yolla hem mimarlar hem de arkeoloğların İslâmî bir düşünceyle meselelere yaklaşımını sağlamak olmuştur. Buna binaen Müslümanlarca yapılan ve bugün ayakta olan tarihi yapıların genel yapısı ile fikhî hükümler arasında kuvvetli bir bağ olduğu tezi üzerinde durulmuş ve bu durum da imarla ilgili yazılmış fıkıh kitapları ve bunlardaki hükümler çerçevesinde inşa edilen farklı türdeki mimari yapılar ve unsurları ile örneklenerek belirtilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda zikredilen eserler son dönemde imarla ilgili yapılmış çalışmalardan bir kısmını oluşturmaktadır. Bu çalışmalara bakıldığında bunların bir kısmında meselenin fikhî boyutundan daha çok mimari ve sanat yönünün öne çıkarıldığı görülmektedir. Meseleyi fikhî açıdan ele alan çalışmalarda ise konunun bütüncül şekilde yansıtılmadığını söylemek gerekir. Bu sebeple söz konusu alanı bütün yönleriyle ele alan ve fikhın bu alanda meydana getirmiş olduğu etkiyi belirgin bir şekilde ortaya koyan bir çalışmanın yapılmasının gerekli olduğu kanaatine varılmıştır.

¹⁶² Muhammed Abdüssettâr Osmân, “Fikhü’l-İmâratî’l-İslâmiyye beyne’l-Bahsi ve’t-Ta’lîm”, *el-Mu’temerü’d-Devliyyü’l-Evvelü li’t-Türâsi’l-Ümrânî fi’d-Düveli’l-İslâmiyye*, b.y., 1431/2010.

3. DEĞERLENDİRME

İmarla ilgili hükümlerin hem birincil hem de ikincil kaynaklarda yer aldığı görülmektedir. Özellikle sünnet ve ikincil kaynaklar başlığı altında sıraladığımız örf, istihsan ve diğer delillerin bu alanla ilgili meselerin çözümünde fakihler tarafından sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Literatür bakımından bakıldığında ise oldukça erken dönemden itibaren bu alanla ilgili hususların fıkıh kitaplarında yer almaya başladığını söylemek gerekir. İlk dönemlerde farklı fıkıh babları içerisinde dağınık bir şekilde ele alınan söz konusu meseleler aynı zamanda bununla irtibatı bulunan diğer alanlarda da ya ayrı bir fasıl altında ya da ilgili bölümler içerisinde zikredilmiştir.

Bu dönemlerde özellikle Hanefî ve Mâlikî fakihlerce yazılan ve sadece bu konuyla ilgili meselelere yer veren müstakil eserlerin var olduğu da görülmüştür. Bu eserlerin içerik ve muhtevasına bakıldığında ilgili hususla alakalı olmuş ya da olma ihtimali bulunan birçok meselenin ele alındığı ve bunların detaylı bir şekilde aktarıldığı görülmektedir. Özellikle Mâlikî fakih ve aynı zamanda bina konusunda uzman olan İbnü'r-Râmî'nin el-İ'lân adlı eserinin bu konuda önemli bir kaynak olduğunu özellikle vurgulamak gerekmektedir.

Bu eserlerin kütüphane raflarında bulunup gün yüzüne çıkarılması, tahkik ve tashihleri yapılarak bilim dünyasına kazandırılmasına ise müsteşriklerin öncülük ettiğini belirtmek gerekir. Bu, geçmişte yazılan ve kütüphanelerde bulunan çok değerli eser ve çalışmalara daha çok eğilmemiz gerektiğini bize hatırlatan önemli bir işarettir. Son dönemde de ilgili hususta birçok çalışmanın yapıldığını söylemek mümkündür. Bunların bir kısmının tahkik diğer bir kısmının ise akademik sahada yapılan çalışmalar olduğunu belirtmek gerekir. Bu çalışmalara bakıldığında söz konusu meseleyi fikhî açıdan yaklaşan ve ana hatlarıyla ele alan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu ve birçoğunun da bunu, mimarlık ve sanat tarihi açısından değerlendirdiği görülmektedir. Bu sebeple geçmişte yapılan çalışmalardan da istifade ederek fikhin mimariye etkisini ve bu konudaki hüküm ve esasları ana hatlarıyla ortaya koyabilmek için bu çalışmanın ve akabinde bu alanda derinleşerek başka çalışmaların yapılmasının yararlı olacağı kanaatine ulaşılmıştır.

2. BÖLÜM

BİNA MİMARİSİ VE FIKIH

1. MİMARİDE BİNA MEFHÛMU

Bina, mimarinin en önemli unsurudur. Öyle ki geçmişten itibaren İslâm fakihleri insan hayatı için vazgeçilmez olan bu konuyla alakalı birçok hususu ele almış ve bunun neticesinde binalarla ilgili hükümlerin ortaya koyulduğu bir hukuk düzeni ortaya çıkmıştır. Bu düzen içerisinde binalarla ilgili her türlü husus ele alınmış ve böylelikle İslâm'ın özellikle imarla alakalı ortaya koyduğu usul ve esaslar ortaya çıkarılmıştır. Bu, özellikle imarla ilgili hükümler özelinde İslâm'ı diğer dinî ve hukukî düzenlerden ayıran özelliklerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu, dinin insan hayatına her yönden dokunduğunun da en açık göstergesi olmuştur.¹⁶³

Bu bölümde insan için vazgeçilmez bir unsur olan binayla ilgili İslâm'ın ortaya koyduğu genel hükümler ele alınacaktır.

1.1. Binanın Tanımı

Terim olarak binanın tanımının geçmişte net bir şekilde ortaya koyulduğunu söylemek mümkün değildir. Her ne kadar “akar”¹⁶⁴ için yapılan tanımlama binayı içine alsa da bunun dışında kalan bazı hususları ihtiva etmesi yönüyle ilgili kavramın tanım olarak tam karşılığı olarak görülmesi mümkün değildir.¹⁶⁵ Günümüzde ilgili konuda birtakım tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Bunların birinde bina; “Bir yerde temel üzerine kurulan ve insanlar tarafından da bina olarak kabul edilen yapıya verilen addır.”¹⁶⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanım; mescid, ev, kale, sur gibi dört açılı bütün yapıları içine almakla birlikte binaların yapımında aranan fayda ve menfaatleri ihtiva etmemesi sebebiyle yeterli bir tanımlama görülmemiştir.

¹⁶³ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 24

¹⁶⁴ “Taşınmaz mal ve arazi” anlamında kullanılan hukukî bir terim.” (Ali Şafak, “Akar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1989, C. II, s. 221).

¹⁶⁵ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 45-46.

¹⁶⁶ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 47.

Binanın bir diğer tanımı ise “İnsanların hem ruhen hem bedenlen rahatlamak, soğuk ve sıcaktan korunmak için belirli bir düzen üzere inşa ettikleri yapı sanatının adıdır”¹⁶⁷ şeklinde yapılmıştır. Bu tanımlamada İslâm’ın yapılar vasıtasıyla gerçekleştirmek istediği maksatlar öne çıkarılmış ancak konuyla alakalı diğer bazı yönler ifade edilmemiştir. Bu sebeple söz konusu tanımın binayı tam karşılamadığı belirtilmiştir. İlgili konuda hem yukarıda zikredilen iki tanımı hem de bunlarda yer almayan bazı hususları ihtiva eden bir diğer tanımlamada bina; “Farklı yapıdaki binaların kalıcılık esası üzerine inşa edildiği ve hedeflenen gaye ve amaçların bu alana mahsus kurallar vasıtasıyla gerçekleştirildiği yapı sanatının genel adıdır.”¹⁶⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Bu, araştırmacılar tarafından ilgili konudaki en öz ve kapsamlı tanım kabul edilmiştir.¹⁶⁹

1.2. Binanın Önemi

Yerleşik hayatın en önemli unsurlarından biri olan ve genel olarak insanların korunma ve sığınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptıkları binalar, zanaat olarak yerleşik hayatın ilk ve en eski mesleklerinden birini oluşturmaktadır. İnsan, fıtratı gereği kendisini ve ailesini soğuk ve sıcaklığın etkisinden, düşmanın baskınından ve insanların bakış ve nazarından koruyacak bir örtüye ihtiyaç duymaktadır.¹⁷⁰ Bu nedenle de kendisini çevresindeki tehlikelerden koruyacak üstü ve etrafı kapalı binalar inşa etmiştir. Ayrıca yeryüzünü ve içindekileri insanın her türlü ihtiyacını karşılaması üzere yaratan Yüce Allah, bu konudaki temel ihtiyaçlardan biri olan barınma için de yeryüzünün imar edilmesini emretmiştir.¹⁷¹

Binanın yerleşik hayatla ilgili önemli bir özelliği de gerek birey gerekse toplum için faydalı olan hususların temini zararlı olanların ise önlenmesini sağlamasıdır. Bu nedenle insanoğlu, ilk dönemlerden itibaren kendisini ve ailesini

¹⁶⁷ Yasin Muhammed el-Kâdî, “Hükmü’l-Ebniye beyne’s-Şerîati ve’l-Kanûn”, *Mûte li’l-Buhûs ve’d-Dirâsât, Câmiatü Mûte, Ürdün*, 1417/1996, C. XI, S. VI, s. 371; Siti Fâtıma Binti Sâlih-Anku Ahmed Zekî b. Anku Alevî, “Davâbitü’l- Binâ fi’l- Fıkhi’l-İslâmî, *Journal of Fetwa Management and Research, Universiti Sains Islam Malaysia*, Malaysia, 2015, C. V, S. I, s. 206.

¹⁶⁸ Sâlih-Alevî, “Davâbitü’l- Binâ fi’l-Fıkhi’l-İslâmî”, s. 207.

¹⁶⁹ Sâlih-Alevî, “Davâbitü’l- Binâ fi’l-Fıkhi’l-İslâmî”, s. 207.

¹⁷⁰ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 25; Sâlih-Alevî, “Davâbitü’l- Binâ fi’l-Fıkhi’l-İslâmî”, s. 209.

¹⁷¹ Kâdî, “Hükmü’l-Ebniye beyne’s-Şerîati ve’l-Kanûn”, s. 373; Sâlih-Alevî, “Davâbitü’l- Binâ fi’l-Fıkhi’l-İslâmî”, s. 208.

her türlü kötülükten korumak için binaya ihtiyaç duymuştur. İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Yüce Allah, evleri insanlara has kılmıştır. Bunlar vasıtasıyla insanları başkalarının nazarlarından korumuştur. İnsanlara bu evlerin içinde dinlenme, ailesiyle baş başa kalma imkânı vermiştir. Ayrıca hane içindeki mahremiyeti korumak için sınırlamalar getirmiş ve ev halkının izni olmadan içeriye girilmesini¹⁷² ya da bakılmasını¹⁷³ yasaklamıştır.¹⁷⁴ Bu, ailelerin ve hanelerinin saygınlığını korumak için öngörülmüştür.¹⁷⁵

Binalar vasıtasıyla elde edilen faydalar sadece fertlerle de sınırlı değildir. Bunun yanında topluma yönelik birçok faydanın temini de yine binalar vasıtasıyla sağlanmaktadır. Müslümanlar namazlarını kılmak için camiye, devletler, toplumu idare etmek ve yurdu düşmanlara karşı korumak için hem idarî hem de askerî binalara ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle gerek birey gerekse toplum için barınma, korunma, savunma, idare etme ve ibadet yapma gibi hususların temininde de mutlaka binaya ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁷⁶ Bu itibarla binaların belirli bir düzen ve esas üzere yapılması zorunludur. Hayatın akışı içerisinde insan ve irtibatlı olduğu birçok alanla ilgili düzenlemeler getiren İslâm, bu konuda da birçok hüküm ortaya koymuştur.¹⁷⁷ Fakihler oldukça erken sayılabilecek bir dönemden itibaren binalarla ilgili hükümleri istinbat etmiş ve bunları kitaplarında geniş bir şekilde yer vermiştir. Bu konudaki çalışmaların bir kısmı müstakil olarak ortaya konulurken diğer bir kısmı da konuyla alakalı fıkıh babları içerisine serpiştirilmiştir.

Günümüzde ise hem nüfusun artması hem de sanayi, bilim ve teknolojiye meydana gelen büyük ilerlemelerle birlikte toplumlar ve devletler için binanın önemi daha artmıştır. Bunun bir sonucu olarak binaların genel mimarisi, donanımı, kullanılan malzemelerin kalite yapısı ve diğer hususların bilimsel olarak ele alındığı

¹⁷² Nûr, 24/27.

¹⁷³ Bu konuda Hz. Peygamber kendi evine pencereden izinsiz olarak bakan bir adama elindeki tarağı göstererek; “İçeriye baktığını bilseydim şu tarakla gözünü oyardım.” buyurmuştur. (Buhârî, “İsti`zân”, 11, “Libâs”, 75; Müslim, “Âdâb”, 9; Tirmizî, “İsti`zân”, 17).

¹⁷⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, tîk-thrç. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, C. III, s. 369.

¹⁷⁵ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 26.

¹⁷⁶ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 26; Sâlih-Alevî, “Davâbitü'l-Binâ fî'l-Fıkhî'l-İslâmî”, s. 210.

¹⁷⁷ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 26.

bu alana has mimarlık fakülteleri kurulmuştur.¹⁷⁸ Ayrıca devletin belirli birimleri ile belediyeler de binaların başta yapılacağı yer olmak üzere bununla alakalı diğer birçok hususu izne ve denetime tabi tutmaya başlamıştır. Ancak binalarla ilgili gerek teknoloji ve bilim gerekse planlama ve denetim alanında meydana gelen büyük ilerlemelere rağmen mimaride batının taklit edilmesi, İslâm'ın temel ilkelerinden olan “faydanın temini zararın def’i” ilkesinin gözetilmemesi, maddi kazanç ve çıkarların ön plana çıkarılması ve özellikle de gerek mimarlık fakültelerinde gerekse yapı ve denetim birimlerinde İslâm hukuku alanında uzman kişi ve danışmanların bulundurulmaması bu alanda İslâm'ın koyduğu temel ilke ve esasların gözetilmemesine neden olmuştur. Her alanda büyük bir öneme sahip olduğu görülen binaların; yapımında, mimarisinde, donanımında İslâm'ın öngördüğü hususların dikkate alınması, günümüzde Müslümanların aile ve toplum hayatı açısından büyük bir öneme sahiptir.

2. HÜKÜM BAKIMINDAN BİNA VE KISIMLARI

Bina, insanların hayatları boyunca gereksinim duydukları önemli bir ihtiyaç olup diğer konularda da olduğu üzere fıkıhın genel hükümlerine bağlıdır. Bu itibarla ilgili hususta Kur’ân’a, sünnete, ashab ve daha sonraki Müslümanların uygulamalarına bakıldığında bina yapmanın dinen meşru bir iş olduğunu söylemek gerekir. Buna göre insanın, Allah’ın emirlerini yerine getirmek, ihtiyaçlarını karşılamak üzere bina yapmasında herhangi bir mahsur görülmemektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili birtakım naslara bakıldığında bunların bir kısmında bina yapmaya teşvik varken diğer bir kısmında bunun yerildiği görülmektedir. Bu nedenle ilgili husustaki teşviğin ya da yerginin hangi tür binaları kapsadığının söz konusu kaynaklar çerçevesinde ortaya konulması gerekmektedir.

2.1. Bina Yapmanın Hükümü

İnsanların, korunma ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılamak için bina yapması ve bu şekilde yeryüzünü imar etmesi bazı fakihler tarafından zorunlu bir görev olarak görülmüştür. Onların bu konudaki temel dayanakları da Hûd suresinin

¹⁷⁸ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 38.

61'inci ayeti olmuştur. Bu ayette geçen “وستعمرکم” lafzının “talep” manasında olduğunu, mutlak talebin de vücup ifade ettiğini söyleyen fakihler, “İnsanların bina yaparak, toprağı işleyerek yeryüzünü imar etmelerinin dinî bir görev” olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁹ Bazı fakihler ise Hz. Peygamberin bina yapmayı teşvik eden hadisleri de olmakla birlikte¹⁸⁰ genel anlamda bunu yeren hadislerini¹⁸¹ dikkate alarak bina ile uğraşmanın kerehatine hükmetmişlerdir. İmam Buhârî (ö. 256/870) konuyla ilgili hadisleri “Binâ hakkında vârid olanlar bâbı”nda yer vermiştir.¹⁸² Konuya biraz daha mutedil yaklaşanlar ise ihtiyaç için yapılan binalardan dolayı ne sevap kazanılacağını ne de günah işleneceğini söylemişlerdir.¹⁸³ Bu konudaki genel yaklaşım, söz konusu hadislerdeki kerahetin daha çok ihtiyaç fazlası, gösteriş ve gururlanma maksadı ile yapılan binaları kapsadığı, ikâmet etmek, soğuk ve sıcaktan korunmak için yapılanların ise bu kapsamda değerlendirilmesinin mümkün olmadığı yönünde olmuştur. Bu sebeple ihtiyaç için yapılan her türlü bina, Hz. Peygamberin ve selefin söz¹⁸⁴ ve uygulamalarına¹⁸⁵ dayanılarak mubah görülmüştür.¹⁸⁶

¹⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, C. III, s. 213; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, C. III, s. 18; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Bürdûnî-İbrahim Atfîş, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kâhire, 1964, C. IX, s. 56; Ayette geçen lafzın talep anlamında olup olmadığı ile ilgili Âlûsî (ö. 1270/1854) şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Burada gerçek manada bir talep olmayıp sadece insanların ilgili hususlara muhtaç olarak yaratıldıkları ve bunları karşılamaya da muktedir oldukları talep konumunda gelen ilham anlamıyla ifade edilmiştir. (Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, C. VI, s. 286).

¹⁸⁰ Hz. Peygamber bu konuyla ilgili “*Kim zulmetmeksizin ve ilâhî hududu tecavüz etmeksizin bir bina yapacak olursa, bundan Allah'ın mahlûkatı istifade ettiği sürece ona komşuluk sevabı hâsıl olur.*” buyururken [Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid ve Âharûn, Müessesetü'r-Risâle, b.y., 1421/2001, 24/38 (no.15616)] sahabeden İbn Ömer de “*Ben Resûlullah (aleyhissalâtu vesselam) la beraber iken kendi elimle bir ev yapmıştım. Bu ev beni yağmura karşı korumaya, güneşe karşı da gölgelemeye yetiyordu. Bunun inşasında Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkatının hiçbirinin yardımını da görmemişim.*” buyurmuştur. (Buhârî, “İsti'zân”, 53; İbn Mâce, “Zühd”, 13).

¹⁸¹ “*Nafaka için harcananın hepsi Allah yolunda harcanmış gibidir, bina için harcanan müstesna, bunda hayır yoktur.*” (Tirmizî, “Kıyâme”, 4) Bu konuyla ilgili diğer hadisler için bkz. Buhârî, “Mardâ”, 19; “Da'vât”, 30; “Rikâk”, 7; “Temennî”, 6; Müslim, “Zikr”, 12; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 169; Tirmizî, “Zühd”, 25; İbn Mâce, “Zühd”, 13.

¹⁸² Buhârî, “İsti'zân”, 79.

¹⁸³ Tirmizî, “Kıyâme”, 39.

¹⁸⁴ Hz. Peygamber, binanın insanın zaruri ve doğal hakları arasında olduğu ile ilgili şöyle buyurmuştur: “*Âdemoğlunun şunlardan başka şeylerde hakkı yoktur; oturacağı ev, örtüneceği elbise, ekme ve su.*” (Tirmizî, “Zühd”, 30).

¹⁸⁵ İbn Ömer, şöyle buyurmuştur: “*Ben Rasûlullah ile beraber iken kendi elimle bir ev yapmıştım. Bu ev beni yağmura karşı korumaya, güneşe karşı da gölgelemeye yetiyordu. Bunun inşasında Cenab-ı Hakk'ın mahlûkatından hiçbirinin yardımını da görmedim.*” (Buhârî, “İsti'zân”, 53; İbn Mâce, “Zühd”, 13).

Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ilgili hadislerle alakalı olarak “Eğer binaya ihtiyaç duyuluyorsa bu durumda kişinin bunu Allah'tan sevâb bekleyerek inşâ etmesi mümkündür. Zira meskene olan ihtiyaç aynen yiyecek, giyecek ve bineğe olan ihtiyaç gibidir.”¹⁸⁷ yorumunu yaparken Abdülkerîm Zeydân da (ö. 1435/2014) “Dünyada zühd sahibi olmak, az ile yetinmek, alçak gönüllü olmak bu hayatın gerekliliklerindendir. Bu hususlar bina için de geçerlidir. Buna göre kişinin övünmek ve gösteriş yapmak için yüksek binalar yapmaması dinen emredilen ve her müslümanın bağlı kalması istenen bir husustur. Bununla birlikte kişi, dinî görevlerini aksatmadan, gurur ve gösterişe kapılmadan ihtiyaç duyduğundan daha geniş bir ev yaptığında dinen haram veya mekruh bir iş yapmış değildir. Böyle bir durumda kişi için herhangi bir günah söz konusu değildir¹⁸⁸ değerlendirmesinde bulunmuştur.

2.2. Binanın Kısımları

Binaları; şekil, mimarî tarzları, yapı malzemeleri ve kullanıldıkları alanlar gibi farklı özelliklerini göz önünde bulundurarak tasnife tabi tutmak mümkündür. Buradaki tasnifte esas alınan temel özellik ise konumuzla yakından alakası olması yönüyle farklı yapıdaki binaların inşasının hükmünün ne olduğu olmuştur. Bu yönüyle binaların inşasının; farz-ı kifâye, mubah ve mahzurlu yani yasak olmak üzere üç kısma ayrıldığını söylemek gerekir.

¹⁸⁶ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dârü'l-Mârifet, Beyrut, 1379, C. XI, s. 93; Ebû Muhammed Bedruddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., C. XXII, s. 275; Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu İbn Battâl ala Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2003, C. IX, s. 75; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 75.

¹⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl fî Ma'rifeti Ahbâri'r-Resûl*, thk. Abdurrahmân Amîra, Dârü'l-Ceyl, Beyrut, C. I, s. 257.

¹⁸⁸ Abdülkerîm Zeydân, *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim fî Ş-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, C. III, s. 441.

2.2.1. İnşası Farz-ı Kifâye Olan Binalar

2.2.1.1. Mescid

Müslümanlar için bütün yeryüzü mescid kılınmıştır.¹⁸⁹ Ancak zaman içerisinde bu durum örften kaynaklı bir daralma yaşamış ve beş vakit ve diğer namazlar için hazırlanan özel yerlere mescid denmeye başlanmıştır.¹⁹⁰ Namazların cemaatle eda edildiği mekânlar olan mescidler, hem sevap¹⁹¹ hem de sosyal açıdan büyük bir öneme sahiptir.¹⁹² Öyle ki ashaptan bir kısmı, farzları evde kılmayı Hz. Peygamberin sünnetini terk etme olarak yorumlamışlardır.¹⁹³ Yeryüzünde Allah'a en sevimli yerler olan mescidlerin¹⁹⁴ inşası, tamiri, bakımı, döşemesi, aydınlatılması, temizliği ve diğer bütün işleri Müslümanlara yüklenmiştir.¹⁹⁵ Bu bakımdan mezhepler, bulundukları beldelerde namazların edası için Müslümanların mescid inşa etmesinin hükmünün ne olduğu konusunu ele almış ve bu anlamda farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Bir kısmı, mescid inşasını farz-ı kifâye¹⁹⁶ diğer bir kısmı ise sünnet¹⁹⁷ kabul etmiştir. Mezheplerin konuyla ilgili ihtilaflarının temelinde

¹⁸⁹ Buhârî, “Salât”, 56; Müslim, “Mesâcid”, 3; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep, 1406/1986, “Mesâcid”, 42.

¹⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid*, thk. Ebû'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî, Vizâratü'l-Evkâf, Kahire, 1996, s. 28; Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 95; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 79.

¹⁹¹ Buhârî, “Ezân”, 30; Müslim, “Mesâcid”, 42.

¹⁹² Ahmet Önkal-Nebi Bozkurt, “Camî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, C. VII, s. 50.

¹⁹³ Nesâî, “İmâmet”, 10; Ebû Dâvûd, “Salât”, 2.

¹⁹⁴ Müslim, “Mesâcid”, 52.

¹⁹⁵ İbrâhîm b. Sâlih el-Hudayrî, *Ahkâmü'l-Mesâcid fî ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Fadîle, Riyad, 2001, C. I, s. 328; Tевbe, 9/17-18.

¹⁹⁶ Mâlikîlere göre cumanın sıhhat şartlarından biri de mesciddir. Bu nedenle onlar, Müslümanları soğuk ve sıcaktan koruyacak çatılı bir mescidin yapılmasını farz-ı kifâye kabul etmişlerdir. (Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *Kitâbü'l-Kâfî fî Fikhi Ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî*, thk. Muhammed el-Morîtânî, Mektebetü'r-Riyad el-Hadîse, Riyad, 1400/1980, C. I, s. 249; Ebû'n-Necâ Abdülbârî b. Ahmed el-Aşmâvî, *Metnü'l-Aşmâviyye fî'l-Fikhi'l-Mâlikî, Şeriketü'ş-Şemralî*, Mısır, ts., s. 12; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mugrib*, thrç. Muhammed Haccî, Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûnü'l-İslâmiyyeti'l-Mağribiyye, Mağrib, 1401/1981, C. I, s. 139-140. Mâlikîler gibi Hanbelîler de ihtiyaca göre şehir, köy ve mahallelerde mescid yapılmasının farz-ı kifâye olduğunu, bir topluluğun yapmasıyla diğerlerinin üzerinden sorumluluğun kalkacağını söylemişlerdir. (Mansûr b. Yûnus b. İdrîs el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kınâ' an Mütüni'l-İknâ'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., C. II, s. 364; Mustafa b. Sa'd b. Abdih es-Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ fî Şerhi Gâyeti'l-Müntehâ*, Mektebü'l-İslâmî, 1415/1994, C. II, s. 254.

¹⁹⁷ Şâfiîler, mescid inşa etmenin sünnet olduğunu söylerler. (Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Dârü'l-Fikr, b.y., ts., C. II, s. 179; Hanefîler, mescidin

ise Hz. Peygamberin özellikle cuma namazlarını yerleşim yerindeki mescid veya camilerde cemaatle kılması vardır. Buna göre Hz. Peygamberin namazını mescid ve yerleşim yeriyle ilişkilendirenler bunu farz-ı kifâye, böyle değerlendirmeyenler ise sünnet olarak yorumlamıştır.¹⁹⁸ Genel anlamda konuyla ilgili hadis¹⁹⁹ ve uygulamalara²⁰⁰ bakıldığında bir yerin Müslüman beldesi olduğunun en açık nişanesi olan ve Müslümanlar açısından dinî bir eğitim merkezi konumunda olan mescidlerin inşa edilmesini farz-ı kifaye olarak kabul etmek daha uygundur.²⁰¹

2.2.1.2. Ribat (Sınır Karakolu)

Müslümanlar, sınır boylarında düşmanları gözetlemek, onlardan gelecek tehlikeleri önlemek ve iç bölgelerdeki diğer birliklere haber vermek için “ribat” adı verilen sınır karakolları yapmışlardır.²⁰² Başlangıçta savaş için hazır tutulan atların bağlanması ve murâbıt²⁰³ denilen askerlerin konaklaması için basit çadırlardan ibaret olan ribatlar, daha sonra geliştirilerek taştan sağlam yapılara dönüştürülmüştür. Düşmanı ve çevreyi kontrol için yüksek yerlere inşa edilen ribatlar, sağlam surlarla çevrili, içerisinde de binaların, erzak ve silah depolarının, ahır, mescid, hamam ve

inşasının hükmünün ne olduğuyla ilgili açık bir şey söylememektedir. Ancak cumanın sadece musallâda değil şehirdeki bütün alanlarda kılınabileceğini kabul etmeleri onların da mescit inşasını sünnet gördükleri şeklinde yorumlanmıştır. (Ebû'l-Hasen Burhânüddîn el-Merginânî, *el-Hidâye*, thk. Tallâl Yûsuf, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, C. I, s. 82; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 82).

¹⁹⁸ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, 1425/2004, C. I, s. 170.

¹⁹⁹ Ebû Dâvûd, “Salât”, 13; Ayrıca bkz. Buhârî, “Salât”, 8; Müslim, “Mesâcid”, 5; İbn Mâce, “Mesâcid”, 4.

²⁰⁰ Buhârî, “Salât”, 8; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî Muhammed eş-Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteke'l-Ahbâr*, thk. İsmâüddîn es-Sebâbî, Dârü'l-Hadîs, Mısır, 1993, C. II, s. 178; Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., C. III, s. 168.

²⁰¹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 85; Hudayrî, *Ahkâmü'l-Mesâcid*, C. I, s. 325; *el-Mevsûâtü'l-Fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “İmâratü'l-Mesâcid”, Vizâratü'l-Evkâf, Kuveyt, Dârü's-Safve, Mısır, 1427, C. XXX, s. 299.

²⁰² Muhammed b. Ferânuz b. Alî Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm fî Şerhi Gururi'l-Ahkâm*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, b.y., ts., C. I, s. 281; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, b.y., ts., C. V, s. 77; Şihâbüddîn en-Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devvânî alâ Risâleti Ebî Zeyd el-Kayravânî*, Dârü'l-Fikr, b.y., 1415/1995, C. I, s. 406; Buhâtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. III, s. 42; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Muğnî*, Mektebetü'l-Kahire, b.y., 1968, C. IX, s. 204; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, C. XVII, s. 297-298.

²⁰³ Ribatlarda gönüllü olarak belirli bir süre görev yapan askerlere verilen ad. (*el-Mevsûatü'l-Fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “Ribât”, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûnîl-İslâmî, Darü's-Selâsil, Kuveyt, 1404-1427, C. XXII, s. 78).

askerler için odaların bulunduğu tam donanımlı askeri karakollar olmuşlardır.²⁰⁴ Devletin hem sınır hem de iç bölgelerinin güvenliği için çok önemli olan ribatlara Müslüman devlet adamları büyük ehemmiyet vermiş ve farklı yerlerde sayıları on binleri bulan ribatlar inşa ettirmişlerdir.²⁰⁵ Devletlerin hem sınır hem de iç güvenliği açısından büyük öneme sahip olan ribatları fakihler cihadın bir parçası olarak görmüş ve ribat inşasının da cihad gibi farz-ı kifâye olduğuna hükmetmişlerdir.²⁰⁶

2.2.1.3. Kale-Sur-Burç

Müslümanlar, sınır bölgelerinin güvenliğini ribatlar, iç bölgelerin güvenliğini ise kale, sur ve burç adı verilen askeri yapılarla sağlamışlardır. “Hem stratejik yerleri hem de içerisinde bulunan kişileri düşmanlardan korumak için yüksek surlarla çevrili büyük binalar topluluğu” olarak tanımlanan kale²⁰⁷ genellikle yüksek ve askeri anlamda önemli yerlere inşa edilmiştir.²⁰⁸ Bir veya iki kat olarak inşa edilen kalelerde kumandan için konut, ibadethane, muhafızlar için koğuş, erzak deposu ve su ihtiyacını karşılamak için de su kuyusu da bulunmaktadır.²⁰⁹ Kalelerin en önemli unsurlarından biri de burçlardır. Genellikle düşmanı gözetlemek ve bekçilik için inşa edilen burçlar dairesel bir mimariye sahiptir. Uzaktan görülecek derecede yüksek aynı zamanda düşmanla ilgili her türlü durumu en iyi görecektir şekilde tasarlanmış olan bu yapılar, ayrıca ışık vasıtasıyla işaret ve haber göndermek için de kullanılmıştır.²¹⁰

İslâm Devletlerinin, idare ettikleri şehirlerin güvenliğini sağlamak için aldığı tedbirlerden biri de şehirlerin sur adı verilen yüksek duvarlarla çevrilmesi

²⁰⁴ İsmail Yiğit, “Ribât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, C. XXXV, s. 76-78.

²⁰⁵ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 117.

²⁰⁶ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. I, s. 282; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 206; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, C. XVI, s. 372; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devvânî*, C. I, s. 406; Buhâtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. III, s. 42.

²⁰⁷ Cemâleddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâr'u Sâdır, Beyrut, 1414, C. XIII, s. 119; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *Misbâhü'l-Münîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts., C. I, s. 139; Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s.129.

²⁰⁸ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s.131.

²⁰⁹ Semavi Eyice, “Kale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 235.

²¹⁰ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 144-145.

olmuştur.²¹¹ Tarih boyunca hem bireysel hem de toplumsal anlamda insanların sıkça başvurduğu bu yöntem²¹² Müslüman devletler tarafından da kullanılmış ve inşa edilen yüksek surlar vasıtasıyla hem şehirler hem de halkları düşman saldırılarından korunmuştur. Söz konusu yapıların inşa edilmesinin hükmü ile ilgili olarak ise şehirlerin düşman karşısındaki coğrafi konumuna göre iki tür yaklaşım ortaya konulmuştur. Düşman topraklarına yakın, her daim saldırı tehlikesi yaşayan yerlerde şehri ve halkı muhafaza etmek için söz konusu yapıların inşasının farz-ı kifaye, böyle olmayan yerlerde ise mendub olduğu kabul edilmiştir.²¹³

2.2.1.4. Köprü

Sivil mimarinin en önemli eserlerinden sayılan köprüler, eski çağlardan itibaren vadileri aşabilmek, nehirleri geçebilmek, savaşlarda orduların sevkini kolaylaştırmak ve ticaretin gelişimini sağlamak için inşa edilmiştir. Arapçada “el-cisr” ve “el-kantara” lafızlarıyla ifade edilen köprü, genel anlamda “Su üzerinden geçmek için inşa edilen yapı” şeklinde tanımlanmaktadır.²¹⁴ Ancak lafız farklılığından dolayı tanımlamada ayrıma giden bazı fakihler “el-cisr” lafızıyla nehir ve benzerlerinden geçmek için sabit veya hareketli şekilde inşa edilmiş yapıyı, “el-kantara”yla ise daha çok taş ve tuğladan yapılan sabit köprüleri kastetmişlerdir.²¹⁵ Günümüz itibarıyla köprüyü; “Deniz, nehir ve vadilerden geçişi sağlamak amacıyla taş, tuğla, ahşap, demir, çelik ve beton gibi malzemeler kullanılarak inşa edilen yapı”²¹⁶ şeklinde tanımlamak mümkündür.

Köprüler, hem geçmişte hem de günümüzde askeri, ticari ve ulaşım sahasında büyük öneme sahiptir. Bu sebeple devletler, her dönemde ülkelerine en donanımlı köprüleri inşa ettirmek için çalışmışlardır.²¹⁷ Geçmişte daha çok yaya ve tekerlekli araçlar için tasarlanan köprülere bugün raylı araçlar için inşa edilenler de eklenmiştir.

²¹¹ Feyyûmî, *Misbâhü'l-Münîr*, C. I, s. 294.

²¹² Eyice, “Kale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, s. 236.

²¹³ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 140.

²¹⁴ Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-Asimî, *Hâşiyetü'r-Ravdi'l-Murabba' Şerhu Zâdi'l-Müstakni'*, y.y, b.y. 1397, C. V, s. 541; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *eş-Şerhu'l-Mümti' alâ Zâdi'l-Müstakni'*, Dâru İbnü'l-Cevzî, b.y., 1422-1428, C. II, s. 20.

²¹⁵ Ebû Muhammed Bedruddîn Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1420/2000, C. XII, s. 333; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. VI, s. 444.

²¹⁶ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 150.

²¹⁷ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 154.

Bu alandaki teknoloji o kadar ilerlemiştir ki bugün hem lastikli hem de raylı araçlar için su altından geçen uzun ve geniş köprülerin inşası da mümkün hale gelmiştir. Toplumlar için her yönden önemli olan köprülerin inşası, geçmişte özellikle fetihler, askeri sevkiyat ve yardımlar konusundaki rolü sebebiyle fakihler tarafından farz-ı kifaye kabul edilmiştir.²¹⁸ Ancak günümüzde deniz ve hava yolu gibi farklı alternatiflerin çoğalması dolayısıyla köprü inşasını mubah kabul etmek daha isabetli görülmektedir.

2.2.1.5. Hastane

İnsanların temel ihtiyaçlarından birisi de sağlıktır. Bu sebeple insanlar, tarihin ilk dönemlerinden itibaren karşılaştıkları sağlık sorunlarını çözmek için birçok farklı yollara başvurmuşlardır.²¹⁹ Bunun neticesinde tıp alanında insanlık için gerekli olan bilginin bir kısmı bulunmuş ancak belirli zamanlarda din ve diğer inançların etkisiyle insanların büyü, sihir,²²⁰ dua ve yaratıcıya isyan düşüncesiyle tedaviyi reddetme gibi yöntemlere başvurdukları da görülmüştür.²²¹ Müslümanlar ise sihir ve büyü gibi yöntemlerin dinen hoş görülmemesi²²² ve Hz. Peygamber'in tedaviye yönelik teşviki²²³ sebebiyle tıba yönelmişlerdir.²²⁴ Müslümanların bu alandaki çalışmaları Hz. Peygamber hayatta iken başlamış²²⁵ daha sonra kurumsallaşarak devam etmiştir. Özellikle Ortaçağ'da Avrupa'da insanların hekimlik vasfı bulunmayan rahipler tarafından tedavi edildiği, günah çıkarmayanların tedaviden men edildiği, başı ağrıyanların kafa ve yüz derileri yüzüldükten sonra buralara tuz basılarak tedavi

²¹⁸ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s.154.

²¹⁹ Fatma Çapan, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (GÜSBD), 2019, C. XVIII, S. 3, s. 1205.

²²⁰ Haluk Songur-Tuba Saygın, "Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel bir Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (SDÜSBE), 2014, S. 19, s. 200.

²²¹ Çapan, "İslam Dünyası'nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri", s. 1205.

²²² Buhârî, "Tıb", 76; Nesâî, "Muhârebe", 7.

²²³ İlgili hadisler için bkz. Ebû Dâvûd, "Tıb", 27; İbn Mâce, "Tıb", 31, Nesâî, "Tıb", 42.

²²⁴ Songur-Saygın, "Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel bir Bakış", s. 200.

²²⁵ Hz. Peygamber döneminde mescidin bahçesinde bir sağlık çadırının bulunduğu, burada Rufeyde adında bir kadının sağlık hizmeti verdiği hatta Hendek savaşında ok isabet eden Sa'd b. Muâz'ın Hz. Peygamber tarafından tedavi için buraya gönderildiği kaynaklarda geçmektedir. (Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1375/1955, C. II, s. 239).

edilmeye çalışıldığı bir dönemde Müslümanlar, tıp ilminde zirveye ulaşmış ve özenle inşa edilen bimaristanlar vasıtasıyla halka sağlık alanında bugünküne yakın bir hizmet sunacak seviyeye ulaşmıştır.²²⁶ Öyle ki din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin zengin-fakir herkes ücretsiz tedavi edilmiş,²²⁷ hatta maddi durumu iyi olmayan hastalara taburcu edilirken elbise verilmiş ve maddi yardımda bulunulmuştur.²²⁸

Müslümanlar, Allah katında bir insanı yaşatmanın bütün insanları yaşatmış kadar kıymetli olması²²⁹ sebebiyle tarihin her döneminde sağlık hizmetlerine büyük önem vermiş ve bulundukları her yerde hastaneler inşa ettirmişlerdir. Netice itibarıyla insanların sağlıkları açısından hastanelerin önemine bakıldığında, bulunmadığında ortaya çıkacak tehlikenin boyutu göz önünde bulundurulduğunda bu tür yapıların inşasını farz-kifaye kapsamında değerlendirmek isabetli olacaktır.

2.2.2. İnşası Mubah Olan Binalar

2.2.2.1. Çarşılar

İslâm, inananlardan ahiretle birlikte dünya için de çalışmalarını²³⁰, alış-veriş²³¹ ve diğer yollarla²³² rızıklarını temin etmelerini istemiştir. Bu anlamda ortaya koyulacak her türlü çabanın ise meşru olmak ve farzlardan alıkoymamak kaydıyla ibadet hükmünde olacağı ifade edilmiştir.²³³ Bu sebeple Müslümanlar, ilk dönemlerden itibaren farklı alanlarda çalışarak dünyalıklarını kazanma yoluna girmişlerdir. Bu alanların en önemlilerinden birisi de şüphesiz çarşılardır. “İnsanların alışveriş için toplandıkları mekân”²³⁴ ya da “İki taraflı dükkân ve üstü açık veya

²²⁶ Çapan, “İslam Dünyası’nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, s. 1206.

²²⁷ Çapan, “İslam Dünyası’nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, s. 1208; Songur-Saygın, “Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel bir Bakış”, s. 201.

²²⁸ Çapan, “İslam Dünyası’nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, s. 1208.

²²⁹ el-Mâide, 5/32.

²³⁰ el-Kasas, 28/77.

²³¹ el-Bakara, 2/275.

²³² el-Cuma, 62/10; en-Necm, 53/39.

²³³ Ebü’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Mu’cemü’l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1994, C. XIX, 129 (no. 282); a. mlf., *Mu’cemü’l-Evsat*, VII, s. 56 (no. 6835); a. mlf. *Mu’cemü’s-Sağîr*, thk. Muahmmmed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, el-Mektebû’l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985, C. II, s. 148 (no. 940).

²³⁴ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 172.

kapalı alışveriş yeri”²³⁵ şeklinde tarif edilen çarşılar, tarih boyunca insanlar için vazgeçilmez yerlerden birisi olmuştur.²³⁶ Bu sebeple Müslümanlar, yeni fethettikleri şehirlerde insanların günlük ihtiyaçlarını karşılamak ve ticari hayata canlılık kazandırmak amacıyla çarşı ve pazarlar kurmuşlardır.²³⁷

Bunu ilk defa ortaya koyan ise Hz. Peygamber olmuştur. Medine’ye hicret ettiğinde çarşıların Yahudiler tarafından işletildiğini gören Hz. Peygamber, Müslümanlar için de bir çarşı kurdurtmuş,²³⁸ böylece hem Müslüman tüccarlara imkân sağlamış hem de her türlü ihtiyacın bu pazar yoluyla karşılanmasını sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde aynı usul üzere hareket eden Müslümanlar, tarih boyunca çarşıların kurulması, geliştirilmesi ve canlılığının sağlanması hususlarında dinamik bir güç olmuştur. Öyle ki içlerinde müsteşriklerin de bulunduğu bazı bilim adamları, çarşıların gelişiminin İslâm fetihleriyle paralellik gösterdiği tespitinde bulunmuştur. Genel olarak şehrin merkezinde bulunan cami çevresine yapılan çarşılar, bu özellikleri itibarıyla bulundukları şehirlerin adeta hayat damarlarından biri olmuştur. Ayrıca ticaretin yanında farklı dil, din ve ırktan insanların bir araya gelerek sosyal ve kültürel anlamda tanışma ve kaynaşmalarına da zemin hazırlamıştır.²³⁹ İnsanlara ihtiyaç duyduklarını alma, ürettiklerini satma imkânı veren, şehirlerin ekonomik yönden gelişmesini sağlayan ve farklı milletlerle tanışmaya zemin hazırlayan çarşıların inşasını mubah kapsamında değerlendirmek mümkündür.

2.2.2.2. Minare

İslâm mimarisinin temel yapıtlarından olan cami ve mescidlerin en önemli unsurlarından birini minareler oluşturmaktadır. Bulundukları şehirlere kimlik kazandıran, şehirlerin dokusu içerisinde camileri de daha anlamlı hale getiren

²³⁵ Altan Çetin, “Memlûk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yönü: Çarşılar”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, (GÜGEFD)*, 2009, (Temmuz), C. XXIX, s. 373.

²³⁶ Abdurrahman Ece, “Mescitler ile Çarşı ve Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, (İUİAD)*, 2018-Güz, C. IV, S. 2, s. 318.

²³⁷ Serdar Karabulut, “İlk İslâm Şehirlerinde Çarşı ve Pazarlar”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (SÜİFD)*, C. V, S. 1 s. 147.

²³⁸ Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târîhu’l-Medîneti’l-Münevvere*, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, y.y., Cidde, 1399/1979, C. I, s. 304.

²³⁹ Çetin, “Memlûk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yönü: Çarşılar”, s. 374.

minareler²⁴⁰ genel olarak “Müezzinlerin seslerini daha uzağa ulaştırmak için çıktıkları ve insanlara mescidin yönünü göstermek maksadıyla ışıkların yakıldığı cami yanındaki yüksek bina”²⁴¹ şeklinde tarif edilmektedir. İslâm ülkelerinde tarih boyunca ışık görünen yer anlamında “minare” ve ezan okunan yer anlamında da “mi’zene” olarak adlandırılan bu yapılar,²⁴² bulundukları yerlerde Müslümanların varlığının en önemli nişanesi olmuştur.²⁴³

İslâm tarihine bakıldığında Hz. Peygamber döneminde günümüzdeki şekliyle bir minare yapısına rastlanmamaktadır.²⁴⁴ O dönemde ezanlar, mescidin terasından veya civardaki yüksek bir yerden okutulmuştur.²⁴⁵ Bugünkü anlamda ilk minare, I. Muaviye (ö. 60/680) döneminde Mısır’da yaptırılmıştır.²⁴⁶ Müslümanlar tarafından büyük kıymet verilen²⁴⁷ minareler, özellikle on birinci asırdan itibaren bütün İslâm beldelerinde düzenli bir şekilde yapılmaya başlamış ve camilerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca medrese, türbe ve hankâh gibi yapılara da eklenmiştir.²⁴⁸

Ezanların daha uzağa ulaşması için yüksek yerde okunması sünnet olarak görülmüş²⁴⁹ ve bu maksatla minareler inşa edilmiştir. Ancak günümüzde ezanların uzak mesafelere ulaşmasını sağlayan ses cihazlarının olması minarelerin bu işlevini ortadan kaldırmıştır. Her ne kadar ezanlar minarelerden okunmasa da bu yapıların İslâm’ın şiarı haline gelmesi, camilerin vazgeçilmez bir parçası olması, bulundukları şehirlere İslâm kimliği kazandıran bir yönünün olması ve coğrafyalara göre değişiklik gösteren farklı mimarileriyle İslâm kültür ve sanatına kattıkları değer anlamında camilerin yanında semaya uzanan varlığını devam ettirmesi

²⁴⁰ Aygün Ülgen, “Türk Mimarisinde Minarenin Gelişimi”, *Marmara Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, 1995, s. 495.

²⁴¹ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 165.

²⁴² Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 165.

²⁴³ Ülgen, “Türk Mimarisinde Minarenin Gelişimi”, s. 495.

²⁴⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. I, s. 272.

²⁴⁵ Konuyla ilgili rivayet şöyledir: Benî Neccâr’dan bir kadın anlatıyor. “Mescidin civarındaki en yüksek ev benimdi. Bilal sabah ezanlarını onun üzerinde okurdu. Seher vaktinde gelir, oturup fecri gözler, gördüğünde vücudunu esnetip “Allah’ım sana hamd eder ve dinini ayakta tutmaları için Kureyş’e yardım etmeni dilerim.” diye dua ettikten sonra ezanı okurdu. Daha sonra Mescid inşa edilince orada yapılan özel bir yerde ezanları okudu.” (Ebû Dâvûd, “Salât”, 2; Beyhakî, “Salât”, 3).

²⁴⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. I, s. 272; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, C. I, s. 387.

²⁴⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, “Osmanlılarda Minare”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1979, İstanbul, Yıl. 8, S. 4, s. 60.

²⁴⁸ Ülgen, “Türk Mimarisinde Minarenin Gelişimi”, s. 496.

²⁴⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühü*, Dârü’l-Fıkr, Dımaşk, C. I, s. 703-704.

gerekmektedir. Bu anlamda da inşasını mubah kapsamında değerlendirmek isabetli olacaktır.

2.2.2.3. Baraj

İnsanlar, hayatın en temel unsuru olan sudan en iyi şekilde yararlanmak için su yapıları inşa etmişlerdir.²⁵⁰ Bunlardan birisi de barajlardır.²⁵¹ “Suyun ağzına yapılan bina”²⁵² veya “Toprak ya da taş cinsinden maddeleri üst üste koyarak oluşturulan set”²⁵³ şeklinde tarif edilen baraj, bir ülkenin ekonomik, tarımsal, sosyal ve kültürel kalkınmasında büyük bir öneme sahiptir. Var olan su kaynaklarının ölçülü bir şekilde kullanılmasını sağlayan²⁵⁴ barajların yapılmasındaki ana gaye ise enerji üretme, sulama, içme suyu temini, sel ve taşkınların kontrol edilmesi, ulaşım, su sporları, balıkçılık ve mesire alanları oluşturmak şeklinde sıralanabilir.²⁵⁵ Bulunduğu bölgeye birçok alanda katkı sağlayan barajların inşasını mubah kapsamında değerlendirmek mümkündür.

2.2.3. İnşası Yasak Olan Binalar

2.2.3.1. Diğer Dinlere Ait Mabetler

İslâm, inançları dolayısıyla insanlara baskı yapılmasını yasaklayarak din özgürlüğünü teminat altına almış²⁵⁶ ve farklı inançlara ait mabetlerin de korunmasını tavsiye etmiştir.²⁵⁷ Bu minvalde hicretten sonra Medine’de bulunan Yahudilere kendi

²⁵⁰ Yusuf Aşık, “Barajların Kontrolü ve Denetiminin Önemi”, *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (GÜFBED), 2016, C. VI, S. 1, s. 34.

²⁵¹ Aşık, “Barajların Kontrolü ve Denetiminin Önemi”, s. 34; Ramazan Sever-Özlem Ulu Kalın, “Artvin İlinde Yapılan/Yapılmakta Olan Barajlar Hakkında Artvin Halkının Bazı Görüşleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 2010, C. XV, S. 23, s. 67.

²⁵² Feyyûmî, *Misbâhu’l-Münîr*, C. I, s. 270.

²⁵³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. XI, s. 59.

²⁵⁴ Aşık, “Barajların Kontrolü ve Denetiminin Önemi”, s. 34.

²⁵⁵ Aşık, “Barajların Kontrolü ve Denetiminin Önemi”, s. 34; Sever-Kalın, “Artvin İlinde Yapılan/Yapılmakta Olan Barajlar Hakkında Artvin Halkının Bazı Görüşleri”, s. 67.

²⁵⁶ el-Bakara, 2/256; Yûnus, 10/99; el-Kehf, 18/29; Nasıruddin el-Esed, “İslamda Azınlıklar”, çev. Talip Türcan, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (SDÜİFD), 1997, S. 1, s. 258-260.

²⁵⁷ el-Hâc, 22/40; Mehmet Akman, “Kilise”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, C. XXVI, s. 16.

dinlerini yaşama hakkı verilmiş²⁵⁸ ayrıca Necran Hristiyanları ile yapılan zimmet anlaşmasında onlara mabetlerinin Allah ve Rasulünün koruması altında olduğu belirtilmiştir.²⁵⁹ İlerleyen süreçte Müslümanların güçlenmesi, gerek savaş gerekse sulh yoluyla gayri Müslimlere ait geniş toprakları idaresi altına alması sonucu söz konusu milletlere ait mabedlerin hukukî durumunun ne olacağı, bunların inşa ve tamirlerinin hangi esaslar üzere gerçekleştirileceği meselesi ortaya çıkmıştır. Fakihler söz konusu meseleyi ele almış ve bu konudaki hükmü şehirlerin kuruluş ve elde ediliş şekline göre tespit etmeye çalışmışlardır.²⁶⁰

Onlar, şehirleri üç grupta değerlendirmiştir. Birinci grupta Müslümanlar tarafından kurulan şehirler bulunmaktadır. Onlar, bu tür şehirlerde gayri Müslimler için herhangi bir mabedin inşasının caiz olmadığını ittifakla kabul etmişlerdir.²⁶¹ İkinci grupta ise Müslümanların savaş yoluyla aldığı şehirler bulunmakta olup söz konusu mabedlerin inşası buralarda da yine ittifakla caiz görülmemiştir.²⁶² Bu tür yerler, savaş yoluyla alındığı için Müslümanların hakkı olarak değerlendirilmiş ve buralarda bulunan eski mabedler de ganimet kapsamında görülmüştür. Bunların yıkılmayacağı ancak olduğu gibi de bırakılmayıp eve dönüştürülmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁶³ Üçüncü grupta ise sulh yoluyla alınan şehirler bulunmaktadır. Bunlarla

²⁵⁸ Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâikü's-Siyâsiyye*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut, 1985, s. 61; Esed, "İslamda Azınlıklar", s. 263-264.

²⁵⁹ Hamîdullah, *el-Vesâikü's-Siyâsiyye*, s. 176.

²⁶⁰ Akman, "Kilise", C. XXVI, s. 17.

²⁶¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, b.y., 1986, C. VII, s. 114; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 121; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rûknüddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Dârü'l-Minhâc, b.y., 1428/2007, C. XVIII, s. 49; Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XIX, s. 412; Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, b.y., 1994, C. III, s. 435; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. III, s. 384; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IX, s. 354; el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ el-Murtazâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr el-Câmi' li-Mezâhibi Ulemâi'l-Emsâr*, Dârü'l-Hikmeti'l-Yemenî, San'a, 1947, C. V, s. 462; Abdülkerîm Zeydân, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Kuds, Bağdat, 1382/1963, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1402/1982, s. 96.

²⁶² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VII, s. 114; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 121; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. XVIII, s. 49; Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XIX, s. 412; Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. III, s. 435; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. III, s. 384; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IX, s. 354; Murtazâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, C. V, s. 463; Zeydân, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, s. 96.

²⁶³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VII, s. 114; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. XVIII, s. 49; Malikîlerden İbnü'l-Kâsım, savaş yoluyla fethedilen yerlerdeki eski mabedleri dokunulmaz kabul edip buraların kalmaları durumunda oradaki Zimmîlere bırakılacağını söyler. (Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. III, s. 148-384); Söz konusu durumla ilgili Hanbelîlerden de iki görüş

ilgili hüküm iki şekilde ortaya konulmuştur. Bu topraklar, haraç karşılığı ahalisine bırakıldığında mabedlerin inşa ve tamirinin serbest ancak buralar Müslümanlara geçip zimmîler için cizye konulduğunda taraflar arasındaki anlaşma maddelerinin bu hususta belirleyici olacağı belirtilmiştir.²⁶⁴ Söz konusu durum köylerde de aynı olmakla birlikte²⁶⁵ Hanefiler, bu hususta bir ayırım yapmış ve çoğunluğu zimmî olan, cuma kılınmayan ve had uygulanmayan köyleri bundan istisna etmiş ve buralarda söz konusu yasakların uygulanmayacağını ifade etmişlerdir.²⁶⁶

Müslümanların idaresine farklı şekillerde giren topraklardaki mabetlerle ilgili yukarıda ifade edilen genel yaklaşımın yanında Mâlikîlerin bazı kaynaklarında şöyle bir görüşe de rastlanmıştır. İlgili görüşte savaş yoluyla alınan topraklarda oturmaya devam eden veya Müslümanların kurmuş olduğu şehirlerde kalmak isteyen gayri Müslimler, kendilerine cizye konulurken inançları gereği mabed edinmeyi şart koşmaları durumunda bunun yerine getirileceği aksi takdirde ise bu konuda kendilerine herhangi bir iznin verilmesinin söz konusu olmadığı ifade edilmiştir.²⁶⁷ Zeydîler tarafından da buna benzer bir görüş ortaya konulmuştur. Onlar, esasen Müslümanlar tarafından kurulan veya fethedilen topraklarda gayri Müslimlerin mabed inşasını kabul etmezken yöneticinin maslahat gereği buna müsaade etmesinde de bir mahzur olmadığını söylemişlerdir.²⁶⁸

Söz konusu mesele günümüz fakihleri tarafından da değerlendirilmiş ve onların da bu konuda yukarıdaki yaklaşımlardan birini tercih ettikleri görülmüştür. Buna göre Mâlikîlerin bazı kaynaklarında yer alan ve Zeydîler tarafından da aynı minvalde ortaya konulan görüşü benimseyen Abdülkerîm Zeydân, İslâm'ın diğer dinlerin inançlarını yok saymadığını bu sebeple de engelleyici bir durum olmadığı sürece yöneticiler tarafından gayri Müslimlere, İslâm topraklarında mabedlerini

nakledilmektedir. Bunlardan birincisine göre bu mabetlerin yıkılması diğerine göre ise olduğu şekliyle bırakılması gerektiği belirtilmektedir. (İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IX, s. 354).

²⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 122; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. XVIII, s. 49-50; Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XIX, s. 412; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IX, s. 355; Zeydân, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, s. 96-97.

²⁶⁵ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, Matbaatü'l-Halebî, Kâhire, 1356/1937, C. IV, s. 140.

²⁶⁶ Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, C. IV, s. 140.

²⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Haraşî, eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasarı Halîl, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts., C. III, s. 148; Sâlih Abdüsse'mî' el-Âbî el-Ezherî, *Cevâhiru'l-İklîl Şerhu Muhtasarı's-Şeyh Halîl*, el-Mektebetü's-Sekâfiyye, Beyrut, ts. C. I, s. 268.

²⁶⁸ Murtazâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, C. V, s. 463.

yapabilme izninin verilmesi ayrıca eski mabedlerine de dokunulmaması gerektiğini söylemiştir.²⁶⁹ Bu konuda cumhurun görüşünü benimseyen Ramazan el-Bûtî (ö. 1434/2013), Yusuf el-Karadâvî (ö. 1443/2022) ve İbrâhîm el-Fâyiz gibi fakihler ise İslâm topraklarında başka dinlere ait mabedlerin yapılmasının mümkün olmadığını, buna sadece kendi topraklarında müsaade edilebileceğini söylemişlerdir.²⁷⁰

Konuyla ilgili Karadâvî şu tespiti de yapmıştır: “İlgili konuda İslâm tarihine bakıldığında ilk dönemlerden itibaren tarihin genel olarak Zeydilerin benimsediği görüşe göre şekillendiği görülmektedir. Öyle ki hicrî birinci asırda sadece Mısır’da birçok kilisenin inşa edildiği İslâm tarihi kitaplarında ifade edilmektedir.”²⁷¹ Bu konuda birçok örnek zikreden tarihçi Makrîzî de (ö. 845/1442) “Kahire’de bulunan ve yukarıda isimleri verilen bütün kiliseler İslâm devrinde yapılmıştır.”²⁷² değerlendirmesinde bulunmuştur. Günümüz açısından meseleye bakıldığında eğitim, turizm özellikle de ekonomik nedenlerden dolayı Müslim-gayri Müslim birçok insanın dünyanın farklı bölgelerine gittiği, buralarda aileleriyle birlikte uzun seneler kaldığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak her ülkede eski dönemlerden farklı olarak birçok farklı dine mensub insan yaşar hale gelmiştir. Bu sebeple günümüz itibarıyla hem uygulanabilirlik hem de yarar anlamında Mâlikîlerin bir kısmı ile Zeydîler tarafından benimsenen görüşün esas alınması daha isabetli görülmektedir.

2.2.3.2. Başkasının Arazisine Yapılan Binalar

İslâm hukukunda arazi, mülkiyet açısından iki gruba ayrılmıştır.²⁷³ Bunlar, sahibine kullanım hakkı veren ve şer’î bir sebep olmadıkça başkasının tasarrufunu kabul etmeyen mülk arazi²⁷⁴ ile herhangi bir şahsın mülkiyetinde olmayıp mülk

²⁶⁹ Zeydân, *Ahkâmü ’z-Zimmiyyîn ve ’l-Müste ’menîn fî Dâri ’l-İslâm*, s. 98-99.

²⁷⁰ Muhammed Saîd Ramazan el-Bûtî, *el-Cihâdü fî ’l-İslâm*, Dârü’l-Fikri’l-Muâsır, Beyrut, Dârü’l-Fikr, Dımaşk, 1993, s. 138; Yusuf el-Karadâvî, *Ğayru’l-Müslimîn fî ’l-Müctemai’l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1992, s. 20; Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 233-234.

²⁷¹ Karadâvî, *Ğayru’l-Müslimîn fî ’l-Müctemai’l-İslâmî*, s. 21.

²⁷² Ebû Muhammed Takıyyüddîn el-Makrîzî, *el-Hutatü ’l-Makrîziyye*, thk. Muhammed Zînhum-Medîha eş-Şerkâvî, Mektebetü Medbûlî, Kahire, 1998, C. III, s. 716.

²⁷³ Zühaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

²⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. V, s. 417; Zühaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4545.

edinmekte şer'î bir engelin bulunmadığı mubah arazidir.²⁷⁵ Bunlar da kendi içerisinde kullanım bakımından gruplara ayrılmıştır.²⁷⁶

Mülk arazinin kısımları itibariyle sahibinin izni ve rızası olmadan bir başkası tarafından kullanılması ittifakla caiz görülmemiştir.²⁷⁷ Aynı şekilde mubah arazi kapsamında olan ve insanların genel ihtiyaçları için kullandıkları yerlerin de topluma ait olması sebebiyle özel mülke çevrilemeyeceği²⁷⁸ hatta yönetici tarafından da buraların şahıslara verilemeyeceği ifade edilmiştir.²⁷⁹ Mevât arazi²⁸⁰ olarak geçen yerlerle ilgili ise buraların bina yapılarak, ağaç dikilerek, sulanarak veya ekilerek ihya edilip mülk haline getirilebileceği kabul edilmiştir.²⁸¹ Bu tür mülkiyetin oluşmasında bazı fakihler yöneticinin veya yardımcısının iznini şart koşarken²⁸² bir kısmı da böyle bir izin olmaksızın sadece ihya yoluyla mülkiyetin gerçekleşeceğini söylemiştir.²⁸³

Günümüzde arazilerin mülkiyeti ile ilgili hususlar bireye ait kısmı itibariyle İslâm hukukuyla benzer olmakla birlikte mevât kapsamında değerlendirilenler ile toplum yararına kullanılanlar bakımından farklılık göstermektedir. Buna göre

²⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. V, s. 417; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4563.

²⁷⁶ Mülk arazi; biri bina, ziraat vb. şeylerle bayındır hale getirilen mamur, diğeri de suyun bulunmaması ya da yerleşim veya ziraatın olmaması sebebiyle metruk olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. (Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm- Muhammed Tâmir, Dârü'l-İslâm, Kahire, 1417, C. IV, s. 495; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607) Mubah arazi ise biri insanların yerleşim yerinde veya dışında odun ihtiyaçlarını karşıladıkları, hayvanlarını otlattıkları, (Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 194), ölüleri için kabristan çocukları için oyun sahası olarak kullandıkları yerler (Gazzâlî, *el-Vasît*, C. V, s. 217) ile bunların dışında kalan, faydalanılmayan bugün itibariyle “kamu arazisi” adı verilen yerler (Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607) -bu tür yerler İslâm hukukunda mevât arazi olarak isimlendirilmektedir- şeklinde kısımlara ayrılmıştır.

²⁷⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y., 1994, C. III, s. 497; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. V, s. 416-417; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. IV, s. 185; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

²⁷⁸ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 498; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebî'l-Kâsım el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl alâ Muhtasarı Halîl*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y., 1994, C. VII, s. 602; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. V, s. 418; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. IV, s. 187.

²⁷⁹ Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. IV, s. 187; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4564.

²⁸⁰ Yerleşim yerleri dışındaki sahihsiz boş arazilere verilen ad. (Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 194; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. IV, s. 185).

²⁸¹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî, *ez-Zehîre*, thk. Muhammed Haccî-Saîd A'rab-Muhammed Bû Hubze, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994, C. VI, s. 147; Mevâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, VII, s. 615; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. IV, s. 187; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4609.

²⁸² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 194; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. V, s. 441; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4610.

²⁸³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. IV, s. 473; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 194; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 495; Karâfî, *ez-Zehîre*, C. VI, s. 147; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. V, s. 441; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4611.

günümüzde araziler ya bireye ya da kamuya ait olacak şekilde tescil edilmiş ve kamuya ait olanların kullanımı yetkililerin iznine tabi tutulmuştur. Buna binaen yerleşim yeri dışında boş olarak bulunan ve herhangi bir şekilde faydalanılmayan arazilerin mevât kapsamında değerlendirilerek ihya yoluyla mülk edinilmesi bu devirde mümkün değildir. Günümüzde mülkiyeti ister şahsa ister ise kamuya ait olsun gerekli yerlerden satın almadan veya kiralamadan bir arazi üzerine bina ve benzerlerinin inşa edilmesi mümkün değildir. Böyle bir durum olduğunda ise bunu yapan gâsib olarak nitelendirilmekte ve yapılan binanın ya kendisi ya da yetkililer tarafından yıkılması öngörülmektedir. Hatta bina yıkıldıktan sonra ortaya çıkan molozların gâsib tarafından kaldırılıp yerinin tesviye edilmesi ya da bununla ilgili gerekli ücretin karşılanması mülk sahibinin zararın giderilmesi bakımından gerekli görülmüştür.

2.2.3.3. Dinen Meşru Olmayan İşler İçin İnşa Edilen Binalar

İslâm, toplumun varlığını, düzen ve intizamını korumak için canın, malın, dinin, aklın ve neslin korunmasına büyük önem vermiştir.²⁸⁴ Bu sebeple de cana kıyma,²⁸⁵ hırsızlık,²⁸⁶ zina,²⁸⁷ içki²⁸⁸ dinen yasaklanmış ve bunları yapan ve işleyenlerle ilgili hem dünyada²⁸⁹ hem de ahirette²⁹⁰ büyük cezaların söz konusu olduğu bildirilmiştir. Buna göre yukarıda ifade edilen hususların işlenmesi için yapılacak binalar; harama vasıta olması ayrıca toplumun; nesil, sağlık ve güvenlik bakımından bozulmasına yol açacağı için caiz görülmemiştir. Ayrıca yapılanların da ya tahrip edilerek yıkılması ya da toplumun faydasına olacak bir yapıya dönüştürülmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁹¹

Geçmişe bakıldığında gerek Hz. Peygamber gerekse daha sonraki dönemlerdeki bazı uygulama ve yaklaşımların bu minvalde olduğu görülmektedir.

²⁸⁴ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 263; Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdü’ş-Şerîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, C. XXVII, s. 425.

²⁸⁵ en-Nisâ, 4/29-92-93; el-En’âm, 6/151; el-İsrâ, 17/31-33.

²⁸⁶ el-Bakara, 2/188; en-Nisâ, 4/29; el-Mâide, 5/38; el-Mümtehhine, 60/12.

²⁸⁷ en-Nahl, 16/90; el-İsrâ, 17/32; Nûr, 24/33.

²⁸⁸ el-Mâide, 5/90.

²⁸⁹ el-Mâide, 5/33-38; en-Nisâ, 4/92; el-İsrâ, 17/33; Nûr, 24/19.

²⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/21-112; en-Nisâ, 4/30; el-Mâide, 5/30; Nûr, 24/19.

²⁹¹ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 266-263.

Bu anlamda Hz. Peygamberin, şarap testi ve kaplarını kırdırması²⁹², Hz. Ömer'in de evinde içki bulunan Sakif kabilesinden bir adamı celde ile cezalandırıp evini yaktırdığı kaynaklarda zikredilmektedir.²⁹³ Daha sonraki dönemlerde de mezhepler içerisinde de bu yönde fetvalar verilmiştir. Şâfiîlerden el-İstahrî (ö. 328/940) içinde yapılan nahoş işlerden dolayı bir eğlence yerinin yaktırılması²⁹⁴ yönünde fetva verirken İmam Gazzâlî de (ö. 505/1111) kötülüklerden alıkoymanın derecelerini ifade ederken yöneticinin, insanları yasaklardan korumak adına haram olan malları itlaf etmesinin, içerisinde içki ve benzeri şeylerin içildiği yerleri tahrip ettirmesinin caiz olduğunu söylemiştir.²⁹⁵

Bu hususla ilgili Süyûtî de (ö. 911/1505) “Hedmü'l-Cânî ale'l-Bânî” adıyla bir risâle yazmış,²⁹⁶ risâlesinde konuyla ilgili hadis, eser, görüş ve uygulamaları sıralayarak bu tür yerlerin tahrib edilmesinin gerekliliğini ifade etmiştir.²⁹⁷ Ayrıca Hz. Ömer'in uygulamasında sahabenin tutumunu da örnek göstererek bu konuda icmanın oluştuğunu söylemiştir.²⁹⁸ Bu itibarla dinen yasaklanan ve toplumun düzeni bakımından da zararlı olan zina, içki, kumar ve benzeri işler için bina yapılması dinen meşru değildir. Ayrıca başka amaçla yapıp bu tür işler için de kullanılan yerlerin gerekli görülmesi halinde idareciler tarafından tahrip edilmesinin veya yıkılmasının caydırıcılık ve toplumu bu tür zararlı işlerden koruma bakımından uygun olduğu düşünülmektedir.

3. BİNALARLA İLGİLİ GENEL İLKE VE ESASLAR

3.1. Binaları Yapısal Olarak Etkileyen Unsurlar

İnsanların; barınma, korunma, sığınma, ibadet ve benzeri birçok ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa ettikleri binaların şekil, yapı, malzeme ve taşıdıkları

²⁹² Tirmizî, “Büyü”, 12; Dârekutnî, “Eşribe”, 28.

²⁹³ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, C. I, s. 250.

²⁹⁴ Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv, Hicr, Kahire, 1413/1992, C. III, s. 232.

²⁹⁵ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, C. II, s. 332.

²⁹⁶ Bu risâle Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-Fetâvî* adlı eserinin birinci cildinin 135-147 sayfa aralığında aynı başlıkla yer almaktadır.(Ebû'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1424, C. I, ss. 135-147).

²⁹⁷ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, C. I, s. 136.

²⁹⁸ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, C. I, s. 141.

mimari özellikler bakımından farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Bunun temelinde ise idari, coğrafi, ekonomik, kültürel ve teknolojik sebeplerin yattığını belirtmek gerekir. Buna göre binalardaki bu yapısal farklılığın meydana gelmesinde yukarıda zikredilen hususlardan her birinin ne derecede etkin olduğunu ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple zikri geçen esasların söz konusu meselede oynadıkları rol burada ilgili başlıklar altında ele alınıp değerlendirilecektir.

3.1.1. Siyâset-i Şer'iyye

3.1.1.1. Siyâset-i Şer'iyyenin Tanımı

İslâm kamu hukukunun önemli kavramlarından²⁹⁹ olan, geniş uygulama alanına sahip bulunan³⁰⁰ ve idareciler için geniş bir yetki ve uygulama alanı oluşturan siyâset-i şer'iyyenin fakihler tarafından birçok tanımının yapıldığını söylemek gerekir.³⁰¹ Bu alanda yapılan en meşhur ve eski tanım³⁰² klasik sonrası Hanbelî hukukçularından İbn Akîl'e (ö. 513/1119 aittir.³⁰³ O, siyâset-i şer'iyyeyi "Hakkında vahiy olmayan ve Hz. Peygamber tarafından da teşrî kılınmayan bununla birlikte insanların iyiliğe yaklaşmalarına kötülükten ise uzaklaşmalarına vasıta olan iş ve uygulamalar" şeklinde tanımlamıştır.³⁰⁴ Bu alanda yapılan diğer bir tanım ise Hanefî fakih İbn Nüceym'e (ö. 970/1563) aittir. O da söz konusu kavramı " Hâkimin, hakkında tikel (cüz'î) bir delil olmasa da görmüş olduğu maslahat gereği bir şeyi yapmasıdır."³⁰⁵ şeklinde tarif etmiştir. Yukarıda yer verilen her iki tanımın da büyük ölçüde birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.³⁰⁶ Buna göre siyâset-i şer'iyye

²⁹⁹ Kavramın tarihsel gelişimi ve kullanımı hakkında bkz. Adnan Koşum, "İslam Hukukunda 'Siyaset-i Şer'iyye' Kavramı", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C. XVI, S. 3, 2003; Ömer Enver ez-Zebdânî, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye inde'l-Cüveynî, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye*, Beyrut, 2011; a.mlf., *Fıkhu's-Siyâseti's-Şer'iyye el-Cüveynî Enmûzecen*, Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, Doha, 2011; Mehmet Birsin, "Siyâset'ten Örfî Hukuka: Siyâset-i Şer'iyyenin Serüveni", *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, C. X, S. 2, 2019.

³⁰⁰ Yûsuf el-Karadâvî, "İslâm Hukukunda Siyâset-i Şer'iyye", çev. Yusuf Işıcık, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S. 4 (Nisan), 1987, s. 98.

³⁰¹ Zebdânî, *Fıkhu's-Siyâseti's-Şer'iyye*, s. 30.

³⁰² Zebdânî, *Fıkhu's-Siyâseti's-Şer'iyye*, s. 30.

³⁰³ Birsin, "Siyâset'ten Örfî Hukuka: Siyâset-i Şer'iyyenin Serüveni", s. 429.

³⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkûn*, C. IV, s. 283. {السياسة ما كان من الأفعال بحيث يكون الناس معه أقرب إلى الصلاح وأبعد عن الفساد وإن لم يشرعه الرسول -صلى الله عليه وسلم- ولا نزل به وحى}

³⁰⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 11. {أن السياسة هي فعل شئ من الحاكم لمصلحة يراها وإن لم يرد بذلك {الفعل دليل جزئي}}

³⁰⁶ Birsin, "Siyâset'ten Örfî Hukuka: Siyâset-i Şer'iyyenin Serüveni", s. 431.

kavramının, değişime ve içtihadı açık olmak kaydıyla toplumun ihtiyaç duyduğu ve yararına olan konularda idareciler tarafından hareket edilecek yasa ve düzenlemelerin şer'i bir delile dayanmaksızın tespit edilmesi anlamına geldiğini söylemek mümkündür.³⁰⁷

3.1.1.2. Siyâset-i Şer'iyyenin Binaların Yapısal Durumuna Etkisi

Yukarıda yapılan tanım ve değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere siyâset-i şer'iyye geniş bir uygulama alanına sahiptir. Bu sebeple onun etkilerini birçok yerde görmek mümkündür. Konumuz itibarıyla bu etkinin genel kural ve esaslar çerçevesinde var olduğunu söylemek gerekir. Bu çıkarımı bina ve şehirlerin yapısal özelliklerinden yapmak mümkündür. İslâm; canın, malın, dinin, neslin ve ırzın korunmasına büyük önem vermiş ve bunları dokunulmaz kılmıştır.³⁰⁸ Bunların korunmasına yönelik de birçok hüküm ortaya koymuş, çiğneyenler hakkında hem dünyevi³⁰⁹ hem de uhrevi³¹⁰ yaptırımların olacağını bildirmiştir. Söz konusu esasların korunmasında birçok faktörün etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu faktörlerden birisi de binalardır. Bu sebeple inşası bakımından binalar; farz-ı kifâye, mubah ve mahzurlu gibi kısımlara ayrılmıştır.³¹¹ Buradaki ayrımın daha çok binaların kullanım alanları esas alınarak yapıldığını söylemek de mümkündür.

Binalarla ilgili yukarıda yapılan ayrımın dışında kalan bununla birlikte genel anlamda binaların yapımında gözetilmesi gereken bazı hususlarla ilgili düzenlemelerin de idareciler tarafından siyâset-i şer'iyye yoluyla yapıldığı görülmektedir. Bu anlamdaki etkinin tezahürlerini farklı bölgelerdeki binaların mimarî özelliklerinde görmek mümkündür.³¹² Bu konuda özellikle İslâm'ın insanların özel hallerini korumak amacıyla getirmiş olduğu mahremiyet anlayışının

³⁰⁷ Zebdânî, Fıkhu's-Siyâseti's-Şer'iyye, s. 32; Koşum, "İslam Hukukunda 'Siyaset-i Şer'iyye' Kavramı", s. 352.

³⁰⁸ Ebü'l-Hasen Seyfüddîn el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdürrezzâk Afîfî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut-Dımaşk, C. III, s. 274; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Karâfî, *el-Furûk*, Âlemü'l-Kütüb, b.y., ts., C. IV, s. 67; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 20; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Makâsîdû's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hôca, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye, Katar, 2004, C. II, s. 170.

³⁰⁹ el-Mâide, 5/33-38; en-Nisâ, 4/92; el-İsrâ, 17/33; Nûr, 24/19; Âmidî, *el-İhkâm*, C. III, s. 274; Karâfî, *el-Furûk*, C. IV, s. 67-70.

³¹⁰ Âl-i İmrân, 3/21-112; en-Nisâ, 4/30; el-Mâide, 5/30; Nûr, 24/19.

³¹¹ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 91-263.

³¹² Muhammed Abdüssettâr Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, Âlemü'l-Mârife, Kuveyt, 1988, s. 275.

büyük etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Bunu binalarda komşuların mahremiyetini ihlal edecek şekilde pencere açılması ile ilgili hususlar açık bir şekilde göstermektedir.³¹³ Günümüz açısından meseleye bakıldığında ise yöneticilerin özellikle bilim ve teknolojiyi de göz önünde bulundurarak bazı yerlerde imara izin verme, deprem, heyelan, sel veya terör tehlikesi gibi güvenlik tedbirleri nedeniyle ya da ekonomik ve diğer sebeplerden dolayı bir kısım yerlerde buna yasak getirme yetkisine sahip olduklarını belirtmek gerekir. Ayrıca günümüzde çokça yaygınlaşan ve aile mahremiyetine büyük ölçüde zarar veren aynı zamanda deprem gibi doğal afetler karşısında riskler barındıran bir yönüyle de doğal silueti bozan yüksek katlı binaların yapımına genel veyahut özel anlamda kısıtlama getirmeleri de yine mümkün gözükmektedir. Yine benzer sebeplerden dolayı binaların yapımında kullanılacak malzemelerin cins ve oranları konusunda uzman kişilerden de istifade ederek belirli standartlar getirmeleri mümkündür.³¹⁴

3.1.1.3. Siyaset-i Şer'iyyenin Şehirlerin Yapısal Durumuna Etkisi

Siyâset-i şer'iyyenin imarla ilgili binalarda görülen dar kapsamlı etkisinin bina ve yapıların oluşturduğu şehirlerde daha geniş şekilde görüldüğünü belirtmek gerekir. Konuyla ilgili siyâset-i şer'iyye alanında yazılan eserlere bakıldığında yöneticilerin kurulacak şehirlerin istikrarlı olmasını sağlamak amacıyla planlanmasında ve yerinin seçiminde dikkat etmeleri gereken hususlarla ilgili birçok ilke ve esasın detaylı bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

3.1.1.3.1. Siyâset-i Şer'iyyenin Şehirlerin Planlamasına Etkisi

Bu konuda oldukça erken bir dönemde İbn Ebi'r-Rabi' (ö. 272/885) tarafından şehrin ne olduğu ve bir yerin şehre dönüşebilmesi için hangi şartların olması gerektiğiyle ilgili bir takım değerlendirmelerin yapıldığını söylemek gerekir. O, bir yerin şehir olabilmesi için ilk olarak insanların buraya yurt edinmek maksadıyla yerleşmesi gerektiğini söylerken diğer şartları da buranın insanların canlarını, mallarını ve namuslarını her türlü saldırıdan koruması, eşya ve teknik

³¹³ Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 440-455.

³¹⁴ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 275.

anlamda ihtiyaç duyulan her türlü eşyanın bulunması ve geçimi temin anlamında da üretilen şeylerin pazarlanmasına uygun bir konumda bulunması gerektiği şeklinde sıralamıştır.³¹⁵ İlgili hususlar, daha sonra Mâverî tarafından da benzer şekilde ifade edilmiştir.³¹⁶

İbn Haldûn'da şehirlerin kurulacağı yerler tespit edilirken yöneticiler tarafından dikkate alınması gereken bazı hususların olduğunu söylemiş ve bunları maddeler halinde sıralamıştır. Ona göre ilk olarak gelebilecek her türlü tehlikeyi önleyebilmek için şehirlerin etrafının surlarla çevrili olması aynı zamanda düşmanların kolay bir şekilde ulaşmasını engelleyecek bir konum ve mevkide olması gerekmektedir ki bu anlamda İbn Haldûn, şehrin ya yüksek bir yere ya da deniz veya nehir kıyısına kurulması gerektiğini söylemiştir. İkinci olarak ise her türlü salgına karşı şehrin, temiz bir havaya sahip aynı zamanda hava sirkülasyonu fazla olan bir yerde kurulması gerektiğini ifade etmiştir. Üçüncü olarak ise halkın ve hayvanlarının su ihtiyacını karşılamak adına şehrin tatlı su kaynaklarına yakın olması ve otlaklarının da bol ve geniş olmasına dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Son olarak ise insanların geçimlerini sağlamak ve de hayatlarını idame ettirmek anlamında kurulacak şehrin tarıma elverişli arazilerinin bol olduğu bir yerde olması gerektiğini belirtmiştir.³¹⁷ İbn Haldûn tarafından sıralanan maddelere bakıldığında bunların her zaman geçerliliğini koruyabilen aynı zamanda şehirlerin; sosyal, siyasal, güvenlik ve ekonomik bakımdan gelişmesi ve güçlenmesinde de büyük bir etkiye sahip hususlar olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.³¹⁸

Şehirlerin konumu tespit edilirken dikkate alınması gereken hususların esasen iki temel prensip içerisinde ifade edilmesi de mümkündür. Bunlardan birisi “zararın giderilmesi” prensibidir.³¹⁹ Bu konuda ortaya çıkacak zararın iki kısma ayrılması mümkündür. Birincisi çevre kaynaklı zarar ve tehlikelerdir³²⁰ ki bunlara karşı

³¹⁵ Şihâbüddîn Ahmed b. Muammed b. Ebi'r-Rabi', *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, thk. Arif Ahmed Aldülgînâ, Dâru Kenân, Dimaşk, 1996, s. 106.

³¹⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverî, *Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîlü'z-Zafer fî Ahlâki'l-Mülûk*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân-Hasan es-Sââtî, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut, ts., s.161-162.

³¹⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 15-16.

³¹⁸ Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 16.

³¹⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 15; İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, C. II, s. 699.

³²⁰ İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, C. II, s. 699.

şehirlerin surlarla veya korunaklı konumlarıyla muhafaza edilmesi mümkündür. İkincisi ise salgın hastalık şeklinde ortaya çıkan semavî zarar ve tehlikelerdir ki bunun önlenmesi de şehirlerin havası temiz yerlere kurulması ile ancak mümkün olur.³²¹ Bu konuda İbnü'l-Ezrak (ö. 896/1491), hava akımı zayıf olan veya çevresinde atık su ya da kirletilmiş arazi bulunan³²² bir yerleşim yerindeki canlıların bundan etkilenmemesinin mümkün olmadığını söylemiş ve buralarda özellikle salgın hastalıkların yaygın olacağını ifade etmiştir.

İbnü'l-Ezrak, hava sirkülasyonunun sağlanması açısından şehrin konumunun yanında nüfus yoğunluğunun da önemli olduğunu ifade etmiş ve kalabalık yerleşim yerlerinde hareketlilik sebebiyle hava sirkülasyonunun fazla olacağını bu sebeple de buralarda kirli havadan kaynaklı salgın hastalıkların çok görülmeyeceğini belirtmiştir. O, bu konuda Fas şehrini örnek göstermiştir. Temiz havaya sahip bir yere kurulmayan bu şehir, nüfusunun da azlığı sebebiyle birçok salgının görüldüğü bir yer iken daha sonra yönetim merkezi haline gelmesi ve bunun bir sonucu olarak da nüfusunun artmasıyla birlikte o dönemin önemli bir şehri haline gelmiş ve “Yeni Fas” olarak anılır olmuştur. O, bu konuda başka birçok örneğinin olduğunu da ifade etmiştir.³²³

Bu konudaki diğer prensip ise “faydanın gözetilmesi” olmuştur. Bu prensip gereği şehirler kurulurken insanların genel anlamda ihtiyaç duydukları tatlı su kaynaklarına yakınlık, ulaşımında kolaylık, otlak ve meraların genişliği, tarıma elverişli arazilerin çokluğu ve yakacak temininin kolay bir şekilde sağlanması gibi hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.³²⁴ Burada sayılan hususların tamamını bir yerleşim yerinde sağlamak mümkün olmasa da genel anlamda bunların

³²¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, s. 15; İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, C. II, s. 700.

³²² Buna maden ocaklarını da ekleyebiliriz. O günkü şartlarda her ne kadar günümüzdeki gibi maden ocakları olmasa da ve ocakların sağlık açısından ne tür zararlar içerdiği bilimsel anlamda ortaya koyulmasa da İbn Haldûn'un aktardığı şu örnek bu anlamda manidardır. İbn Haldûn, yerden kaynaklı zararların giderilmesi konusunda şehrin temiz bir havaya sahip aynı zamanda hava akımı olan bir yerde kurulması gerektiğini ifade ettikten sonra bu konuda Mağrib bölgesinde bulunan ve halkının sıtma ve benzeri ateşli hastalıklardan sürekli muzdarip olduğu Kâbus diye bir beldeyi örnek olarak zikreder. İbn Haldûn, burada yaşanan hastalığın başlangıç sebebi olarak ise açılan bir çukurdan ağzı kurşunla kaplanmış bir halde çıkan bakır kabı gösterir. Kabın ağzı açıldığında içerisinden bir dumanın çıktığını daha sonra ise yok olduğunu bunun orada görülen hastalığın başlangıcı olduğunu ifade eder. (İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 15).

³²³ İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, C. II, s. 700-701.

³²⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, C. II, s. 16; İbnü'l-Ezrak, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, C. II, s. 701.

dikkate alınması, şehrin geleceği bakımından oldukça önemlidir. Bu sebeple şehir planlanması ve bunların icrasında görev alan yöneticilerin bu hususlar üzerinde önemle durmaları ve yapılacak planlamaları bu çerçevede yapmaları büyük önem arz etmektedir.³²⁵

3.1.1.3.2. Siyâset-i Şer’iyye Prensibi Çerçevesinde Şehirlerin Planlamasında Yöneticilere Yüklenen Görev ve Sorumluluklar

Bir şehrin planmasında yöneticilere önemli görev ve sorumlulukların düştüğü önemli bir gerçektir. Bunların neler olduğu ile ilgili İbn Ebi’r-Rabi’ birtakım maddeler ortaya koymuştur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür. İlk olarak insanların zorlanmadan ulaşabilmeleri için yeterli miktardaki suyun temin edilip şehre getirilmesini sağlamak yöneticilerin en önemli görevidir.³²⁶ Malumdur ki su, hayat için vazgeçilmezdir. Aynı zamanda toplumların birçok alanda büyüüp gelişmesinde de önemli bir etkidir. Bu sebeple şehrin suya yakın olacak şekilde kurulması, bu mümkün olmadığında ise yetkili kişilerce çeşitli vasıtalar kullanılarak suyun şehre getirilmesi gerekmektedir ki bu hem geçmişte hem de günümüzde birçok şehrin su ihtiyacını karşılamak için kullanılan bir metot olmuştur.³²⁷ Kanuni Sultan Süleyman (ö. 974/1491) devrinde kemerler vasıtasıyla İstanbul’a su getirilmesi yine Madrid³²⁸ şehrine o dönemdeki Müslümanlar tarafından belirli uzaklıktaki tepelerden yer altı sularının yine kanallar vasıtasıyla getirilmesi bu konudaki birçok örnekten sadece iki tanesidir.³²⁹

İkinci olarak şehir içlerindeki cadde ve yolları, insanların kullanımına uygun bir şekilde düzenleyip tanzim etmek yöneticiler tarafından yerine getirilmesi gereken diğer bir sorumluluk sahasını oluşturmaktadır.³³⁰ Cadde ve yollar, ilk çağlardan

³²⁵ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 270.

³²⁶ İbn Ebi’r-Rabi’, *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, s. 107.

³²⁷ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 23.

³²⁸ Madrid isminin kanal anlamına gelen Arapça “mecra” ile çokluk ifade eden Latince bir ek olan “it” kelimelerinden meydana gelen bir isim olduğu ve “kanalları çok olan şehir” anlamına geldiği ifade edilmektedir. (Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 23).

³²⁹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 23.

³³⁰ İbn Ebi’r-Rabi’, *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, s. 107.

itibaren şehirlerin planlanmasında en çok öne çıkan unsurlardan olmuştur.³³¹ Bir şehrin fiziksel yönden düzen ve intizamını en açık şekilde yansıtan bu yerler³³² aynı zamanda şehirlerin gelişmesinde büyük bir etkiye sahip olan toplumsal etkileşimin de en önemli vasıtalarından birisi olmuştur. Çünkü kültürel anlamda merkez haline gelen bir şehrin daha da büyümesi, gelişmesi, genişlemesi, etkilerinin başka yerlere de ulaşması ancak bireyler arasındaki iletişim ve ulaşımın kolay bir şekilde gerçekleşmesi ile mümkündür. Bu sebeple yol ve caddelerin planlanmasında etkili olan hususların zamana ve şehre göre farklılık gösterdiği de göz önünde bulundurularak³³³ buraların o dönemdeki insanların ve ulaşım araçlarının kullanımına uygun bir şekilde planlanması gerekmektedir.³³⁴

Şehirler planlanırken yöneticiler tarafından dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da insanların ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla şehrin merkezine bir cami inşa edilmesini sağlamaktır.³³⁵ Müslümanların namazlarını eda etmek için günde beş defa gittikleri caminin, çevresindeki bütün yerleşim yerlerine aynı mesafede olmasını sağlamak ayrıca ulaşımını da kolaylaştırmak amacıyla şehrin merkezine yapılması öngörülmüştür.³³⁶

Şehirlerle ilgili yöneticilerin dikkate alması gereken diğer bir husus da yakın ve yeterli olma durumu da göz önünde bulundurularak insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri çarşı ve pazarların kurulmasını sağlamak olmuştur.³³⁷ Bu sebeple Halife Mansûr, (ö. 158/775) kuracağı şehrin yerini belirlerken bu hususu özellikle dikkate almış ve şehrin konumuyla ilgili değerlendirmesinde “Buranın herkes tarafından beğenilen, her yönden faydalanılabilen, fiyatların artmadığı, erzak sıkıntısının yaşanmadığı aynı zamanda dış kaynaklı hiçbir etkinin fiyatların artmasına ve erzakların azalmasına sebebiyet vermediği bir yer olması gerektiğini”³³⁸ ifade etmiştir.

³³¹ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 153.

³³² Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 157.

³³³ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 154.

³³⁴ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 24.

³³⁵ İbn Ebi'r-Rabi', *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, s. 107

³³⁶ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 24.

³³⁷ İbn Ebi'r-Rabi', *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, s. 107.

³³⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem vel-Mülûk*, Dârü't-Türâs, Beyrut, 1387, C. VII, s. 615.

Şehirlerin ekonomik yönden güçlenmesinde ve insanların ihtiyaçlarını kolay bir şekilde karşılamasında farklı meslek erbabı, sanayici ve tüccarların da büyük etkisi vardır. Bu sebeple şehirlerde bu tür iş insanların sayısını artırmak için yerine göre idareciler tarafından bazı teşviklerin uygulanması da mümkündür.³³⁹ Bunun bir örneğini Rabat kentinde görmek mümkündür. Öyle ki idareciler, kentteki tüccar, sanayici ve bilim insanların sayısını çoğaltmak için teşvik uygulamışlar ve kent kısa sürede hem zenginlik hem de nüfus bakımından Afrika'nın en kalabalık şehri haline gelmiştir.³⁴⁰ Netice itibarıyla denilebilir ki kurulacak şehirde gerek üretilen ürünlerin pazarlanması gerekse ihtiyaç duyulanların kolay bir şekilde sağlanması ayrıca fiyatlar konusunda da dengeli bir durumun oluşması için yeterli büyüklükte çarşı ve pazarın kurulması büyük önem arz etmektedir.³⁴¹

İdarecilerin şehrin kurulması ve yapısal anlamda düzenlenmesinde dikkat etmesi gereken diğer bir husus ise şehirde ikâmet edecek kişilerin etnik köken, din, sosyo kültürel yapı ve kabile-boy bakımından farklılıklarını tespit edip iskânlarını buna gerçekleştirmek ve zıt düşünce ve yapıda olan kişilerin aynı yerde ikâmet etmelerinin önüne geçmektir.³⁴² Toplumsal uyumun temini açısından önemli olan bu hususun yansımalarını İslâm şehirlerinde görmek mümkündür.³⁴³ Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret ettiklerinde Hz. Peygamber, farklı kabilelere mensup muhacirleri bu şehre yerleştirirken çok hassas bir yol takip etmiş ve onları kabilecilik bağından daha güçlü olan ve hepsini aynı çatı altında birleştiren kardeşlik bağı ile bir araya getirmiştir. Bu anlamda oluşturulan kardeşlik, tedrici olarak kabilecilik düşüncesini bünyesinde eritmiş ve bu tür anlayışların yerini vatan sevgisi gibi hasletlerin almasını sağlamıştır. Öyle ki sonraki dönemlerde kabile yerine vatan aidiyeti öne çıkmış ve bu övünülen bir haslet haline gelmiştir.³⁴⁴

Fetihlerle birlikte İslâm şehirlerinin büyümesi ve yapısal anlamda faaliyet alanlarının genişlemesiyle birlikte bu şehirlerde Müslüman Araplarla yeni Müslüman

³³⁹ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 276.

³⁴⁰ Hasen b. Muhammed el-Vezzân el-Fâsî, *Vasfû Ifrîkiya*, trc. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ahdar, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1983, C. I, s. 201.

³⁴¹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 24.

³⁴² İbn Ebi'r-Rabi', *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, s. 107.

³⁴³ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 283.

³⁴⁴ Abdullah Abdülazîz b. İdrîs, *Müctemeu'l-Medîne fî Ahdi'r-Rasûl*, Imâdetü Şüûni'l-Mektebât, Riyad, 1982; Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 283.

olmuş ya da kendi inancında kalmış milletler beraber yaşamaya başlamıştır. Bunun neticesinde ise topluluklar arasında farklı sebeplerden dolayı sıkıntı ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştır.³⁴⁵ Bunun bir örneğini Bağdat'ta görmek mümkündür. Burada Mu'tasım'a (ö. 227/842) bağlı askerlerin sayısı ileri derecede artmış ve bunların gerek halka ait eşyaları izinsiz almaları gerekse geçişlerde büyük, küçük ve engelli insanlara binitleriyle zarar vermeleri sonucu yerli halk büyük sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerine halk Mu'tasım'ın huzuruna çıkmış ve "Askerlerin yaptıkları işlerden dolayı hepimiz sıkıntı içerisindeyiz. Ya onlara mani ol ya da onları bizden uzaklaştır. Yoksa seherde yapacağımız dualarla sizinle mücadele ederiz." demişlerdir. Neticede ise askerler için Sâmerra şehri kurulmuş ve sıkıntı böylece aşılmıştır.³⁴⁶ Ayrıca Osmanlı devrinde Kahire'de aristokratlar için kurulan mahalleler bu anlamda güdülen siyaseti yansıtmaları bakımından önemlidir.³⁴⁷

Netice itibarıyla şehri planlarken toplumsal uyumu dikkate alıp farklı etnik kökene, kabileye, dine ve inanca sahip kişileri aynı bölgelere yerleştirmemek ve bu şekilde birbirine zıt kişiliklerin bir bölgede toplanmasına mani olmak bir şehrin iskân planı açısından oldukça önemlidir. Bu sayede hem kutuplaşmanın hem de birbiriyle uyumsuz yapıdaki kişiliklerin dengesiz bir şekilde yayılmasının önüne geçilmiş olur. Şu da bir gerçektir ki günümüzdeki şehir plancıları, hazırladıkları planlarda bu olguya gerektiği şekilde önem vermemektedir. Bunun neticesinde de insanlar ya sosyal ya da etnik nedenlerden dolayı tekrar iç göç yaşamaktadır.³⁴⁸ Buna binaen şehirlerin huzuru ve güveni açısından büyük öneme sahip olan toplumsal dokunun şehirler planlarken göz önünde bulundurulması gereklidir.

Şehirlerin kurulmasında dikkate alınması gereken son özellik ise şehri ve sakinlerini her türlü saldırıdan korumak amacıyla şehrin etrafının surlarla çevrili hale getirilmesidir.³⁴⁹ Sanayi devriminden önce şehirlerin güvenliği genellikle surlar vasıtasıyla sağlanmıştır. O günkü şartlarda silah gücü sınırlı olmakla birlikte savaşların sıklıkla yaşanması, şehir ve sakinlerinin güvenliği için buraların surlarla

³⁴⁵ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 283-284.

³⁴⁶ Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ el-Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1380/1960, s. 385.

³⁴⁷ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 284.

³⁴⁸ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 24-25.

³⁴⁹ İbn Ebi'r-Rabî', *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, s. 108.

çevrilmesini gerekli kılmıştır. Bu sebeple idareciler, ilgili hususta çok hassas davranmış ve her türlü tedbiri almıştır.³⁵⁰ Osmanlı arşivlerinde yar alan ve Cezayir'deki idarecilere gönderilen şu vesika bunun en açık göstergesidir. İlgili vesikada savaş sahası olan Cezayir şehrinin ve kalesinin etrafında sık bahçelerin ve yüksek binaların bulunduğu, bunların toprakların hedefindeki düşmanlar için siper ve barikat görevi gördüğü bu sebeple de bunların kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir.³⁵¹ Diğer taraftan baş gösteren haçlı tehlikesine karşı Şam ve Mısır gibi İslâm beldelerinin de surlarla korunaklı hale getirildiği kaynaklarda yer almaktadır.³⁵² Zaman içerisinde büyük ve güçlü toprakların geliştirilmesiyle surların önemi azalmış ve yerini başka savunma araçları almıştır.³⁵³ Günümüzde ise gelişen teknolojiyle birlikte şehirlerin güvenliği bina ya da insan gücünden ziyade şehirlerin giriş, çıkış ve farklı kesimlerine konulan kameralarla sağlanır hale gelmiştir.

Yöneticilerin toplumun yararına olan hususlarda sıklıkla kullandıkları bir alan olan siyâset-i şer'iyyenin imarla ilgili hususlarda büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Özellikle binaların ve de şehirlerin insanların yararına olacak ayrıca onları her türlü tehlikelerden koruyacak şekilde planlamasında siyâset-i şer'iyyenin önemli bir vasıta olduğu yukarıda ifade edilen genel malumattan anlaşılmaktadır.

3.1.2. Örf

Binaları yapısal anlamda etkileyen unsurlardan birisi de o bölgelerde yaygın olan örf ve adetlerdir. İslam hukukunun en önemli teşrî kaynaklarından olan ve fakihler tarafından Kitap, sünnet ve icma ile çatışmaması kaydıyla³⁵⁴ birçok alanda kaynak olarak kullanılan örfün, hakim olduğu bölgelerde gerek binalarla ilgili genel meselelerin çözümünde gerekse de bunların mimari yapılarında etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.³⁵⁵ Bu anlamda bazı araştırmacılar “İnsanların binalarla ilgili

³⁵⁰ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 25.

³⁵¹ Hammûş, *Fıkhü'l-Ümrânî'l-İslâmî*, s. 110.

³⁵² Üsâme Talat Abdünnâim Halîl, *Esvâru Selâhaddîn ve Âsâruhê fî İmtidêdi'l-Kâhire hatte Asri'l-Memâlik*, Methafü'l-Kıbtî, Kahire, 1992, s. 35; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 25.

³⁵³ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, 28.

³⁵⁴ Cemîl Ekber, *İmâratü'l-Ard fî'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Suudi Arabistan, 1415/1995, s. 112; Faruqî, “Râşid Halifelerin ve İlk Dönem İslam Hukukçularının Kararlarında Örf Telakkisi”, s. 50.

³⁵⁵ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 39; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 42.

hususlarda mûtaad olarak kullandıkları söz ve yapmış oldukları fiiller”³⁵⁶ şeklindeki anlamı itibariyle örfün, bu alanda kıyastan sonraki ikinci kaynak olduğunu ifade etmişlerdir.³⁵⁷ Bunun en önemli göstergesi ise insanların, aralarında yaşanan sorunların çözümünde genellikle bulundukları bölgenin örfüne başvurmaları olmuştur. Mesela ev sahibi ve kiracı arasında yaşanan anlaşmazlıkların giderilmesinde genellikle o bölgenin örfüne başvurulmuş ve çözüm bu yolla sağlanmıştır.³⁵⁸

Örfün bu alandaki diğer bir etkisi de binaların mimari şekil ve yapılarında görülmektedir.³⁵⁹ Hatta örfün bu alandaki etkisinin diğerine göre daha fazla olduğunu söylemek gerekir.³⁶⁰ Buna göre herhangi bir bölgede aynı zaman diliminde birbirine benzer şekilde yapılan binalara bakılarak o bölgede mimari anlamda bir örfün ya da tarzın oluştuğu söylemek mümkündür.³⁶¹ Bu anlamda bazı bölgelerde yapı malzemelerinin benzer olması,³⁶² bina içerisindeki oda dağılımlarının aynı olması,³⁶³ zemin katın kiler olarak kullanılması ve evin iki caddeye de çıkışının olduğu yerlerde evin kapısının mahremiyet anlayışının da etkisiyle daha sakin olan caddeye doğru yapılması örfün bu konudaki etkisine örnek olarak gösterilebilir.³⁶⁴

Bunun yanında bazı tarihi bölgelerdeki mimari yapılara bakıldığında da bunların teknik olarak hem iç hem de dış tasarım bakımından birbirinin benzeri olduğu görülmektedir. Bu konuda Mağrib’in güneyindeki Zâcûra ve İcdâz şehirleri arasında yer alan ve sayıları üç yüz elliye bulan ve aralarında kilometrelerce mesafe bulunan buna rağmen mimari anlamda benzer binalardan meydana gelen köyleri örnek olarak göstermek mümkündür. Bu köylerdeki binalara bakıldığında konumları, mimari şekilleri, kapı biçimleri, avlu yapıları hatta genel yerleşim planları açısından

³⁵⁶ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 367; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43.

³⁵⁷ Vezîrî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 47; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43.

³⁵⁸ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43.

³⁵⁹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 367; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 40.

³⁶⁰ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 367; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 40.

³⁶¹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 367; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 40.

³⁶² Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 367; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 40.

³⁶³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43.

³⁶⁴ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 40.

bunların birbirlerine çok benzediği bunun temelinde ise o bölgede binaların mimarisinde etkin olan örfün olduğunu belirtmek gerekir.³⁶⁵

Günümüz itibarıyla örfün binaların mimarisiyle ilgili yukarıda ifade edilen etkisini görmek mümkün değildir. Çünkü gerek ulusal gerekse uluslararası alanlarda insanların birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kanun ve düzenlemelerin etkin hale getirilmesi, örfün bu anlamdaki etkinliğini azaltmıştır. Bununla birlikte özellikle komşuluktan kaynaklı ilişkileri düzenleyen ilke ve prensiplerin genellikle yer ve zamanın özel durumuna bağlı bir şekilde ortaya çıktığı da göz önünde bulundurulduğunda binalarla ilgili bazı hükümlerin belirlenmesinde geçmişteki örfün dikkate alınmasının gerekli olduğu görülmektedir. Çünkü geçmişte bu konuda örften kaynaklı uygulamalara bakıldığında bunların birçok hususta esneklik sağladığı ve meselelerin çözümünü kolaylaştırdığı görülmektedir. Ayrıca geçmişte imar ve binalarla ilgili konularda fakihler tarafından verilen fetvaların mahiyetinin ve gerekçesinin anlaşılmasında bu dönemdeki örfün bilinmesinin büyük önemi vardır. Bu sebeple özellikle bina ve imarla ilgili hususlarda örfün öneminin devam ettiğini söylemek mümkündür.³⁶⁶

3.1.3. İklim

Binalar, inşa edildikleri bölgelerin sosyal, ekonomik ve çevresel faktörleri yanında o bölgenin ikliminden de önemli ölçüde etkilenmektedir. Öyle ki İslâm mimarisinde iklim, binaların şekline, malzemesine etki eden en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir.³⁶⁷ Bunu çeşitli bölgelerde o yörenin iklim koşullarına göre yapılan farklı yapıdaki mimari eserlerde açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu, iklimin gerek binaların yapım şekilleri gerekse mimari özellikleri üzerindeki etkisinin önemli bir göstergesidir.³⁶⁸

Müslümanların yaşadıkları iklim bölgelerine bakıldığında buraların farklı iklim özelliklerine, olaylarına ve zorluklarına sahip bölgeler olduğu görülmektedir.

³⁶⁵ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 368.

³⁶⁶ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 43-44.

³⁶⁷ Fâik Mahmûd Hayyât, "Ehemiyyetü Mürââtü'l-Avâmili'l-Münâhiyye fî't-Tasmîmi'l-Mî'mârî ve'l-Ümrânî", *Jeafonf*, s. 1, (Erişim: 07.08.2021).

³⁶⁸ Gayd Bâsil Hamîd, "Te'sîru'l-Münâh ala's-Şekli'l-Mî'mârî", *Mecelletü'l-Hendese ve't-Tenmiye*, C. XIV, S. 3, 2010, s. 44.

Bu bölgelerin bir kısmında özellikle kışlar soğuk geçerken³⁶⁹ diğer bir kısmında genel olarak nemli³⁷⁰ ya da kuru sıcak³⁷¹ bir iklimin olduğunu söylemek gerekir.³⁷² Bunlar içerisinde özellikle kuru sıcak ya da çöl ikliminin diğer iklim tiplerine göre İslâm ülkelerinde daha yaygın bir şekilde görüldüğünü ifade etmek mümkündür.³⁷³

Söz konusu iklim, bu bölgelerdeki doğal hayatı etkilemiş ve birçok alanda özellikle de şehirlerin imarı, planlanması ve binaların genel durumlarıyla ilgili hususlarda çevreyle uyumlu düzenlemelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu anlamda da geçmişten günümüze birçok yol ve yöntem geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Bunların gerek köylerde gerekse şehirlerde müstakil küçük binalar veya modern toplumlar seviyesinde uygulanan doğal ve sade yöntemler olduğu görülse de başarılı oldukları da tarihi açıdan görülmüştür.³⁷⁴ Bu anlamda iklimin binalar üzerindeki etkisi ifade edilirken genel olarak bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar tarafından şehir ya da binaların mimari plan ve projelerinde uyguladıkları hususlar öne çıkmış ve konu da daha çok bu bölgelerdeki örnekler üzerinden kurgulanmıştır.

Genel anlamda sıcak iklimin etkin olduğu bölgelere bakıldığında insanlar tarafından iklim karşısındaki tasarım stratejisinin iki ana hedefi gerçekleştirmek üzere kurulduğu görülmektedir.³⁷⁵ Bunlardan birincisi sıcak ve yakıcı güneş ışınlarından korunmaktır.³⁷⁶ Öyle ki sıcak bölgelerde bulunan İslâm beldeleri için yakıcı ve şiddetli güneş ışınlarından korunmak, zorunluluk arz eden bir durum olarak görülmüştür. Bu sebeple eskiden beri insanlar, kendilerini bu ışınlardan korumak için farklı yollar kullanmışlardır. Başın örtülmesi, şemsiye kullanılması veya geniş elbiseler giyilmesi bu konuda başvurulan yöntemlerden bir kısmıdır. Bunun yanında

³⁶⁹ Türkiye, İran ve Afganistan gibi.

³⁷⁰ Endonezya gibi.

³⁷¹ Arabistan, Mısır ve Afrika gibi.

³⁷² Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 90-91; Saîde Miftâh-Vehîbe Boşama, “el-Müâlecâtü'l-Münâhiyye fî Tahtîti ve Tasmîmi Medîneti Kasabatî'l-Cezâir”, *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve't-Tabîiyye*, 2021, C. 2, S. 4, s. 610.

³⁷³ Hayyât, “Ehemiyyetü Mürââtî'l-Avâmîlî'l-Münâhiyye fî't-Tasmîmi'l-Mî'mârî ve'l-Ümrânî”, s. 1.

³⁷⁴ Hayyât, “Ehemiyyetü Mürââtî'l-Avâmîlî'l-Münâhiyye fî't-Tasmîmi'l-Mî'mârî ve'l-Ümrânî”, s. 1.

³⁷⁵ Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 91; Miftâh-Boşama, “el-Müâlecâtü'l-Münâhiyye fî Tahtîti ve Tasmîmi Medîneti Kasabatî'l-Cezâir”, s. 610.

³⁷⁶ Hasan Fethî, *et-Tâkâtü't-Tabîiyye ve'l-İmâratü't-Taklîdiyye*, el-Müessesetü'l-Arabiyye, Beyrut, 1988, s. 80.

özellikle kullandıkları binaların direk olarak güneş ışınlarına maruz kalmaması,³⁷⁷ bina içerisinde sıcaklığın kontrol edilmesi, bahçe ve odalar gibi bina içindeki boşlukların serin tutulması için de binaların dış cephelerine güneş ışınlarının direk gelmesini veya yansımalarını azaltacak tasarımlar geliştirilerek binalar güneş ışınlarından korunmaya çalışılmıştır.³⁷⁸

Bu hedeflerden ikincisi ise özellikle sıcaklığın çok yüksek olduğu yaz mevsimlerinde bina içerisinde serinliğini sağlamaktır.³⁷⁹ Bu tür iklimlerin yaygın olduğu bölgelerde özellikle yaz mevsimlerinde serinliğe çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple buralarda binaların tasarımlarının; güneş ışınları, pencere ve kapı yönleri, duvar ve binanın inşa edildiği yerin doğal özellikleri dikkate alınarak yapıldığı görülmektedir. Genel anlamda sıcak bölgelerde hayatlarını sürdüren Müslümanlara bakıldığında gerek şehirlerini gerekse binalarını inşa ederken karşılaştıkları iklim kaynaklı sorunlarla mücadelede başarılı oldukları, bunları aşarken özellikle yaşadıkları çevrede bulunan güneş ve rüzgâr gibi doğal ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullandıklarını söylemek de mümkündür.³⁸⁰

3.1.4 Teknoloji ve Yapı Malzemeleri

Genel olarak “Mimari yapıların inşasında kullanılan gereçler” şeklinde tarif edilen³⁸¹ yapı malzemeleri, binaların tasarım ve yapımında her zaman ihtiyaç duyulan unsurlardan birisi olmuştur.³⁸² Tarihi süreç içerisinde her dönem birtakım yeni malzeme arayışları ve buluşları olmakla birlikte³⁸³ insanların ilk olarak ellerinde veya yakınlarında bulunan malzemeleri kullandığı ve insan gücünden da yararlanarak

³⁷⁷ Hayyât, “Ehemiyyetü Mûraâtî'l-Avâmîlî'l-Münâhiyye fî't-Tasmîmî'l-Mî'mârî ve'l-Ümrânî”, s. 1.

³⁷⁸ Vezîrî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 91; Miftâh-Boşama, “el-Müâlecâtü'l-Münâhiyye fî Tahtîti ve Tasmîmî Medîneti Kasabati'l-Cezâir”, s. 610.

³⁷⁹ Fethî, *et-Tâkâtü't-Tabîyye ve'l-İmâratü't-Taklîdiyye*, s. 80; Hayyât, “Ehemiyyetü Mûraâtî'l-Avâmîlî'l-Münâhiyye fî't-Tasmîmî'l-Mî'mârî ve'l-Ümrânî”, s. 1.

³⁸⁰ Vezîrî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 91; Miftâh-Boşama, “el-Müâlecâtü'l-Münâhiyye fî Tahtîti ve Tasmîmî Medîneti Kasabati'l-Cezâir”, s. 610-611.

³⁸¹ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1975, s. 534.

³⁸² Şehmuz Beke, *Tarihsel Süreçte Mimari Yapı Malzemelerinin Değişimi ve Teknolojik Değişim*, Toros Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mersin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017, s. 1.

³⁸³ Beke, *Tarihsel Süreçte Mimari Yapı Malzemelerinin Değişimi ve Teknolojik Değişim*, s. 72.

binalar inşa ettirdikleri görülmektedir.³⁸⁴ Kullanılan malzemeler ise daha çok ağaç, taş, toprak-kireçtaşı, alçı, pişmiş kil, volkanik maddeler ve kül gibi doğal ürünler olmuştur.³⁸⁵ Sanayi devrimine kadar devam eden bu durum söz konusu devrimle birlikte buhar ve makine gücüne geçilmesi ve bunun neticesinde üretim süreçlerinin tamamen farklılaşması sonucu büyük ölçüde değişmiştir.³⁸⁶ Özellikle mimari alanda, geliştirilen yeni teknolojiyle birlikte³⁸⁷ malzeme, yapım teknikleri, enerji ve güvenlik alanlarında hızlı bir gelişim yaşanmış, bunun neticesinde ise binaların şekillerinde³⁸⁸ boyutlarında ve görünümünde değişiklikler meydana gelmiştir.³⁸⁹ Bunda sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan ve geleneksel malzemelerin yerini alan endüstrileşmiş tuğla, cam, demir ve çelik profiller, paslanmaz çelik, galvaniz, titanyum, plastikler, kompozit levhalar, çeşitli boyalar, yalıtım malzemeleri, çimento ve beton gibi yapı ürünlerin büyük etkisi olmuştur.³⁹⁰ Kolay, hızlı ve ucuz bir şekilde üretilen, ayrıca uzak bölgelere de kolay bir şekilde ulaştırılan bu malzemeler sayesinde çok katlı betonarme yapılar geliştirilmiş ve giydirme cephelerle birlikte gökdelenler ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁹¹

Bina teknolojisindeki bu hızlı gelişim, milletler arası mesafeleri de ortadan kaldırmış ve birbirinden uzak ve farklı coğrafyalarda benzer tarz binaların yapılmasının önünü açmıştır. Bunun bir örneğini İslâm mimarisinde görmek mümkündür. Öyle ki İslâm mimarisinde daha önce var olan ve genel olarak müstakil bir yapıya sahip olan bina ve müştemilatlarının bu etkiyle birlikte içerisinde yüzlerce

³⁸⁴ Benazir Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, , Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019, s. 11.

³⁸⁵ Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 9; Beke, *Tarihsel Süreçte Mimari Yapı Malzemelerinin Değişimi ve Teknolojik Değişim*, s. 89.

³⁸⁶ Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 11.

³⁸⁷ Meltem Ezel Çırpı-Ayşin Sev, “Geleceğin Sürdürülebilir Yüksek Yapıları için Teknoloji Transferi”, *2nd International Sustainable Buildings Symposium*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015, s. 272-273.

³⁸⁸ Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 11.

³⁸⁹ Dina Fikri Cemal İbrâhîm, “el-Madmûnû'l-İslâmî ve Asaruhu fî Belveratî'r-Ru'yeti't-Tasmîmiyyeti li'l-Meskeni'l-İslâmî”, *Mecelletü'l-İmâratî ve'l-Fünûnî ve'l-Ulûmî'l-İnsâniyye*, el-Câmiyyetü'l-Arabiyye li'l-Hadârâtî ve'l-Fünûnî'l-İslâmiyye, Mısır, C. V, 2017, s. 92; Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 9.

³⁹⁰ Çırpı-Sev, “Geleceğin Sürdürülebilir Yüksek Yapıları için Teknoloji Transferi”, s. 273; Beke, *Tarihsel Süreçte Mimari Yapı Malzemelerinin Değişimi ve Teknolojik Değişim*, s. 90.

³⁹¹ Ferîd Mahmûd Şâfiî, *el-İmâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye Mâdiha ve Hâdiruha ve Müstakbeluha*, İmâdetü Şüûnî'l-Mektebât, Riyad, 1981, s. 209; Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 9.

dairenin bulunduğu çok katlı binalar topluluğuna aynı şekilde küçük dükkânların büyük alışveriş merkezlerine dönüştüğü görülmüştür.³⁹² Bunda teknolojiyle birlikte ortaya çıkan ve temsilciliğini Walter Gropius, Ludwig Mies Van Der Roha ve Victor Horta gibi mimarların yaptığı, slogan olarak ise “Biçim, işlevi takip eder.”, “Evler yaşamak amaçlı makinelerdir.” ve “Süs kullanmak suçtur.”u benimseyen ve kendisine uluslararası stil ya da üslub adı verilen mimarlık akımının büyük etkisi olmuştur. Bu akımın ana gayesinin, tüm farklılıklara rağmen dünya toplumlarını benimsemiş oldukları uluslararası üslub etrafında toplamak olduğu görülmüştür. Netice itibarıyla bakıldığında da bu akım, dünya genelinde genel kabul görmüş ve milletler tarafından ilerlemenin ve gelişmişliğin bir sembolü olarak kabul edilmiştir. Ancak bu akım tarafından benimsenen ve tavsiye edilen mimari anlayış iyice tahlil edildiğinde bunun birçok olumsuzluğu da bünyesinde taşıdığı görülmektedir.³⁹³ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

- a. Binanın yapıldığı çevre, kullanım amacı ve bunları kullanacak kişiler değişmekle birlikte bütün coğrafyalarda binalar, aynı mimari üslubla yapılmakta bu ise binaların kimliğinin ve planlanırken güdülen amaç ve gayelerin ortadan kalkmasına neden olmaktadır.
- b. Bu mimari anlayışa göre yapılan binalarda, pencere boyutlarının geniş bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bunun farklı iklim özelliklerine sahip bölgeler açısından uygun bir boyut olarak kabul edilmesi ise mümkün değildir. Çünkü bu boyutta pencereye sahip yapılar, her ne kadar orta derece sıcaklığa sahip aynı zamanda ışıklıdırma seviyesi düşük yerler bakımından uygun olsa da özellikle yüksek derece ve seviyede sıcaklığın ve ışığın görüldüğü bölgeler için bu durum bir taraftan sürekli rahatsız edici bir durumun yaşanmasına neden olurken diğer taraftan da bunun olumsuz sonuçlarından korunmak için maddi bir külfetin oluşmasına da sebebiyet vermektedir. Bu sebeple Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri gibi sıcak iklim bölgelerindeki ülkelerde dış cepheleri cam olan binalar gören bazı mimarlar, bu duruma itiraz etmişler ve sıcak bir iklimde binaların dış cephelerinin camla kaplanmasının çağdaşlık aynı zamanda bina içerisini fırına çeviren bu tarz bir anlayışın da yenilik olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Esasen insanoğlu, uzun denemeler sonucu yaşadıkları çevreye uygun pencere genişliğini bulmuştur. Bu anlamda İslâm mimarisindeki yapılara bakıldığında da birçoğunun birbirine yakın

³⁹² Şevket Muhammed Lutfi Abdurrahmân el-Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, Câmiatü Eşyût, Küliyetü'l-Hendese-Kismü'l-İmâra-, (Risâletü'd-Doktôra), 1998, s. 86.

³⁹³ Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 86- 87.

pencere boyutlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu, geçmişteki mimarların çeşitli denemelerle ulaştıkları bir durum olup aynı zamanda ihtiyaç duyulan havalandırma ve ışıklandırmayı da sağlayan ve çevresel şartlarla da uyum içinde olan bir yöntem olmuştur. Ancak günümüzdeki mimarlar, bu anlayışı terk etmiş ve duvar yüzeyindeki pencere boyutunu artırmış hatta tüm yüzeyi kaplar hale getirmiştir. Neticede ise camın gün ışığını ve ısınıyı geçirme kabiliyetinden dolayı³⁹⁴ bina içerisindeki sıcaklık, çevresel şartlara göre yapılanlara göre beş ila on kat artmış aynı zamanda parlak bir yapıya sahip olan camın gelen güneş ışınlarını çevreye yansıtması sonucu komşu binalardaki sıcaklık ve ışık oranlarının artmasına neden olmuştur.³⁹⁵

- c. Gelişen teknolojiyle birlikte yapılan binalarda görülen diğer bir olumsuzluk ise onlarca ailenin ve bunların yüzlerce ferdinin bir bina bloğunda yaşamaya mecbur kalmasıdır. Yapılan araştırmalar ise böyle bir yerleşim modelinin hem dinî hem de toplumsal açıdan önemli olan komşuluk ilişkilerini yok ettiği ayrıca bina sakinlerinin birbirlerini tanımaya ve birbirleriyle dostluk ve arkadaşlık kurmasına engellediğini ortaya koymuştur.
- d. İslâm ülkelerinde uluslararası üslubla yapılan binalara bakıldığında bunların herhangi bir düşünceyi, inancı veya kültürü temsil etme vasfının bulunmadığı, sadece şekil ve görünümüyle insanların beğenisini kazanma amacı taşıdığı görülmektedir. Bunun en büyük göstergesi ise bu yapıların, sağlayacakları ekonomik yararın, yapıldıkları yerin çevresel özelliklerinin ve bunları kullanacak kişilerin farklılıklarının araştırılmaksızın yapılmış olmasıdır.
- e. Bu üslubla yapılan binaların yüksek katlı olması, direk dışa açılması ve cephelerinin birbirine bakacak şekilde yapılması, komşu binlarda oturanların mahremiyetine zarar vermektedir. Dinî açıdan önemli bir değer olan mahremiyetin her yerde özellikle de oturan binalarda korunması önemlidir. Ancak gelişen teknolojiyle birlikte ortaya çıkan ve tercih edilmesinin en büyük sebeplerinden birisi de sağlamış olduğu manzara olan yüksek katlı binaların gerek şekil gerekse düşünce ve amaç bakımından bundan çok uzak olduğu ortadadır.³⁹⁶

Gelişen teknolojinin mimari alana etkisiyle birlikte binaların malzemelerinde, yapım süre ve maliyetlerinde, şekillerinde, yüksekliklerinde büyük değişiklik olmuş ve geleneksel mimari anlayışla yapılan binalar yerini modern olarak tabir edilen yapılara bırakmıştır. Bu durum her ne kadar makine gücünden ve bol malzemeden yararlanarak geniş, yüksek, güvenilir ve konforlu binalar yapılmasına olanak sağlasa

³⁹⁴ Beke, *Tarihsel Süreçte Mimari Yapı Malzemelerinin Değişimi ve Teknolojik Değişim*, s. 4.

³⁹⁵ Kâdî, *el-İmâratü 'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 87- 88.

³⁹⁶ Kâdî, *el-İmâratü 'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 88-89.

da özellikle batı menşeli mimari anlayışların çeşitli vasıtalarla iklimi, coğrafyası, inancı, kültürü ve sosyal yapısı farklı birçok bölgeye ulaşmasına ve tüm farklılıklara rağmen buraların mimarisine yön veren bir konuma yükselmesine sebebiyet vermiştir. Bu ise dünyanın farklı coğrafyalarında insanların değerleriyle, çevreleriyle, kültür ve gelenekleriyle uyuşmayan ancak birbirine benzeyen mimari yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu durum geleneksel ve yerel mimarinin ve bunların sahip olduğu güzellik ve özelliklerin unutulup kaybolmasına da zemin hazırlamıştır. Bu nedenle birçok yerde ayakta kalan geleneksel yapılar kültürel miras kabul edilerek koruma altına alınmıştır.

Netice olarak denilebilir ki mimarlar, binaları tasarlarken, buraları kullanacak kişilerin alışkanlıklarını, gereksinimlerini ve sahip oldukları değerleri dikkate almak durumundadır.³⁹⁷ Ayrıca teknolojik gelişmeler neticesinde birçok yapı malzemesinin var olduğu günümüzde gerek çevreyle³⁹⁸ gerekse kişilerin sahip olduğu sosyal, kültürel ve inanç kaynaklı değerlere uygun yapılar meydana getirmek büyük önem arz etmektedir.

3.1.5. Kültür

Binalar, sadece belirli bir mimari anlayış ve akıma bağlı olarak ortaya çıkan ve geometrik bir şekil ve tasarıma sahip yapılardan ibaret değildir. Bunun yanında binalar, insanların ihtiyaçlarını ve yaşadıkları bölgedeki dinî, felsefî, sosyal, kültürel ve çevresel özellikleri de yansıtabilen bir yapıya sahiptir.³⁹⁹ Bu sebeple mimarlık, ilimler ve sanatlar arasında medeniyetlerin asırlar boyu yaşadıkları gelişme ve değişimleri en doğru şekilde yansıtmayı ve taşımasıyla öne çıkan bir alan olmuştur.⁴⁰⁰

Kültürel anlamda bakıldığında ise binalar, bir yerleşim yerinde oturan toplum ve bireylerin düşünce ve kanaatlerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan ve sözkonusu toplumun sahip olduğu kültürel değerleri daha genel bir ifadeyle bu

³⁹⁷ Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 15.

³⁹⁸ Akyazıcı, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, s. 9.

³⁹⁹ Hüda Kâsımî-Şerif Dervîş, “el-Kıyamü’s-Sekâfiyye fî Meskeni’l-İmâratî’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye”, *Mecelletü’l-Bâhis fî’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye*, Cezair, C. XIII, S. 1, 2021, s. 218.

⁴⁰⁰ Şâfiî, *el-İmâratü’l-Arabiyyetü’l-İslâmiyye Mâdiha ve Hâdiruha ve Müstakbeluha*, s. 1.

toplumun kimliğini doğru ve canlı bir şekilde bünyesinde taşıyan ve bunu dışarıya yansıtan yapılardan ibarettir.⁴⁰¹ Bu anlamda binaların kültürler tarafından meydana getirilen yapılar olduğu diğer bir ifadeyle bir kültür ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü binalar, taşıdıkları mimari şekil ve özelliklerle var oldukları toplumların kültürel değerlerinin ve hayat tarzlarının yansıtıldığı ve vücut bulduğu yapılar olmuştur.⁴⁰² Bu sebeple kültürel anlamda meydana gelen her türlü değişim direk olarak binaların şekil ve yapılarına da yansımıştır.⁴⁰³

İslâm toplumlarında var olan kültürel anlayışa bakıldığında bunun büyük bir kısmının Müslümanların hayatlarına yön veren dini değerlere dayandığı görülmektedir. Bu sebeple din kaynaklı olan kültürel düşünce ve anlayışın, zaman ve mekâna göre değişmediği ancak şekil olarak farklılık arz edebildiğini belirtmek gerekir. Bu anlamda denilebilir ki kaynağında din olan kültürel düşünce, İslâm mimarisinin gerçek itici gücü olmuştur. Kültürel ve çevresel etkenlere bağlı olarak değişen ve dikkatlice bakıldığında birçok değeri üzerinde taşıyan farklı tarzdaki mimari şekillerden ortaya çıkan sonuç ise bir toplumun sahip olduğu kültürün anlatımından başka bir şey değildir. Bunları sadece görsel zevklere dayanan somut şekiller olarak görmek ve değerlendirmek mümkün değildir.⁴⁰⁴

Bu anlamda İslâm mimarisinin gelişim tarihi takip edildiğinde ilk olarak Emevilerle birlikte İslâm mimarisinde bir üslubun oluşmaya başladığı görülmektedir. Daha sonra birçok farklı bölgelede Abbasiler, Fâtımiler, Selçuklular, Osmanlılar ve diğer devletler tarafından İslâm mimarisine farklı tarzda birçok mimari yapının katıldığı görülmektedir.⁴⁰⁵ Her ne kadar bu yapılar şekil ve üslub açısından farklılık taşısa da hepsinin birleştiği ortak paydanın İslâm düşüncesini yansıtmak olduğu görülmektedir.⁴⁰⁶ Bunu İslâmın getirdiği en önemli değerlerden birisi olan ve ‘kişisel

⁴⁰¹ Ahmed Muhyiddîn el-Ansî-Mürsel Emîn es-Sahbânî, *Dirâsetün Tahlîliyyetün li Kıyami ve Hasâisi ve Anâsırı'l-İmâratî'l-Mahalliyye*, Câmîatü'l-Ulûm ve't-Teknolôciyya, Külliyyetü'l-Hendese-Kısmü'l-İmâra-, el-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye, (Risâletü Mâcester), 2014, s. 21.

⁴⁰² Rihâm İbrâhîm Mümtâz-Zeynep Faysal Abdülkâdir, “el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd”, *academia*, s. 5, (Erişim: 16.11.2021); Ansî-Sahbânî, *Dirâsetün Tahlîliyyetün li Kıyami ve Hasâisi ve Anâsırı'l-İmâratî'l-Mahalliyye*, s. 21.

⁴⁰³ Mümtâz- Abdülkâdir, *el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd*, s. 4.

⁴⁰⁴ Mümtâz- Abdülkâdir, *el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd*, s. 3.

⁴⁰⁵ Kâsımî-Dervîş, “el-Kıyamü's-Sekâfiyye fî Meskeni'l-İmâratî'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye”, s. 219.

⁴⁰⁶ Kâsımî-Dervîş, “el-Kıyamü's-Sekâfiyye fî Meskeni'l-İmâratî'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye”, s. 219; Mümtâz- Abdülkâdir, *el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd*, s. 4.

halin gizliliği' olarak ifade edebileceğimiz “el-husûsiyye” ilkesine genel olarak binaların özelde ise evlerin ve bunların kullanım alanlarının tasarımında gösterilen ihtimamdan anlamak mümkündür.⁴⁰⁷ Mahremiyet kavramıyla da ifade edilebilecek olan bu durum, Müslüman ailenin hayatındaki ana prensiplerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple İslâm mimarisinde evlerin mahremiyeti sağlayacak şekilde bina edilmesine dikkat edilmiştir. Bu konuda gerek mimar gerekse ev sahipleri o kadar hassas davranmıştır ki neticede İslâm beldelerinde yapılan evlerin en önemli ve belirgin vasfı mahremiyeti korumak ve sağlamak olmuştur.⁴⁰⁸ Geçmişte evlerde mahremiyetin sağlanması için birçok farklı yolun kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür.

3.1.5.1. Eşik

Bir binaya girilirken ya da oradan ayrılırken kişiye hem içeride hem de dışarıda olduğunu hissettirecek bir yerin bulunması ve buralarının iyi bir şekilde tasarlanması sosyal çevre açısından büyük bir öneme sahiptir.⁴⁰⁹ Çünkü bir yerin girişi, temel anlamda etkileşimin temelini oluşturan ve buraya hayat veren yer olarak kabul edilmektedir. Buna göre bir mekân ya da yapının parçası olan⁴¹⁰ ve mimari anlamda iç ve dış mekânı birbirine bağlayan ya da aralarında sınır oluşturan anlamıyla kapı eşiğini⁴¹¹ kısaca bir yapının giriş veya ön tarafı olarak ifade etmek mümkündür.⁴¹² Bununla birlikte özellikle Anadolu kültüründe eşiğin birçok farklı anlamda kullanıldığı da görülmektedir. Bunların bir kısmında fiziksel bir sınırı ya da sosyolojik ve psikolojik bir anlamı karşılamak için⁴¹³ diğer bir kısmında ise daha çok sembolik bir yapıda kullanıldığını söylemek gerekir.⁴¹⁴ Mimari bir mekân

⁴⁰⁷ Ahmed Hilâl Muhammed-Ammâr Sâdık Dahlân, “Ezmetü'l-Husûsiyyeti fi'l-İmâratı ma'a't-Terkîz ala'l-İmâratı'l-Muâsırati fi Medîneti Cidde Kemisâlin”, *Journal of Engineering Sciences*, Assiut University, Vol. 36, No. 5, 2008, s. 1311; Ansî-Sahbânî, *Dirâsetün Tahlîliyyetün li Kıyami ve Hasâisi ve Anâsırı'l-İmâratı'l-Mahalliyye*, s. 19.

⁴⁰⁸ Kâsimî-Dervîş, “el-Kıyamü's-Sekâfiyye fi Meskeni'l-İmâratı'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye”, s. 221.

⁴⁰⁹ Esra Yılmaz, *Alternatif Bir Mekân Olarak Mimarlıkta Eşik Mekânlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016, s. 75.

⁴¹⁰ Ahmet Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, 2019, s. 130.

⁴¹¹ Yılmaz, *Alternatif Bir Mekân Olarak Mimarlıkta Eşik Mekânlar*, s. 32.

⁴¹² Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, s. 130.

⁴¹³ Yılmaz, *Alternatif Bir Mekân Olarak Mimarlıkta Eşik Mekânlar*, s. 32.

⁴¹⁴ Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, s. 130.

anlamında ise eşik; “Kapı boşluğunun altına boydan boya gelen ve kapının ayırdığı iki hacmin döşemelerinden biraz yüksekçe olan kısım ya da bu yükseltinin yeri”⁴¹⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Bir geçiş mekânı olan ve genelde özel alanla kamusal alanı birbirinden ayıran fiziksel sınırı ifade eden eşik, aile hayatının geçtiği mahrem ve kapalı alanın başlangıç yerini ifade etmesi açısından önemli bir konuma sahiptir.⁴¹⁶ Mekânlar arası değişimi ifade etmesi ve kendisinden sonraki kısmın mahrem bir alan olması nedeniyle eşik, saygı ifade eden, hürmete layık olan ve rastgele geçilmesi mümkün olmayan bir yer kabul edilmiştir.⁴¹⁷ Diğer taraftan eşik, bir güvenlik sınırı kabul edilmiş bu sebeple de çoğu zaman kilitli bir kapı ya da başka bir nesneyle desteklenmiştir. Bu nedenle eşik, içeriği dışarıdan koruyan ve içe doğru bakan insana huzur ve güven veren bir yer olmuştur.⁴¹⁸

Günümüz dünyasına ve insanına bakıldığında ise eşikin hem mekân hem de taşıdığı ve temsil ettiği anlamlar bakımından eski önemini kaybettiğini söylemek mümkündür.⁴¹⁹ Bugün her ne kadar mekân anlamında bir eşikten bahsetmek mümkünse de buranın eşikten ziyade bir girişi ifade ettiğini söylemek daha doğru gözükmektedir.⁴²⁰ Çünkü geleneksel yaşamlarda eşler arasında bile izin alınan yerler olan ve bu yönüyle mekâna gösterilen saygının ötesinde insana karşı gösterilen saygı ve hürmetin temsil yeri olan eşikler, günümüzde izinsiz bir şekilde girilen çıkılan yerler haline gelmiştir. Hatta günümüzde insanların sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda büyük bir değişim yaşaması, sahip oldukları tüm şeyleri göstermek ve paylaşmak genel amaçları haline gelmesi ve bunun bir sonucu olarak teşhir toplumuna dönüşmüş olmaları nedeniyle geçmişte eşikle sınırı çizilen kişisel ve mahrem hayatlar bugün bir gösteri malzemesi haline getirilmiştir.⁴²¹

⁴¹⁵ Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, s. 176.

⁴¹⁶ Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, s. 130-131.

⁴¹⁷ Ahmet İnam, “Eşik”, *Ege Mimarlık*, İzmir, 2018, S. 100, s. 42.

⁴¹⁸ Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, s. 131.

⁴¹⁹ Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, s. 131; İnam, “Eşik”, s. 42.

⁴²⁰ İnam, “Eşik”, s. 42.

⁴²¹ Gökçen, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, s. 131.

3.1.5.2. Kapı Tokmağı

Kapıların tamamlayıcı öğelerinden birisi olarak kabul edilen tokmaklar,⁴²² geleneksel yapılarda kapı kanatlarının üzerine elin yetişebileceği şekilde koyulan⁴²³ ve kapıyı açıp kapatmada kullanılan metal parçalar olarak tanımlanmaktadır.⁴²⁴ Geçmişte bir ihtiyaç olarak ortaya çıkan ve temel işlevi dışarıdan gelen kişilerce kapıya vurularak ses çıkartmak ve böylece ev sahiplerini haberdar etmek olan tokmaklar⁴²⁵ günümüzdeki kapı zillerinin işlevini görmek için kullanılmıştır.

Kullanıldıkları yerlere göre biçim, malzeme, yapım ve süsleme teknikleri farklılık gösteren⁴²⁶ ve ana işlevleri ses çıkarmak olan tokmaklar, bir taraftan bulundukları konutların giriş cephelerini süsleyip yapıldıkları devrin sanat görüş ve anlayışını yansıtırken⁴²⁷ diğer taraftan da ev sahiplerinin sosyal statüsü, kültürel kimliği ve ekonomik durumu hakkında da mesajlar vermektedir.⁴²⁸ Bu anlamda alt tabakadaki grup ya da toplumlarda basit yapılı, demirden ve küçük halkalar şeklinde tokmaklar görülürken sosyal ve ekonomik anlamda orta halli bir yapıya sahip olanlarda bunların pirinçten olduğu görülmektedir. Zenginlerin ve yöre ağalarının

⁴²² Ercan Çalış, “Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi’inde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (BEÜSBD), C. IX, S. 1, 2020, s. 44-45.

⁴²³ Tokmak ve halkalar, yerden ortalama olarak 1.5-2 metre kadar yükseklikte olup genellikle yetişkin insanların kolaylıkla yetişebileceği bir seviyeyedir. (Serap Erçin Koçer, “Kula Evleri, Kapı Tokmakları ve Halkaları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. XVI, S. 2, 2016, s. 212).

⁴²⁴ Abürrahîm Gâlib, *Mevsûatü’l-İmâratü’l-İslâmiyye*, Cürûs Press, Beyrut, 1408/1988, s. 395; Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, s. 504; Çalış, “Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi’inde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler”, s. 45; Yâsir İsmâil Abdüsselâm, “Dirâsetün Asariyyetün Fenniyyetün li Matâriki’l-Ebvâbi’l-Osmâniyye el-Bâkiye bi Medîneti Tâif, *Dirâsâtün fî Âsâri’l-Vatani’l-Arabî*, Kahire, el-Mücellid. XXIII, el-Aded. 23, 2020, s. 697.

⁴²⁵ Çalış, “Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi’inde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler”, s. 44- 45; Koçer, “Kula Evleri, Kapı Tokmakları ve Halkaları”, s. 212; Mustafa Denктаş, “Divriği’nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (EÜSBED), C. I, S. 19, 2005, s. 114; Kâsımî-Dervîş, “el-Kıyamü’s-Sekâfiyye fî Meskeni’l-İmâratü’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye”, s. 222.

⁴²⁶ Lütfiye Göktaş Kaya, “Geleneksel Kapı Halka ve Tokmakları: Safranbolu”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 12, 2010, s. 344.

⁴²⁷ Koçer, “Kula Evleri, Kapı Tokmakları ve Halkaları”, s. 211.

⁴²⁸ Çalış, “Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi’inde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler”, s. 45; Koçer, “Kula Evleri, Kapı Tokmakları ve Halkaları”, s. 211-212.

evlerinde görülen kapı tokmaklarının ise hem süsleme hem de görsellik bakımından ön planda olduklarını belirtmek gerekir.⁴²⁹

Kapı tokmaklarının İslâm dininin ortaya koyduğu ve uyulmasını hem ayet hem de hadislerle vurguladığı bazı değerlerin uygulanması ve korunması konusunda da çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu anlamda İslâm, başkasına ait bir eve girmeden önce izin alınmasını emretmiştir.⁴³⁰ Hz. Peygamber’de hadislerinde evlere girmeden önce alınması gereken iznin adab ve erkânını tarif etmiştir.⁴³¹ Buna göre başkasına ait bir eve girerken izin istenmesi İslâm’ın koyduğu önemli bir prensip olup bunun hayata geçirilmesi konusunda da kapı tokmaklarının önemli bir işlev gördüğü aşîkârdır.⁴³²

İslâm toplumlarında iki tür kapı tokmağının kullanıldığı görülmektedir.⁴³³ Bunların birisi büyük diğeri ise küçüktür. Bunlardan büyük olan erkekler, küçük olan ise kadınlar için tasarlanmıştır. Buna göre büyük tokmak kullanıldığında gelenin erkek, küçük tokmak kullanıldığında ise kadın olduğu anlaşılmaktadır. Bu hem ev halkının mahremiyetini koruma hem de yabancı erkek ve kadınların karşılaşmasını engelleme anlamında büyük öneme sahiptir.⁴³⁴ Ayrıca İslâm toplumlarında kullanılan tokmakların genel itibariyle şekil ve süslemelerine bakıldığında bunların genelinde İslâm sanat üslub ve tarzının hâkim olduğu görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da tokmakların şekil ve süslemelerinde canlı varlıkların tasvirinden kaçınılmış bunun yerine süslemelerde daha çok bitkisel figürler, geometrik ve kitabî şekiller tercih edilmiştir.⁴³⁵ Buna göre İslâm beldelerinde bulunan kapı tokmaklarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. Bunların gerek şekilleri, süslemeleri ve

⁴²⁹ Koçer, “Kula Evleri, Kapı Tokmakları ve Halkaları”, s. 212.

⁴³⁰ Nûr, 24/27- 58- 59.

⁴³¹ İlgili hadisler için bkz. İmam Mâlik, “İsti’zân”, 54; Buhârî, “İsti’zân”, 79; Müslim, “Edeb”, 38; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; İbn Mâce, “Edeb”, 33; Tirmizî, “İsti’zân”, 40.

⁴³² Abdüsselâm, “Dirâsetün Asariyyetün Fenniyyetün li Matârîki’l-Ebvâbi’l-Osmâniyye el-Bâkiye bi Medîneti Tâif”, s. 702-703.

⁴³³ Bazı İslâm şehirlerinde dört tokmaklı kapılar da görmek mümkündür. Genel olarak büyük bir hacme sahip olan bu kapılarda tokmakların iki tanesi kapı kanatlarının yanında diğeri ikisi ise bunların üzerindedir. Kapılarda bu kadar çok tokmak bulunmasının temelinde ise hem güzellik hem de bu kapıları kullanacak farklı boydaki kişilerin dikkate alınması yatmaktadır. (Abdüsselâm, “Dirâsetün Asariyyetün Fenniyyetün li Matârîki’l-Ebvâbi’l-Osmâniyye el-Bâkiye bi Medîneti Tâif”, s. 710).

⁴³⁴ Kâsimî-Dervîş, “el-Kıyamü’s-Sekâfiyye fî Meskeni’l-İmârati’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye”, s. 222.

⁴³⁵ Abdüsselâm, “Dirâsetün Asariyyetün Fenniyyetün li Matârîki’l-Ebvâbi’l-Osmâniyye el-Bâkiye bi Medîneti Tâif”, s. 703-704.

hacimleri gerekse kapı üzerindeki yerleri ve sayıları bakımından İslâm'ın ortaya koyduğu prensip ve ölçülere göre şekillendiğini söylemek gerekir.⁴³⁶

İslâm mimarisinde yerleşim yerlerinin mahremiyetinin sağlanmasında eşik ve kapı tokmaklarının yanında başka unsurlar da yer almaktadır. Ancak ileriki bölümlerde mahremiyetle ilgili müstakil bir başlık açılacağı ve bu unsurlara da detaylı bir şekilde yer verileceği için burada kendilerine değinilmemiştir.

Geçmiş dönemdeki Müslüman toplumlar tarafından meydana getirilen mimari yapılara bakıldığında bunların her ne kadar farklı coğrafyalarda muhtelif şekil ve tarzlar yapıldıkları görülse de esas itibarıyla hepsinin üslup açısından kaynağının İslâm düşüncesi olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki İslâm'ın hayatın her alanıyla ilgili öngörmüş olduğu esaslar, asırlar boyu Müslüman toplumların ortak değerleri olmuş ve bu toplumların sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik hayatları bunlar çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak sanayi devrimiyle birlikte üretim alanında meydana gelen ilerlemelerin ve bilimsel alanda yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak ilk önce Batı toplumlarında sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik anlamda büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun neticesinde Avrupa devletlerinin bir kısmının birçok yönden imkânları artmış ve bu durum farklı sebeplerle geri kalan toplumlar üzerinde bu devletlerin üstünlük ve hâkimiyet kurmasına imkân sağlamıştır.⁴³⁷

Bunun yanında her yönden Avrupa'yı merkeze alan bir düşünce gelişmiş ve buna göre de Avrupa medeniyeti gelişmenin ve ilerlemenin temeli kabul edilmiştir.⁴³⁸ Bu durum birçok toplum gibi Müslümanları da etkilemiş ve birçok alanda Batı kültürünün etkisini görünür hale getirmiştir. Bu alanlardan bir tanesi de mimarlık olmuştur.⁴³⁹ Öyle ki sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da yapı teknolojisinde görülen gelişim sayesinde yapı malzemelerinin üretimi ve elde edilmesi kolaylaşmış, üretim maliyetleri düşmüş ve bunların uzak bölgelere kolay bir şekilde ulaştırılması mümkün hale gelmiştir. Bu teknoloji sayesinde Avrupa'da

⁴³⁶ Abdüsselâm, “Dirâsetün Asariyyetün Fenniyyetün li Matârîki'l-Ebvâbi'l-Osmâniyye el-Bâkiye bi Medîneti Tâif”, s. 708.

⁴³⁷ Mümtâz-Abdülkâdir, “el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdid ve't-Taklid”, s. 4-5.

⁴³⁸ Şâfiî, *el-İmâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye Mâdiha ve Hâdiruha ve Müstakbeluha*, s. 214.

⁴³⁹ Şâfiî, *el-İmâratü'l-Arabiyyetü'l-İslâmiyye Mâdiha ve Hâdiruha ve Müstakbeluha*, s. 216.

üretileen yapı malzemeleri dünyanın birçok ülkesine gönderilmiştir. Bu durum sözkonusu malzemelerle birlikte Batı kültürünün ve sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni düşünce ve anlayışların da ilgili ülke ve toplumlarda yayılmasına neden olmuştur.

Bu dönemde Avrupa'ya bakıldığında birçok mimarlık ekolünün ortaya çıktığı da görölmektedir. Bunların kendi içerlerinde savundukları muhtelif görüşler olmakla birlikte genelde hepsinin birleştiği temel düşünce, yapılarda süslemeye yoğun şekilde yer verilen geleneksel mimari anlayışın bırakılması, bunun yerine gerek şekil gerekse unsurları itibariyle daha basit bir mimari üslubun benimsenmesi olmuştur.⁴⁴⁰ Avrupa'da gelişen ve yaygınlaşan bu mimari anlayış, kalkınmanın ve ilerlemenin ilk adımını her yönden Batı'yı takip etmek olarak gören ve onlar tarafından ortaya koyulan bilimsel yöntemlere ve geliştirilen teknolojiye bağıllık olarak değerlendiren bazı Müslümanlar tarafından mutlak uyulması ve uygulanması gereken örnekler olarak kabul edilmiştir.⁴⁴¹ Bunun yanında Batı'dan bu örnekler alınırken bunların işlevselliğine ve Müslüman toplumların inanç, gelenek, sosyal yapı, kültür ve coğrafyalarına uygunluğuna bakılmamış bunlar mutlak doğrular olarak kabul edilmiş ve herhangi bir kıstasa tabi tutulmadan Batı'daki şekil ve üsluplarıyla alınıp uygulanmıştır.⁴⁴²

Bunun neticesinde İslâm şehirleri, buraların her türlü değerine yabancı binaların sergilendiği alanlara dönüşmüştür.⁴⁴³ Mühendis Hasan Fethî, Müslümanların bu konudaki tavrını şu şekilde tanımlamıştır. “Müslümanlar, bizzat kendileri Batı'nın kültüründen etkilenip onun esaslarına boyun eğmiştir. Bunu yaparken hem medeniyet hem de kültürel anlamda kendilerinin Batı'dan geri olduğu zannına kapılmış ve ilerleme ve gelişmenin yegâne yolunun ise Batı'nın kültürünü taklitten geçtiğini düşünmüş ve Batı kültürünü hiçbir tenkid ve tahlile tabi tutmadan kabul etmiştir. Bu, Castın Butul'un ifadesiyle 'kişinin kendi iradesiyle yabancı bir kültürü taklid etmesi' anlamına gelen “el-isti'marü'z-zâtî” den başka bir şey değildir.

⁴⁴⁰ Mümtâz-Abdülkâdir, “el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd”, s. 4-5.

⁴⁴¹ Mümtâz- Abdülkâdir, “el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd”, s. 5.

⁴⁴² Fecr Alî Abdülmühsin et-Tevâyihe, *Eseru't-Teşrî'il-İslâmî fî Ameliyyeti't-Tasmîm Nahve Tasmîmin İslâmiyyin Muâsirin*, Câmiatü'n-Necâh el-Vataniyye, Nablus, (Risâletü'l-Mâcester), 2011, s. 48

⁴⁴³ Kâsımî-Dervîş, “el-Kıyamü's-Sekâfiyye fî Meskeni'l-İmâratî'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye”, s. 218.

Buna göre Müslümanlar bizzat kendi istek ve iradeleriyle toplumlarını sömürünün bir nesnesi haline getirmişlerdir.⁴⁴⁴ Netice itibariyle geçmişte Müslümanların dini değer ve düşüncelerini esas alarak şekillenen ve İslâm'ın mimarlık alanında koymuş olduğu prensipleri hem iç hem de dış yapısı itibariyle en güzel şekilde yansıtan İslâm mimarisi, özellikle Batı'dan gelen yeni anlayışların etkisiyle⁴⁴⁵ unutulmuş ve aslî hüviyetini kaybetmiştir.⁴⁴⁶

3.2. Binaların Yapımında Gözetilmesi Gereken Genel İlkeler

Binalar, insan hayatın en temel ihtiyaçlarından biri olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁷ Bu anlamda her insan, tabiatının bir gereği olarak soğuk, sıcak ve zararlı varlıklardan korunacağı ve yabancıların görmesinden rahatsızlık duyacağı bazı hallerini gizleyebileceği bir yapıya ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple her bir bireyin hem kendisinin hem de ailesinin kalacağı bir yer edinmesi, dünya hayatı itibariyle kaçınılmazdır. Diğer taraftan bu anlamdaki ihtiyaç sadece şahıslarla sınırlı olmayıp bunun toplumu ilgilendiren yönleri bulunmaktadır. Bu anlamda genel olarak idari işlerin yürütüldüğü devlet kurumlarının, askeri yapıların özellikle Müslümanların; cuma, bayram ve diğer namazlarını cemaatle kılacakları bir caminin bulunması da toplumlar açısından gereklidir.⁴⁴⁸ Gerek fert gerekse toplum açısından önemli olduğu görülen binalarla ilgili genel ilke ve esasların olması ve bu konudaki iş ve işlemlerin bunlar çerçevesinde gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir.⁴⁴⁹

Bu minvalde İslâm mimarisine bakıldığında binaların plansız ve rastgele yapılmadığı, genel olarak fıkıh veya hisbe kitaplarında belirtilen esasların gözetildiği ayrıca buraların standartlara uygun yapıлып yapılmadığının da yine hisbe teşkilatında görevli muhasipler tarafından denetlendiği görülmektedir. Burada İslâm mimarisinde

⁴⁴⁴ Hasan Fethî, “Te’silü’l-Kıyâmî’l-İnsâniyye fî’t-Tahtîti ve’l-İmâratî’l-Muâsıra”, *Mecelletü’l-Ma’hadî’l-Misrî li’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye fî Madrid*, Vizâratü’t-Ta’lîmî’l-Âlî, Madrid, C. XXII, 1984, s. 29-35.

⁴⁴⁵ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyyeti fî’l-İmâratî ma’a’t-Terkîz ala’l-İmâratî’l-Muâsırati fî Medineti Cidde Kemisâlin”, s. 1311.

⁴⁴⁶ Kâsımî-Dervîş, “el-Kıyamü’s-Sekâfiyye fî Meskeni’l-İmâratî’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye”, s. 218; *Tevâyihe, Eseru’t-Teşrî’il-İslâmî fî Ameliyyeti’t-Tasmîm Nahve Tasmîmin İslâmiyyin Muâsırin*, s. 55.

⁴⁴⁷ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 24.

⁴⁴⁸ Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 25-26; Sâlih-Alevî, “Davâbitü’l-Binâ fî’l-Fıkhî’l-İslâmî”, s. 208-210.

⁴⁴⁹ Sâlih-Alevî, “Davâbitü’l-Binâ fî’l-Fıkhî’l-İslâmî”, s. 204.

genel olarak binaların yapımında dikkate alınan hususların neler olduğu sırasıyla belirtilecektir.

3.2.1. Sağlamlık

Binalarda sağlamlık, binaların inşasında ve tasarımında bulunması gereken en temel şartlardan biridir. Bu şart meydana getirilmeden yapılan bir binanın,⁴⁵⁰ İslâm dininin ana gayelerinden olan canın ve malın korunması konusundaki işlevini yerine getirmesi ve kişinin oturduğu yerde huzur içerisinde yaşamasını temin etmesi mümkün değildir. Ayrıca binaların yapımının temel hedeflerden birisi de onun içinde oturan kişiyi sıcak ve soğuk gibi etmenlerden korumaktır. Bunların gerçekleşmesi için de binanın sağlam olması şarttır.⁴⁵¹ Binaların dış etkilere karşı güçlü ve sağlam olmasını gerçekleştirmek için ise birçok hususa dikkat etmek gerekmektedir.

3.2.1.1. Binanın Yapılacağı Zeminin Sağlam Olması

Binaların dış etkilere karşı korunaklı olmasını sağlamada dikkat edilmesi gereken hususların başında binanın yapılacağı zemin gelmektedir.⁴⁵² Buna göre zemin belirlenirken deprem, sel ve heyelan gibi doğal afetlerin etkisi göz önünde bulundurulmalı ve bu anlamda zeminin sağlamlığına ve yerinin uygunluğuna dikkat edilmelidir. Günümüz itibarıyla ise gerekli mercilere başvurarak zemin etüdünün yaptırılması ve gerekli izinler alındıktan sonra binaya başlanması gerekmektedir.

3.2.1.2. Kullanılan Malzemenin Yeterli ve Kaliteli Olması

Binaların dış etkenlere karşı dayanıklı ve güçlü olmasını sağlama da önemli olan diğer bir unsur da binada kullanılacak malzemedir. Binaların inşasında kullanılan malzemelerin yerine getirdiği birçok işlev vardır. Bunların başında da binanın sağlamlığını ve devamlılığını sağlamak gelmektedir. Bunun yanında soğuk ve sıcaktan koruma ve bunlara karşı dayanıklı olma ayrıca ısı, ışık ve ses konusunda yalıtım sağlama gibi işlevleri de bulunan yapı malzemelerinin, dayanıklı olmasının

⁴⁵⁰ Nobî Muhammed Hasan, *el-Ümrân ve 't-Ta'mîr fî Davi'l-Kur'ân ve 's-Sünne*, y.y., Mısır, ts., s. 17.

⁴⁵¹ Ahmed es-Sa'd, "Davâbitü Binâi'l-Mesâkin fî'l-Fıkhî'l-İslâmî", *Mûtetu li'l-Buhûs ve 'd-Dirâsât, Câmiatü Mûte, Ürdün, el-Mücelledü't-Tâsia Aşara, el-Adedü's-Sâdis*, 2004, s. 343-344.

⁴⁵² Hasan, *el-Ümrân ve 't-Ta'mîr fî Davi'l-Kur'ân ve 's-Sünne*, s. 17.

ayrıca uygun ve yeterli ölçüde kullanılmasının binalar açısından büyük önemi vardır. Bu nedenle hisbe türü kitapların ilgili bölümlerinde fakihlerin binalarda kullanılacak malzemelerin ebatı, miktarı, kullanım şekilleri ve diğer özellikleriyle ilgili detaylı bilgiler verdikleri görülmektedir.⁴⁵³

Bu anlamda İbn Abdûn (ö. 527/1134) tarafından hisbe alanında yazılan risalenin “Faslun fi’l-mebânî ve ıslâhi’t-turuk ve’s-sürûb ve’l-mezâbil ve imâtati mâ fîhi dararun li’l-Müslimîn” başlığını taşıyan bir bölümünde yapı malzemeleriyle ilgili şu değerlendirmelere yer verilmiştir. “Binalar, insanların canlarını, bedenlerini korumak ve içerisinde hayatlarını devam ettirmek için yaptıkları yerlerdir. Bu nedenle hem sağlam olması hem de dış etkenlere karşı korunaklı olması zorunludur. Bunun için öncelikli olarak binanın yapımında ne kadar malzemeye ihtiyaç duyulduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca duvarların eninin geniş, binayı ayakta tutan ve ağırlıkları taşıyan kalasların da sağlam ve kalın bir yapıya sahip olması büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında yetkili kişilerce belirlenmiş olan kalıp ölçülerine dikkat edilmesi ve buralarda kullanılacak kerpiç ya da tuğla boyutlarının da buna göre ayarlanması gerekmektedir. Ayrıca ya denetim görevini üstlenen muhtesibin yanında veyahutta camide hem tuğlanın hem de çatıda kullanılan taşıyıcı kalasların enini ve de kalınlığını gösteren örnek kalıplar bulunmalıdır.

Binalarda ustalar tarafından kullanılan kalıp ölçülerinin örnek olarak bulundurulularla aynı olmasına dikkat edilmesi herhangi bir anlaşmazlıkta çözümün örnekler üzerinden sağlanması esastır. Binada kullanılacak tuğlaların iyi şekilde pişirilmesi ve rengi beyazlaşmadan kullanılmaması sağlanmalıdır. Ayrıca farklı yapılar için farklı şekillerde imal edilecek tuğla ve kerpiçler için muhtesip ya da bilirkişiler tarafından belirli ölçülerin konulması gerekir. Tuğla ya da kerpiçlerin yapımında kullanılan kalıpların, bunların yapısını bozacak ya da yapı olarak eksilmesine sebebiyet verecek şekilde eski olmamasına dikkat edilmelidir. Yine bunların genişliklerinin, kalınlıklarının ve uzunluk ölçülerinin yetkili kişiler, ustalar ve de bunların biçimini gerçekleştiren marangozlar tarafından bilinir olmasına dikkat

⁴⁵³ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 141.

edilmesi gerekmektedir.”⁴⁵⁴ İlgili hususta İbn Abdûn tarafından yapılan bu değerlendirmelerin benzerlerini hisbe alanında yazılmış diğer eserlerde de görmek mümkündür. Bu konuda ortaya konulan hususlara bakıldığında binalarda kullanılacak malzemelerle ilgili hususların detaylı bir şekilde ele alındığı, genel ölçü ve prensiplerin konulduğu ve uygulamada aksaklığa meydan vermemek için bunların denetime tabi tutulduğu görülmektedir.

Burada zikri geçen hususların özellikle ustaların ahlakıyla da yakından alakalı olduğu ve onları binanın yapımında kullanacağı malzemeyi seçerken ve bunları kullanırken dürüst davranmaya ve sorumluluk bilinciyle hareket etmeye sevk etme gayesi taşıdığını da belirtmek gerekir.⁴⁵⁵ Bu konuda Sübkî'nin (ö. 771/1370) yapmış olduğu şu değerlendirme de dikkate değerdir. O, bu konuda şunları söylemektedir; “Sıvacının, bir yerin sıvasına başlamadan önce görevi gereği burayı incelemesi ve zarar görecektir herhangi bir canlının olup olmadığına bakması gerekir. Ancak bu işi yapanlara bakıldığında birçoğunun sıva konusunda aceleci davrandıkları ve neticede de bazı canlıların zarar görmesine sebebiyet verdikleri görülmektedir. Bu sebeple de hem Allah'a hem de iş sahibine karşı mesul duruma düşmektedirler. Bunun yanında hem işi bir an önce paraya çevirmek hem de hızlı şekilde bitirilmesini sağlamak amacıyla kendilerine verilen bazı işlerde yapılardaki birtakım hasarların üzerini kapatarak iş sahibinin bundan haberdar olmasını engellemeleri de söz konusu olmaktadır. Neticede ise söz konusu yapıda meydana gelen çökme sebebiyle kişi ya da kişilerin yaralanmasına hatta ölümüne neden olma durumu oluşabilmektedir. Bu ise dinde hıyanet olarak kabul edilmektedir.”⁴⁵⁶

Günümüzde de binaların sağlam, güçlü, dış etkilere karşı dayanıklı ve uzun ömürlü olması için ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından her türlü tedbirin alınmasına, bina yapılırken uyulacak esas ve kıstasların en ince noktasına kadar belirlenmesine rağmen bu alanda birçok sıkıntının yaşandığı da bir gerçektir. Bunların meydana gelmesinde birçok etken söz konusu olmakla birlikte içlerinden en çok öne çıkanın

⁴⁵⁴ Muhammed b. Ahmed b. Abdûn et-Tüçibî, *Risâletü İbn Abdûn fi'l-Kadâ ve'l-Hisbe*, thk. Levi Provençal, *Selâsu Resâil Endelûsiyye fi Âdâbi'l-Hisbe ve'l-Muhtesib* içinde (s. 3-65), Matbaatü'l-Me'hadi'l-İlmî el-Faransî li'l-Âsâri's-Şarkıyye, Kahire, 1955, s. 34-35.

⁴⁵⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 142.

⁴⁵⁶ Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübkî, *Muîdü'n-Niam ve Mübîdü'n-Nikam*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfî, Beyrut, 1407/1986, s. 100-101.

bu alanda çalışan kişilerin iç denetimlerinde meydana gelen eksiklik ve zafiyet olduğunu söylemek gerekir. Bu nedenle iç denetimden kaynaklı zafiyetleri ortadan kaldırmak için devlet kurumları vasıtasıyla yapılacak denetimlerin daha da artırılıp sıklaştırılması gerekmektedir. Çünkü binalarla ilgili her türlü iş ve işlemin takibi devletin sorumluluğundadır. Geçmişte hisbe alanında yazılan eserlerde ilgili konulara uzun ve detaylı bir şekilde yer verilmesinin en önemli nedenin de bu olduğunu belirtmek gerekir.⁴⁵⁷

3.2.1.3. İnşaat Malzemesinin Dinen Kullanılabilir (Mütekavvim) Olması

Binalarda kullanılan malzemelerle ilgili dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da bunların dinen temiz kabul edilen ürünler olmasıdır. İslâm, insanın hem saygınlığını hem de sağlığını korumak amacıyla temizliğe büyük önem vermiştir.⁴⁵⁸ Bunu hem ilgili Kur’ân ayetlerinden⁴⁵⁹ hem de hadislerden⁴⁶⁰ çıkarmak mümkündür. Ayrıca yapılması gereken birçok ibadetin sahih olabilmesi için de temizlik şart koşulmuştur. Temizliğin ibadetlerin yanında insanların yiyecekleri, içecekleri ve hayatlarında kullandıkları diğer malzemelerle de yakın ilişkisi olduğunu söylemek gerekir.⁴⁶¹ Bu anlamda insanların içerisinde kalacakları veya ibadet edecekleri binalarda kullanacakları malzemelerin de temizlikle yakın ilişkisi vardır. Bu sebeple necis ya da müteneccis yani aslı itibariyle temizken daha sonra necis hale gelmiş malzemelerin binalarda kullanımının uygunluğu-değilliği fıkıh kitaplarında kapsamlı bir şekilde olmasa da yer almıştır.

3.2.1.4. Necis ve Necis Hale Gelen Şeylerin Binalarda Kullanımı

Fakihler, necis ve necis hale gelmiş eşyaların binalarda malzeme olarak kullanımının uygun olup olmadığını buraları ibadethane ve diğerleri şeklinde ayırarak değerlendirmiştir. Bunlardan cami ve mescid gibi ibadethane olarak kullanılan yerlerin maddi ve manevi her türlü pislikten uzak bir yapıya sahip

⁴⁵⁷ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 143.

⁴⁵⁸ Abdurrahman Candan, “‘Doğrulanabilirlik’ İlkesi Açısından Fıkıh Literatüründeki İstihâle Örnekleri ve Güncel Bazı Tespitler”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXXXIII, S. 1, 2017, s. 109.

⁴⁵⁹ el-Bakara, 2/222; et-Tevbe, 9/108.

⁴⁶⁰ Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 9; İbn Mâce, “Tahâret”, 28; Tirmizî, “Deavât”, 86.

⁴⁶¹ Candan, “‘Doğrulanabilirlik’ İlkesi Açısından Fıkıh Literatüründeki İstihâle Örnekleri ve Güncel Bazı Tespitler”, s. 109.

olmasının vacip olduğu⁴⁶² ayrıca buralarının saygınlığının da her zaman korunması gerektiği ifade edilmiş bu sebeple de mescid ya da caminin inşasında necis bir şeyin ya da necis hale gelmiş toprak veya kerpicing kullanımı mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁴⁶³ Aynı şekilde necis bir şeyin karışması nedeniyle yapısı değişen suyla⁴⁶⁴ karılan çamurun da ibadethanelerde kullanımı uygun görülmemiştir.⁴⁶⁵ Ancak bu tür malzemeler kullanılarak yapılan bir mescidin yıkılmayacağı da ifade edilmiştir.⁴⁶⁶

Diğer binalarla ilgili olarak ise zaruret hali dışında yararlanılması şer'an mubah olmayan necis şeyleri buralarda malzeme olarak kullanmak uygun görülmemiştir.⁴⁶⁷ Ancak Şâfiîlerin bu tür malzemelerin binalarda kullanımını yasaklamadıklarını sadece bunu kerih gördüklerini söylemek gerekir. Bu anlamda Şâfiî Fakih İmrânî'nin (ö. 558/1163) "el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî" adlı eserinde "es-sircîn" yani gübreyle ilgili bunun özellikle Şam yöresinde çimento kullanılmadan önce binalarda çamurla beraber harç malzemesi olarak kullanıldığı ifade edilmiştir.⁴⁶⁸ Necis hale gelmiş malzemelerin ibadethane dışındaki binalarda kullanımında ise bir sakınca görülmemiştir.⁴⁶⁹ Bu anlamda mezhepler⁴⁷⁰, mescid ve cami gibi ibadethanelerin aydınlatılmasında necis ya da necis hale gelmiş yağların

⁴⁶² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. V, s. 128.

⁴⁶³ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. I, s. 118; Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. I, s. 96.

⁴⁶⁴ Ahmed b. Türkî b. Ahmed el-Minşelîlî, *Hülâsatü'l-Cevâhiri'z-Zekiyye fî Fıkhi'l-Mâlikî*, nşr. Hasan Muhammed el-Hafnâvî, Hâşiye: eş-Şeyh Abduh Yûsuf es-Sıfatî, el-Mecmaü's-Sekâfî, Ebu Dabi, 2002, s. 9.

⁴⁶⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 403.

⁴⁶⁶ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. I, s. 118.

⁴⁶⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. V, s. 143.

⁴⁶⁸ Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr el-İmrânî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Kâsım Muhammed en-Nûrî, Dârü'l-Minhâc, Cidde, 1421/2000, C. V, s. 53.

⁴⁶⁹ Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. I, s. 96.

⁴⁷⁰ Mezheplerden kastedilenler Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîlerdir. Hanbelîlerin bu husustaki görüşü ise diğerlerinden farklıdır. Onlar ister necis isterse müteneccis olsun bu tür şeylerden yararlanmanın hiçbir şekilde mümkün olmadığı görüşündedirler. (Ebû Muhammed Muvaffakuddîn İbn Kudâme, *el-Kâfi fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y., 1994, C. II, s. 7; ; Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Metni'l-Muknî*, nşr. Muhammed Reşîd Rızâ, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, C. IV, s. 15).

kullanımına cevaz vermezken⁴⁷¹ diğer yerlerde müteneccis olmak kaydıyla bunların kullanımını uygun bulmuşlardır.⁴⁷²

Buna binaen ibadethane olarak kullanılan yerlerin gerek yapımında gerekse diğer ihtiyaçlarını gidermede necis ve necis hale gelmiş malzemelerin kullanımı ittifakla caiz görülmemiştir. Diğer yerlerde ise Şâfiîler gübre gibi özü itibariyle necis olanlara da cevaz vermekle birlikte özellikle Hanefîler ve Mâlikîler, buralarda sadece necis hale gelmiş şeylerin malzeme olarak kullanımına müsaade etmiş diğerlerine ise cevaz vermemiştir. Hanbelîler ise hiçbir şekilde hem necis hem necis hale gelen şeylerden yararlanmanın mümkün olmadığını belirtmişlerdir.

Mezheplerin bu tür malzemelerin binalarda kullanımı konusundaki yaklaşımları yanında ilgili konunun bir de “makâsidü’ş-şerîa” yani İslâm dinin ana gayeleri açısından ele alınmasının isabetli bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Malumdur ki bu gayeler, korunması amaçlanan yararların önem derecesine göre üç aşamalı bir tasnife tâbi tutulmuş⁴⁷³ ve sırasıyla zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât şeklinde taksim edilmiştir.⁴⁷⁴ Burada konunun toplumun varlığı ve düzeni açısından vazgeçilmez temel hak ve değerleri ifade eden zarûriyyât⁴⁷⁵ ile hem toplum hem de bireyler açısından hayatın düzenli bir şekilde yürümesi ve ihtiyaç duyulan genişliğin oluşması için gerekli olan faydalar olarak tarif edilen hâciyyâtın⁴⁷⁶ dışında kaldığı görülmektedir. Bu sebeple genel olarak zaruret ve ihtiyaç derecesine ulaşmayan bununla birlikte iyi ahlakın geliştirilmesi ve görgü kurallarına uyulması gibi yollarla

⁴⁷¹ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. I, s. 118; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. V, s. 142; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, C. II, s. 7.

⁴⁷² İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. I, s. 331; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. V, s. 142; Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. I, s. 96.

⁴⁷³ Ertuğrul Boynukalın, “Makâsidü’ş-Şerîa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, C. XXVII, s. 424.

⁴⁷⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, s. 174; Şâtübî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 17; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, tkd. Hâtim Bûsma, Dârü'l-Kitâbi'l-Mısri, Kâhire, Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Beyrut, 2011, s. 134; Boynukalın, “Makâsidü’ş-Şerîa”, C. XXVII, s. 425.

⁴⁷⁵ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 17; İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, tkd. Bûsma, s. 134; Boynukalın, “Makâsidü’ş-Şerîa”, C. XXVII, s. 425; Ali Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, Ek Kitap, İstanbul, 2012, s. 141.

⁴⁷⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 21; İbn Âşûr, *Makâsidü’ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, tkd. Bûsma, s. 140; Boynukalın, “Makâsidü’ş-Şerîa”, C. XXVII, s. 425; Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 220; Mustafa Türkan, “Makâsidü’ş-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (HÜİFD)*, C. XVII, S. 34, 2018/2, s. 441-442.

sağlanan ve hayatı güzelleştiren ve kolaylaştıran faydalar⁴⁷⁷ olarak ifade edilen tahsîniyyât kapsamında değerlendirilmesinin uygun olacağı ortaya çıkmaktadır.

Tahsîniyyât seviyesindeki maslahatların genel özelliklerine bakıldığında bunların tamamlayıcı bir özellik taşıdığı, daha ziyade imaj yani görüntüyle ilgili olduğu ve bunlara riayet edilmemesinin toplumu herhangi bir sıkıntı ve kargaşaya götürmediği görülmektedir.⁴⁷⁸ Kapsam olarak bakıldığında hâcî maslahatlardan daha az yer kaplayan tahîniyyât ile ilgili birçok örnek ziredilmiştir.⁴⁷⁹ Verilen örneklerle bakıldığında bunların bir kısmının necis şeylerin izalesi ve bunlardan kaçınmayla ilgili olduğu görülmektedir. Bu anlamda Cüveynî, (ö. 478/1085) her zaman temizliğe riayet etmenin mümkün olmaması nedeniyle temelinde “temizlik” olmayan abdestin belirli vakitlerde namaz için zorunlu kılınmasıyla bu vakitlerde temizliğin yerine getirilmesinin istendiğini belirttikten sonra necis şeylerden kaçınmanın insan tabiatının bir gereği olduğunu bu sebeple de necâset olarak isimlendirilen pis şeylerden temizlenmenin tahsîniyyâta iyi bir örnek olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁰ Buna benzer bir örneği Şâtıbî (ö. 790/1388) de zikretmiş ve devamında bütün temizlik şekillerinin de bu kapsama dâhil olduğunu söylemiştir.⁴⁸¹ Aynı şekilde necis şeylerin satımının nehyedilmesi de Şâtıbî tarafından tahsîniyyât kapsamındaki maslahatlardan birisi olarak görülmüştür.⁴⁸²

Buna göre insanın günlük yaşamında temiz olmasının olumlu bir davranış olması⁴⁸³ ayrıca necis şeylerden fitratı ve tabiatı gereği uzak durması⁴⁸⁴ bunun yanında tahsîniyyat kapsamında değerlendirilen bu ve benzeri maslahatların toplum ve milletlerin bir nevi uygarlık düzeylerinin göstergesi olması⁴⁸⁵ ve diğer toplumlar

⁴⁷⁷ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 22; Boynukalın, “Makâsîdü’ş-Şerîa”, C. XXVII, s. 425; Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 239; Türkan, “Makâsîdü’ş-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu”, s. 442.

⁴⁷⁸ Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 243.

⁴⁷⁹ Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 246.

⁴⁸⁰ İmâmü’l-Haremeyn Ebü’l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Burhân fî Usûli’l-Fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uvaydâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, C. II, s. 84-85; Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 247-248.

⁴⁸¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 22; Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 248.

⁴⁸² Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, C. II, s. 23; Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 251.

⁴⁸³ Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 248.

⁴⁸⁴ Cüveynî, *el-Burhân*, C. II, s. 84.

⁴⁸⁵ Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 243.

karşısındaki imajını olumlu yönde etkilemesi⁴⁸⁶ nedeniyle herhangi bir zorunluluk olmadığı sürece necis ve necis hale gelmiş ürün ve malzemeleri binaların yapımında veya ihtiyacında kullanmamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

3.2.1.5. Kişilerin Alanında Uzman Olması

Binaların yapımında malzemelerin sağlam ve temiz olmasının yanında bunları kullanarak binaları inşa edecek ustaların da işlerinde uzman ve yaptıkları işin her yönden hakkını verecek nitelikte olması da büyük bir öneme sahiptir. Bu anlamda ustanın gerek bu konudaki yetkili mercilerin gerekse iş sahibinin belirlediği ölçü ve niteliklere bağlı kalarak işini yapması ve bu konuda gerekli bilgi ve beceriye sahip olması gerekmektedir.⁴⁸⁷ Çünkü binada kullanılan malzeme ve işçiliğin belirlenen standartlara göre yapılmaması orada oturacaklar için büyük bir riskin oluşması demektir. Ayrıca böyle bir yapının uzun süre ayakta kalması ya da deprem gibi doğal afetler karşısında sağlam durabilmesi mümkün değildir.⁴⁸⁸ Bu nedenle yetkili mercilerin de bu konuda devreye girip gerekli denetimleri yapması, usta ve diğer çalışanları işlerini dikkatli ve sağlam yapma konusunda uyardıkları ayrıca yaptıkları işte kendilerinden kaynaklı bir kusur meydana geldiğinde bunu telafi etmelerini sağlamaları gerekmektedir.⁴⁸⁹

3.2.2. Bina Estetiği ile İlgili İlke ve Esaslar

İslâm toplum ve medeniyetinin en belirgin özelliklerinden birisi de cemal ve zînet gibi kavramlarla ifade edilen güzellik vasfı olmuştur. Bu anlamda İslâm'ın güzellik dini olarak nitelendirilmesi de mümkündür. Bu hususta Kur'an'a bakıldığında İslâm'ın temel özelliğinin güzellik olduğunu gösteren “cemâl”⁴⁹⁰; “behîc, behce”⁴⁹¹, “zînet, tezyin”⁴⁹² ve “ahsen”⁴⁹³ gibi birçok kavram bulunmaktadır.

⁴⁸⁶ İbn Âşûr, *Makâsıdü's-Şer'ati'l-İslâmiyye*, tkd. Bûsma, s. 142; Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, s. 242.

⁴⁸⁷ Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 419.

⁴⁸⁸ Sâlih-Alevî, “Davâbitü'l-Binâ fi'l-Fıkhî'l-İslâmî”, s. 214.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Uhuvve, *Kitâbü Meâlimi'l-Kurbe fi Talebi'l-Hisbe*, s. 234-235.

⁴⁹⁰ en-Nahl, 16/5.

⁴⁹¹ el-Hac, 22/5; Kâf, 50/7; en-Neml, 27/60.

⁴⁹² Hicr, 25/16; Kâf, 50/6.

⁴⁹³ el-Mü'min, 40/64; et-Tin, 94/4.

Ayrıca Hz. Peygamber'in hadislerinde de bu konunun en açık şekilde ifade edildiği görülmektedir.⁴⁹⁴ İlgili hususta Hz. Peygamber; “*Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.*” Bunun üzerine bir adam, “İnsan elbisesinin ve ayakbasının güzel olmasından hoşlanır!” deyince Resûlullah, “*Şüphesiz ki Allah güzeldir, güzelliği sever. Kibir ise hakikati inkâr etmek ve insanları küşümsemektir*”⁴⁹⁵ buyurmuştur.

Yaratılış itibarıyla de insanın güzel olanı elde etme ve buna sahip olma konusunda hep bir çaba içerisinde olduğu görülmektedir. Bu anlamda getirmiş olduğu öğretilerle insanın fıtratı gereği ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılamayı temel ilke haline getiren İslâm, güzellik ve estetik konusunda da insanın yaratılışından kaynaklı eğilimlerini dikkate almış ve bunları karşılıksız bırakmamıştır.⁴⁹⁶ Buna göre İslâm, gösteriş maksatlı olmamak⁴⁹⁷, israf ve aşırılığa⁴⁹⁸ kaçmamak kaydıyla süslenmeye müsaade etmiş⁴⁹⁹ ve yaptıkları işlerde süsten ve güzellikten uzak kalmayı Allah'a daha yakın olma olarak değerlendirenleri ise yermiştir.⁵⁰⁰ İlgili ayet ve hadisler çerçevesinde konuya yaklaşıldığında iki şarta riayet edildiği takdirde süslenmenin ve güzel görünmenin Müslümanın hayatının bir parçası olduğunu söylemek gerekir.⁵⁰¹

3.2.2.1. Binalarda Estetik

Müslüman için önemli bir özellik olan güzellik ve estetiğin diğer alanlarda olduğu gibi mimaride de dikkate alınması ve imkânlar ölçüsünde bireylerin, binaların hem iç hem de dış cephelerinde süslemeyle ilgili bazı tercihlerde bulunması İslâm'ın bu konudaki yaklaşımı açısından gerekli görünmektedir. Hatta ilgili ayet ve hadislerden hareketle İslâm'ın bu konuda Müslümanlara çağrıda bulunduğunu söylemek de mümkündür.⁵⁰² İslâm, esas itibarıyla gösteriş ve israftan uzak bir hayat

⁴⁹⁴ Sadık Kılıç, “Allah Güzeldir, Güzeli Sever...”, *Diyanet Dergisi*, Erişim:4.01.2022.

⁴⁹⁵ Müslim, “İmân”, 147

⁴⁹⁶ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 188.

⁴⁹⁷ el-Bakara, 2/264; en-Nisâ, 4/38; el-Enfâl, 8/47; el-İsrâ, 17/37; Lokmân, 31/18.

⁴⁹⁸ el-A'râf, 7/31; Tâhâ, 20/81; el-İsrâ, 17/26-29.

⁴⁹⁹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 189.

⁵⁰⁰ el-A'râf, 7/32.

⁵⁰¹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 189.

⁵⁰² Abdülbâkî İbrâhîm, *Rihletü'l-Bahs ani'z-Zât ve Usûli'l-İmârati fi'l-İslâm*, y.y., b.y., 1419/1999, s. 21.

sürmeyi teşvik etmiştir. Ancak bu durum Müslümanlara ait binaların güzellik ve estetik unsurları ihtiva etmeden yapılmasını gerekli kılmamış aksine İslâm'ın bu konudaki esaslarını da dikkate alarak her bireyin maddi imkânlar ölçüsünde kullandığı binayı süslemesi ve estetik hale getirmesi mümkün görülmüştür.⁵⁰³

Müslümanların da bu konuda gerekli hassasiyeti gösterdiği hatta binalardaki süsleme konusunda bir ayrıma gittiği ve bunları toplum tarafından görülen ve görülmeyen olarak iç ve dış şeklinde iki gruba ayırdığı görülmektedir. İç süslemede bireysel tercihlerin dışarıda ise toplum tarafından kabul görececek bir tarzın esas alındığı ve bunun bir sonucu olarak da mimarın iç tasarım konusunda daha çok bireysel ihtiyaç ve talepleri dikkate aldığı dışta ise toplumsal özellik ve ilkelere göre hareket ettiği görülmüştür. Bunu İslâm'ın en önemli değerlerden biri olan “el-vasatıyye” yani “ortada olma” prensibinin bir gereği olarak görmek de mümkündür. Buna göre ilgili prensip vasıtasıyla söz konusu hususta toplumun değerleri ile bireysel tercihlerin uyum ve ahengi sağlanmış bulunmaktadır. Diğer taraftan özellikle iç tasarım ve süslemede mimarın serbest bırakılması, kendisine bu konudaki becerisini ve yaratıcılığını en güzel şekilde sergileme fırsatı sağlamış olması bakımından önemlidir.⁵⁰⁴

3.2.2.2. Binaları Süslemede Kullanılacak Malzemeler

İslâm, israf ve aşırılıktan kaçma gibi genel ilkeler çerçevesinde mimari yapıların süslemesine izin vermiş ancak burada kullanılacak malzeme ve şekiller konusunda da birtakım kıstas ve şartlar ortaya koymuştur. Bu konuyla ilgili hususları şu şekilde sıralamak mümkündür.

3.2.2.2.1. Altın ve Gümüşten Elde Edilen Malzemeler

Altın ya da gümüşten yapılmış tabak, bardak ve diğer yemek malzemelerinin⁵⁰⁵ Müslümanlar tarafından kullanılması hadisle yasaklanmıştır.⁵⁰⁶

⁵⁰³ Vezirî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 175.

⁵⁰⁴ İbrâhîm, *Rihletü'l-Bahs ani'z-Zât ve Usûli'l-İmârati fi'l-İslâm*, s. 22.

⁵⁰⁵ Vezirî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 181.

⁵⁰⁶ Buhârî, “Et'ime”, 70; Müslim, “Libâs”, 37; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 25; Tirmizî, “Eşribe”, 24; İbn Mâce, “Eşribe”, 30; Dârimî, “Eşribe”, 9.

Fakihler de bunların kullanımının haram olduğu hususunda görüş birliğine varmıştır.⁵⁰⁷ Ayrıca hadis, her ne kadar yeme ve içmeyle ilgili kaplar için varid olsa da bunun dışında kalan tütsülük, yağlık ve sürme mili gibi diğer malzemeleri de hüküm bakımından içine aldığı ve altın ya da gümüşten olması durumunda bunların da aynı hükme tabi olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰⁸ Mimari alanda kullanılan malzemeler açısından da hükmün aynı minvalde olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda binalarda hem ihtiyaç hem de güzellik ve görsellik amacıyla kullanılan kapı ve pencere kollarının ya da musluk başlıklarının veya buna benzer malzemelerin altın ya da gümüş olarak kullanılması mümkün değildir.⁵⁰⁹

Bu konu çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bir diğer husus ise altın ve gümüşle kaplı malzemelerin kullanımınıdır. İlgili hususta fakihlerin yaklaşımlarına bakıldığında her mezhebin kendi içerisinde belirlemiş olduğu birtakım kıstaslara göre bunu ele aldığı görülmektedir. Hanefîler, meseleyi söz konusu madenlerin kaplama yapıldıkları malzemeden ayrıştırılmasının mümkün olup olmaması yönüyle ele almış ve böyle bir imkânâna sahip olmayanların ittifakla kullanılabileceğine hükmetmişlerdir. Ayrıştırılabilir nitelikte olanlar konusunda ise iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve bir rivayete göre İmam Muhammed (ö. 189/805) bu durumda da ilgili malzemelerin kullanımını caiz görürken Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve bir görüşüne göre İmam Muhammed bunu uygun görmemiştir.⁵¹⁰

İlgili hususta Şâfiî ve Hanbelîler ise kaplama yapılan malzemedeki altın ve gümüş oranını esas almıştır. Buna göre malzemedeki maden oranı ayrıştırılacak bir miktarda ise bunun kullanımı caiz görülmemiştir.⁵¹¹ Hanbelîler, ayrıştırma sonucu ortaya çıkan mikarın az olduğu durumlarda altın ve gümüşü birbirinden ayırmış ve

⁵⁰⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, C. IV, s. 363; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, C. IV, s. 159; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Mavvîz-Adil Ahmed Abdülmevcud, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1999, C. I, s. 76; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. I, s. 136; Karâfî, *ez-Zehîre*, C. I, s. 167; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, C. II, s. 460; Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Hasen el-Kalvezânî, *el-Hidâye*, thk. Abdüllatîf Hemîm-Mâhir Yâsin el-Fahl, Müessesetü Garrâs, b.y., 1425/2004, s. 47; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. I, s. 55.

⁵⁰⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, C. IV, s. 363; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, C. IV, s. 159; Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ el-Ensârî, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, b.y., ts. C. I, s. 27.

⁵⁰⁹ Vezîrî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 181.

⁵¹⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, C. IV, s. 364; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, C. IV, s. 160.

⁵¹¹ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. I, s. 27; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. I, s. 57.

bu durumda altına izin vermezken gümüşe müsaade etmiştir.⁵¹² Söz konusu meselede Mâlikîler, herhangi bir ayrıma gitmemiş ve altın ya da gümüş kaplı eşyaların kullanımında bir sakınca görmemiştir.⁵¹³

Mezheplerin söz konusu meseleyle ilgili ortaya koydukları görüşlerden hareketle az oranda altın ve gümüş bulunduran kaplama malzemelerin kullanımında bir sakınca olmadığını söylemek gerekir. Buna göre gerek mutfak gerekse diğer alanlarda kullanılan aşıların süsleme ve estetik gayesiyle basit orandaki altın ya da gümüşle kaplatılması mümkündür. Bu kapsama binalarda kullanılan ve genel olarak aynı amacı taşıyan diğer unsurları da dâhil etmek mümkündür. Ayrıca her ne kadar işlem yönünden farklı olsa da kullanılan malzeme ve amaç bakımından aynı olan boyanın altın suyuyla inceltilmesi meselesini de bu kapsamda düşünmek gerekir. Buna göre basit orandaki bir altın suyuyla inceltilmiş boyanın binalarda kullanılması mezheplerin kaplamayla ilgili yaklaşımları çerçevesinde mümkün gözükmektedir.

3.2.2.2.2. Canlı Varlıklara Ait Resim ve Şekiller

İslâm'ın yayılmaya başladığı dönemlerde Mekke'de insanların farklı maddelerden yaptıkları putlara taptıkları görülmektedir. Allah'ın birliğini esas alan, ona ortak koşmayı da en büyük günah olarak kabul eden İslâm, mevcut anlayışla mücadeleye girişmiş ve hem putperestliği⁵¹⁴ hem de bunun bir sonucu olarak put ve benzeri şeylerin yapımını yasaklamıştır.⁵¹⁵ Esasen Kur'ân'a bakıldığında sanat anlamında tasvir ya da resim yapmanın yasak olduğu veya olmadığıyla ilgili bir ayet bulunmamaktadır.⁵¹⁶ Bununla birlikte İslâm'da sanatın yeri konusu ele alındığında ilk olarak tartışılmaya başlayan resim ve heykelin yasak olduğu meselesi olmuştur. Uzun bir müddet tartışılan bu mesele, resim anlamında bir sonuca bağlanmış gibi görünmektedir. Bu konudaki genel yaklaşıma göre de cansız varlıkların resmini

⁵¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. I, s. 57.

⁵¹³ Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. I, s. 128.

⁵¹⁴ el-Bakara, 2/165; Âl-i İmrân, 3/151; en-Nisa, 4/116; en-Nahl, 16/20.

⁵¹⁵ Hasan Yaşaroğlu, "İslâm'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (GÜİFD)*, C. V, S. 9, 2019, s. 85.

⁵¹⁶ Yaşaroğlu, "İslâm'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri", s. 87.

yapmak mubah, canlılarınkini yapmak ise yasak kabul edilmek suretiyle çözülmüştür.⁵¹⁷

İlgili konuda Kur'ân'da kesin bir hüküm olmamakla birlikte tasvir yani resmi yasaklayan birçok hadisin bulunduğunu söylemek gerekir. Bu konuda görüş ortaya koyanların dayanakları da genelde bu hadisler olmuştur.⁵¹⁸ İlgili konuda şu hadisleri zikretmek mümkündür;

*“Allah katında, kıyamet günü, azabı en şiddetli olan kimseler, musavvirlerdir.”*⁵¹⁹

*“Her musavvir cehennemdedir. Musavvirin tasvir ettiği her surete kıyamet günü hayat verilir de bunlar cehennemde onu tazib ederler.”*⁵²⁰

*“Her kim bir canlı resmi yaparsa Allah ona o resme can verinceye kadar azap eder. Ressam resmine katiyyen ruh veremez ve ebediyen azap olunur.”*⁵²¹

Bu konuda varid olan hadisler, resim yasağı konusunda etkili olmuş ve Müslüman sanatçıları, canlı varlıkların motif olarak kullanılmadığı bir sanat anlayışına itmiştir.⁵²² Bununla birlikte ilgili konudaki hadisler, âlimler tarafından yorumlanmış ve burada ifade edilen yasakların boyutunun ne olduğu ve bu hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği farklı açılımlarla izah edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda “Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi”nde konu şu şekilde değerlendirilmiştir.

“İslâm, tevhid inancı üzerine kurulmuş olması dolayısıyla, Resul-i Ekrem, İslâm'ın ilk devirlerinde şirkin kaynağı olan Mekke'de, ister tazim isterse ibadet kastıyla olsun resmi ve resimli eşya kullanmayı mutlak surette yasaklamıştı. Ancak Medine'ye hicretten özellikle de Mekke'nin fethiyle, putlar yere serildikten sonra ilk dönemlerdeki

⁵¹⁷ Yaşaroğlu, “İslam'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, s. 83.

⁵¹⁸ Yaşaroğlu, “İslam'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, s. 83.

⁵¹⁹ Buhârî, “Libâs”, 77; Müslim, “Libâs”, 37; Nesâî, “Zînet”, 48.

⁵²⁰ Müslim, “Libâs”, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/23, (no. 2810).

⁵²¹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988, 12/498, (no. 5685).

⁵²² Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997, s. 36-37; Yaşaroğlu, “İslam'da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki'nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, s. 84.

tazirler hafiflemiştir. Daha sonra, İslâm medeniyeti, tasvire ibadet gibi batıl şeylerden uzaklaşınca, selef âlimleri tazim içermeyen hayvan ve manzara resimlerinin kullanılmasını mubah saymışlardır. İleriki dönemlerde hem şirk ve tapınmayla bir ilgisi kalmaması hem de medeni bir zaruret ve ihtiyaç haline gelmesi nedeniyle son dönemdeki âlimler resim ve bunu çizme konusunda daha geniş bir ictihada gitmişlerdir.”⁵²³

İlgili konunun son dönem âlimlerinden Ahmet Hamdi Akseki (ö. 1951) tarafından da ele alındığı görülmektedir. Öyle ki 1931 yılında Din İşleri Yüksek Kuruluna yöneltilen resim ve heykelle ilgili bir soru, o dönem Diyanet Riyaseti Hey’et-i Müşâvere Âzası olan Ahmet Hamdi Akseki tarafından Kur’ân ve hadisler çerçevesinde ele alınmış ve ilgili soruya verilen cevapta şu değerlendirmelere yer verilmiştir.⁵²⁴ Konuya ilgili hususun Kur’ân’da niçin yer almadığıyla başlayan Akseki, bunun nedenini Kur’ân’da tevhid akidesine yapılan kuvvetli vurgu ve bu inanca ters düşen put ve putçuluğun aynı şekilde yasaklanması olarak açıklamıştır. Diğer taraftan ilgili konuda Hz. Peygamber tarafından ortaya koyulan sert tavrı da resmin ve heykelin putperestliğe götürme tehlikesine ve şirki andırmasına bağlamıştır.

Akseki, resimle ilgili Hz. Peygamber’in hadislerinde yer alan hususları sedd-i zerîa, teşebbüh bi-halkıllah, maslahat-ı râciha ve umum-i belva açılarından ele almış ve bu çağda resme olan ihtiyaç ve resmin günümüzdeki yaygınlığını dikkate alarak dinî anlamda bir tazime sebep olmaması ve teşebbüh bi-halkıllah amacıyla yapılmaması kaydıyla sanatsal bir değer taşıması ve kendisinde bir maslahat-ı râciha olması dolayısıyla resim yapmada ve bulundurmada dini anlamda bir mahzur olmayacağını söylemiştir.⁵²⁵

⁵²³ Ebü’l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kamil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, C. XII, s. 116-117.

⁵²⁴ Yaşaroğlu, “İslam’da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki’nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, s. 88; İlgili konuda ayrıca bkz. Halit Ünal (Notlarla Yay. Haz.), “Ahmet Hamdi Aksekili-Resim ve Suret Meselesi”, *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları*, yıl: 4, S. 1, 2011, s. 21-27.

⁵²⁵ Yaşaroğlu, “İslam’da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki’nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, s. 88-90.

Bu konuda günümüz itibarıyla yukarıda Akseki tarafından ortaya koyulan değerlendirmeler çerçevesinde hareket etmek ve resim konusunda İslâmî açıdan bir yasağın olmadığını ifade etmek mümkün gözükmektedir. Bununla birlikte özellikle mahremiyet anlayışı ve canlı varlıklara ait resimler karşısında namazın kerih görülmesi gibi nedenlerden dolayı gerek bina içinde gerekse dışında özellikle süsleme amacıyla erkek veya kadın resimlerine yer verilmemesi İslâm'ın ortaya koyduğu genel ilkeler açısından daha uygun gözükmektedir. Ayrıca resim konusundaki olumsuz yaklaşımlar nedeniyle buna alternatif olarak geliştirilen ve İslâm süsleme sanatının vaz geçilmez birer unsuru olan hat, kapartma ve diğer süsleme unsurlarını tercih etmek ve binaların süslemelerinde bu unsurlardan yararlanmak daha isabetli gözükmektedir.

3.2.2.3. Mescidlerde Süsleme ve Estetik

İslâm'ın, binalarda estetik amaçlı belirli süs unsurlarına yer verilmesiyle ilgili genel yaklaşımı yukarıda ifade edilmiştir. İlgili hususta binalar içerisinde farklı bir konuma sahip olan ve bazı hükümler açısından da diğer yapılardan ayrılan mescidlere ayrı bir bahis açılması daha uygun görülmüştür.

3.2.2.3.1. Mescidlerin Süslenmesi Konusunda Mezheplerin Genel Yaklaşımı

Mezheplerin, mescidlerin süslenmesi ile ilgili yaklaşımına bakıldığında cumhur yani Mâlikî, Şâfî ve Hanbelîler, bunu mekruh kabul etmiş ve özellikle de kible tarafında herhangi bir süslemeye yer verilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁵²⁶ İlgili hususta Nevevî (ö. 676/1277), “Bu konudaki meşhur hadisler ve de namaz kılını meşgul etme tehlikesinden dolayı mescidlerin süslenmesi kerih görülmüştür”⁵²⁷ derken Zerkeşî de (ö. 794/1392) “Mescidin süslenmesi mekruhtur”⁵²⁸ değerlendirmesinde bulunmuştur. Mescidlerin süslenmesiyle ilgili Hanefîlerin yaklaşımı ise diğerlerinden farklı olmuştur. Onlar bunun caiz olduğunu

⁵²⁶ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, C. I, s. 270; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. I, s. 551; Nevevî, *el-Mecmû'*, C. II, s. 180; el-Haccâvî, *el-İknâ'*, I, s. 329; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ'*, C. I, s. 137.

⁵²⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, C. II, s. 180.

⁵²⁸ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 335.

söylemiş ve kireç, altın suyu ve diğer malzemelerle mescidlerin süslenebileceğini belirtmişlerdir.⁵²⁹ Ancak onlar, buradaki giderlerin vakıf gelirlerinden değil bağış yoluyla karşılanmasını şart koşmuşlardır.⁵³⁰ Diğer taraftan onlar, bu hususla alakalı cumhurunkine benzer bir görüş de ortaya koymuşlar ve mescidlerdeki süslemelerin insanların dikkatini çekecek şekilde göz alıcı, yoğun ve mihrap kısmında olması durumunda mekruh; sade, az, tavan ve arka kısımlarda olması durumunda ise bunun caiz olacağını ifade etmişlerdir.⁵³¹

İlgili hususta mezhepler tarafından ortaya koyulan yaklaşımlara bakıldığında ayrıca bu konuda varid olan hadisler⁵³² de göz önünde bulundurulduğunda mescidlerin süslenmesiyle ilgili belirli ilke ve esaslara uyulmasının şart olduğunu söylemek gerekir. Bu anlamda süslemenin gösteriş ve yarış gayesiyle yapılmaması ayrıca bunda aşırıya kaçılmaması ve özellikle de namaz esnasında insanların dikkatini çekecek, onların kalplerini meşgul edecek şekil ve tasvirlerle yer verilmemesi gerekmektedir. Bu, mabedlerini birçok süslemeyle dolduran hatta oralarda peygamberlerinin resimlerine yer veren Yahudi ve Hristiyanlara benzer bir durumun ortaya çıkmasına, Müslümanların da hem mabed hem de fiil anlamında onlara benzemesine sebebiyet verecek ayrıca malın israf edilmesine ve amacının dışında kullanılmasına yol açacaktır.⁵³³ Bunlar ise dinen yasaklanmıştır.

Mescidlerin yapımındaki esas amacın insanları soğuk veya sıcak gibi dış etkenlerden korumak ve Müslümanların bir araya gelerek cemaat olmasını sağlamak olduğunu unutmamak gerekmektedir. Hz. Ömer'in bir mescid inşasında çalışan kişiye yaptığı şu uyarı bu anlamda önemlidir. Hz. Ömer, ona "Mescidin insanları yağmurdan koruyacak şekilde olmasını, ayrıca burayı sarı ve kırmızıyla

⁵²⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. V, s. 127; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâ'ik*, hâşiye. Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî, *el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye*, Kahire, 1313, C. I, s. 168; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. II, s. 39.

⁵³⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. V, s. 127; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 225.

⁵³¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. I, s. 658.

⁵³² "Ben muhteşem mescidler yapmakla emrolunmadım" (Ebû Dâvûd, "Salât", 2; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 4/493-494 (no. 1615); "İnsanlar, mescidler konusunda birbiriyle övünmedikçe kıyamet kopmaz." (Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Nesâî, "Mesâcid", 8; İbn Mâce, "Mesâcid", 4; Dârimî, "Salât", 2).

⁵³³ Mansûr b. Abdilazîz el-Cedîd, "ed-Davâbitü's-Şer'iyye li Binâi'l-Mesâcid ve Sıyânetiha", *Mecelletü Câmîati'l-Melik Suûd*, Riyad, 1426/2006, Mucelled. XVIII, Aded. 1, s. 165-167.

süslememesini çünkü bunun insanları meşgul edip günaha girmelerine neden olabileceğini”⁵³⁴ söylemiştir.

Günümüzde mescidlerin süslenmesi konusunda aşırı harcamaların yapıldığı ve bu hususta gösteriş yarışına girildiği görülmektedir. Bu ise Hz. Peygamberin hadislerinde sakındırdığı bir durumdur.⁵³⁵ Münâvî, (ö. 1031/1622), (Ebû Dâvûd, “Salât”, 2; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 4/296-297, no.1448) geçen hadisin şerhinde “*Mabetleri süslemek ehli kitabın işidir. Yahudiler ve Hritiyanlar, kitaplarını tahrif ettikten sonra mabedlerini süsleyip tezyin ettiler... Müslümanlar bu hususta orta yolu takip etmelidir*”⁵³⁶ demektedir. Buna göre günümüzde Müslümanların mescidlerin hem yapımında hem de süslemesi konusunda her türlü aşırılıktan kaçınmaları, Yüce Allah’ın sadece kendisine kulluk ve itaat amacıyla yapılan mescidleri sevdiğini bilmeleri⁵³⁷ ve mescidlerin yapılışındaki amaç ve gayeleri unutmadan orta yolda olacak şekilde hareket etmeleri gerekmektedir.

3.2.2.3.2. Mescidlerin Süslemesinde Dikkate Alınması Gereken Genel Hususlar

Mescidlerin süslemesiyle ilgili mezheplerin genel yaklaşımının yanında yine bu meseleyle alakalı ve daha çok yukarıda ifade edilen genel hükümlerin açılımı olarak da görülebilecek birtakım hususlara da burada yer verilmesi hem konu bütünlüğü hem de bunun daha iyi anlaşılması açısından gerekli görülmüştür. Bu hususların genel olarak mescidlerde süsleme aracı olarak kullanılmak istenen malzemelerin hükümlerini beyan sadedinde olduğunu söylemek gerekir.

3.2.2.3.2.1. Mescidlerin Süslemesinde Altın ve Gümüş Kullanımı

Mescidlerde altın ve gümüşün süsleme malzemesi olarak kullanımı konusunda iki tür yaklaşım bulunmaktadır.⁵³⁸ Bunlardan birincisine göre bu tür

⁵³⁴ Buhârî, “Salât”, 8; Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, C. IV, s. 204-205.

⁵³⁵ İlgili hadisler 532 nolu dipnotta zikredilmiştir.

⁵³⁶ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feydû’l-Kadîr Şerhu Câmi’-s-Sagîr*, Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-Kübrâ, Mısır, 1356, C. V, s. 426.

⁵³⁷ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed Emîr es-San’ânî, *Sübûlü’s-Selâm*, Dârü’l-Hadîs, b.y., ts., C. I, s. 236.

⁵³⁸ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, s. 338.

madenlerin mescidlerin süslemesinde kullanılması haramdır.⁵³⁹ Şâfî ve Hanbelîler tarafından ortaya koyulan bu yaklaşımın⁵⁴⁰ temel dayanağı da seleften birinin bunu yaptığına dair bir naklin bulunmaması olmuştur.⁵⁴¹ Bu konudaki diğer yaklaşım ise Hanefî ve Mâlikîlere aittir. Ancak bunu da kendi içerisinde iki kısma ayırarak değerlendirmek gerekmektedir. İlgili konuda Mâlikîler, daha geniş bir yaklaşım sergilemiş ve mescidin mihrap, duvar, tavan ve diğer alanlarında altın ve gümüşün süsleme malzemesi olarak kullanılmasını mekruh saymıştır.⁵⁴² Hanefîler ise bu konuda daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiş ve meseleyi altın ve gümüşten ziyade altın suyu çerçevesinde ele almış ve kişinin kendi kazancından olması durumunda bunda bir beis olmayacağını ifade etmiştir. Ancak bundan kaçınılmasının daha doğru olacağını da belirtmiştir.⁵⁴³

Mescidlerin süslemesinde altın ve gümüşün kullanımıyla ilgili olarak buraların, yapılar içerisindeki konumunu korumak ve onun diğerlerinden daha aşağıda görünmesine engel olmak anlamında insanların evlerinin süslemelerinde yer verdikleri malzemelerin mescidlerde de kullanılmasının uygun olacağı şeklindeki yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda⁵⁴⁴ ve mezheplerin düşük oranda kullanılan altın ve gümüş kaplamaların evlerde kullanılabileceği ile ilgili yaklaşımları da dikkate alındığında mescidler konusunda Hanefîler tarafından benimsenen görüşün daha isabetli olduğu düşünülmektedir.

⁵³⁹ İmrânî, *el-Beyân*, C. III, s. 302; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 338; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993, C. II, s. 428; İbrâhîm b. Muhammed b. Sâlim b. Davayyân, *Menârü's-Sebîl fî Şerhi'd-Delîl*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebü'l-İslâmî, b.y., 1989, C. I, s. 195; Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaati*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, C. I, s. 260.

⁵⁴⁰ Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaati*, C. I, s. 260.

⁵⁴¹ İmrânî, *el-Beyân*, C. III, s. 302; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 338;

⁵⁴² Desûkî, *Hâşiye ale's-Şerhi'l-Kebîr*, C. I, s. 255; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. I, s. 551; Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaati*, C. I, s. 260

⁵⁴³ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed es-Serâhsî, *el-Mebsût*, Dârü'l-Marife, Beyrut, 1414/1993, C. XXX, s. 283; Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi'*, C. V, s. 127; Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaati*, C. I, s. 260.

⁵⁴⁴ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 204.

3.2.2.3.2.2. Mescidlerin Tavan, Duvar ve Diğer Yerlerinin Yazı ile Süslenmesi

Mescidlerin duvar ve tavanlarının yazı ile süslenmesi konusunda fakihlerin genel yaklaşımına bakıldığında çoğunluğun bunu mekruh gördüğünü söylemek gerekir.⁵⁴⁵ Özellikle namaz kılanları meşgul eder düşüncesiyle kible tarafına bunun yapılması uygun görülmemiştir.⁵⁴⁶ Zerkeşî bu hususta; “Mescidin kible tarafına Kur’ân’dan bir ayetin yazılması kerih görülmüştür.”⁵⁴⁷ değerlendirmesinde bulunmuştur. Mâlikîler, genel anlamda kible tarafına boyayla ayet ve benzeri şeylerin yazılmasını kerih görürken bunun az olması durumunda caiz olacağını belirtmişlerdir.⁵⁴⁸ Diğer taraftan bazı fakihler, Hz. Osman’ın (ö. 35/656) Hz. Peygamber’in mescidini genişletirken burayı aşırıya varacak şekilde süslemesini⁵⁴⁹ ve sahabenin de bunu garipsememesini dayanak göstererek mescidin duvar ve diğer yerlerine süsleme amacıyla ayet veya başka şeylerin yazılmasında bir beis olmadığını söylemiştir.⁵⁵⁰

Mezhepler tarafından -özellikle kible duvarı açısından- kerahet kapsamında görülen mescid duvarlarının yazı ile süslenmesi meselesini günümüzde yasak kapsamında değerlendiren yaklaşımların olduğunu da söylemek gerekir. Onlara göre Kur’ân ayetleri, süs malzemesi olarak değil, okunmak, üzerinde düşünmek ve içerdiği hükümlerle amel edilmek üzere gönderilmiştir. Ayrıca ayetlerle yapılan süsleme, binalar için yapılan temel işlemlerden biri olmadığı gibi bunların güçlenmesine bir katkısı bulunmamaktadır. Aksine bunlar; malın, vaktin ve gayretin

⁵⁴⁵ Nevevî, *el-Mecmû’*, C. II, s. 180; Ebû’l-Meâlî Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Mâze, *el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-Fıkhî’n-Nü’mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Lübnan, 1424/2004, C. V, s. 317; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. I, s. 111; Buhâtî, *Keşşâfü’l-Kınâ’*, C. I, s. 137; Ebû İshâk Burhânüddîn İbn Müflih, *el-Mübdî’ fi Şerhi’l-Muknî’*, nşr. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, C. I, s. 149.

⁵⁴⁶ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-Tahsîl*, C. I, s. 270; Hattâb, *Mevâhibü’l-Celîl*, C. I, 551; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. I, s. 111; el-Mevsûatü’l-Fikhiyyetü’l-Kuveytiyye, “Salât”, Dârü’s-Safve, Mısır, 1992, C. XXVII, s. 113.

⁵⁴⁷ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, s. 337.

⁵⁴⁸ İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-Tahsîl*, C. I, s. 270; Hattâb, *Mevâhibü’l-Celîl*, C. I, 551.

⁵⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, el-Heyetü’l-Misriyyetü’l-Âmme li’l-Kitâb, Kahire, 1992, s. 562; Taberî, *Târîhu’l-Ümem vel-Mülûk*, C. IV, s. 267.

⁵⁵⁰ Zerkeşî, *İ’lâmü’s-Sâcid*, s. 337.

boşa harcanmasına sebep olan işlemlerdir. Bu nedenle de dinen yasaklanmıştır.⁵⁵¹ Son dönemdeki bazı fakihler tarafından yapılan bu değerlendirmeler, gerek Kur'ân'la ilgili kısmı gerekse birçok yönden israfa neden olması yönünden isabetli bir yaklaşım olsa da konuyla ilgili mezheplerin görüşleri göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân ayetlerinin mescid duvarlarına yazılmasının dinen yasak olduğu sonucuna varmak mümkün değildir. Bu sebeple son dönemde ilgili konuda yapılan değerlendirmeleri aşırı olarak kabul etmek ve bu hususta mezhepler tarafından çizilen çerçevede hareket etmek daha isabetli gözükmektedir.

3.2.2.3.2.3. Mescidlere Ağaç Dikilmesi

Geçmişte mescidlerin yapısı, ağaç dikimine uygun olması sebebiyle buralara sebepli ya da sebepsiz şekilde ağaç dikimi yapılması, fakihlerce ele alınmış ve bu tür bir işlem, Hanefî⁵⁵² ve Şâfiîlerce⁵⁵³ mescidin kiliseye benzemesine neden olması, cemaat yerini daraltması,⁵⁵⁴ dikildiği yerin başkasına ait olması ve seleften birinin böyle bir şeyi yaptığına dair naklin bulunmaması⁵⁵⁵ gibi nedenlere binaen kerih görülmüştür.⁵⁵⁶ Hanefîler, bu tür bir işin, mescidin rutubetini azaltmak veya tabanda bulunan suyu çekmek gibi bir faydaya yönelik olması durumunda caiz olacağını belirtmiştir.⁵⁵⁷

Mâlikî ve Hanbelîlerin bu konudaki yaklaşımı ise bunun haram olduğu yönünde olmuştur.⁵⁵⁸ Hanbelîler, mescidlerin namaz kılmak için yapıldığını, buna engel olacak bir işlemin ise mescidlere düşmanlık anlamı taşıyacağını belirtmiş bu sebeple de buralara ağaç dikilmemesi, dikilenlerin ise sökülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca onlar, mescidin yerinin vakfedenin mülkünde olması nedeniyle

⁵⁵¹ Muhammed Ravvâs Kalacî, “ez-Zuhufe ve Mevkîfü'l-İslâm minha”, *Mecelletü'l-Bühûsi'l-Fıkhiyyeti'l-Muâsıra*, Suûd, Müccelled: 2, Aded: 8, 1991, s. 65-77; Cedîd, “ed-Davâbitü's-Şer'iyye li Binâi'l-Mesâcid ve Sıyânetiha”, s. 170.

⁵⁵² Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 330; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. I, s. 549.

⁵⁵³ Nevevî, *el-Mecmû'*, C. II, s. 175; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 341.

⁵⁵⁴ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 330; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 341.

⁵⁵⁵ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 341.

⁵⁵⁶ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 330; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 341. (Zerkeşî, bu hususla ilgili olarak mescide dikilen ağacın namaz yerinin taşlaşmasına ve daralmasına ayrıca buraya konan kuşların gübrelerinin içeriye kirletmesine neden olacağı için bu hususta doğru olanın bunun haramlığıdır, demektedir.) (Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 341).

⁵⁵⁷ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 330.

⁵⁵⁸ Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. VII, s. 48; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-Devvânî*, C. II, s. 335; Buhutî, *Keşşâfü'l-Kinâ*, C. IV, s. 296; Davayyân, *Menâri's-Sebil*, C. II, s. 20.

buraya ağaç dikmeyi, başkasının yerinde yapılmış bir tasarruf olarak görmüş ve bu kişiyi zalim olarak nitelendirmiştir.⁵⁵⁹ Bu konudaki en müsamahalı görüş İmam Evzâî'ye (ö. 157/774) aittir. O, mescidlere ağaç dikilmesine cevaz vermiş bu sebeple de uzun süre bu mezhebe bağlı kalan Şam ehli⁵⁶⁰ mescidlerine ağaç dikmiştir.⁵⁶¹ Hatta bu, Endülüs'te Kurtuba Camii'nde hatip olarak görev yapan ve Evzâî mezhebine bağlı bulunan Sa'saa b. Sellâm (ö.180/797) vasıtasıyla Şam'dan Endülüse geçmiş ve onun döneminde buradaki mescidlere de ağaç dikilmiştir.⁵⁶²

Günümüz açısından meseleye bakıldığında İslâm ülkelerinde ağaç dikilebilecek yapıya sahip mescidin bulunduğu düşünülmemektedir. Bu itibarla konunun diğer süsleme malzemesi olan çiçekler açısından düşünülmesi daha isabetlidir. Buna göre günümüzde süsleme amacıyla mescidlere çiçeklerin konulması, ağaçlar konusunda ileri sürülen olumsuzlukları taşımaması nedeniyle mümkündür. Ayrıca gerektiğinde taşınabilir olması, değiştirmeye müsait olması, çok yer kaplamaması gibi durumları da göz önünde bulundurulduğunda mescidin yapısı uygun olsa bile bu hususta ağaçtan ziyade çiçeğin tercih edilmesi daha isabetli görünmektedir.

3.2.2.3.2.4. Mescidlere Kuyu ve Havuz Açılması

Mescidlerde hem süsleme hem de abdest alma ve su içme gibi ihtiyaçlar için kuyu açılması ve havuz yapılması, yapısı itibariyle yukarıda zikri geçen ağaç meselesine çok benzemektedir.⁵⁶³ Bu durum, fakihlerin ilgili husustaki yaklaşımlarının da aynı doğrultuda olmasında önemli bir etken olmuştur. Diğer taraftan ilgili konunun fıkıh kitaplarında daha çok mescidlerde kuyu açma şeklinde geçtiğini de belirtmek gerekir. Ancak işlev bakımından her iki yapının da benzer olması sebebiyle kuyu ile ilgili hükümlerin havuzlar için de geçerli olacağı düşünülmektedir.

⁵⁵⁹ Buhutî, *Keşşâfû'l-Kinâ'*, C. IV, s. 296; Davayyân, *Menârü's-Sebil*, C. II, s. 20.

⁵⁶⁰ Dimaşk ve çevresindeki beldelerin halkları yaklaşık 220 sene bu mezhebe bağlı kalmışlardır. (Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fikr, b.y., 1986, C. X, s. 115).

⁵⁶¹ Ebü'l-Asbağ İsâ b. Sehl el-Endelüsî, *Vesâ'ik fî Şü'ûni'l-Ümrân fî'l-Endelüs*, thk. Muhammed Abdülvahhâb Hallâf, el-Merkezü'l-Arabî ed-Devlî li'l-İ'lâm, Kuveyt, 1983, s. 15.

⁵⁶² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. X, s. 208.

⁵⁶³ Vezîrî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 52.

İlgili hususta fakihler tarafından üç farklı görüş ortaya koyulmuştur. Bunlardan biri, bunu insanlar açısından taşımış olduğu birçok fayda sebebiyle caiz görürken⁵⁶⁴ bir diğeri bunu kerih olarak değerlendirmiş hatta hem mescid hem de cemaat açısından bir zararı olması durumunda bunun haram sayılacağını ifade etmiştir.⁵⁶⁵ Bu konudaki son görüşe göre de bu, her halükarda haram kabul edilmiştir.⁵⁶⁶ Mescidlere kuyu açılmasını mekruh ve haram kabul edenlerin bu konudaki itirazlarına bakıldığında bunların ağaç meselesindekilerle benzer olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak özellikle havuzlarla ilgili başka birtakım olumsuzlukların da meydana geldiği ifade edilmiş ayrıca hem su içmek hem de abdest almak için mescidden bağımsız bir şekilde yapılan şadırvan ve abdesthanelerin bulunması sebebiyle havuz gibi yapılara mescid içerisinde ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir.⁵⁶⁷

Konuyla ilgili ortaya koyulan görüş ve itirazlar çerçevesinde şu değerlendirmenin yapılması mümkündür. Mescidlere hem süsleme hem de abdest ve su içme gibi nedenlerle yapılan havuzlar, mescidin temel işlevi olan namaza mani olmadığı, içerisinde kirlenmesine, cemaat yerinin büyük ölçüde daralmasına sebebiyet vermediği sürece⁵⁶⁸ mescidin içerisinde bulunmasında bir mahzur bulunmamaktadır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki bu konuda ifade edilen olumsuzlukların birçoğunun da mescidin büyük ve geniş olmasıyla ortadan kalkacak nitelikte olduğu görülmektedir.

3.2.2.3.2.5. Mescidlerde Kandil, Mum ve Benzeri Şeylerin Kullanılması

Mescidlerde gerek ihtiyaç gerekse süsleme amacıyla olsun kandil, mum ve günümüz itibarıyla de lamba yakılmasında bir sakınca bulunmamaktadır.⁵⁶⁹ Öyle ki Zerkeşî, mescidlere kandil ve lamba asılmasının, zeminine halı ve benzeri şeylerin döşenmesinin müstehap olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁰ Özellikle kandillerin ilk

⁵⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. VI, s. 386.

⁵⁶⁵ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. I, s. 186.

⁵⁶⁶ Buhûtî, *Keşşâfû'l-Kınâ*, C. IV, s. 296; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. IV, s. 374.

⁵⁶⁷ Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 52.

⁵⁶⁸ Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 52.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr Cemal, *Fütûhâtü'l-Vehhâb bi Tavdîhi Şerhi Menheci't-Tullâb*, Dârü'l-Fikr, b.y., ts. C. II, s. 259.

⁵⁷⁰ Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid*, s. 339.

dönemlerden itibaren mescidlerde kullanılmaya başlandığını söylemek de mümkündür. Buna göre Mescid-i Nebevî'nin ilk olarak hurma dalları yakılarak aydınlatıldığı, daha sonra Temim ed-Dârî'nin (ö. 40/661) Suriye'den gelirken beraberinde getirdiği kandil ve yağıyla aydınlatılmaya devam edildiği bu sebeple Hz. Peygamber'in Temim'i takdir ve dua ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir.⁵⁷¹ Daha sonra ise Hz. Ömer'in mescide büyük kandiller ve buhurdanlıklar koydurduğu belirtilmiştir.⁵⁷² Bu sebeple mescidlerin büyük avizelerle aydınlatılmasında da bir beis görülmemiştir.⁵⁷³ Buna göre mescidlerde kandil ve benzeri aydınlatma araçlarının bulundurulmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır.

3.2.3. Binaların Yüksek Katlı Olmasıyla İlgili İlke ve Esaslar

Bilim ve teknoloji alanında meydana gelen hızlı ilerleme ve gelişmelerin bir sonucu olarak günümüzde binaların geçmişe göre daha yüksek katlı hale geldiğini söylemek mümkündür. Bu anlamda İslâm beldelerine bakıldığında bir tarafta buralarda oturanların ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliğe ve sadeliğe sahip binalar bulunurken bunların hemen yanı başında onlarca kata kadar çıkan binaların var olduğu görülmektedir.⁵⁷⁴ Yüksek katlı binalar konusunda İslâm'ın ortaya koyduğu genel yaklaşıma bakıldığında bu hususta belirli bir sınırlamanın olmadığını söylemek mümkündür. Bunun temelinde ise mülkiyet konusunda İslâm'ın şahıslara verdiği tasarruf yetkisi ve mülkiyetin şahsiliği ilkesi bulunmaktadır.⁵⁷⁵

Bununla birlikte bu hususta varid olan bazı hadislerde gerek sarîh bir şekilde gerekse ima ve işaret yoluyla bu tür yapılar kötülenmiştir.⁵⁷⁶ Bu rivayetleri men etme

⁵⁷¹ Ebû'l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Abdillâh es-Semhûdî, *Hulâsatü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, thk. Muhammed el-Emîn el-Cükeynî, y.y., b.y., ts. C. II, s. 203; Nebi Bozkurt, "Kandil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 300.

⁵⁷² Semhûdî, *Hulâsatü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, C. II, s. 203; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları Ankara, 2004, C. XXIX, s. 287.

⁵⁷³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 211.

⁵⁷⁴ Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, s. 243.

⁵⁷⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 151.

⁵⁷⁶ " *Ve yalın ayak, sırtı çıblak koyun-keçi çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir.*" (Buhârî, "İmân", 2; Müslim, "İmân", 1; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 39; Tirmizî, "İmân", 38; Nesâî, "İmân", 47; İbn Mâce, "Fiten", 36); "*İnsanlar, binaları yükseltmede birbirleriyle yarışmadıkça kıyamet kopmaz.*" Buhârî, "Fiten", 92; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 16/499 no. 10858); "*Kıyamet alametlerinden biri de koyun-keçi çobanlarının binaları yükseltmede birbirleriyle yarışmalarıdır.*" (Buhârî, "İsti'zân", 79).

anlamında değerlendiren ve yorumlayan bazı fakihler, bundan hareketle İslâm'ın yüksek katlı yapıları yasakladığını ifade etmişlerdir.⁵⁷⁷ Ancak ilgili hadislerin şerhlerine bakıldığında burada nehyedilen hususun yüksek kattan ziyade bunun bir övünme ve gösteriş sebebi kılınması olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda hadiste geçen “et-tetâvül” lafzını İmam Nevevî “Kırsal bölgelerde genel olarak fakir ve muhtaç durumda olan kişilerin zenginleşmesi ve yaptıkları veya sahip oldukları binalarla övünmeleri”⁵⁷⁸ olarak yorumlamıştır.

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ise bunu “Bina yapanın amacın binasının diğerlerinden daha yüksek olması” veya “Evi gösteriş amacıyla süslemesi”⁵⁷⁹ şeklinde ifade etmiştir. Bu konuda Aynî'nin (ö. 855/1451) yaklaşımı ise “Binanın yüksekliği ile övünme” ve “Kırsaldaki fakir ve yoksul kişilerin zenginleştiğinde binalarının yüksekliği ile övünmeleri”⁵⁸⁰ şeklinde olmuştur. Bu hususta yapılan diğer değerlendirmelere de bakıldığında onların da genel olarak bunu “Binaları daha yüksek yapma konusunda yarışma” ve “Binaların güzellik ve süslemeleriyle övünme”⁵⁸¹ şeklinde yorumladıklarını söylemek mümkündür.

İlgili konudaki hadislerle yapılan yorumlardan da anlaşıldığı üzere İslâm, yüksek katlı binalardan ziyade bunların bir gösteriş ve övünme aracı haline getirilmesini ve bu amaçla yapılmasını yasaklamıştır.⁵⁸² Yukarıda ifade edilen hususların dışında gerek alım-satım veya kiralama gerekse nüfus yoğunluğundan kaynaklı konut ihtiyacını karşılamak için yüksek katlı binaların yapılmasında bir sakınca bulunmamaktadır.⁵⁸³ Konut ve barınma ihtiyacından dolayı binanın yüksek katlı olmasını mekruh olarak değerlendirmek de mümkün değildir. Çünkü bu konudaki nehyin, övünme ve gururlanma amacıyla yapılan binaları kapsadığını⁵⁸⁴ belirten değerlendirme bunu açık bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte bu

⁵⁷⁷ Sa'd, “Davâbitü Binâi'l-Mesâkin fi'l-Fikhi'l-İslâmî”, s. 339.

⁵⁷⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. El-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392, C. I, s. 159.

⁵⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, C. XIII, s. 88.

⁵⁸⁰ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, C. I, s. 285-286.

⁵⁸¹ Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2002, C. I, s. 64; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, C. VII, s. 292.

⁵⁸² Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, s. 243.

⁵⁸³ Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, s. 243; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 152.

⁵⁸⁴ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn el-Kalyûbî, *Hâşiyetü'l-Kalyûbî alâ Şerhi'l-Mahallî ale'l-Minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., C. IV, s. 96.

konuda var olan serbestliğin mutlak olmadığını, bunun da hem şer'î hem de kanuni anlamda birtakım kural ve şartları taşıması ve bunlar çerçevesinde yapılması gerektiğini belirtmek gerekir.⁵⁸⁵ Bu konuda riayet edilmesi ve sağlanması gereken genel hususları şu şekilde sıralamak mümkündür.

3.2.3.1. Yüksek Katlı Binanın Temelinin Sağlam Olması

Temel, bir binanın en önemli unsurudur. Genel olarak “Üst yapı yükünü zemine aktaran yapı elemanları” olarak tanımlanan temeller, yüzeysel ve derin olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Yüzeysel temeller kapsamında tekil, iki yönde sürekli (mütemadi) ve radye; derin temellerde ise kazık, ayak ve kesonu saymak mümkündür. Hangi grupta yer alırsa alsın bir temelde sağlanması gereken iki kıstas bulunmaktadır. Bunlardan birisi statik ve dinamik yükler altında herhangi bir kaymanın ve göçmenin meydana gelmemesi için yeterli güvenliğin sağlanması anlamına gelen taşıma gücü, diğeri ise yukarıda zikri geçen yükler sebebiyle oluşabilecek toplam ve farklı oturmaların, zeminin yapısı, yapılacak binanın özellikleri ve kullanım amacı dikkate alınarak belirlenen oturma değerinden daha az olacağını garanti etmek anlamına gelen oturma şartlarıdır. Bir temel için gerekli olan taşıma gücü ve oturma şartlarının yanında ayrıca temelin türünün ve derinliğinin yapılması planlanan binaya uygun olmasına ve temel konusunda ortaya çıkabilecek potansiyel problemlerin önceden tayin edilmesine de dikkat edilmesi gerekmektedir.

Binalar için yetersiz bir temel seçiminin geri dönülmez hatalara sebebiyet verdiği,⁵⁸⁶ ayrıca deprem gibi herhangi bir doğal afet durumunda birçok can ve mal kaybına neden olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle özellikle yüksek katlı binalar yapılırken bunlara uygun temel ve zeminin seçimine dikkat edilmesi bu konuda riayet edilmesi gereken kurallardan birisi ve birincisi olarak görülmektedir.

⁵⁸⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 153.

⁵⁸⁶ H. Recep Yılmaz-Tuğba Eskişar, “Temel Sistemleri Seçiminin İlke ve Yöntemleri”, *imo.org.tr*. (Erişim: 25.01.2022).

3.2.3.2. Binanın Yüksek Katlı Yapısının Çevredeki Komşulara Zarar Vermemesi

Yüksek katlı binalarla ilgili hususlardan birisi de bunun etraftaki komşulara zarar vermemesini sağlamaktır.⁵⁸⁷ Bu hususta doğabilecek zararların neler olduğu, hangi boyut ve miktara kadar buna izin verileceği ayrıca bu hususta hem mülk sahibinin hem de komşusunun sahip olduğu haklar ve bunların boyutunun ne olduğuyula ilgili geçmişte fakihler tarafından detaylı değerlendirmelerin yapıldığını söylemek gerekir. Bu görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

Yüksek katlı bina yapma konusunda mülk sahibinin tasarrufunun nereye kadar olduğu, bundan kaynaklı bir zarar söz konusu olduğunda komşuların buna engel olma yetkilerinin olup olmadığıyla ilgili Hanefî mezhebinde iki görüş ortaya konulmuştur. Bunlardan birincisine göre mülk sahibinin, komşusu için bir zarar söz konusu olsa da binasını istediği kadar yükseltmesi mümkündür. Bu hususta kendisine bir sınırlama getirilmesi de mümkün değildir. Bu anlamda Serahsî (ö. 483/1090) “Kişi başkasına zarar verse dahi kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktan men edilemez.”⁵⁸⁸ demiş ve bunu şöyle bir örnekle açıklamıştır;

“Birisi kendi payına düşen bir alana bina yapmak ve bunun da üzerine bir kat daha çıkmak istese diğer pay sahibi de rüzgâr ve güneşe engel olacak diyerek buna engel olmaya kalksa bu durumda arsa sahibi, binasını istediği şekilde yapar komşusun bunu engelleme hakkı yoktur. Çünkü kişinin eylemi kendisine ait bir yerde gerçekleşmektedir.”⁵⁸⁹

Bu hususla ilgili diğer görüşte ise mülk sahibinin eyleminden kaynaklı zararın boyutu göz önünde bulundurulmuş ve binanın yükseltilmesi komşular için belirgin nitelikte bir zarara yol açması durumunda bunun engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu husustaki genel yaklaşımı hem İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) hem de Edirnevî şu şekilde açıklamıştır;

“Bu tür meselelerde asıl olan kişinin kendi mülkünde dilediği şekilde eylemde bulunmasıdır. Kişinin bu eylemi başkasına zarar verse de bu konuda

⁵⁸⁷ Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, s. 244.

⁵⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 21.

⁵⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 21.

engellenmesi mümkün değildir. Ancak burada eylemden kaynaklanan zararın belirgin bir nitelik taşıması sebebiyle kıyas terkedilmiş ve kişinin kendi mülkündeki eylemi sınırlandırılmıştır.”⁵⁹⁰ Mezhepte tercih edilen görüş de bu olmuştur.

Söz konusu meselede esas alınan “zararın belirgin bir nitelik taşıması”ndan ne kastedildiğini de İbn Âbidîn; “Burada ifade edilen ‘zararun beyyinün’den maksat zararı fahiştir. Yani binanın zayıflaması veya yıkılması ya da gelen ışığın tamamen kesilmesi gibi binadaki aslî faydalardan birinin tamamen ortadan kalkmasına sebep olan zarardır.”⁵⁹¹ şeklinde açıklamıştır. Hanefîlerin bu konudaki bir diğer görüşünde ise meydana gelen zararın belirgin nitelikte olup olmamasına bakılmaksızın mülk sahibinin böyle bir tasarruftan men edileceği belirtilmiştir.⁵⁹²

Şafîîler tarafından ilgili konuda ortaya koyulan yaklaşımın Hanefîlerin birinci görüşüyle paralellik arz ettiği görülmektedir. Onlar, kişinin komşusuna zararı da olsa kendine ait mülkünde dilediği şekilde eylemde bulunabileceğini söylemişlerdir.⁵⁹³ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) bu konuda “Kişinin mülkündeki eylemleri, adetlere yani insanlar arasında mutataş olarak yapılan uygulamalara uygun olduğu sürece sınırlandırılmaz. Ayrıca yapılan eylem, adetlere aykırı olmakla birlikte zararı komşunun malına değil şahsına yönelik gerçekleşmesi durumunda da yine kişi bundan dolayı sorumlu tutulamaz. Ancak eylem sahibinin, komşusuna eziyet verme ve malına zarar verme kastı olduğu anlaşılırsa bu durumda yapmış olduğu eylemden dolayı engellenir”⁵⁹⁴ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Mâlikîler de ilgili hususta mülk sahibinin niyet ve kastını esas almış ve görüşlerini buna göre ortaya koymuşlardır. İbnü’r-Râmî, Mâlikîlerin kötü bir niyet ve kasıt taşımayan kişinin mülkiyetindeki eylemleriyle ilgili yaklaşımı hakkında şunları söylemiştir; “Bu hususta asıl olan kişinin kendi mülkünde tasarruf hürriyetine sahip olmasıdır. Buna göre bina sahibi komşusunun yerini karanlıkta bıraksa, rüzgâr

⁵⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 448; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, 193.

⁵⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 448; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Ta’rîb. Fehmî el-Hüseynî, Dârü'l-Ceyl, b.y., 1411/1991, C. III, s. 213.

⁵⁹² İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 448.

⁵⁹³ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. II, s. 446; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc fî Şerhi'l-Minhâc*, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, 1357/1983, C. VI, s. 209.

⁵⁹⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, C. VI, s. 209.

veya güneşine mani olsa da evini dilediği kadar yükseltme hakkına sahiptir. Buna engel olmaya kimsenin hakkı yoktur. Hüküm de fetva da buna göredir.”⁵⁹⁵

İbnü’r-Râmî, bunun nedenini ise şu şekilde açıklamıştır. “Binanın yüksekliğini artırmak mülk sahibinin hakkıdır. Buna mani olunması ise bina sahibinin zarara uğratılmasına neden olacaktır. Bu anlamda mülk sahibinin eyleminden kaynaklanacak zararın, civardaki binaların yapısına dokunmadığı sürece komşulara yüklenmesi daha münasip ve evladır.”⁵⁹⁶ Mâlikîler, kişinin ihtiyaç veya menfaatine bağlı olarak değil de sadece komşusuna zarar verme niyet ve kastıyla binasını yükseltmek istemesi durumunda ise kötü niyetden dolayı buna engel olunacağını belirtmişlerdir.⁵⁹⁷

İlgili konuda Hanbelîlerin görüş ve yaklaşımına bakıldığında onların komşular arası ilişkilerle alakalı olarak “Birinin kendi mülkünde komşusuna zarar verecek şekilde eylemle bulunmasını haram” olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Buna binaen onlar; fırın ve tandır yapma, evlerin arasına tuvalet açma, komşunun kuyusunun yanına kuyu kazma ve benzeri şeylerin mülk sahibi tarafından yapılmasını, komşulara zarar vereceği için uygun görmemişlerdir.⁵⁹⁸ Ancak binanın kat olarak yükseltilmesini bundan ayrı değerlendirmişler ve bu hususla ilgili olarak komşusunun evine gelen havayı engelleyecek veya fiyatı konusunda komşusunu endişelendirecek de olsa kişinin binasını yükseltmesinde bir sakınca yoktur, demişlerdir.⁵⁹⁹

Söz konusu meselede mezhepler tarafından ortaya koyulan yaklaşımlar genel olarak değerlendirildiğinde mülk sahibi tarafından yükseltilecek binanın civardaki evlerin rüzgârını ya da ışığını engelleyeceği endişesiyle engellenmesi mümkün değildir. Ancak Şâfiî ve Mâlikîler tarafından dikkate alınan eylem sahibinin kötü niyetinin bu hususta her zaman bir ön şart olarak göz önünde bulundurulması

⁵⁹⁵ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî- Alî, s. 71.

⁵⁹⁶ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 71.

⁵⁹⁷ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 72.

⁵⁹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388; Ebü’n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî *el-İknâ’ li Tâlibi’l-İntifâ’*, thk. Abdüllatîf Muhammed Mûsa es-Subkî, Dâru’l-Mârifet, Beyrut, C. II, s. 202; Buhûtî, *Keşşâfû’l-Kinâ’*, C. III, s. 409; Süyûtî, *Metâlibü Üli’n-Nühâ*, C. III, s. 358.

⁵⁹⁹ Haccâvî *el-İknâ’*, C. II, s. 202; Buhûtî, *Keşşâfû’l-Kinâ’*, C. III, s. 409; Süyûtî, *Metâlibü Üli’n-Nühâ*, C. III, s. 358.

gereklidir. Diğer taraftan bu tür meselelerde zararın çerçevesinin geniş tutulmasının, kişinin kendi mülkünden yararlanmasına engel olacağı da unutulmamalıdır.⁶⁰⁰ Bununla birlikte her ne kadar kanunen böyle bir eylemde bulunmanın bir mahzuru olmasa da diyâneten⁶⁰¹ komşuya zarar verecek her türlü fiil ve eylemden kaçınmanın gerekli olduğunu da unutmamak gerekir.

3.2.3.3. Yüksek Katlı Binanın Zimmî Tarafından Yapılmaması

Binaların yüksek katlı yapılabilmesiyle ilgili İslâm'ın öngörmüş olduğu şartlardan birisi de bunu yapan veya yapmak isteyen kişinin dinî kimliğiyle alakalıdır. İslâm ve Müslümanların gayri müslimler karşısındaki üstünlük ve yüceliklerini göstermek niyet ve kastıyla ilk dönem fakihleri, bu beldelerde yaşayan zimmîlerin,⁶⁰² Müslüman komşularından daha yüksek binalar yapmasını ve buralarda oturmalarını uygun görmemişlerdir.⁶⁰³ Bütün mezheplerin bu hususta ittifak halinde oldukları görülmektedir.⁶⁰⁴ Osmanlı Devleti'nin de bu görüşü esas alarak İstanbul'da oturan zimmîlerin Müslüman komşularından daha yüksek katlı bir binada oturamayacaklarını belirten bir genelge yayınladıklarını belirtmek gerekir.⁶⁰⁵ Diğer taraftan Hanefî ve Mâlikîlerden gelen bir görüşte zimmîlerin her türlü muamelede Müslümanlar gibi kabul edileceği⁶⁰⁶ ve komşular için zarar söz konusu olmadığı

⁶⁰⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 448.

⁶⁰¹ Hükümlerin Kazâen-Diyâneten ya da Dinî ve Hukukî şeklindeki ayrımı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Talip Türcan, "İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayrımı", *İslâmî Araştırmalar*, C. XIX, S. 1, 2001, (ss. 159-167).

⁶⁰² Yapılan zimmet anlaşması gereğince İslam ülkelerinde yaşayan gayri müslim kişiler. (Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, "Ehlü'z-Zimme", Dârü's-Selâsil, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmî, Kuveyt, min 1404-1427, C. VII, s. 121).

⁶⁰³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. IV, s. 211; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcû't-Tâlibîn*, thk. İvad Kâsım Ahmed İvad, Dârü'l-Fikr, b.y., 2005, 314; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, C. IX, s. 296; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. VI, s. 78; Eb'ül-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasarı Sîdî Halîl*, Dârü'l-Fikr, b.y., ts. C. III, s. 236; Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bulgatü's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik*, Dârü'l-Maârif, b.y., ts., C. III, s. 486; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IX, s. 356; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. II, s. 610.

⁶⁰⁴ Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, "et-Teallî", Dârü's-Selâsil, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmî, Kuveyt, min 1404- 1427, C. XII, s. 296.

⁶⁰⁵ Hammûş, *Fikhu'l-Ümrânî'l-İslâmî*, s. 65; Halil İnalçık, "İstanbul: Bir İslâm Şehri", çev. İbrahim Kalın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1995, C. 9, s. 259.

⁶⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. IV, s. 211; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, 550; Derdîr, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. III, s. 236; Sâvî, Sâvî, *Bulgatü's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik*, C. III, s. 486. İlgili konuyla bağlantılı olarak "İslamda Azınlıklar" başlıklı makalede Nasıruddin el-Esed şu değerlendirmeyi yapmıştır. "Gayr-i Müslimler, on üç asırdan daha fazla bir zamandan beri inanç konuları dışında kalan alanlarda Müslümanlarla birlikte "onların sahip olduklarına sahip olma, yükümlü oldukları

sürece binalarını da yüksek katlı yapabilecekleri ifade edilmiştir. Ancak Hanefiler açısından bunun tercih edilen bir görüş olmadığı da belirtilmiştir.⁶⁰⁷

Zimmîlerin, Müslümanlara göre daha yüksek katta oturmalarını ittifakla caiz görmeyen fakihler, aynı seviyedeki katlarda oturmalarıyla ilgili olarak da iki tür görüş ortaya koymuştur. Bunların birine göre böyle bir durumda Müslümanlara ait binaların ayırt edilememesi,⁶⁰⁸ üstünlük ve yüceliklerini gösteren nişanenin de ortadan kalkması⁶⁰⁹ sebebiyle zimmîlerin Müslümanlarla aynı seviyedeki binalarda oturmaları uygun bulunmamıştır.⁶¹⁰ Diğerinde ise bu durum, zimmîler açısından bir üstünlük sebebi sayılmamış bu sebeple de söz konusu kişilerin buralarda oturmalarında bir sakınca görülmemiştir.⁶¹¹ Fakihler, belirli şartlarda -ayrı bir mahallede olmaları,⁶¹² kendilerine ait daha önceden yapılmış bir ev olması ya da burayı bir Müslümandan satın alması veya kiralaması gibi- zimmîlerin Müslümanlarla eşit ya da daha yüksek katlı binalarda oturmalarının mümkün olduğunu da söylemişlerdir.⁶¹³

Netice itibarıyla fakihler, İslâm ve Müslümanların diğer inanç sahipleri karşısındaki üstünlüğünün bir nişanesi olarak İslâm beldelerinde yaşayan zimmîlerin müslümanlara göre daha yüksek hatta aynı kat seviyesine sahip binalarda oturmalarını mümkün görmemişlerdir. Ancak günümüz itibarıyla nüfusun artması, şehirlerin büyümesi ve insanlar arası her türlü iletişim ve etkileşimin artması ayrıca

ile de sorumlu olma” ilkesi çerçevesinde yaşam sürmüşlerdir. (Esed, “İslamda Azınlıklar”, s. 262).

⁶⁰⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, IV, s. 211; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, 550.

⁶⁰⁸ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 314; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, C. IX, s. 296; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. VI, s. 78.

⁶⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IX, s. 356; a. mlf., *el-Kâfî*, C. IV, s. 178.

⁶¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. IV, s. 211; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 314; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, C. IX, s. 296; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. VI, s. 78; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IX, s. 356; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. II, s. 610.

⁶¹¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IX, s. 356; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. II, s. 610; Mevsûatü'l-Fikhiyyetü'l-Kuveyyiyye, “et-Teallî”, C. XII, s. 297.

⁶¹² Hanefiler, Ebû Yûsuf'tan gelen bir kavle göre sayıları az veya çok olsun zimmîlerin kadı tarafından ayrı bir mahallede ikamet ettirilmeleri gerektiğini söylemektedirler. (İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. IV, s. 211; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, 550; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 124) Yine bu hususta sayının az olması durumunda Müslümanlarla beraber kalabilmelerinin mümkün olduğu da ifade edilmiştir. (İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. V, s. 124).

⁶¹³ Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 314; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, IX, s. 296; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. VI, s. 78-79; Derdîr, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. III, s. 236; Sâvî, *Bulgatü's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik*, C. III, s. 486; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IX, s. 356; a. mlf., *el-Kâfî*, C. IV, s. 178.

kişilerin sahip olduğu inancı gösteren özelliklerinin de iyice ortadan kalkması hatta bir diğerinden ayırt edilemeyecek bir seviyeye gelmesi nedeniyle bu dönemde Hanefî ve Mâlikîlerin bir kısmı tarafından kabul edilen ve her türlü muamelede zimmîlerin de Müslümanlar gibi kabul edilmesini öngören görüşün esas alınması ve buna göre hareket edilmesi daha isabetli gözükmemektedir.

3.2.4. Bina Yapılacak Yerin Mülkiyeti, Can ve Mal Güvenliği Açısından Uygunluğu

Bina yapılırken dikkate alınması gereken hususlardan birisi de binanın yapıldığı yerin konumu ve buranın mülkiyetinin kime ait olduğudur. Buna göre söz konusu yerin mülkiyetinin kime ait olduğunun bilinmesi ayrıca can ve mal güvenliği açısından konumunun uygun olması hem hak ihlalinin yaşanmaması hem de can ve mal kaybının önüne geçilmesi açısından önemlidir. Bu sebeple burada öncelikle mülkiyet açısından yerin durumu ele alınacak daha sonra ise buranın güvenlik açısından ne gibi bir özelliğe sahip olması gerektiği ifade edilecektir.

3.2.4.1. Bina Yapılan Yerin Başkasına Ait Olmaması

Bina yapılacak yerin mülkiyetinin yapana ait olması ya da yer başkasına ait olmakla birlikte kişiye kiralama veyahut bedelsiz olarak burada bina yapmasına izin verilmiş olması esastır. Buna binaen söz konusu hususlar, arazilerin genel durum ve yapısı açısından ele alınarak açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.4.1.1. Mubah Arazi

Bir devletin sınırları içerisinde⁶¹⁴ bulunan arazilerin mubah ve mülk olarak iki kısma⁶¹⁵ ayrıldığını söylemek gerekir. Bunlardan mubah arazi, “Mülk edinilmeyen⁶¹⁶ ve genel olarak kamunun istifadesine bırakılan yerler” şeklinde tanımlanmıştır.⁶¹⁷

⁶¹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

⁶¹⁵ İbn Âbidîn, arazileri; Mubah, mülkiyeti Müslümanlara ait olan, mülkiyeti bilinen ve vakıf olmak üzere dört kısma ayırmıştır. (İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. II, s. 319).

⁶¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 192; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

⁶¹⁷ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 190; Halil Cin, “Arazi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C. III, s. 345; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 29.

Metruk arazi⁶¹⁸ olarak da ifade edilen bu tür araziler, kendi içerisinde iki kısma ayrılmıştır.⁶¹⁹ Bunlardan biri arazî-i müfreka olarak da isimlendirilen ve daha çok odun, otlak, ve benzeri ihtiyaçları karşılamak için belli bir yöredeki insanların istifadesine bırakılan yerlerdir.⁶²⁰ Mubah arazinin bu kısmı, genel olarak toplumun istifadesine bırakılan yerler olması bakımından rakabesi üzerinde hem devletin hem de bireylerin tasarrufta bulunması veya buralardan şahsi menfaat sağlaması mümkün görülmemiştir. Buna binaen mülkiyeti topluma ait kabul edilen ve kullanımı konusunda herkesin ortaklığı söz konusu olan bu tür yerler üzerinde satım, ikta⁶²¹ ya da hibe gibi yollarla tasarrufta bulunmak mümkün değildir.⁶²² Ayrıca bunların yerleşim yerinin içinde veya dışında olması arasında da hüküm bakımından bir fark bulunmamaktadır.⁶²³ Devletin buralardaki müdahale yetkisinin ise ihtiyaç duyulması halinde egemenlik hakkından kaynaklanan tanzim ve gözetimden ibaret olduğunu söylemek gerekir.⁶²⁴

Bu tür araziler, yapısı itibarıyla şahsi çıkar ve menfaat için kullanılamayacağından buralarda bina yapmak da mümkün değildir.⁶²⁵ Fakihler, bu tür yerlerde yapılan binaların yıkılmasını vacip kabul etmiştir. Öyle ki Süyûtî'ye sokaklara yapılan binaların yıkılmasının caiz olup olmadığıyla ilgili yöneltilen soruya; “Bunların yıkılması caiz hatta vaciptir.” karşılığını vermiştir.⁶²⁶ Başka bir yerde de fakihlerin bu tür yerlere bina yapılmasını uygun görmediklerini ve fetvalarını buna göre verdiklerini ifade etmiştir.⁶²⁷

Mubah arazinin ikinci kısmını mevât arazi oluşturmaktadır.⁶²⁸ Fakihler tarafından farklı ancak birbirine yakın sayılabilecek tarzda tanımlanan bu tür arazilerin genel olarak “İslam yurdunda kimsenin tasarrufunda bulunmayan, belli bir

⁶¹⁸ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 190; Cin, “Arazi”, C. III, s. 345; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 29.

⁶¹⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 192; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

⁶²⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 193; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4608.

⁶²¹ İktâ; Sultanın devlete ait bir araziye bir şahsa daha sonra da onun çocuklarına vermesidir. (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 211).

⁶²² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 194; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4608.

⁶²³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4608.

⁶²⁴ Cin, “Arazi”, C. III, s. 345.

⁶²⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 102-103.

⁶²⁶ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, C. I, s. 151.

⁶²⁷ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvî*, C. I, s. 158-159.

⁶²⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 193; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

köy ya da kasabaya tahsis edilmeyen ve yerleşim yerinin son noktasından yaklaşık olarak 1.5 mil uzaklıkta bulunan ziraata açılmamış boş arazi”⁶²⁹ şeklinde tarif edilmesi mümkündür. İslâm, mevât durumunda olan arazilerin ihya edilmesini meşru kılmıştır.⁶³⁰ Hadislerde de sahipsiz ve metruk durumda bulunan arazilerin ıslah ve ihya edilmesi teşvik edilmiştir.⁶³¹ Bu tür arazilerin bina yapılarak, fidan dikilerek, tohum ekilerek ya da sulanarak kullanılır hale getirilmesiyle ihyası mümkün görülmüştür.⁶³² Ancak yöneticinin izninin şart olup olmadığı konusunda fakihler ihtilafa düşmüşlerdir.⁶³³ Bu husustaki ihtilafın temelinde “*Kim ölü bir araziye ihya ederse o arazi onundur.*”⁶³⁴ şeklindeki hadisi Hz. Peygamber’in hangi sıfatla söylediğiyle ilgili yaklaşımlar yer almaktadır. Hz. Peygamber’in bunu, devlet başkanı sıfatıyla söylediğini ve bu yönüyle de izin verme anlamı taşıdığını belirtenler, burada yöneticinin iznini şart koşarken, bunu peygamberlik vasfı gereği verilmiş bir fetva olarak değerlendirenler ise ilgili hususta izni gerekli görmemiştir.⁶³⁵

Mevât arazinin ihyası konusunda iznin gerekli olup olmadığıyla ilgili görüşleri üç grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi bu tür yerlerde yöneticinin izninin şart olduğudur. İmam Ebû Hanîfe tarafından benimsenen bu

⁶²⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 277; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 57-58; Cin, “Arazi”, C. III, s. 345; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 29-30.

⁶³⁰ Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillâh et-Tüveycirî, “İhyâu’l-Mevât”, *Mevsûatü’l-Fıkhi’l-İslâmî*, Beytü’l-Efkârî’d-Devlî, b.y., 2009, C. III, s. 598.

⁶³¹ Mehmet Dilek, “Hadislerde ‘Arazi ve Mera Islahına’ Yönelik Teşvikler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. IX, S. 2, 2009, s. 211. Bu konuda varid olan hadislerden bir kaç şöyledir: “*Kim ölü bir araziye ihya ederse o arazi onundur.*” (İmam Mâlik, “Akdiye”, 26; Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l-İmâre”, 19; Tirmizî, “Ahkâm”, 13; Nesâî, “İhyâu’l-Mevât”, 23) “*Kim ölü bir araziye diriltirse ona sevap vardır. Şayet ondan insanlar veya hayvanlar istifade ederse bu bir sadakadır.*” (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/382 (no. 14500); İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 11/613 (no. 5202); Nesâî, “İhyâu’l-Mevât”, 23; Dârimî, “Büyû”, 18) “*Sahibi olmayan bir araziye kim imar ederse, herkesten ziyade o hak kazanır.*” (Buhârî, “Müzâra’a”, 41; Nesâî, “İhyâu’l-Mevât”, 23).

⁶³² Mâverîdî, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, 264-265; Karâfî, *ez-Zehîre*, C. VI, s. 147; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 191; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4609.

⁶³³ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4610.

⁶³⁴ İmam Mâlik, “Akdiye”, 26; Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l-İmâre”, 19; Tirmizî, “Ahkâm”, 13; Nesâî, “İhyâu’l-Mevât”, 23.

⁶³⁵ Karâfî, *ez-Zehîre*, C. VI, s. 157; Hamza Aktan, “İhyâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 9.

görüŖe göre bu tür yerlerin ihyasında mutlak olarak yöneticinin izni gereklidir.⁶³⁶ O, izin konusunda buraların yerleşime yakın veya uzak olması arasında bir ayırım yapmamıştır.⁶³⁷ Bunlardan ikincisine göre ise ilgili hususta yöneticinin izninin aranmasına gerek yoktur. Şâfiîler, Hanbelîler ve Hanefîlerden Ebû Yûsuf ve Muhammed'in benimsediğı bu görüşe göre⁶³⁸ yöneticinin izni olmadan da mevat arazinin ihyası mümkündür. Bu husustaki son görüş ise Mâlikîlere aittir. Onların bu konudaki yaklaşımının insanların ihtiyacına göre şekillendiğini söylemek gerekir.⁶³⁹ Mâlikîler, bu hususta arazinin yerleşim yerine yakınlık ve uzaklığını göz önünde bulundurmuş ve yakın olanlar konusunda insanların ihtiyaç ve taleplerinin fazla olacağı düşünülerek bunlarda yöneticinin izni şart koşulmuş ancak uzakta kalanlarla ilgili böyle bir durum olmayacağı için buralar konusunda izne gerek görülmemiştir.

640

Mubah arazi ve kısımlarıyla ilgili fakihler tarafından ortaya koyulan hususlara bakıldığında özellikle mefruke olarak isimlendirilen ve bulunduğu bölgedeki insanlar tarafından odun, otlak gibi genel ihtiyaçlar için kullanılan arazilerde gerek şahısların gerekse devletin kendi çıkarına bir eylemde bulunması mümkün değildir. Bu sebeple söz konusu yerlerde bina ve benzeri şeylerin yapılması da söz konusu değildir. Mubah arazi kapsamında değerlendirilen ve mevat olarak isimlendirilen arazilerin kullanımı konusunda ise özellikle yöneticinin izninin şart olup olmadığı meselesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Buna göre günümüzde hazine arazisi kabul edilen bu tür yerlerde bina yapma ve ağaç dikme gibi iş ve eylemleri gerçekleştirmek için devletin izninin şart olduğunu ve gerekli izinler alınarak buraların kullanılabilceğini

⁶³⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 194; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 280; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 190; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, C. VI, s. 4610.

⁶³⁷ Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, "İhyâu'l-Mevât", Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmî, Dârü's-Selâsil, Kuveyt, 1404-1427, C. II, s. 242.

⁶³⁸ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, 264; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 194; Ebû'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Hırakî, *el-Muhtasar*, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, b.y., 1413/1993, s. 80; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, C. II, s. 243; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 281; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 190-196; Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, "İhyâu'l-Mevât", C. II, s. 241; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, C. VI, s. 4610.

⁶³⁹ Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, "İhyâu'l-Mevât", C. II, s. 242.

⁶⁴⁰ Karâfî, *ez-Zehîre*, C. VI, s. 156; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 194; Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye, "İhyâu'l-Mevât", C. II, s. 241.

söylemek gerekir.⁶⁴¹ Mecelle’de de bu konuda İmam-ı Azam’ın görüşü esas alınmıştır.⁶⁴²

3.2.4.1.2. Mülk Arazi

Devlet sınırları içerisindeki arazilerin diğer kısmını da mülk araziler oluşturmaktadır. Bu tür araziler, genel olarak “Hem zatı hem de kullanım hakkı itibarıyla şahıslara ait yerler”⁶⁴³ olup kendi içerisinde iki kısma ayrılmıştır.⁶⁴⁴ Bunlar “Sahipleri tarafından kullanılmaya devam eden âmire”⁶⁴⁵ ve “Herhangi bir sebebe binaen kullanılmayan harap” arazilerdir.⁶⁴⁶ Bunlar üzerindeki her türlü tasarruf sahibine ait olup⁶⁴⁷ izni ve müsaadesi olmadan bir başkasının buralarda bir iş ve eylemde bulunması mümkün değildir.⁶⁴⁸ Buna binaen fakihler, başkasına ait bir yerde bina ve benzeri şeylerin yapılmasını uygun görmemiş ve bunu izinsiz bir şekilde yapanın söz konusu binayı kaldırarak burayı sahibine iade etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁴⁹

Mezheplerin ilgili husustaki görüşlerine bakıldığında meselenin özellikle Hanefîler tarafından kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmüştür. Onlar, bu konuda arsadan kaldırılacak olan bina ya da ağaçların buraya bir zararının olup olmadığını göz önünde bulundurmuş ve bir zarar söz konusu olmadığında gaspçının yaptığı yeri yıkarak arsayı ilk haliyle sahibine vermesinin zorunlu olduğunu söylemişlerdir.⁶⁵⁰ Ayrıca söz konusu yapının değerinin arsadan daha yüksek olmasına da itibar

⁶⁴¹ Cin, “Arazi”, C. III, s. 345.

⁶⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 281.

⁶⁴³ M. Macit Kenanoğlu, “Mülk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, C. XXXI, s. 540.

⁶⁴⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, C. VI, s. 192; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

⁶⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, C. VI, s. 192; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 29.

⁶⁴⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, C. VI, s. 192; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607.

⁶⁴⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 210; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607; Kenanoğlu, “Mülk”, C. XXXI, s. 540.

⁶⁴⁸ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, C. VI, s. 193; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4607; Kenanoğlu, “Mülk”, C. XXXI, s. 540.

⁶⁴⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4813; Fâyiz, *el-Binâ*, C. I, s. 236.

⁶⁵⁰ Zeylaî, *Tebyînu’l-Hakâ’ik*, C. V, s. 229; Molla Hürev, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. II, s. 266; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VII, s. 133; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1993, C. II, s. 192; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 344; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 338; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4814.

edilmeyeceğini belirtmişlerdir.⁶⁵¹ Diğer taraftan yapılan yer, gaspçı tarafından kaldırılmadığı takdirde bunun hâkim kararıyla yıktırılacağı ve her türlü masrafının da söz konusu kişiden karşılanacağı ifade edilmiştir.⁶⁵² Ancak bina ya da ağaçların kaldırılması, arsada büyük bir zarara yol açması durumunda bunların sökülmiş vaziyetteki enkaz bedellerinin⁶⁵³ arsa sahibi tarafından ödenerek alınabileceği ve bu hususta gaspçının rızasının aranmayacağı da belirtilmiştir.⁶⁵⁴

Hanefîlerden bazı fakihlerin bu konuda farklı bir görüş ortaya koyduklarını da söylemek gerekir. Bu görüş sahipleri, “Değeri az olan çok olana tabi olur.” ilkesi gereği arsa üzerine yapılan bina veya dikilen ağaçların değerlerinin arsa bedelinden yüksek olması durumunda gaspçının arsa bedelini ödeyerek buraya sahip olabileceğini söylemişlerdir.⁶⁵⁵ Bu, Kerhî (ö. 340/952) ve müteahhirûndan bir kısım fakihin tercih ettiği bir görüştür.⁶⁵⁶ Ancak Meydânî (ö. 1298/1881) “el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb”ında bu hususla ilgili olarak Kerhî ve diğer bazı fakihlerin görüşlerine yer verdikten sonra “Biz, bu hususta şeyhimizin el-Kitâb’ına göre fetva veriyoruz.” demiştir.⁶⁵⁷ Ayrıca Ebüssuûd Efendi de (ö. 982/1574) hem adalete aykırı olması sebebiyle hem de gasb olaylarının artmasına neden olacağı endişesiyle bununla fetva verilmesini caiz görmemiştir.⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Meydânî, *el-Lübâb*, C. II, s. 192; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 338.

⁶⁵² Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 338.

⁶⁵³ Enkaz bedelinin belirlenmesinde takip edilecek yol şu şekilde tarif edilmiştir. İlk olarak üzerinde bina ya da ağaçlar olmadan arsanın bedelinin belirlenmesi gerekir. İkinci aşamada ise arsanın bina ya da ağaçlardan birinin sökülmesi yani enkaz haldeki değerleriyle beraber fiyatının ne olduğu ortaya çıkartılır. Ve arsanın ikinci değerinden birincisi çıkarılır ve böylece enkaz bedeli bulunmuş olur. Ayrıca söküm için belirlenen ücretin de bundan düşülmesi gerekir. (Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâ’ik*, C. V, s. 229; Molla Hürev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. II, s. 266; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VII, s. 133; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 344; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4815).

⁶⁵⁴ Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâ’ik*, C. V, s. 229; Molla Hürev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. II, s. 266; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VII, s. 133; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 344; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 338; Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4815.

⁶⁵⁵ Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâ’ik*, C. V, s. 229; Molla Hürev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. II, s. 266; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VII, s. 133; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 338; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 338.

⁶⁵⁶ Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâ’ik*, C. V, s. 229; Molla Hürev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. II, s. 266; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VII, s. 133; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 338.

⁶⁵⁷ Meydânî, *el-Lübâb*, C. II, s. 193; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 338.

⁶⁵⁸ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 338-339.

Başkasına ait arsaya bina yapılmasıyla ilgili diğer mezheplerin yaklaşımlarına bakıldığında onların bu konudaki görüşlerinin ortak bir nitelik taşıdığını söylemek gerekir. Bu anlamda Şâfiîler, Mâlikîler ve Hanbelîler, başkasının arsasına yapılan binanın, dikilen ağacın kaldırılmasını ittifakla kabul etmişlerdir. Ayrıca gaspçının söz konusu şeyleri kaldırdıktan sonra arsayı düzlemesi, bir noksanlık meydana geldiyse de bunun değerini tazmin etmesini gerekli görmüşlerdir.⁶⁵⁹ Hanbelîler, arsa sahibinin yapılan bina ya da ağaçları, bedelini ödemek kaydıyla almak veya gaspçının bunları arsa sahibine hibe yoluyla bağışlamak istemesi durumunda tarafların amaçları dikkate alınarak bunu kabule mecbur edilebileceklerini söylemişlerdir. Bunun sebebini de böyle bir durumda hem bina hem da ağaçların, bir zarara meydan vermeden sahibinden alınmasıyla açıklamışlardır.⁶⁶⁰ Ayrıca bina ya da ağaçların herhangi bir sebeple kaldırılmaması durumunda da bunlar için ödenecek bedelin Hanefîlerde olduğu üzere bunların enkazları üzerinden belirleneceği ifade edilmiştir.⁶⁶¹

Hanefîlerden bazı fakihlerce kabul edilen bir yaklaşım dışında ilgili konuda mezheplerin ortaya koydukları görüşlerin; kişilerin mülkiyet hakkını koruma, adaleti temin etme, gasb gibi meşru olmayan yolların önünü tıkama özellikle günümüz açısından fırsatçılığın önüne geçme hususunda büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

Burada mülk edinme yollarından birisi vasıtasıyla elde edilen ve üzerine bina yapılan veya ağaç dikilen ancak daha sonra bir başkasına ait olduğu anlaşılan araziyle ilgili hususlara da değinilmesinin konu bütünlüğü açısından gerekli olduğu düşünülmüştür. Esasen hem satım ve miras gibi meşru bir yolla mülkiyete geçmesine hem de sahip olan kişinin niyet ve kastının iyi olmasına binaen böyle bir yerin gasb gibi değerlendirilemeyeceği düşünülmektedir. Mezheplerin bu konudaki

⁶⁵⁹ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, b.y., ts., C. II, s. 203; Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XIV, s. 256; İmrânî, *el-Beyân*, C. VII, s. 50; Karâfî, *ez-Zehîre*, C. IX, s. 14; Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. VI, s. 136; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 329; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, C. II, s. 222; a. mlf., *el-Muğnî*, C. V, s. 181; İbn Müflih, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muknî*, C. V, s. 21; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4815-4816.

⁶⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Kâfî*, C. II, s. 222; a. mlf., *el-Muğnî*, C. V, s. 181; İbn Müflih, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muknî*, C. V, s. 21.

⁶⁶¹ Karâfî, *ez-Zehîre*, C. IX, s. 14; Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. VI, s. 136; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 329.

yaklaşımlarına bakıldığında özellikle Mâlikî ve Hanefiler tarafından belirtilen görüşlerin bir kısmında meselenin bu çerçeveden ele alındığı da görülmüştür.

Hanefiler, bu konudaki görüşlerini ya söz konusu arazinin sahip olunma şekline ya da bunun üzerinde yapılan bina ve benzeri şeylerin değerine göre şekillendirmiştir. Onlar, böyle bir yer bedel karşılığında alınıp üzerine bina ve benzeri bir şey yapıldıktan sonra başkasına ait olduğu anlaşılırsa söz konusu arazinin asıl sahibine üzerinde bir şey olmadan iade edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Kişinin yapıp daha sonra kaldırmak zorunda kaldığı şeylerin bedelini ise burayı satın aldığı kişiden tazmin etmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁶⁶² Bu bedelin nasıl tespit edilmesi gerektiği konusunda da gerekli izahatı yapmışlar ve binanın değerinin yapım bedeli üzerinden değil teslim günündeki piyasasına göre belirleneceğini ayrıca yıkılmamış halinin göz önünde bulundurulacağını belirtmişlerdir.⁶⁶³

Hanefilerin arsa üzerinde bulunan şeylerin değerini esas alarak şekillendirdikleri diğer görüşlerine bakıldığında onların bu yerin miras gibi şer'î bir yolla kişinin eline geçtiğini varsayarak üzerine bina yapıldıktan ya da ağaç dikildikten sonra yeni bir hak sahibinin ortaya çıkması durumunda buranın kime ait olacağının belirlenmesinde üzerinde bulunan şeylerin kıymetinin esas olduğunu söylemişler ve bunların değerinin arsadan daha yüksek olması durumunda da bina veya ağaç sahibinin arsanın kıymetini diğer kişiye ödeyerek buraya sahip olabileceğini belirtmişlerdir.⁶⁶⁴ Ayrıca bu hususta arsa sahibinin rızasının da aranmayacağını ifade etmişlerdir.⁶⁶⁵ Hanefiler, bina ile arsanın değerlerinin eşit olması durumunda ise her iki tarafın ilk olarak anlaşma yoluna gitmelerini, bunda başarılı olamadıkları takdirde buranın satılarak elde edilen paranın aralarında taksim edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁶⁶⁶

Mâlikîler, böyle bir durum söz konusu olduğunda şu iki şeyden birinin yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Onlar, böyle bir durumda ya arsa üzerinde

⁶⁶² İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VI, s. 159; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 341.

⁶⁶³ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VI, s. 159; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. V, s. 206; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 341.

⁶⁶⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. II, s. 573-574; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 339.

⁶⁶⁵ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 339.

⁶⁶⁶ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. VII, s. 339.

gerçek hak sahibi olan kişinin bina ve benzeri şeylerin bedellerini karşı tarafa vererek burayı teslim alması veya da kendisine arsa bedeli ödenerek buranın diğer kişinin mülkiyenine geçmesinin sağlanmasını gerekli görmüşlerdir.⁶⁶⁷ Onların bu konudaki dayanağı ise Hz. Ömer'in şu hükmü olmuştur. Birisi, mevat zannettiği bir araziye ihya ederek imarlı hale getirmiştir. Daha sonra bir başkası gelerek buranın kendisinin olduğunu söylemiş ve bu hususta bir de delil ortaya koymuştur. Neticede her ikisi de Hz. Ömer'e başvurmuş o, da arsa üzerinde hak iddia edene ya arsa üzerinde yapılan şeylerin değerini vererek bunlara sahip ol ya da o, arsa bedelini sana versin diyerek onu bu hususta muhayyer bırakmıştır.⁶⁶⁸ Onlar, mülk şüphesi ile yapılan her binanın, dikilen her ağacın hükmünün bu çerçevede ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁶⁹ Ancak bu hususta aralarında bir anlaşma olmadığında her birinin sahip olduğu şeyin kıymeti nisbetinde diğerinin ortağı olacağını söylemişlerdir. Ayrıca bina sahibi tarafından arsanın ilk satıcısına ödenen paranın da bu kişiden tahsil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁷⁰

Söz konusu meseleyi, Şâfiî ve Hanbelîlerin ise gasb gibi ele alıp değerlendirdiklerini söylemek gerekir. Onlar, birinin, gaspçı olduğunu bilmediği bir kişiden aldığı yer üzerine bina yaptığında ve daha sonra da buranın bir başkasına ait olduğu ortaya çıktığında kişi tarafından yapılan yerin yıkılmasının gerekli olduğunu söylemişlerdir.⁶⁷¹ Bunun nedenini de kişinin izinsiz bir şekilde başkasına ait bir mülk üzerinde gasba benzer bir eylemde bulunmasıyla açıklamışlardır. Onlar, bina sahibinin bu konudaki tüm masraflarının kendisini aldatan gaspçıya ait olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁷²

Bu konuda yapılan değerlendirmeler çerçevesinde ilgili hususta mülk şüphesinin bulunması, bina sahibinin arsanın gerçek durumundan haberdar olmaması ayrıca ilgili konuda bir gasb ya da tecavüz niyet ve kastının da bulunmaması

⁶⁶⁷ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. IV, s. 190; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 269; Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. VI, s. 155; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 345.

⁶⁶⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. IV, s. 190; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 267.

⁶⁶⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 267.

⁶⁷⁰ Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, c. VI, s. 155; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 345.

⁶⁷¹ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. II, s. 361; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*, Dâru İhyâi't-Türâs, b.y., ts., C. VI, s. 184; Buhûtî, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, C. II, s. 316.

⁶⁷² Merdâvî, *el-İnsâf*, C. VI, s. 184; Buhûtî, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, C. II, s. 316.

sebebiyle hem gerçek mülk sahibinin hem de bina sahibinin hakkını koruma bağlamında Mâlikîler tarafından ortaya koyulan yaklaşıma göre hareket edilmesinin daha isabetli olduğu düşünülmektedir.

3.2.4.1.3. Vakıf Arazi

Mülkiyetinin kaynağı itibarıyla yukarıda zikri geçen her iki kısım ile da irtibatı bulunan bu tür arazilerin ayrı bir başlık altında ele alınıp değerlendirilmesinin konu bütünlüğü açısından daha isabetli olacağı düşünülmüş ve bu sebeple de ilgili konuda yeni bir başlık açılmıştır. “Bir yöne vakfedilmiş arazi”⁶⁷³ şeklinde tanımlanan vakıf arazi, kendi içerisinde iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi esasen mülk olup sahipleri tarafından şer’î esaslara uygun bir şekilde vakfedilmiş ve arâzî-i mevkûfe-i sahîha adıyla anılan arazilerdir.⁶⁷⁴ Diğer ise devlet başkanı veya yetki verdiği bir makam tarafından devlete ait bir arazinin, mülkiyeti devlette kalmak kaydıyla gelirlerinin beytûlmâlde hakkı olan bir yöne tahsis edilmesinden ibarettir. Bu tür arazilere de mevkûfe-i gayri sahîha ya da tahsisat veya irsadat adı verilmektedir.⁶⁷⁵

Vakıf arazi denildiğinde ilk akla gelenin⁶⁷⁶ birinci kısımdakiler olduğunu ve bunların hem rakabesinin hem de üzerindeki tüm hukuki tasarrufların vakfedildikleri tarafa ait olduğunu belirtmek gerekir. “Vâkıfın şartı Şârî’nin nassı gibidir.”⁶⁷⁷ kaidesi gereği bunların vakfedenin belirttiği esaslar çerçevesinde kullanılması gerekli görülmüştür.⁶⁷⁸ Bu sebeple arazilerin genel olarak tarım için vakfedildiği düşünülerek buraların tarla dışı bir amaçla kullanılması uygun görülmemiştir. Buna binaen söz konusu vafı ortadan kaldırması sebebiyle kiralama maksadıyla dahi olsa bu tür yerlere bina, dükkân ve sair şeylerin yapılamayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte ilgili konuda birtakım şartların göz önünde bulundurulması ile buralarda bina ve benzeri şeylerin yapılmasının mümkün olabileceği de belirtmiştir. Buna göre bu

⁶⁷³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 30.

⁶⁷⁴ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 5; Cin, “Arazi”, C. III, s. 345; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, C. XXXXII, s. 477-478.

⁶⁷⁵ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 5; Cin, “Arazi”, C. III, s. 345; Günay, “Vakıf”, C. XXXXII, s. 478.

⁶⁷⁶ Günay, “Vakıf”, C. XXXXII, s. 478.

⁶⁷⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 92.

⁶⁷⁸ Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 5.

tür bir arazinin, yerleşim yerleriyle birleşik ya da buralara yakın olması dolayısıyla üzerine yapılacak binaların kira bedellerinin ekim alanı olarak kullanılmasına göre daha karlı olması durumunda mütevellinin vakıf gelirleriyle buralarda bina inşa ettirebileceği ifade edilmiştir.⁶⁷⁹

Vakıf arazi üzerine belirli şartlarda yapılabileceği öngörülen binaların kime ait olduğunun belirlenmesinde buraların nasıl ve kimler tarafından yapıldığının önemli bir rol oynadığını söylemek gerekir. Bu hususta Hanefiler, vakıf arazi üzerinde bina yapanları, mütevelliden olan ve olmayan şeklinde ikiye ayırmıştır. Buna göre bina, mütevelliden biri tarafından vakfa ait bir malla yapıldığı takdirde buranın vakfa ait olacağı belirtilmiş ve hiçbir durumda bunun değişmeyeceği ifade edilmiştir. Ancak buranın, kişiye ait bir malla ve de kendisi için yapılması söz konusu olduğunda ilgili yerin kime ait olduğunun belirlenmesinde şahit ya da belgenin önemli bir etken olduğu görülmüştür. Buna göre kişi, burayı kendi adına yaptığını şahıtlendirmesi ya da belgelendirmesi durumunda buranın kendisine ait olacağı aksi durumda ise vakfın kabul edileceği ifade edilmiştir.⁶⁸⁰

Vakıf arazisi üzerine bina yapanın yabancı olması durumunda ise kişinin burada gaspçı konumda olması sebebiyle mütevellinin bunun kaldırılmasını talep etmesi gerektiği belirtilmiştir. Kişinin binayı kaldırması, araziye zarar verecek nitelikte olması durumunda ise mütevellinin burayı enkaz bedeli diğer bir görüşe göre de yıkılmadan önce ya da sonra hangisinin bedeli daha düşük ise onun üzerinden vakıf gelirleriyle satın alacağı ifade edilmiştir.⁶⁸¹ Bunun için yeterli miktar olmadığında söz konusu yerin kiralanarak elde edilecek gelirlerden bunun karşılanacağı⁶⁸² ayrıca bu hususta bina sahibinin rızasının da aranmayacağı söylenmiştir. Mecelle’de de hüküm buna göre verilmiştir.⁶⁸³ İlgili konuda Hanefilerin

⁶⁷⁹ Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî, *el-İs’âf fi Ahkâmi’l-Evkâf*, thk. Salâh Muhammed Ebû’l-Hâc, Dârü’l-Fârûk, Amman, 2015, 141; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 314-315; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 5, Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 708.

⁶⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 162; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, C. IV, s. 455; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 320; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 54.

⁶⁸¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 162; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, C. IV, s. 455; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 320; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 54.

⁶⁸² Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 328; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 45.

⁶⁸³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. II, s. 576.

şöyle bir görüş naklettiklerini de belirtmek gerekir. Böyle bir durumda kişinin binayı satmak istememesi halinde mütevellice zorlanamayacağı ve söz konusu yerin yıkılmasını beklemelerinin gerekli olduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁴

Vakıf arazi üzerine yapılan bina konusunda Mâlikîlerin de ikili bir ayrıma gittiği görülmektedir. Onlar, binanın ya araziyi vakıf yoluyla sahip olan kişi ya da yabancı birisi tarafından yapılabileceğini belirtmişlerdir. Buranın kime ait olduğunun tespitinde ise yapan kişinin beyanın esas olduğunu söylemişlerdir. Buna göre vefatlarından önce kişilerce buranın kimin adına yapıldığı yönünde yapılan açıklamalar buranın mülke ya da vakfa ait olması konusunda belirleyici kabul edilmiştir. Ancak kişilerin bununla ilgili bir açıklama yapmadan vefat etmeleri durumunda burası vakfedilen kişi bakımından vakıf diğer kişi açısından ise mülk olarak kabul edilir denilmiştir. Vakıf arazi üzerine yabancı kişi tarafından yapılan ve vakıf olmadığı kişinin beyanıyla ortaya çıkan binanın durumuyla ilgili olarak ise buranın kişi tarafından yıkılması ve enkaz bedelinin de kendisine ödenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bunun vakfın, binaya ihtiyaç duymadığı durumlarda geçerli olduğu aksi durumda ise mütevellinin söz konusu binanın yapım maliyetini vakıf gelirlerinden karşılayarak buna sahip olabileceği belirtilmiştir.⁶⁸⁵

Vakıf arazisi üzerine bina yapımı konusunda Şâfiîlerin yaklaşımının zikri geçen diğer iki mezhebe göre farklılık arz ettiğini belirtmek gerekir. Onlar, bu konuda binayı yapanı değil araziyi vakfedeni esas almış ve burada vakfeden tarafından araziyle ilgili belirtilmiş olan şartların belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Buna binaen vakfeden kişinin, araziden her yönden faydalanılması ya da üzerine bina yapılabilmesi ilgili genel bir izni bulunmadığı takdirde buranın olduğu hal üzere kalması esas kabul edilmiştir. Bu sebeple bu tür bir vakıf arazisi üzerine bina yapımı da caiz görülmemiştir.⁶⁸⁶ Bu konuda onların temel kuralının vakfedilen şeyin vasfının tamamen değişmesine sebebiyet verecek her türlü işlemde kaçınmak olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ilgili hususta arazi üzerinde tasarrufta

⁶⁸⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 162; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. IV, s. 455; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtü Fıkhiyye Kâmusu*, C. V, s. 45.

⁶⁸⁵ Derdîr, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. IV, s. 96; Desûkî, *Hâşiye ale's-Şerhi'l-Kebîr*, C. IV, s. 96.

⁶⁸⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XV, s. 344-345; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, C. VI, s. 274; Ebû Abdillâh Şemsüddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Dârü'l-Fıkr, Beyrut, 1404/1984, C. V, s. 389.

bulunan kişiler arasında da bir ayrım yapmadıkları ve mutlak anlamda herkesi kapsayacak şekilde bir yaklaşım ortaya koyduklarını da belirtmek gerekir.⁶⁸⁷

Hanbelîlerin de ilgili husustaki görüşlerini yaptıkları ikili bir ayrım çerçevesinde ortaya koydukları görülmektedir. Onlar, bunların birinde binanın, kişi tarafından hangi vasıf ya da kimlikle yapıldığını göz önünde bulundurmuşlardır. Buna göre söz konusu yer, burayı vakıf yoluyla elde eden kişi tarafından yapılması durumunda burasının kişinin mülkü sayılacağı dolayısıyla kaldırılmasını istemenin de mümkün olmayacağını belirtmişlerdir. Ancak bina, bir gruba ait olan vakıf arazisinin ortaklarından ya da burada hakkı bulunmayan mütevelliden biri tarafından yapılması durumunda bunun kişiye ait bir mülk kabul edilmesinin mümkün olmayacağı ifade edilmiştir.⁶⁸⁸ Hanbelîlerin bu konudaki diğer ayrımı ise binanın hangi maksatla yapıldığına dair olmuştur. Bu durumda bina, vakıf yoluyla araziye sahip olan ya da mütevelliden biri tarafından kendi adlarına yapılsa ve bu, şahit veya belge ile ispatlansa bu durumda binanın yapanlara ait olacağı aksi durumda ise “Vakfın eli, kendisine bitişik olanın üzerindedir.” ilkesi gereğince bunun vakfın kabul edileceği ifade edilmiştir. Ayrıca kişilerin, bunu vakıf malıyla ya da vakıf için yaptıklarını beyan etmeleri durumunda da buranın yine vakfa ait olacağı belirtilmiştir. Burada belirtilen hususun, söz konusu yeri, vakıf yoluyla sahip olan ve mütevellide bulunan kişiler için geçerli olduğunu, bunun yabancı birisi tarafından yapılması durumunda ise kişinin niyetinin esas alınacağını ayrıca belirtmek gerekir.⁶⁸⁹

Hanbelîler, vakıf arazi üzerine yapılan binayla ilgili hususları bu konuda esas aldıkları “Vakfın eli, kendisine bitişik olanın üzerindedir.” ilkesi çerçevesinde ele almış ve sadece kendisine arazi vakfedilen kişi tarafından yapılan binanın mülk bakımından muteber kabul edileceğini diğerlerinin ise bu hususta cari olan kural

⁶⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XV, s. 345; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-Muhtâc*, C. VI, s. 274; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, C. V, s. 390.

⁶⁸⁸ Buhûtî, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, C. II, 416; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. IV, s. 340-341.

⁶⁸⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih, *el-Fürû' ve Tashîhu'l-Fürû'*, thk Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, b.y., 1424/2003, C. VII, s. 397; Buhûtî, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, C. II, 416; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. IV, s. 341.

çerçevesinde mülk olarak görülmesinin mümkün olmadığını söylemişler ve bunların söz konusu araziden kaldırılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁹⁰

Vakıf arazisi üzerine hangi şartlarda ve kimler tarafından bina yapılabileceği ve hukuksuz bir yolla yapılanların durumunun ne olacağıyla ilgili konularda mezhepler tarafından ortaya koyulan genel görüş ve yaklaşımlara bakıldığında buraların Allah'a yakınlık amacıyla toplum hizmetine sunulan yerler olması, gerek rakabesinin gerekse gelirlerinin kullanımının belirlenen yerler ve yönlerde kullanımının esas olması ayrıca kuruluş amacına hizmet etmesi için her türlü işgal ve gasptan uzak kalmasının sağlanmasının şart olması sebebiyle buralarda hak sahibi kişilerin dışında kalanların bina ve benzeri şeyler yaparak tasarruflarda bulunmaları mümkün gözükmemektedir. Ayrıca böyle bir durum meydana geldiğinde Hanefiler tarafından belirtilen esaslar çerçevesinde bunların kaldırılmasının gerekli olacağı düşünülmektedir.

3.2.4.2. Binanın Dış Etkenlere Karşı Güvenli Olması

Binaların dış etkenlere karşı güçlü ve dayanıklı olmasını sağlamak ve bu konuda herhangi bir can ve mal kaybı yaşamamak için birçok hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Bunların başında ise binanın yapılacağı zemin gelmektedir. Bu anlamda üzerine bina yapılacak zeminin sağlam ve her yönden güvenilir olması burada ikâmet edecek insanların can ve mal güvenliği açısından büyük önem arz etmektedir.⁶⁹¹

Bu minvalde binanın yapılacağı yer planlanırken öncelikle zemin etütlerinin yapılması, deprem riskinin olup olmadığının belirlenmesi, yer altı su seviyeleri, daha önce deprem ve benzeri doğal bir afete maruz kalıp kalmadığının araştırılması ayrıca buranın sel ve taşkın riski bulunduran dere yatağı gibi bir yer olmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir.⁶⁹² Ayrıca bu hususta yetki mercilerce hazırlanmış kanun ve

⁶⁹⁰ İbn Müflih, *el-Fürû'*, C. VII, s. 397; Buhûtî, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, C. II, 416; Süyûtî, *Metâlibü Üli'n-Nühâ*, C. IV, s. 341.

⁶⁹¹ Hasan, *el-Ümrân ve't-Ta'mîr fî Davi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, s. 17; Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, s. 58.

⁶⁹² Şehrî, *el-Mesken Âdâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, s. 58; Sâlih-Alevî, "Davâbitü'l-Binâ fi'l-Fikhi'l-İslâmî", s. 216.

yönetmeliklere gerek binayı yapan gerekse yaptıranlar tarafından uyulması⁶⁹³ ve söz konusu durumla ilgili gerekli denetimlerin tavizsiz bir şekilde yapılması, insanların can ve mal güvenliği açısından önemlidir. Diğer taraftan bu konuda belirtilen esaslara uyulması, yaşanacak doğal afetler sebebiyle oluşacak zararın da en aşağı seviyede tutulmasında önemli bir etmen olacaktır.

4. DEĞERLENDİRME

Mimarinin en önemli unsuru olan bina, ilgili bölümde birçok farklı açıdan ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu kapsamda binaların birçok farklı husustan etkilendiği görülmüştür. Yapısal anlamda meydana gelen bu etkilerin binaların yapılacağı yeri, plan ve projesini, mimari tarz ve yapısını şekillendirdiği tespit edilmiştir. Bu hususta özellikle fıkıhın önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. Diğer taraftan genel anlamda fikhî hükümler çerçevesinde şekillendiği görülen binaların aynı zamanda iklim, örf ve kültür gibi diğer çevresel faktörlerle de yoğun bir etkileşim içerisinde olduğu da anlaşılmıştır.

Gelişen bilim ve teknoloji ile birlikte bina mimarisinde büyük bir değişim ve dönüşüm meydana gelmiş ve bununla birlikte başta fikhî hükümler olmak üzere örf, iklim, kültür gibi yapısal unsurların binalar üzerindeki etkisi yok denecek kadar azalmıştır. Bunun sonucunda da her açıdan çevreyle uyumsuz binalar, İslâm şehirlerini doldurmuştur. Bunda Müslümanların Batı'yı her yönden ileri ve gelişmiş kabul etmelerinin büyük etkisi olmuştur. Öyleki bu konuda kendilerini geri ve yetersiz gören Müslümanlar, Batı menşeli her türlü şeyi değerlerine uyup uynadığına bakmaksızın ve herhangi bir süzgeçten de geçirmeksizin kabul etmiş ve netice itibarıyla de batıya teslim olmuştur.

İslâm mimarisinde binaların plansız ve rastgele yapılmadığı, bu konuda fıkıh veya hisbe kitaplarında belirtilen genel ilke ve esasların belirleyici bir rol oynadığı görülmüştür. Bu konuda ortaya koyulan ilke ve esaslara bakıldığında bunların günümüzde binaların yapımında esas alınan birçok şartla da örtüştüğü tespit edilmiştir. Hatta binalarda estetik ve süsleme gibi günümüzde çok da üzerinde durulmayan hususlarda fakihler, birçok meseleyi detaylı bir şekilde ele alıp

⁶⁹³ Sâlih-Alevî, “Davâbitü'l- Binâ fi'l-Fıkhi'l-İslâmî”, s. 236

değerlendirmiştir. Yine binalarda yükseklikle ilgili meselede fakihlerce gündeme alınan ve genel anlamda bir sınırlama olmasa da bu hususta çevredeki kişilerin zarara uğrayıp uğramadığının dikkate alınıp değerlendirilmesi hatta Hanefilerin bir görüşüne göre bu konuda kısıtlamaya gitmenin mümkün olduğunun belirtilmesi, günümüzde olmayan bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Bunun yanında şahsi mülkiyetin dokunulmazlığı ve korunması konusunda başkasının arsasına bina yapılmasını engellemeyle ilgili ortaya koyulan hükümlerin de genel anlamda önleyici ve caydırıcı bir nitelik taşıdığı ayrıca muhtesip adı verilen ve bu konularla ilgili işleri yürütmekle görevli kişilerin de ilgili hususlarda gerekli denetimi yaptıkları görülmüştür. Günümüzde bu konudaki meselerin çözümünde yöneticilerin çok zorlandığını ve genel olarak da hakkaniyetli bir çözüme ulaşamadıklarını söylemek gerekir.

3. BÖLÜM

YAPILAŞMA VE FIKHÎ PRENSİPLER

Geçmişten günümüze farklı bölgelerde yapılan bina ve yapılara bakıldığında bunların birbirinden farklı şekil ve tarzlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunun temelinde birçok etken bulunmakla birlikte ana kaynağının farklı yönelim ve düşüncelere sahip toplumlar olduğunu belirtmek gerekir.⁶⁹⁴ Toplamları bu konuda farklı kılan şeylerin ise inanç, doğal çevre, kültürel ve ekonomik farklılıklar, sahip oldukları örf, adet ve gelenekler olduğu görülmektedir.⁶⁹⁵ Özellikle inançların, toplumların sosyal ve kültürel hayatlarını şekillendirdiği ve de adet ve gelenekleri üzerinde büyük bir etkisinin olduğu düşünüldüğünde insanların yönelimlerinde ana etkenin din ve inanç olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁹⁶

İslâm'ın da Müslümanların sosyal hayatını birçok yönden kontrol ettiğini ve bu hususta dikkate alınması gereken birtakım ilke ve prensipler ortaya koyduğunu belirtmek gerekir.⁶⁹⁷ Bunlar, özellikle bir Müslümanın şahsiyetinin oluşumunda, dünya ve ahirete yönelik ihtiyaç ve taleplerinin karşılanmasında önemli bir role sahiptir.⁶⁹⁸ Bu konudaki hükümlerin, sadece ibadet, sosyal ilişki ve davranışlarla değil, aynı zamanda insanların iskânı ve çevreleriyle de ilgili olduğunu söylemek gerekir.⁶⁹⁹ Bunu, İslâm beldelerindeki mimari yapılaşmada açık bir şekilde görmek mümkündür. Öyle ki fakihler, ilgili konudaki hükümleri ihtiva eden eserler telif etmiş ve bunlar vasıtasıyla da binalarla ilgili her türlü mesele ve sorun çözüme kavuşturulmuştur. Bu konuda telif edilen eserler, bir taraftan yerleşim merkezlerindeki mimari gelişim, değişim ve ilerlemeyle ilgili hususların anlaşılmasına yardımcı olurken diğer taraftan da bunların etkisiyle kurulan ve her biri bir medeniyet merkezi haline gelen İslâm şehirlerindeki yerleşim yeri planlarından

⁶⁹⁴ Mustafâ Abdülhamîd Muhammed, *el-Kıyamü'l-İnsâniyye fi'l-İmâratı'l-İslâmiyye*, Câmiatü Eyyûn, Külliyyetü'l-Hendese, (Mâcester), 2008, s. 36.

⁶⁹⁵ Muhammed, *el-Kıyamü'l-İnsâniyye fi'l-İmâratı'l-İslâmiyye*, s. 36; Osmân, “Fıkhü'l-İmâratı'l-İslâmiyye beyne'l-Bahsi ve't-Ta'lim”, s. 2.

⁶⁹⁶ Muhammed, *el-Kıyamü'l-İnsâniyye fi'l-imâratı'l-İslâmiyye*, s. 36.

⁶⁹⁷ Osmân, “Fıkhü'l-İmâratı'l-İslâmiyye beyne'l-Bahsi ve't-Ta'lim”, s. 2.

⁶⁹⁸ Osmân, “Fıkhü'l-İmâratı'l-İslâmiyye beyne'l-Bahsi ve't-Ta'lim”, s. 2; Muhammed, *el-Kıyamü'l-İnsâniyye fi'l-İmâratı'l-İslâmiyye*, s. 37.

⁶⁹⁹ İncalcık, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, s. 258.

istifade edilmesine de olanak sağlamıştır. Bu hükümler, Batı'dan veya dışarıdan getirilen kanunlar yerlerini alıncaya kadar İslâm toplumlarında etkisini devam ettirmiş ve bu hususta kanuni bir örneklik meydana getirmiştir. Ayrıca uygulamadan kaynaklı birtakım durumlar istisna tutulduğunda bunların Müslüman toplumlardaki etki ve tesirini hiçbir zaman kaybetmediği görülmüştür.⁷⁰⁰

1. FIKHİN YERLEŞİM YERLERİNİN PLANLANMASINDAKİ YANSIMALARI

İslâm ülkelerindeki yerleşim yerlerinin, buralardaki bina, yol, cadde ve diğer yapıların planlanma ve inşasının belirli kural ve prensipler çerçevesinde yapıldığını belirtmek gerekir.⁷⁰¹ Bu husustaki en önemli dayanak ise İslâm fıkhi olmuştur. Öyle ki fakihler tarafından bu konuda belirtilen hüküm ve esaslar, bina ve bunlarla irtibatı olan unsurların gerek planlama gerekse inşası aşamasında özellikle dikkate alınmıştır. Bu hükümlerden bir kısmının, yerleşim yerlerinin planlanmasında önemli yeri olan yol ve caddelerle ilgili olduğu görülmektedir.⁷⁰² Bu konudaki hükümlerin de genel olarak cadde ve yolların kısımları, genişliklerinin hangi ölçü ve seviyede olması gerektiği ayrıca ortak kullanım yerleri olması bakımından ulaşımı engelleyecek her türlü zararın engellenmesi ve giderilmesine yönelik olduğunu belirtmek gerekir.⁷⁰³

İlgili husustaki hükümlerin diğer bir kısmının ise zarar prensibi çerçevesinde öngörülen ve komşulara zararı dokunacak birtakım iş ve eylemlerin yapılaşmanın planlama safhasında göz önünde bulundurulmasını gerekli kılan esaslardan ibaret olduğu görülmektedir. Ayrıca Müslümanlar açısından büyük bir öneme sahip olan mahremiyetin de hem sağlanması hem de korunması açısından yapılaşmada bazı hususların özellikle dikkate alınmasını gerekli kıldığını söylemek gerekir. Yine küçük ya da büyük tuvalet ihtiyacını giderirken kible yönüne dönülmemesi gerektiğini ifade eden hadislerin de Müslüman mimarlar tarafından yapılaşmada

⁷⁰⁰ Osmân, "Fıkhü'l-İmâratü'l-İslâmiyye beyne'l-Bahsi ve't-Ta'lîm", s. 2-6.

⁷⁰¹ Vezîrî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 32.

⁷⁰² Ebû Hâmid el-Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, thk. Âmâl el-Umarî, Matbaatü Heyeti'l-Âsârî'l-Mısriyye, Mısır, 1988, s. 2.

⁷⁰³ Velîd Abdullâh Abdülazîz el-Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Kuveyt, 1336/2015, s. 74.

dikkate alındığını ve yapıların planlamasını mümkün mertebe buna riayet ederek gerçekleştirdiklerini söylemek mümkündür. Hâsılı İslâm fıkhnın yerleşim yerlerinin planlanma aşamasında hem cadde ve yollar hem de diğer mimari yapılarla ilgili hükümler ortaya koyduğunu ve bunların söz konusu yerlerin planlamasında en temel etkiye sahip olduğunu söylemek gerekir.

1.1. Yol ve Caddeler

Tarih boyunca yerleşim yerlerinin planlanmasında ilk olarak dikkate alınan mimari yapıların başında o yerin cadde ve yolları gelmiştir. Bunda yol ve caddelerin bir yerdeki fiziksel koordinasyonun hangi seviyede olduğunu somut bir şekilde gösteren unsurlar olarak kabul edilmesinin önemli bir etkisi olmuştur.⁷⁰⁴ Ayrıca gerek şehirlerin gerekse buralarda ikâmet eden insanların her türlü ihtiyaçlarına ulaşmaları bakımından da yol ve caddelerin önemi büyüktür.⁷⁰⁵ Bu sebeple coğrafya, sosyoloji, mimarlık ve tarihi eserler alanında yapılan çalışmalarda, yerleşim yerlerinin planlanmasında özellikle cadde ve yolların önemine vurgu yapılmıştır.⁷⁰⁶

İslâm'ın getirmiş olduğu genel öğretilere bakıldığında da insanlar açısından büyük bir öneme sahip olduğu görülen cadde ve yollarla ilgili birçok hususa yer verildiği görülmektedir.⁷⁰⁷ Bunlar içerisinde İslâmî açıdan Müslümanların ortak mülkü görülen ve kontrolü de genel anlamda buraları kullanan kişilere verilen yol ve caddelerin⁷⁰⁸ genişliği, buralarda insanlara engel oluşturacak herhangi bir unsura yer verilmemesi ayrıca yerleşim alanları içerisinde yapımı planlanan konutlara ait avlu, merdiven, cumba ve benzeri yerlerin yol hakkı çiğnenmeden yapılması gibi hususların bulunduğunu ifade etmek mümkündür.⁷⁰⁹

Yol ve caddeler konusunda İslâm'ın ortaya koyduğu yaklaşımın çok ileri bir seviyede olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki İslâm, yolda insanlar için engel teşkil

⁷⁰⁴ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 153.

⁷⁰⁵ Münîs, Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, s. 74.

⁷⁰⁶ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 153-154.

⁷⁰⁷ Vezîrî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 201.

⁷⁰⁸ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 55.

⁷⁰⁹ Vezîrî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 201.

edecek bir şeyin kaldırılmasını da sadaka olarak kabul etmiş ve bunu imanin derecelerinden birisi olarak değerlendirmiştir.⁷¹⁰

1.1.1. Yolun Tanımı

Çalışmamızda genel olarak birlikte ve birbirini karşılayacak şekilde zikredilen yol ve cadde kavramlarının tanımlamada birbirinden ayrı ele alınması, hem genişlik hem de kullanıldığı yer bakımından birçok farklı isim ve çeşidi bulunan yollar bakımından daha uygun olacağı değerlendirilmiştir. Yolla ilgili tanımlara bakıldığında buralarda yolun; “Bir yere gitmek için üzerinden geçilen yer”⁷¹¹ veya “Karada, havada ve denizde insanların, hayvanların, taşıtların, gemi ve uçakların geçişi için açılmış özel güzergâh”⁷¹² şeklinde tarif edildiği görülmüştür. Bu kapsamda yolun; insanlar, hayvanlar ve her türlü taşıt tarafından kullanılan yol, cadde, meydan, köprü, geçit ve diğer geçiş yerlerini içine aldığını söylemek mümkündür.⁷¹³

Fakihlerin, yolun tanımı çerçevesinde çizilen kapsamını da göz önünde bulundurarak bunları hem işlevleri hem de yerleşim yeri içinde ya da dışında olmasına göre isimlendirdiklerini söylemek gerekir. Buna göre onlar, yerleşim yeri içinde olanları işlevlerini de göz önünde bulundurarak “es-sebîl, sikke, eş-şâri’, zukâk ve el-memar”,⁷¹⁴ dışındakileri ise “el-fecc, ed-derb, hat, minhâc, es-sirb ve el-meslek” şeklinde ifade etmiştir.⁷¹⁵

Esas itibariyle yerleşim yeri içindeki yollardan birisi olduğu görülen cadde ise kısaca “Kent içindeki ana yol”⁷¹⁶ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre yerleşim yeri içerisinde herkesin kullanımına açık ve geniş bir yapıya sahip yolların cadde olarak

⁷¹⁰ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 55; a. mlf., *Fıkhü'l-İmâratı'l-İslâmiyye*, s. 25.

⁷¹¹ Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, s. 543.

⁷¹² Muhammed Ali Şebîb el-Kahtânî, *Ahkâmü Havâdisi'l-Mürûr fi's-Serîati'l-İslâmiyye*, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, (el-Mâcester) s. 23; Bedr b. Sâlim b. Hamdân el-İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sîli'l-Fikhî ve't-Tatbîki'l-Amelî”, *A'mâlû Nedveti Tatavvuri'l-Ulûmi'l-Fikhî*, (el-Fıkhü'l-Hadarî-Fıkhü'l-Ümrân), Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'd-Dîniyye, Umman, 1433/2012, s. 737.

⁷¹³ İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sîli'l-Fikhî ve't-Tatbîki'l-Amelî”, s. 737.

⁷¹⁴ Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, s. 74; Kahtânî, *Ahkâmü Havâdisi'l-Mürûr fi's-Serîati'l-İslâmiyye*, s. 19-22; İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sîli'l-Fikhî ve't-Tatbîki'l-Amelî”, s. 737.

⁷¹⁵ Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, s. 74.

⁷¹⁶ Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, s. 109; Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, s. 77.

anıldığını belirtmek gerekir. Bu anlamda caddenin özellikle yapılar arasındaki ana yolları ifade etmek için kullanılan “et-tarîk’ün-nâfiz” ile eş anlamlı olduğu ve bunların birbirinin yerine kullanıldığını söylemek mümkündür.⁷¹⁷ Çalışmamızda da ilgili kavramların genel olarak birlikte olmakla beraber yeri geldiğinde de bir diğerini karşılayacak şekilde zikredildiğini belirtmemiz gerekir.

1.1.2. Yolun Kısımları

Fakihlerin, yerleşim yeri içerisinde ya da dışında olmasına göre isimlendirdiği yolların, yerleşim yeri içerisindeki türleri itibariyle iki kısma ayrıldığını söylemek gerekir. Bunlardan birincisi kullanımı belirli şahıs ve gruplara ait olmayan ve toplumun tamamının aynı derecede yararlanma hakkına sahip olduğu yollardır.⁷¹⁸ Buralara genel olarak ana yol denilmekle birlikte ayrıca “et-tarîkü’s-sebîle, tarîkü’l-âmmе, tarîkü’l-Müslimin,⁷¹⁹ et-tarîkü’n-nâfiz ve et-tarîkü’l-a’zam”⁷²⁰ gibi isimler de verilmiştir. Bu tür yerlerden yararlanmak, yola ve geçenlere zarar vermemek kaydıyla herkesin hakkı olarak görülmüştür.⁷²¹

Yerleşim yeri içerisinde bulunan bir diğer yol türü ise belirli kişi ya da kişilere ait olup kullanımı bunların iznine bağlı bulunan ve genel olarak da özel yol olarak isimlendirilen yerlerdir.”⁷²² Buraların genel özelliği aşağı kısmı itibariyle çıkmaz olmasıdır.⁷²³ Ayrıca bunların genelde “et-tarîk gayru’n-nâfiz” kavramıyla

⁷¹⁷ Münîs, *el-Hisbe ale’l-Müdüni ve’l-Ümrân*, s. 77.

⁷¹⁸ Makdisî, *el-Fevâidü’n-Nefîseti’l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii’l-Kâhire*, s. 22; İbarî, “Âdâbü’t-Tarîk beyne’t-Te’sîli’l-Fikhî ve’t-Tatbîki’l-Amelî”, s. 738; Abdullah b. Ömer es-Suhaybânî, “Hakku’l-İrtifâk ve Tatbîkâtühü’l-Muâsıra”, *Mecelletü’ş-Şerîati ve’l-Kânûn*, el-Mücellled: XV; el-Aded: 1, 2013, s. 622.

⁷¹⁹ Osmân, *el-Medînetü’l-İslâmiyye*, s. 163; Azeb, *Fikhü’l-Ümrân*, s. 59; İbarî, “Âdâbü’t-Tarîk beyne’t-Te’sîli’l-Fikhî ve’t-Tatbîki’l-Amelî”, s. 738.

⁷²⁰ İbarî, “Âdâbü’t-Tarîk beyne’t-Te’sîli’l-Fikhî ve’t-Tatbîki’l-Amelî”, s. 738.

⁷²¹ Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Bekr el-Ferasetâi en-Nüfûsî, *el-Kısme ve Usûlü’l-Eradîn*, thk. Bekîr b. Muhammed eş-Şeyh Belhâc-Muhammed b. Sâlih Nâsir, Cemiyetü’t-Türâs, el-Karara, 1418/1997, s. 170; Azeb, *Fikhü’l-Ümrân*, s. 59; a. mlf., *Fikhü’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 28; Suhaybânî, “Hakku’l-İrtifâk ve Tatbîkâtühü’l-Muâsıra”, s. 623.

⁷²² Azeb, *Fikhü’l-Ümrân*, s. 64; a.mlf., *Fikhü’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 27-28; İbarî, “Âdâbü’t-Tarîk beyne’t-Te’sîli’l-Fikhî ve’t-Tatbîki’l-Amelî”, s. 738; Suhaybânî, “Hakku’l-İrtifâk ve Tatbîkâtühü’l-Muâsıra”, s. 624.

⁷²³ İslâm şehirlerinde oldukça sık rastlanan çıkmaz sokaklarla ilgili Yerasimos, şu değerlendirmeyi yapmıştır. Batıya ait modern kent anlayışında çıkmaz sokağa karşı olumsuz bir imajın olduğu ve bunun ana nedeninin ise bu yapıdaki sokakların geçişi olanaksız kılması olmuştur. Ancak İslâm kenti, kişilerin bir uçtan öbürüne, bir mahalleden diğerine istedikleri şekilde geçebilecekleri bir yer değildir. Çarşı ve merkez cami gibi kamusal niteliği en belirgin yerlerden en özel mekân olan

ifade edildiğini de belirtmek gerekir.⁷²⁴ Bu tür yollar, kapıları buraya açılan kişilerin ortak mülkü kabul edilmiş ve gerek dışarıdan gelen yabancı birisinin gerekse burada oturan bir kişinin yolla ilgili tasarrufları diğerlerinin onayına bağlanmışır.⁷²⁵ Ayrıca buralar üzerinde hak sahibi olabilmek için kişiye ait binanın duvarının buraya bitişik olması yeterli görülmemiştir.⁷²⁶ Bunun yanında bu yolların planlaması ve genişliklerinin belirlenmesi de burada oturan kişilere bırakılmışır.⁷²⁷

1.1.3. Yolun Önemi

Yukarıda tanım ve kısımları verilen yolların gerek insanlar gerekse devletler bakımından büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki hem geçmiş hem de günümüz itibariyle insan hayatının vazgeçilmez bir unsuru olan yolların, özellikle bu dönemde sosyal, siyasal ve ekonomik anlamda öneminin daha da arttığı görülmektedir.⁷²⁸ Bu yönüyle yolların, toplum ve devletlerin adeta can damarları olduğunu⁷²⁹ ve buralarda meydana gelen gelişime paralel olarak devletlerin büyük bir değişim geçirdiğini söylemek gerekir.⁷³⁰

Bir yerleşim yerinde bulunan yolların, sahip olduğu genel nitelikler bakımından oranın gelişmişliğiyle ilgili bize somut bilgiler verdiğini ve bu yönüyle de ilgili hususta önemli bir kaynak kabul edildiğini belirtmek gerekir. Bu sebeple mimarlık, sosyoloji, coğrafya ve tarihi eserler ve yapılar alanlarında yapılan çalışmalarda yolların bu yönünden özellikle yararlanıldığı görülmektedir. Bu anlamda yollar; ticaret yollarının kesiştiği kavşaklarda bulunması sonucu zenginlik ve refahın artmasıyla savunma, barınma ve konaklama gibi alanlarda yapılan her türlü bina ve yapı itibariyle mimari, bireyler arasındaki iletişimi kolaylaştırması ve

eve sırasıyla büyük, küçük ve çıkmaz sokak vasıtasıyla yani gittikçe kamudan öze geçmeyi sağlayan bir ilerlemeyle ulaşılabilir. Bu sistemde çıkmaz sokak, emniyet ve mahremiyetin bütün avantajlarına sahiptir. (Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine” s. 13).

⁷²⁴ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 64; a.mlf., *Fıkhü'l-İmâratü'l-İslâmiyye*, s. 27-28; İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sîli'l-Fıkhî ve't-Tatbîki'l-Amelî”, s. 738.

⁷²⁵ Nüfûsî, *el-Kısme ve Usûlü'l-Eradîn*, s. 171; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 65.

⁷²⁶ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 64.

⁷²⁷ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 163.

⁷²⁸ Alî Sıkalî Hüseyinî, “el-Himâyetü'l-İdâriyye li't-Tarîk”, *A'mâlû Nedveti Tatavvuri'l-Ulûmi'l-Fıkhî, (el-Fıkhü'l-Hadarî-Fıkhü'l-Ümrân)*, Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'd-Dîniyye, Umman, 1433/2012, s. 769.

⁷²⁹ Vezirî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, s. 45; Hüseyinî, “el-Himâyetü'l-İdâriyye li't-Tarîk”, s. 769.

⁷³⁰ Hüseyinî, “el-Himâyetü'l-İdâriyye li't-Tarîk”, s. 769.

hızlandırması sonucu toplumsal etkileşimin artması ve bunun neticesinde de sosyal ve kültürel yönden kaydedilen ilerlemeye katkısı yönüyle sosyoloji, tarihsel olarak yolların uzunluk, genişlik ve diğer özellikleri bakımından taşımış oldukları genel niteliklerin buradaki siyasal ve toplumsal bir yapının varlığını göstermesi bakımından da hem coğrafya hem de tarihi eserler alanındaki çalışmalar açısından önemlidir.⁷³¹ Bu sebeple gerek sosyal, siyasal ve ekonomik anlamdaki önemi gerekse birçok alan için tarihi bir kaynak niteliğinde olması sebebiyle yollarla ilgili gerekli hassasiyetin gösterilmesi ve buraların toplumların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yapılması büyük önem taşımaktadır.

1.1.4. Yolun Genişliği

Bir yerleşim yeri planlanırken burada ikâmet edecek kişilerin genel ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması ve bu anlamda bazı hususların özellikle dikkate alınması gerekli görülmüştür. Bu konuda İbn Ebi'r-Rabî' böyle bir yerin planlamasında dikkate alınması gereken birtakım şartların olduğunu belirtmiş ve bunlardan bir tanesinin de yol ve caddelerin genişliklerinin kullanıma uygun olacak şekilde belirlenmesi olduğunu söylemiştir.⁷³² Buna göre söz konusu yerlerin gerek insanların ve nakil araçlarının kullanımına gerekse nüfus, ekonomi ve diğer alanlarda o dönemde var olan ve ilerleyen süreçte de gerçekleşmesi muhtemel ilerleme ve gelişmeler ışığında planlanması gerekmektedir.⁷³³ Bu hususta İslâm şehirlerine bakıldığında buralardaki yol ve cadde genişliklerinin farklı etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu etkenlerin başında ise buralara ait yapısal planlamanın geldiğini söylemek gerekir. Ayrıca şehrin fiziki durumu, iklimi, yolun türü ve kullanım boyutu, İslâm'ın ortaya koymuş olduğu hüküm ve değerler ile adet, gelenek ve birtakım merasimleri bu konudaki diğer etmenler olarak sıralamak mümkündür. Bunların birçoğunun İslâm şehirleri bakımından benzerlik gösterdiğini de belirtmek gerekir.⁷³⁴

⁷³¹ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 153-154.

⁷³² İbn Ebi'r-Rabî', *Sülûkü'l-Mâlik fî tedbîri'l-Memâlik*, s. 107.

⁷³³ Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, s. 49.

⁷³⁴ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 162.

1.1.4.1. Ana Yol Genişliği

İşlâm şehirlerinde yerleşim yeri içerisinde iki tür yolun olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi ana yol olup bunun kullanımı toplumun tamamına aittir. Herkesin bu tür yollardan yararlanma hakkı bulunmaktadır.⁷³⁵ Bu sebeple buraların ulaşımı etkileyecek her türlü işgalden korunması büyük önem arz etmektedir. Bu konudaki genel sorumluluk ise yetkili kurum ve mercilere aittir.⁷³⁶ Diğeri ise ara yol ya da sokak olarak ifade edilen ve planlanması ve ölçülerinin belirlenmesi etraftaki bina sahiplerine bırakılan yollardır.⁷³⁷

İşlâm şehirlerinde var olduğu görülen iki tür yolun da genişlik bakımından genişten dara doğru bir çizgi takip ettiğini belirtmek gerekir.⁷³⁸ Bu hususta tarihi rivayetlere bakıldığında sahabeler tarafından Hz. Ömer döneminde kurulan Basra şehrindeki en büyük caddenin genişliğinin (mirbed) altmış, diğer caddelerin yirmi ve sokakların ise yedi zira olarak belirlendiği görülmektedir.⁷³⁹ Kfe'deki caddelerinin de benzer ölçülere sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴⁰ Ayrıca bunların etrafına yapılacak konutların oda olarak üç, kat olarak ise birle sınırlandırıldığı ifade edilmiştir. Bu konuda kat sınırlaması getirilmesini o dönemlerde caddelerin genişliği konusunda gösterilen hassasiyetin açık bir işareti olarak değerlendirmek mümkündür.⁷⁴¹ Diğer taraftan İşlâm lkelerinde görülen yapısal, sosyal ve kültürel gelişimlere paralel olarak özellikle buralardaki ana cadde genişliklerinin daha da arttığı görülmektedir.⁷⁴² Bu anlamda Vâsıt şehrinde cadde genişliğinin seksen,⁷⁴³

⁷³⁵ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi şavârii'l-Kâhire*, s. 22; İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sili'l-Fikhî ve't-Tatbiki'l-Amelî”, s. 738.

⁷³⁶ Osmân, *el-Medînetü'l-İşlâmiyye*, s. 163.

⁷³⁷ Azeb, *Fikhü'l-mrân*, s. 64; a. mlf., *Fikhü'l-İmâratı'l-İşlâmiyye*, s. 27-28; İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sili'l-Fikhî ve't-Tatbiki'l-Amelî”, s. 738; Suhaybânî, “Hakku'l-İrtifâk ve Tatbikâtühü'l-Muâsıra”, s. 624; Osmân, *el-Medînetü'l-İşlâmiyye*, s. 163.

⁷³⁸ Osmân, *el-Medînetü'l-İşlâmiyye*, s. 163-165.

⁷³⁹ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 267; Ferrâ, *Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 221- 213.

⁷⁴⁰ Eb'l-Abbâs Ahmed el-Ya'kbî, *Kitâbü'l-Büldân*, Dâru'l-Ktb'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s. 149.

⁷⁴¹ İşâ Süleymân, *el-İmâratü'l-Arabiyyetü'l-İşlâmiyye fî'l-İrâk*, Dâru'r-Raşîd, Bağdat, 1982, C. I, s. 47; Osmân, *el-Medînetü'l-İşlâmiyye*, s. 163.

⁷⁴² Osmân, *el-Medînetü'l-İşlâmiyye*, s. 163; Münîs, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-mrân*, s. 75.

⁷⁴³ Eb'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selm er-Razzz el-Vâsıtî Bahşel, *Târîhu Vâsıt*, thk Korkîs Avvâd, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1406/1986, s. 23.

caddelerinin genişliği ile meşhur olan Sâmerra'da ise bunun iki yüz zira olarak belirlendiği söylemek gerekir.⁷⁴⁴

İslâm şehirlerindeki cadde ve yolların genişlik ölçülerinin belirlenmesinde yukarıda zikri geçen etmenlerin yanında özellikle fakihlerin ve bu konudaki hükümlerin de önemli bir etkisinin olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki hem Mâverdi hem de Ferrâ, Hz. Ömer döneminde sahabeler tarafından kurulan Basra'nın; cadde, yol ve sokaklarının genişlik ölçülerine yer verdikten sonra "Onlar bunu ittifak ettikleri bir görüş veya aksine hareket edilmesi mümkün olmayan bir nass"⁷⁴⁵ üzerinden belirlemişlerdir."⁷⁴⁶ değerlendirmesinde bulunmuştur. Ayrıca yakın tarihe kadar bu konuda fakihlerin görüşlerine başvurulduğunu da belirtmek gerekir. Öyle ki Mehmet Ali Paşa, (ö. 1849/1265-1266) Kahire'de açacağı yeni yolun genişliğinin ne kadar olacağı konusunda fakihlerden görüş istemiş, onlar da bunun yüklü iki devenin zorluk çekmeden geçecekleri genişlikte -yani yaklaşık sekiz metre kadar- olması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁷

Bu tür yolların ne kadar genişliğe sahip olması gerektiği konusunda fakihlerce ortaya koyulan görüş ve yaklaşımların her şehrin ve dönemin çevresel şart ve gereksinimlerine göre değiştiğini belirtmek gerekir. Bu hususta İbn Kinâne (ö. 186/802) tarafından yapılan "İnsanlar için yol ve sokaklar planlanırken buraların genişliklerinin en hacimli ve yüksek ulaşım aracının yüklü bir şekilde zararsız olarak geçmesini sağlayacak nitelikte olması gerektiği"⁷⁴⁸ şeklindeki değerlendirme bu hususta dikkate alınacak ölçüyü yansıtmaları bakımından önemlidir.

1.1.4.2. Ara yol Genişliği

İslâm şehirlerinde yer alan ve diğer yollara göre daha dar bir yapıya sahip olan ve genellikle ara yol veya sokak olarak isimlendirilen yerlerin genişliklerini

⁷⁴⁴ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 67.

⁷⁴⁵ Her iki âlim de nass olarak Hz. Peygamberin farklı lafızlarla rivayet edilen şu hadisini zikretmiştir. "Yol konusunda görüş ayrılığına düşerseniz genişliğini yedi zira yapınız." (Buhârî, "Mezâlim ve'l-Gasb", 46; Müslim, "Müsâkât", 22; İbn Mâce, "Ahkâm", 13; Ebû Dâvûd, "Akdiye", 23; Tirmizî, "Ahkâm", 13).

⁷⁴⁶ Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sültâniyye*, s. 267; Ferrâ, *Ahkâmü's-Sültâniyye*, s. 213.

⁷⁴⁷ Ali Bâsâ Mübârek, *el-Hutatü't-Tevfikiyyetü'l-Cedide*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bûlak, 1305, C. III, s. 83; Andre Raymond, *el-Müdüni'l-Arabiyyetü'l-Kübrâ*, trc. Latif Ferac, Dârü'l-Fikr, Kahire, 1991, s. 160; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 64.

⁷⁴⁸ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 253; Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, C. XI, s. 49.

belirleme yetkisinin buraları kullanan kişilere verildiğini belirtmek gerekir.⁷⁴⁹ Söz konusu kişiler, bu tür yolların genişliğini kendi ihtiyaçlarına göre belirleme hakkına sahiptir. Ancak bunlar arasında yolun genişliği konusunda meydana gelecek bir anlaşmazlıkta Hz. Peygamber'den aktarılan ve bu konuda belirli bir ölçü ortaya koyan hadisin esas alınması gerektiğini belirtmek gerekir. Hz. Peygamber, ilgili hadislerinde “*Yollar konusunda bir anlaşmazlık meydana gelmesi durumunda bunların genişliğini yedi zira yapın.*”⁷⁵⁰ buyurmuşlardır. Hadiste zikredilen ölçünün ana yollar için olduğu söylenmekle birlikte⁷⁵¹ bunun kişilerin yük ve ağırlıklarını rahat bir şekilde götürüp getirmelerini sağlamak amacıyla daha çok ara yollar kastedilerek söylendiği ifade edilmiştir.⁷⁵²

Diğer taraftan ilgili hususta ortaya koyulan ölçünün, her yerde ve zamanda kendisine göre hareket edilebilecek bir ölçüt olmadığını da belirtmek gerekir. Bunun temelinde ise bu tür yolların birçok farklı amaç için kullanılması ayrıca çevresindeki arazi ya da binaların taksim, satım, takas gibi bir işlemde geçmesi neticesinde yapı ve işlevlerinde meydana gelen birtakım değişikliklerin bunların ölçülerine de etki etmesi yatmaktadır. Bundan dolayı da bazı İslâm şehirlerinde ara yol genişliklerinin bir, bir buçuk veya iki metre kadar olduğu da görülmüştür.⁷⁵³ Netice itibarıyla yolların dar veya geniş olması buraların gerek yaya gerekse taşıt trafiği bakımından ne kadar yoğun kullanıldığıyla yakından alakalıdır.⁷⁵⁴ Buna göre gerek ana gerekse ara yolların genişliklerinin hem yaya hem de taşıt kullanımındaki yoğunluğa göre planlanması ayrıca sosyal, siyasal, ekonomik ve yapısal gelişme ve ilerlemelerin göz önünde bulundurulması gereklidir. Ayrıca her ne kadar uygulamada her zaman görülmese de Hz. Peygamber tarafından bu hususta belirli bir ölçünün zikredilmesi de İslâm'ın yapılaşmaya verdiği değeri göstermesi bakımından önemlidir.

⁷⁴⁹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 64; a. mlf., *Fıkhü'l-İmâratü'l-İslâmiyye*, s. 27-28; İbarî, “Âdâbü't-Tarîk beyne't-Te'sîli'l-Fıkhî ve't-Tatbîki'l-Amelî”, s. 738; Suhaybânî, “Hakku'l-İrtifâk ve Tatbîkâtühü'l-Muâsıra”, s. 624; Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 163.

⁷⁵⁰ Buhârî, “Mezâlim ve'l-Gasb”, 46; Müslim, “Müsâkât”, 22; İbn Mâce, “Ahkâm”, 13; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 23; Tirmizî, “Ahkâm”, 13.

⁷⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, C. V, s. 118-119.

⁷⁵² Nevevî, *el-Minhâc*, C. XI, s. 51; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, C. XIII, s. 24; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Mısır, 1323, C. IV, s. 276; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, C. IV, s. 490.

⁷⁵³ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 166-169.

⁷⁵⁴ Osmân, *el-Medînetü'l-İslâmiyye*, s. 169.

1.1.5. Yollarla İlgili Genel Haklar

Müslümanların yollar konusundaki ihtimam ve çalışmalarının sadece bunların genişliklerini belirlemeyeyle sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Bunun yanında yolların gerek yaya gerekse araçlar tarafından rahat bir şekilde kullanımını sağlamak için⁷⁵⁵ buralarla ilgili belirlenen hakların korunması konusunda da büyük bir hassasiyet gösterdikleri görülmektedir.⁷⁵⁶ Bu anlamda fakihler, yollarla ilgili gözetilmesi gereken birtakım hakların olduğunu ve bunlara her zaman riayet edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bunların başında binaların hem yapısı hem de kullanımı açısından yollarda bir işgal oluşturmaması gelmektedir. Bunun yanında çöp veya atık olarak ifade edilebilecek şeylerin de yollara bırakılmamasını da zikretmek mümkündür. Buna binaen gerek mimarların gerekse idarecilerin yollar konusunda bu hususlara özellikle dikkat etmesi büyük önem taşımaktadır.

Fıkıh kitaplarına bakıldığında bu hususta birçok meselenin yer aldığı görülmektedir.⁷⁵⁷ Ayrıca Hz. Peygamberin yol hakkının korunması, bina ve benzeri şeylerle buraların işgalinin engellenmesi ve böyle bir durum söz konusu olduğunda da buranın yıkılmasını belirten hadislerinin olması⁷⁵⁸ bundan kaynaklı olarak fakihlerin de kişilerin yol üzerine burayı daraltacak bir eylem ve tasarrufta bulunmasının yasak olduğunu ittifakla ortaya koymaları, Müslümanlar arasında bu hakların korunması anlamında büyük bir hassasiyetin oluşmasını sağlamıştır.⁷⁵⁹ Bunun örneklerini İslâm şehirlerinde açık bir şekilde görmek mümkündür.⁷⁶⁰ Öyle ki gerek Sâmerra gibi kısa gerekse Kahire gibi uzun süre hayatta kalan şehirlerdeki bina ve yol uyumunun bu konuda önemli bir örneklik teşkil ettiğini söylemek gerekir. Bu anlamda Sâmerra'da yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılan ve gerek iç gerekse dış cephe itibarıyla düzenli bir yapıya sahip olduğu görülen saray ve binalar, bu hususta önemli bir göstergedir. Ayrıca bunu belirli bir dönem ve bölgede önce ve

⁷⁵⁵ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 70.

⁷⁵⁶ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 1.

⁷⁵⁷ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 73.

⁷⁵⁸ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 1.

⁷⁵⁹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 73.

⁷⁶⁰ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 2; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 74.

daha sonra inşa edilen yapılar kıyaslandığında da görmek mümkündür. Öyle ki önceki dönemlerde yapılan eski binalar ile daha sonra inşa edilenler karşılaştırıldığında öncekilerin düz bir dış cepheye sahip yerler olduğu görülmektedir. Bu da bize geçmişte gerek mimar gerekse bina sahiplerinin yol hakkına duydukları saygının boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁶¹ Diğer taraftan binaların planlamasında da yol hakkının her zaman göz önünde bulundurulduğunu bundan kaynaklı olarak da buraların düzen ve intizamını korumak adına gerek dinî gerekse diğer yapıların yol ve caddeye bakan cephelerinde yerine göre birden fazla olacak şekilde kesik cephelere yer verildiği de görülmüştür.⁷⁶²

Yollarla ilgili haklara riayeti binalara ait birtakım unsurların yapı şekilleri de açık bir şekilde göstermektedir. Bunu bina içi ve dışı arasında ulaşım vasıtası olarak kullanılan merdivenlerin konumlandırma biçiminden çıkarmak mümkündür. Öyle ki binalardan cadde ve yollara doğru bir çıkıntı şeklinde yapılan merdivenlerin gerek tek gerekse çift yönlü olsun direk yol veya cadde üzerine doğru yapılmadığı, yol hakkı gözetilerek bunların yana bakacak şekilde binaya eklemlendiği görülmektedir. Bunu Memlûklüler döneminde Kahire’de yapılan yapılarda görmek mümkündür.⁷⁶³

Yollar üzerine özellikle güvenlik amacıyla yapılan kapıların genişlik ve yüksekliğinin belirlenmesinde de yolların kullanımından kaynaklı hakların göz önünde bulundurulduğunu ve bunların özellikle yükseklik olarak hem yol hakkı hem de savaş stratejisine uygun bir tarzda tasarlandığı görülmektedir. Bu anlamda kapıların yükseklik olarak bir süvarinin, biniti üzerinde elindeki mızrak ya da bayrağı eğmeden geçeceği şekilde yapılmasının öngörüldüğünü söylemek gerekir.⁷⁶⁴ Bunun aynı zamanda fakihlerin bu tür caddeler üzerindeki bina yüksekliği ile ilgili koymuş oldukları ölçüyle de benzer bir nitelik taşıdığı görülmektedir.⁷⁶⁵ Bu hususta “es-sebât” olarak isimlendirilen ve İslâm şehirlerindeki yollar üzerinde belirgin bir

⁷⁶¹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 74-75.

⁷⁶² Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 4; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 75.

⁷⁶³ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 3; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 86.

⁷⁶⁴ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 2; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 79, Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 238.

⁷⁶⁵ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 2; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 79.

şekilde görülen yapıları örnek olarak zikretmek mümkündür. Binalar ile bunlara bağlı diğer unsurlar arasında bir ulaşım yeri veya yolu olarak yapılan sebâtların inşasında yol ve burayı kullananlar açısından bir aksaklığın oluşmaması için buraların kapılarda olduğu gibi yeterli yükseklik ve genişlikte olmasına dikkat edildiği görülmektedir.⁷⁶⁶ Ayrıca burada ifade edilen şartları taşımayan ve yolun kullanımında aksaklık meydana getiren sebâtların yapımı da uygun görülmemiştir.⁷⁶⁷

Bu konuda İbn Teymiyye (ö. 728/1328) şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Geçen kişinin dikkat etmediğinde sarığının düşmesine veya başının yarılmasına sebebiyet veren ya da yüksek ve yüklü bir devenin geçemeyeceği nitelikte olan bir sêbâtın herhangi bir geçiş yoluna yapılması Müslümanların ittifakıyla caiz değildir. Bu şekilde inşa edilen bir sebâtın yapanlar tarafından kaldırılması, buna uyulmadığı takdirde ise idareciler tarafından zorlanması gereklidir.”⁷⁶⁸ Bu anlamda sebâtlar, her ne kadar yolun her iki tarafındaki binaları birleştiren önemli bir ulaşım aracı olsa da buradan geçen kişilerin güvenliği ve selameti göz önünde bulundurularak ve aynı zamanda yol hakkı da dikkate alınarak yeterli yükseklik ve genişlikte olmadığı takdirde bunların yapımı uygun görülmemiştir.⁷⁶⁹ Geçmişte yol hakkının gözetilmesi meselesinin; sultan, idareci ve nüfuz sahibi kişiler de dahil olmak üzere toplumun tüm kesimlerince dikkate alındığını ve herkesin yola yakın yerlerde yapmış olduğu binalarda söz konusu hakka riayet ettiğini söylemek gerekir.⁷⁷⁰

1.1.6. Yollara Yapılan İşgaller ve Bu Konudaki Fıkhî Hükümler

Geçmişte toplum tarafından yol hakkına riayet konusunda gösterilen hassasiyetin yanında bunların korunması ve de herhangi bir ihlal durumunda yapılması gerekenlerle ilgili fakihlerin belirtmiş olduğu görüşlerin büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek gerekir. Buna binaen bu konuda fakihlerce ortaya koyulan görüş ve değerlendirmelerin ilgili başlıklar altında zikredilmesi gerekli görülmüştür.

⁷⁶⁶ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 3; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 82.

⁷⁶⁷ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 3.

⁷⁶⁸ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y., 1408/1987, C. 5, s. 397.

⁷⁶⁹ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 4; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 83.

⁷⁷⁰ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 84.

1.1.6.1. Binalarla Yapılan İşgaller

Yollar konusunda meydana gelen işgalleri iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi binalarla yola veya buraya ait bir yere yapılan işgallerdir. Bu tür işgallerin çevrede ikamet edenlerin genel takibi söz konusu olması sebebiyle ara yol veya sokaklardan ziyade ana yol veya caddelerde gerçekleştiğini belirtmek gerekir.⁷⁷¹ Bu hususta İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren bazı işgal ve taşmaların yapıldığı görülmektedir.⁷⁷² Öyle ki Hz. Peygamber, bir savaş için yola çıkıp konakladıkları bir yerde askerlerin başkalarının yerini daraltacak şekilde yer tuttuklarını, yollar üzerinde geçişi engelleyecek şekilde çadırlar kurduklarını görünce bir dellal görevlendirmiş ve “*Kim yeri daraltır veya yolu işgal ederse ona cihat yoktur.*”⁷⁷³ buyurmuşlardır. İlgili hadis her ne kadar savaşa girerken konaklama yerinde yaşanan bir olayla ilgili ifade edilmiş olsa da bunun sadece buraya has bir anlam taşımadığı, bunun yanında insanlar tarafından kullanılan diğer yolların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiş ve şehirlerdeki yollarda idareciler tarafından insanlara zarar veren bir işgal veya taşma tespit edildiğinde bunun yetkililerce kaldırılmasının şart olduğu belirtilmiştir.⁷⁷⁴

Mâlikîlerden Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820) “İdarecinin, ana yol üzerine yapılan binaların yıkım emrini vermesi icap eder. Çünkü kimsenin topluma ait yollar üzerinde işgalde bulunma hakkı yoktur. Burada yolun geniş-dar olmasının veya yapılan şeyin geçenlere zarar verip vermemesinin de bir önemi bulunmamaktadır. Her durumda idareci, burada yapılan işgali önlemelidir.”⁷⁷⁵ değerlendirmesinde bulunmuştur. Burada ifade edilen hususun canlı örneğini ilk olarak Hz. Ömer'in daha sonra ise diğer bazı idarecilerin uygulamalarında görmek mümkündür.

⁷⁷¹ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 4-5; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 89.

⁷⁷² Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 86.

⁷⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/405 (no. 15648); Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 15; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/194 (no. 434) (Burada “Kendisine cihat yoktur.” ifadesinden kastedilenin de insanlara zarar vermesi dolayısıyla cihat sevabını tam olarak elde edememe olduğu belirtilmiştir. Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Riyad, 1417/1997, C. VIII, s. 2689).

⁷⁷⁴ Münâvî, *Feydû'l-Kadîr*, C. VI, s. 174.

⁷⁷⁵ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 87.

Hız. Ömer, Medine’de evini inşa ederken Ebû Süfyan’a (ö. 31/651-52) uğramış ve duvara ait temelini yola ulaştığını görmüştür. Bunun üzerine “Ey Ebâ Süfyan, hakkın olanı aşır olmayana ulaşmışsın. Bunu kaldır.” diye emretmiştir. Ebû Süfyan, bu emri derhal uygulamış ve bizzat eliyle taşları kaldırmış ve kendisine belirtilen yerden evini tekrar inşa etmiştir. Hız. Ömer, Ebû Süfyan’ın emri hızlı bir şekilde yerine getirmesi sebebiyle de ellerini Allah’a açarak şükürde bulunmuş ve “Ebû Süfyan’ın bu kadar süratli bir şekilde emre itaat edeceğini zannetmiyordum.” demiştir.⁷⁷⁶ Sonraki dönemlerde de benzer misalleri görmek mümkündür.

Bu anlamda Memlûkler döneminde Sultan Kayıtbay (ö. 901/1496), Emîr Yeşbek’e (ö. 885/1480-81) yol, cadde ve sokakların genişletilmesi emrini vermiş ve Kadı Fethüddîn es-Sûhâcî’ye yol, cadde ve çarşıda kaçak olarak yapılan bina, konut, dükkân, çadır, baraka, seki ve benzeri şeylerin yıkılması emrini vermiştir. Kadı da söz konusu yerlerin yıkımıyla ilgili bir hüküm yayımlamış ve buraların fiilen kaldırılmasını sağlamıştır. Bu emir, herkesi kapsayacak şekilde uygulanmış ve kimse bundan müstesna kılınmamıştır. Öyle ki el-Melikü’n-Nâsır Ferec b. Berkûk’un (ö. 815/1412) oğluna ait üç konutun da bu emir doğrultusunda yıkıldığı belirtilmiştir.⁷⁷⁷

Burada yollara verilen önem ve buraların genel haklarını korumaya yönelik gösterilen çabayla ilgili aktarılan olay ve hadiseler, Müslümanların bu konudaki hassasiyetinin boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁷⁸ Bu konudaki hassasiyetin bir diğer göstergesi de ilgili hususta Ebû Hâmid el-Makdisî (ö. 893/1488) tarafından yazılan “el-Fevâidü’n-Nefîseti’l-Bâhira fî Beyânî Hükmi Şavârii’l-Kâhire”⁷⁷⁹ adlı risaledir. Makdisî, Kahire’de Emîr Yeşbek tarafından yol ve caddelerde kanunsuz olarak yapılan bina ve yapıların yıkımı neticesinde bundan zarar gören kişiler tarafından ortaya atılan asılsız söz ve ithamlara cevap niteliğinde yol hakkının korunması hususunda uyulması ve dikkat edilmesi gereken ve fakihler tarafından belirtilen hüküm ve görüşleri ihtiva eden bir risale yazmaya karar vermiştir. Makdisî, ilgili risalesinde sadece yol ve caddelerle ilgili hükümlere, ayrıca bunların genişlikleri, çeşitleri, yapımları ve bunların kenarlarında bulunan binaların

⁷⁷⁶ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, s. 89; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 87.

⁷⁷⁷ Makdisî, *el-Fevâidü’n-Nefîseti’l-Bâhira fî Beyânî Hükmi Şavârii’l-Kâhire*, s. 4.

⁷⁷⁸ Makdisî, *el-Fevâidü’n-Nefîseti’l-Bâhira fî Beyânî Hükmi Şavârii’l-Kâhire*, s. 5.

⁷⁷⁹ Ebû Hâmid el-Makdisî, *el-Fevâidü’n-Nefîseti’l-Bâhira fî Beyânî Hükmi Şavârii’l-Kâhire*, thk. Âmâl el-Umarî, Matbaatü Heyeti’l-Âsâri’l-Mısıriyye, Mısır, 1988.

kat yüksekliğiyle ilgili hüküm ve görüşlere yer vermiş ayrıca ilgili konularda fakihler arasındaki ittifak ve ihtilaf noktalarını belirtmiştir.⁷⁸⁰

1.1.6.2. Yol ve Caddelere Binalarla Yapılan İşgallerle İlgili Fıkḥî Hükümler

Yollara bina ve unsurlarıyla yapılan işgaller, fakihlerce ele alınmış ve gerek binayla ilgili hüküm ihtiva eden kitapların belirli bölümlerinde gerekse bütün fıkḥî konuların yer aldığı eserlerin ilgili bölümlerinde bunlara değinilmiştir. Bu anlamda fakihlerin söz konusu meseleye yaklaşımına bakıldığında onların yola yapılan işgaller konusunda özellikle yapılan işten kaynaklı bir zararın söz konusu olup olmadığını göz önünde bulundurdıkları ayrıca taşmanın yapıldığı yolun türünün de ilgili hususta dikkate alındığını belirtmek gerekir.

1.1.6.2.1. Ana Yollara Yapılan Bina İşgalleri ile İlgili Fıkḥî Hükümler

Bütün mezhepler, ana yol veya cadde olarak ifade edilen ve genel olarak toplumun ortak malı kabul edilen yerlerde, buraları kullananlara zarar verecek bir taşma veya işgalin yapılmasını caiz görmemiştir.⁷⁸¹ İbnü'r-Râmî, söz konusu meseleyle ilgili fakihlerin fetvalarını zikrettikten sonra “Her kim Müslümanlar tarafından kullanılan bir yolu binasıyla işgal ederse meşhur görüşe göre burası yıkılır. Bize bu hususta birçok mesele gelmiş ve kadı hepsinin yıkılmasını emretmiştir”⁷⁸² değerlendirmesinde bulunmuştur. Buna göre bu tür yerlerdeki boş alanlara, kullananların zarar göreceği şekilde tuvalet, cumba, sebât ve bunlara benzer yapı ve çıkımların yapılması mümkün değildir. Ayrıca burada ifade edilen hükmün diğer bütün yapıları da kapsadığını belirtmek gerekir. Bunun bir örneğini inşa etmek istediği mescidin alanına yola ait bir kısmı da katmak isteyen kişiye bunun dinen caiz

⁷⁸⁰ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 5-6.

⁷⁸¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 265; Aynî, *el-Binâye*, C. XIII, s. 229; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 464; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müttâkîn*, thk. Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut-Dımaşk-Amman, 1991, C. IV, s. 204; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 94; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. V, s. 172; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 373; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. V, s. 28.

⁷⁸² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 96.

olmadığını belirten fikhî görüşte görmek mümkündür.⁷⁸³ Diğer taraftan yollara ve caddelere yapılan her türlü işgalin kaldırılmasını talep etmenin burayı kullananların genel bir hakkı olduğunu da söylemek gerekir.⁷⁸⁴

Bu tür yerlerde yapılan ve kullananlara da herhangi bir zararı bulunmayan işgaller konusunda nasıl hareket edilmesi gerektiğiyle ilgili fakihlerin farklı görüşler ortaya koydukları görülmektedir. Bunların esas itibarıyla iki kısma ayrılması mümkündür. Bunlardan birincisinde kullananlara zarar vermemek kaydıyla kişilerin ana yol veya cadde boşluklarına binalarla taşma yapmasında bir sakınca görülmemiştir.⁷⁸⁵ Bu konuda idarecilerin iznine ihtiyaç olmadığı⁷⁸⁶ ayrıca bunun açılacak davalarla da kaldırılamayacağı belirtilmiştir.⁷⁸⁷ Bu; Şâfiîler, Mâlikîler ve Hanefîlerden Ebû Yûsuf ve Muhammed tarafından benimsenmiştir.

Bu konudaki diğer görüş ise Hanbelîlere ait olup onlar bunun mutlak olarak caiz olmadığını belirtmiştir.⁷⁸⁸ Onlar, zararı olmasa dahi yola taşacak şekilde bina yapılmasını haram kabul etmiş ve yolun geniş olmasının ya da yetkili mercilerin izin ve onaylarının bulunmasının bu hükmü değiştirmeyeceğini belirtmiştir.⁷⁸⁹ Ayrıca genele yönelik bir maslahat bulunmadığı sürece yetkililerin bu konuda izin hakkının olmadığını ve an itibarıyla olmasa da ileride bundan kaynaklı bir zararın oluşabileceği ihtimalinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁷⁹⁰

İmam Ebû Hanîfe ise ilgili hususta ayrıma gitmiş ve bu konudaki görüşünü, yolu kullananların itirazının olup olmamasına göre şekillendirmiştir. Bu anlamda o, ilgili hususta itiraz olmadığında bunu yapılan iş için onay kabul etmiş ve bu durumda söz konusu taşmanın yapılabileceğini belirtmiştir. Aksi durumda ise topluma ait bir

⁷⁸³ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 26 Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 93.

⁷⁸⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 265; Aynî, *el-Binâye*, C. XIII, s. 229; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 218.

⁷⁸⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 265; Aynî, *el-Binâye*, C. XIII, s. 229; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 464; Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, C. IV, s. 204; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celil*, C. V, s. 172.

⁷⁸⁶ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 464.

⁷⁸⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 265; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 216; Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 464.

⁷⁸⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 373- 374; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. V, s. 28.

⁷⁸⁹ Davayyân, *Menârü's-Sebîl*, C. I, s. 374.

⁷⁹⁰ Davayyân, *Menârü's-Sebîl*, C. I, s. 374.

yerin izinsiz kullanımına sebebiyet vermesi dolayısıyla buranın kaldırılmasının gerekli görmüştür.⁷⁹¹ Son dönem Hanefî fakihlerinden Edirnevî de bu hususa işaret eden şöyle bir mesele zikretmiştir. “Birisi, idarecinin izni olmadan ana yola zarar verecek şekilde bina yaptığında dinen sorumludur (günah işlemiştir.). Eğer yol için herhangi bir zarar söz konusu değilse bu durumda dinen sorumlu olmamakla birlikte bundan kaynaklı maddi her türlü zararı tazminle yükümlüdür. Ayrıca bütün bireylerin bunu engelleme ve yapıldığında da kaldırılması için dava etme hakkı bulunmaktadır.”⁷⁹²

1.1.6.2.2. Ara Yollara Yapılan Bina İşgalleri ile İlgili Fıkḥî Hükümler

Fakihler, ana yol ve cadde üzerine bina ile yapılan taşmalarda bunun kullananlar açısından herhangi bir zarara sebebiyet verip vermediğini dikkate alırken sokak olarak ifade edilen ve genellikle bu çevrede oturan kişilerce kullanılan yerlerde burada ikamet edenlerin onayını esas kabul etmiştir. Bu anlamda söz konusu yerlerde sokağa doğru yapılacak cumba, sebât ve diğer taşmaların yapımında zararın varlığına ya da yokluğuna bakılmaksızın ilgili sokakta oturanların onayı şart koşulmuştur.⁷⁹³ Bu hususta mezheplerin görüş birliği içerisinde olduğunu belirtmek mümkündür. İlgili hususta şöyle bir istisnanın olduğunu da belirtmek gerekir. Sokağa doğru taşma yapanın bu konuda geçmişten kaynaklı bir hakkının olması durumunda ilgili hususta engellemesi mümkün görülmemiştir.⁷⁹⁴ Söz konusu durumun benzer şartlarda ana caddelerdeki binalar için de geçerli olduğu ifade edilmiştir.⁷⁹⁵

Yol ve caddelerin binalarla işgal edilmemesi için fakihlerce belirtilen hususların uygulamadaki yansımalarını bu konuda birçok düzenleme içeren hisbe türü eserlerde de görmek mümkündür.⁷⁹⁶ Bu anlamda Şeyzerî (ö. 589/1193[?]) tarafından yazılan ve “Nihâyetü’r-Rütbe fî Talebi’l-Hisbe” adını taşıyan eserin ilgili

⁷⁹¹ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, C. VI, s. 265; Aynî, *el-Binâye*, C. XIII, s. 229; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 218.

⁷⁹² Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 214.

⁷⁹³ Aynî, *el-Binâye*, C. XIII, s. 231; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 222; Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü’min el-Hüseynî el-Hisnî, *Kifâyetü’l-Ahyâr*, thk. Alî Abdülhamîd Baltacî-Muhammed Vehbî Süleymân, Dârü’l-Hayr, Dımaşk, 1994, s. 262-263; Hattâb, *Mevâhibü’l-Celîl*, C. V, s. 172; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 374.

⁷⁹⁴ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, C. VI, s. 265- 266; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 223.

⁷⁹⁵ Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 222.

⁷⁹⁶ Azeb, *Fıkḥü’l-Ümrân*, s. 88-89.

bölümünde “Yol ve sokaklarda kişilere ait duvar ve dükkân gibi yerlerin insanların geçişi için ayrılmış yerlere taşınması caiz değildir. Aynı şekilde yolculara zarar veren her türlü iş ve işlemi buralarda yapmak mümkün değildir.Kim, burada ifade edilen hususlara riayet etmez ise muhtesip tarafından tazir cezasına çarptırılır”⁷⁹⁷ ifadelerine yer verilmiştir.

1.1.6.3. Atıklarla Yapılan İşgaller

Yollara yapılan işgallerin bir diğer türünü de buralara atılan veya bırakılan sıvı ve katı atıklar oluşturmaktadır.⁷⁹⁸ Bu hususta yetkililer tarafından gerekli hassasiyetin gösterildiği ve şehirlerdeki yol ve caddelerin her türlü atıktan korunması için gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir.⁷⁹⁹ Bu konuda Endülüs’ün güzel bir örnek olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki burada gerek vatandaşların gerekse yetkililerin yol ve caddelerin temizliğine büyük önem verdikleri, evlerden ve çarşılarından çıkan çöplerin mahalle ve sokaklarda birikmemesi için bunların toplanarak şehir dışına çıkarılması konusunda muhtesip ve yardımcılarının gerekli çalışmaları yaptıkları görülmektedir.

Bu konuda şahıslara da birtakım sorumlulukların yüklendiğini belirtmek gerekir. Öyle ki şehirde ikamet edenler, biriken atık ve çöpleri bekletmeksizin yerleşim dışına çıkarmakla, temizlik sonucu oluşan atık suları da yerleşimden uzak bölgelere götürerek bunlar için hazırlanmış havuz türü yerlerde biriktirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Ayrıca bu konudaki hassasiyetin bir gereği olarak o dönemde kanalizasyon işlerinde çalışanların da bunu yerine getirirken belirli kurallara uymaları şart koşulmuştur. Bunlar arasından; hamam ve diğer yerlerden çıkan katı ve sıvı atıklar için büyük çapta küplerin kullanılması, her küpün düşme veya etrafa atık sıçratma tehlikesine karşı mutlaka iki kişi tarafından taşınması ve taşıma esnasında etrafta bulunanları uyarıp uzaklaşmalarını sağlamak amacıyla zil

⁷⁹⁷ Ebül’l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh eş-Şeyzerî, *Nihâyetü’r-Rütbe fî Talebi’l-Hisbe*, Matbaatü Lecneti’t-Te’lif ve’t-Tercemeti ve’n-Neşr, b.y., ts., s. 14.

⁷⁹⁸ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 89.

⁷⁹⁹ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 91-92.

bulundurulmasını saymak mümkündür.⁸⁰⁰ Bu konuda gösterilen hassasiyetle ilgili örneklerin çoğaltmasının mümkün olduğunu da belirtmek gerekir.⁸⁰¹

1.1.6.4. Atıklarla Yapılan İşgallerle İlgili Fıkḥî Hükümler

Yol ve caddelerin çöp ve atık işgalinden korunması konusunda fakihlerin önemli bir rol oynadığını söylemek gerekir. Bunu bir binanın nasıl yıkılması, enkazının nereye bırakılması gerektiğiyle ilgili Mâlikîlerden Sahnûn (ö. 240/854) tarafından ortaya koyulan şu görüşten çıkarmak mümkündür. Söz konusu hususta Sahnûn, “Kişinin, evinden çıkan enkazı yola indirmemesi gerektiğini çünkü bunun oradan geçenlere zarar verebileceğini” belirtmiştir. Bunun üzerine yıkımın nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği kendisine sorulmuş, o da buna “Enkaz için belirli bir yer kiralamak suretiyle”⁸⁰² şeklinde cevap vermiştir. Bu görüş, Müslümanların kentsel dokuyu koruma hususunda gösterdikleri hassasiyetin önemli bir göstergesi olması bakımından da dikkate değerdir.⁸⁰³

İmam Gazzâlî de yukarıda zikri geçen her iki tür işgali de “münkerâtü’ş-şavâri” yani “Caddelerde yapılması uygun olmayan iş ve davranışlar” olarak nitelendirmiş ve bu hususta şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Yol ve caddelere buraları daraltacak ve kullananları engelleyecek şekilde direk koyulması, oturak yapılması, ağaç dikilmesi, cumba ve kanat çıkarılması, odun, hububat ve yiyecek bırakılması uygun değildir. Bunlardan odun ve yiyecek gibi şeylerin eve götürülürken dinlenecek kadar yola koyulmasında ise bir mani bulunmamaktadır. Yine binmek ve inmek için kullanılan süre dışında yolların daralmasına ve de kirletilmesine sebebiyet verdiği için buralara hayvan bağlanması, insanların beden ve eşyalarına zarar verecek nitelikte madde taşıyan binek ve araçların buralardan geçirilmesi uygun değildir. Söz konusu binek ve araçların, insanlar için herhangi bir tehlike oluşturmayan yerlerden naklinin sağlanması esastır. Ayrıca binek hayvanlarının yol ve caddelerde başıboş bırakılması da uygun değildir.

⁸⁰⁰ İbn Abdûn, *Risâletü İbn Abdûn fî'l-Kadâ ve'l-Hisbe*, s. 37-38; Azeb, *Fıkḥü'l-Ümrân*, s. 92.

⁸⁰¹ Azeb, *Fıkḥü'l-Ümrân*, s. 92.

⁸⁰² Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 241-242.

⁸⁰³ Azeb, *Fıkḥü'l-Ümrân*, s. 92.

Kasaplar tarafından dükkân önlerinde hayvan kesilmesi, çöp ve benzeri atıkların yollara bırakılması, buraların ıslanması ve özellikle ara yol ve sokaklara çatı oluklarından su akıtılması mümkün değildir. Çatı oluklarının geniş cadde ve yollara akıtılmasında bir sakınca bulunmamakla birlikte bundan da imkân ölçüsünde kaçınılması daha isabetli olacaktır. Yol ve caddelere kişilere ait oluklardan akan ve buralarda biriken kar ve yağmur sularının ilgili şahıslarca diğerlerinin ise görevlilerce temizlenmesi gerekir.⁸⁰⁴ Yukarıda sayılan bütün hususların kişilerce yerine getirilmesinden idareciler sorumludur. İlgili konuda bireylere düşen ise uyarma ve öğütten ibarettir.⁸⁰⁵

Gazzâlî tarafından ortaya koyulan bu değerlendirme, ilgili hususta bireyler için öngörülen hakların ve bunların taşıdığı insani değerlerin hangi boyutta olduğunu yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca bu değerlendirme, yol ve caddelerin herkesin ortak kullanım alanı olduğunu ve bireylerin ihtiyaçları ölçüsünde buralardan yararlanma haklarının bulunduğunu ancak özel iş ve işlemler için söz konusu yerleri kullanamayacaklarını vurgulaması bakımından da dikkate değerdir.⁸⁰⁶

Yol ve caddelerin atıklardan korunmasıyla ilgili Gazzâlî'nin ortaya koyduğu değerlendirmelere, fakihlerce şöyle bir ilavenin yapıldığını da belirtmek gerekir. Buna göre fakihler, insanların ortak kullanım alanı olan yolların satış yeri olarak kullanılmasını uygun bulmamıştır. Onlar, yol, cadde, cami ve okul önlerinin satıcılar tarafından kullanılmasını, topluma ait yerleri daraltacağı gerekçesiyle caiz görmemişler ve bunu gasp olarak nitelendirmişlerdir. Bu tür işlerin engellenmesi konusunda yetkililerin sorumlu olduğu ayrıca bu kişilerden alışveriş yapmanın bunlara destek anlamına geldiği için uygun olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁰⁷

⁸⁰⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, C. II, s. 339. (Gazzâlî, ev önlerinde yoldan geçenlere sıkıntı verecek nitelikte yırtıcı bir köpeğin bulundurulmasını da münker kapsamında değerlendirmiştir. Köpeğin yatarak yolu daraltmasını uygun görmemiş ve nasıl sahibi yolu daraltacak şekilde oturamıyor veya yatamıyorsa öncelikli olarak hayvanının da burada yatmaması gerekir demiştir. Ancak geçenler için herhangi bir sıkıntı oluşturmeyen ve genel anlamda pisliğinden sakınılması mümkün olan köpekleri bundan istisna tutmuştur. Gazzâlî, *İhyâ*, C. II, s. 339).

⁸⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, C. II, 343.

⁸⁰⁶ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 88.

⁸⁰⁷ Makdisî, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, s. 25.

1.2. Konut ve Diğer Yapılar

İslâm'ın temel ilke ve esaslarına bakıldığında meşru yoldan elde edilen her türlü mülkün dokunulmaz kabul edildiği⁸⁰⁸ ve başkaları tarafından buna saygı duyulmasının dinen vacip kılındığı görülmektedir.⁸⁰⁹ Ayrıca kişinin bu konudaki haklarını, herkese karşı koruma ve savunma hakkının bulunduğu⁸¹⁰ ve bu uğurdaki mücadelesi neticesinde hayatını kaybetmesi durumunda şehit kabul edildiğini vurgulamak gerekir.⁸¹¹ Kişilere, mallarını savunmaları için verilen bu hak, onların ilgili konudaki etki alanlarının genişlemesinde önemli bir etken olmuştur.⁸¹² Bununla birlikte söz konusu hakkın mutlak olmadığını, kullanımında başkasına ait hakların ihlal edilmemesinin şart koşulduğunu belirtmek gerekir.⁸¹³

Genel anlamda malları konusunda kişilere verilen bu serbestliğin konut ve benzeri yapılarda da söz konusu olduğu görülmektedir. Öyle ki fakihler, kişilerin diğer mallarla ilgili tasarruflarında olduğu gibi konut ve benzeri yapılarla ilgili her türlü eylem ve fiilinde hür olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda kişinin, konutunun; plan-proje, inşa, tamir ve ıslahı konularında vereceği karar ve yapacağı tasarruflarında hür olduğunu belirtmek mümkündür.⁸¹⁴ Bununla birlikte buradaki hürriyetin, kişinin rızasına bakılmaksızın birtakım fikhî ilke ve prensiplerle sınırlandırıldığını da belirtmek gerekir.⁸¹⁵

Buna binaen konut ve diğer yapılar açısından kişilerin eylem ve tasarruflarını belirleyen fikhî ilke ve esasların neler olduğu, bu hususta mezheplerin yaklaşımları ve genel olarak da bunların konut ve diğer yapıların mimari yapılarında meydana getirdiği etki ve değişimler, burada ilgili başlıklar altında belirtilmeye çalışılacaktır.

⁸⁰⁸ en-Nisâ, 4/29.

⁸⁰⁹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 59.

⁸¹⁰ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 197.

⁸¹¹ Buhârî, "Mezâlim", 34; Müslim, "İmân", 62; İbn Mâce, "Hudûd", 21; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 32; Tirmizî, "Diyât", 22.

⁸¹² Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 198.

⁸¹³ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 197; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 59.

⁸¹⁴ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 59.

⁸¹⁵ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 198; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 374.

1.2.1. Zarar Prensibi

Zarar prensibi, gerek kişilerin özel mülkiyetleri üzerindeki tasarruflarının gerekse mimari yapılaşmada resmi mercilerin yetki alanlarının sınırlarının bilinmesine ve çizilmesine imkân veren en temel ilke ve prensiplerden birisidir. Bu sebeple Hammûş tarafından özellikle bu hususlarda kendi başına mamur bir teori olarak nitelendirilmiştir.⁸¹⁶ Bu konuda kavâid-ü fıkhiyye kitaplarında geçen ve zararlar ilişkili olan birçok fıkıh kaidesinin⁸¹⁷ de önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir.

Konut ve diğer yapılar, kişilerin bir başkasına zarar vermeden buralarda istediği şekilde tasarrufta bulunabilmesini ifade eden⁸¹⁸ ilgili prensibin en önemli uygulama sahalarından birini oluşturmuştur. Bunun yanında İslâm medeniyet tarihi alanında araştırma yapan kişilerce de teyid edildiği üzere tarih boyunca İslâm şehirlerindeki fiziksel planlamaya da büyük ölçüde hükmeden, yön ve şekil veren yine bu prensip olmuştur.⁸¹⁹

Bu prensibin yapılaşma alanında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu gösteren diğer bir hususta bina ve unsurlarıyla ilgili konularda müstakil olarak yazılan eserlerde zararlar ilişkili meselelere ayrılan yerlerin genişliğidir. Bu anlamda İbnü'r-Râmî tarafından yazılan “el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân” adlı eserde “Kitâbü nefyi'd-darar ve'l-keîlâmü fîmâ yuhdisühü'r-racülü alâ cârihi min dararin ve gayrihi” başlığı altında ilgili meselelere dörtte bir oranında yer ayrılmıştır.⁸²⁰ Yine İsâ b. Mûsâ et-Tüteylî tarafından yazılan “Kitâbü'l-Cidâr” adlı esere de “el-Kadâü bi'l-mirfak fi'l-mebânî ve nefyi'd-darar” başlığı ile giriş yapılmış ve ilgili konuya yaklaşık olarak yirmi sayfa ayrılmıştır.⁸²¹ Ayrıca kitabın ilerleyen bölümlerinde de

⁸¹⁶ Hammûş, *Fıkühü'l-Ümrânî'l-İslâmî*, s. 81.

⁸¹⁷ Mecellede zararlar alakalı birçok kaidenin zikredildiğini belirtmek mümkündür. Bunlar içerisinden “Zarar izâle olunur.” (md. 20, s. 18); “Zarar-ı âmmı def” için zarar-ı hâs ihtiyar olunur.” (md. 26, s. 19); “Zarar imkân ölçüsünde giderilir.” (md. 31, s. 19); “Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izale olunur.” (md. 27, s. 19) Diğer kaideler için bkz. md. 7, s. 17; md. 25, s. 19; md. 19, s. 18 (*Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, Lecnetün Mukevvenetün min İddeti Ulâmâ ve'l-Fukahâ, thk. Necîb Havâvînî, Nûr Muhammed Kârihâne Ticâreti Kütüb, Karataş, ts.; Yıldırım, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, s. 43-76-86-88-90-96).

⁸¹⁸ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 200; Hammûş, *Fıkühü'l-Ümrânî'l-İslâmî*, s. 81; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 60.

⁸¹⁹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 60.

⁸²⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 48-115.

⁸²¹ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 107-127.

yine ilgili konudaki benzer meselelere temas edilmiştir.⁸²² Bütün bunlar, zarar prensibinin diğer bir tabirle teorisinin konut ve diğer yapılarla ilgili birçok meseleye geniş çapta nüfuz ettiğinin açık bir göstergesi olmuştur.⁸²³

1.2.1.1. Zararın Kavramsal Çerçevesi ve Tanımı

Zararın kavramsal çerçevesinin bu kavramın asıl dayanağı kabul edilen ve “*Zarar ve mukabele-i bi'z-zarar yoktur.*”⁸²⁴ hadisiyle çizildiğini belirtmek gerekir. Kapsam ve önem bakımından geniş bir mahiyet arz eden,⁸²⁵ Ebû Dâvûd (ö. 275/889) tarafından fıkhnın etrafında şekillendiği beş hadisten biri kabul edilen⁸²⁶ ve aynı zamanda birçok fer'î esas ve kaidenin de kaynağı olan bu hadis,⁸²⁷ özellikle konut ve benzeri yapılarla ilgili meseleler açısından kişinin başkalarına zarar vermediği sürece mülkünde istediği şekilde hareket edebileceğini ifade etmektedir. Bu anlamda fakihler, yapısal anlamda çevreyi biçimlendiren kişi ve grupların fiil ve eylemlerinde, hüküm bakımından bu hadisi temel almışlar ve yapısal her türlü sorunu bu çerçevede çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır.

Bununla birlikte hadiste zarar anlamında geçen iki kavramın ifade ettikleri anlamların aynı ya da farklı olduğu konusunda fakihler ihtilaf etmiş ve bu hususta farklı değerlendirmeler yapmıştır.⁸²⁸ İbn Habîb (ö. 238/853) bunları aynı anlama gelen iki lafız olarak kabul etmiş ve bu konudaki yasağı teyid için tekrarlandıklarını söylemiştir. Ayrıca gramer açısından da meseleye yaklaşıldığında “ed-darar” ın isim,

⁸²² Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 168-209.

⁸²³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 60.

⁸²⁴ İmam Mâlik, “Akdiye”, 26; İbn Mâce, “Ahkâm”, 17; Ebû Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, 6/115 (no. 11385); Dârekutnî, “Akdiye”, 2.

⁸²⁵ Muhammed Mustafa ez-Zühaylî, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye ve Tatbikâtüha fî'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Dârü'l-Fikr, Dimaşk, ts., C. I, s. 199.

⁸²⁶ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân b. Recep, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, thk. Şuayp el-Arnâût-İbrâhîm Bâcis, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1422/2001, C. I, s. 63. Diğer dört hadis ise şunlardır: “*Ameller ancak niyetlere göredir.*” (Buhârî, “Bed'ü'l-Vahy” 1; Müslim, “İmâre”, 45; İbn Mâce, “Zühd”, 26); “*Helal bellidir, haram bellidir.*” (Buhârî, “Büyü”, 2; Müslim, “Müsâkât” 20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/324 (no. 18374), Dârimî, “Büyü”, 1); “*Din nasihattir.*” (Buhârî, “İmân”, 40; Müslim, “İmân”, 23; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 67; Dârimî, “Rikâk”, 41, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/318 (no. 3280); “*Size bir şey emrettiğimde gücünüz yettiğinde onu yapın size bir şeyi yasakladığımda da onu terk edin.*” (Buhârî, “İ'tisâm”, 2; Müslim, “Hac”, 73; Nesâî, “Menâsikü'l-Hac”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12/468 (no. 7501); İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, 1/198 (no. 18).

⁸²⁷ Zühaylî, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, C. I, s. 199.

⁸²⁸ Ekber, *İmâratü'l-Ard fî'l-İslâm*, s. 200.

“ed-dırâr” ın ise fiil olduğunu buna göre de “lâ darara” ile “hiçbir şekilde başkasına zarar verilmemesinin”, “lâ dırâra” ile de “birine karşılık başkasına zarar verilmemesinin” kastedildiğini belirtmiştir. Huşenî’nin (ö. 361/971) bu husustaki değerlendirmesi ise “ed-darar” ile kastedilen “Kendisinde senin için faydanın komşun için ise zararın olduğu iş ve eylemlerdir.”⁸²⁹ “ed-dırâr” ile kastedilen ise “Kişinin kendisi için bir fayda gütmemekle birlikte yaptığı işte başkası için bir zararın söz konusu olduğu eylemlerdir.”⁸³⁰ şeklinde olmuştur.⁸³¹

Kadı İbn Abdi’r-Rafî, hadiste geçen “ed-dırâr” lafzını “Kişinin, başkasına zarar verme kastıyla kendisine zarar vermesi” olarak yorumlamıştır.⁸³² Bunların yanında “ed-darar” ile “komşulardan birinin diğerine” “ed-dırâr” ile ise “her ikisinin de bir diğerine zarar vermesinin”⁸³³ kastedildiğini belirten bir yoruma da rastlanmıştır. Bu konuda Şevkânî’nin (ö. 1250/1834) “Neylû’l-Evtâr” adlı eserinde yapmış olduğu “ed-darar” “bir”, “ed-dırâr” ise “İki veya daha fazla sayıdaki kişinin eylemidir.”⁸³⁴ yorumu da dikkate alınarak birinci lafızla “mutlak olarak başka birine zarar vermenin” diğeri ile de “haklı bir sebep ve misliyle karşılık verilmesini gerekli kılan bir hüküm bulunmaksızın başkasının zararına karşılık vermenin” kastedildiğini söylemek mümkündür.⁸³⁵ Diğer taraftan hadiste farklı kalıplarda geçtiği görülen zarar kavramlarının nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili birçok farklı yorum ve değerlendirme olmakla birlikte bunların yapılaşma özelinde ifade ettikleri anlamın “Herhangi bir zarar söz konusu olmadığı sürece kişilerin konut ve benzeri yapılarla ilgili iş ve eylemlerinde hür ve serbest olduklarıdır.”⁸³⁶

⁸²⁹ Kişinin kendi mülkü üzerine komşusunun duvarına yakın bir yere buna zarar verebilecek şekilde tuvalet yapması buna örnek olarak gösterilebilir. (Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 200).

⁸³⁰ Kişinin evine kendisine bir faydası olmayan bununla birlikte komşusunun mahremiyetini ihlal eden bir pencere koyması buna örnek olarak verilebilir. (Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 200).

⁸³¹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 48; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, C. VII, s. 191; Ebû’l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Ali b. Vehb İbn Dakîku’lîd, *Şerhu’l-Erbe’ine Hadîsen*, Müessesetü’r-Reyyân, b.y., 1424/2003, s. 106-107.

⁸³² İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 49; Ebû’l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Ali b. Muhammed İbn Ferhûn, *Tebşiratü’l-Hükkâm fi Usûli’l-Akdiye ve Menâhici’l-Ahkâm*, Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye, b.y., 1406/1986, C. II, s. 348.

⁸³³ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 48; İbn Ferhûn, *Tebşiratü’l-Hükkâm*, C. II, s. 348.

⁸³⁴ Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr*, C. V, s. 312.

⁸³⁵ Ahmed b. Muhammed b. Osmân ez-Zerkâ, *Şerhu’l-Kavâidi’l-Fıkhiyye*, tsh.-tlk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Dârü’l-Kalem, Dımaşk, ts., s. 165.

⁸³⁶ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 201.

Fakihlerin ilgili kavram çerçevesinde yapmış oldukları tariflerden şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür. Söz konusu hususta yapılan açıklama ve yorumların genel itibarıyla civardaki yapıların zarar görme ihtimali bulunan dış cepheleriyle ilgili olduğu, iç bölüm ve bölgelerdeki iş ve eylemleri kapsamadığı görülmektedir. Bu anlamda yukarıda zikri geçen hadisin, sivil ve resmi mercilere, civardaki yapılarla direk bağı olmayan bina ya da bahçe içindeki eylemlere müdahale etme yetkisi vermediğini söylemek gerekir. Buna binaen günümüzdekinin aksine herhangi bir mercinin, yapılan eylem ve iddia edilen zarar arasında bir bağ ortaya koymadan kişiyi bahçesinde oda veya başka bir şey yapmaktan alıkoyma yetkisine sahip olmadığını ve şahsın izin almaksızın kendine ait sınırlar içerisinde serbest hareket etme imkânına sahip bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu, ilgili hususta şahıslar için açılmış bağımsız bir alanın varlığını gösteren önemli bir noktadır. Buna göre kişilerin bu husustaki eylem ve faaliyet sahalarının ilgili hadisle daha geniş bir hale getirildiği görülmektedir.⁸³⁷

1.2.1.2. Zararın Kısımları

Fakihler, olduğu alan ve zaman bakımından zararı kısımlara ayırmıştır. Oluştığı alan itibarıyla zarar; “civar” yani “bölgesel” ve de “âm” yani “genel” şeklinde iki kısma ayrılmıştır.⁸³⁸ Bunlardan zarar-ı civarın da etkilenenlerin şahıs ya da yapı olmasına göre kısımlara ayrıldığı görülmüştür. Bunların birinde zararın şahsa yönelik olması göz önünde bulundurulmuş ve görme, gürültü ve yüksek ses ve de kötü koku sebebiyle oluşan zarar türlerinin bu kapsama girdiği ifade edilmiştir. Diğerinde ise zararın yapıya yönelik gerçekleşmesi dikkate alınmış ve bu da yapıyı etkileme şekli bakımından doğrudan ve dolaylı şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birincisi komşuya ait bir duvarın delinmesi ya da buna yakın bir yerde ateş yakılması sonucu oluşan zararı diğeri ise oturan bir yerin değirmen gibi bir yapıya dönüştürülmesi sonucu oluşan ve civardaki yapıları etkileyen sarsıntı kaynaklı zararı ifade etmektedir.⁸³⁹ Oluştığı alan esas alınarak taksime tabi tutulan zararın ikincisini ise genellikle yol, cadde ve sokaklara buraları kullananları engelleyecek

⁸³⁷ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 201.

⁸³⁸ Hammûş, *Fıkhü'l-Ümrâni'l-İslâmî*, s. 81; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 41.

⁸³⁹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 201.

şekilde yapılan ilavelerden ve yine buralarda insanların can ve malları açısından tehlike arz eden yapılardan kaynaklı meydana gelen ve zararı âm olarak ifade edilen zarar türü oluşturmaktadır.⁸⁴⁰

Zararı oluştuğu zaman itibarıyla taksime tabi tutan ise İbnü'r-Râmî olmuştur. O, ilk olarak bunu “kadîm”⁸⁴¹ ve “muhtes” şeklinde iki kısma ayırmıştır. Daha sonra “kadîm” olanı da kendi içerisinde “قبل التأدي” yani “sıkıntı duyma”dan önce ve “بعد التأدي” sonra şeklinde tekrar ikiye ayırmış ve bunlardan önce olanın etrafa zararı dokunsa da öncesinde varlığı bilindiğinden dolayı durumunda bir değişik yapılmayacağını ve bu konuda fakihlerin de ittifak halinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁴²

Bu tür bir zararın insanlara iki şekilde yansması mümkündür. Çünkü herhangi birinin kendisi dışında kimsenin olmadığı bir yerde yapmış olduğu bir eylemin daha sonra buraya gelecek kişilere zarar vermesi ya mutlak ya da ihtimal dâhilindedir. Buna göre böyle bir eylemin gelecekte kişiler açısından mutlak bir zararı söz konusu ise bunun “فعل ضار” veya “فعل مضر” yani “zararlı fiil ya da eylem” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Böyle bir eylem, yerleşimin olmadığı bir yerde yapılan deri imalathanesini örnek olarak göstermek mümkündür. Öyle ki daha sonra buraya yerleşecek olan kişilerin imalathaneden çıkan kötü kokudan etkilenmemesi mümkün değildir. Diğer taraftan bu tür bir yerde yapılan eylemin gelecekte insanlar açısından oluşturacağı zararın ihtimal dâhilinde olması da söz konusudur. Buna kişinin mevât bir araziye doğru açtığı pencerenin, daha sonra burayı ihya eden birinin pencereleriyle karşılıklı olma ya da bunun diğerinin bahçesini görme ihtimali taşıması örnek olarak gösterilebilir. Bu sebeple de bunlar “فعل قد يضر” yani “zarar ihtimali bulunan eylemler” olarak nitelendirilmiştir.⁸⁴³ Kadîm türü zararın ikincisini ise “بعد التأدي” yani “sıkıntı duyma” dan sonra meydana gelen zarar oluşturmaktadır. Bu hususta asıl olan “Zararın kadîm olmamasıdır.”⁸⁴⁴

⁸⁴⁰ Hammûş, *Fıkhü'l-Ümrânî'l-İslâmî*, s. 82; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 41.

⁸⁴¹ “Kadîm” mutlak olarak zikredildiğinde “Kendisinden öncesinin var ya da yok olduğu iddia edilemeyen her şey” (Mahmûd Hamza b. Muhammed Nesîb b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hüseyinî, *el-Ferâ'idü'l-Behiyye fi'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, Matbaatü Habîb Efendî, Dımaşk, 1298, s. 153-154) veya “ Bundan önceki dönemde bir benzerinin varlığı bilinmeyen şey” (Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 380) manasında kullanıldığını söylemek mümkündür.

⁸⁴² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 49.

⁸⁴³ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 219.

⁸⁴⁴ *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, s. 17 (md. 7); Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri*, s. 43.

Buna göre komşusunun meydana gelen zarara ses çıkarmaması ve bunun üzerinden de uzun bir zaman geçmesi, ilgili hususta kişiye bir hak kazanımı sağlamamaktadır.⁸⁴⁵ Bununla birlikte Mâlikîlerden bir kısmının bu hususta bir ayrıma gittiği görülmektedir. Onlar, hamam ve fırın gibi yerlerden çıkan duman ile tabakhanelerden kaynaklanan koku türü zararların üzerinden çok zaman geçse de hak olarak elde edilmelerinin ve oldukları şekilde bırakılmalarının mümkün olmadığını ancak bunların dışında kalan bazı zarar türlerinin belirli bir itiraz süresinden sonra hak edilebileceklerini belirtmişlerdir.⁸⁴⁶

İbnü'r-Râmî tarafından yapılan taksimin ikinci kısmını ise “muhtes” olarak nitelendirilen zarar türü oluşturmaktadır.⁸⁴⁷ Bir kısım fakihler tarafından “hâdis”⁸⁴⁸ olarak da ifade edilen bu zarar, genel olarak “Yapılan eylemin komşuların zarar görmesine neden olacak bir nitelikte olması” şeklinde tarif edilmiştir. Bir yerleşim yerindeki evin fırına çevrilmesi ya da evde komşuların mahremiyetini ihlal edecek şekilde pencere açılması bu tür eylemlere örnektir. Bu zarar türünün genel olarak “ضرر مستحدث” veya “فعل ذو ضرر مستحدث” şeklinde isimlendirildiğini de belirtmek gerekir.⁸⁴⁹

İbn Cüzey (ö. 741/1340), hâdis olarak nitelendirdiği bu tür zararı, üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen şeklinde iki kısma ayırmıştır. Üzerinde ittifak edilenleri; komşunun mahremiyetini ihlal edecek şekilde pencere açılması, evde; fırın, hamam ve demirci dükkânı gibi dumanı ile çevreye zarar verecek yapıların inşa edilmesi şeklinde sıralamış ve bunların ya engellenmesi ya da zararı ortadan kaldıracı bir işleme tabi tutulması gerektiğini belirtmiştir. Üzerinde ihtilaf edileni ise kişinin, komşusuna gelen ışık ve rüzgârı engelleyecek şekilde binasını yükseltmesi olarak belirtmiş ve meşhur görüşün bunun engellenmemesi yönünde olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁰ Yukarıda gerek şahıslara gerekse yapılara yönelik meydana gelen zarar çeşitlerine bakıldığında görmeden dolayı oluşan dışında kalanların birçoğunun

⁸⁴⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 398.

⁸⁴⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 49.

⁸⁴⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 49.

⁸⁴⁸ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 380.

⁸⁴⁹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 219.

⁸⁵⁰ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh İbn Cüzey el-Kelbî, *el-Kavâninü'l-Fıkhiyye*, y.y., b.y., ts., s. 224.

kişinin kullandığı yerin işlevini değiştirmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁸⁵¹

1.2.1.3. Zarar Prensibi ile İlgili Mezheplerin Genel Yaklaşımları

Kişiler tarafından kendilerine ait konut ve benzeri yapılarda gerçekleştirmiş oldukları bazı eylem ve fiillerin, çevredeki diğer insanlar açısından birtakım zararlara yol açtığı bilinen bir durumdur.⁸⁵² Buna göre söz konusu zararın engellenmesi açısından kişinin eylem ve tasarruflarının genel anlamda kısıtlanmasının mümkün olup olmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda mezheplerin de farklı yaklaşımlar ortaya koyduklarını belirtmek mümkündür. Buna göre ilgili hususta mezhepler tarafından ortaya koyulan genel görüş ve değerlendirmelerin neler olduğu burada sırasıyla ifade edilecektir.

1.2.1.3.1. Hanefî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi

Hanefîler, komşulara zarar veren her türlü iş ve eylemden kaçınmanın dinî açıdan vacip olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.⁸⁵³ Ancak bunun kanunen engellenmesiyle ilgili ihtilafa düşmüşlerdir.⁸⁵⁴ Ebû Hanîfe, kişilerin kendilerine ait yerlerde komşularına zarar verecek tarzda yapmış olduğu eylem ve fiiller konusunda bu hususlarla alakalı temel ilke olan zarar hadisini esas almamış⁸⁵⁵ ve yapılan eylem başkasına zarar verse de kişinin bu konuda engellenmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.⁸⁵⁶ Bu hususla ilgili Kâsânî (ö. 578/1191) şu değerlendirmeyi yapmıştır. “Mülk sahibi, kendine ait yerde dilediği şekilde eylemde bulunabilme hakkına sahiptir. Bu eylemin başkası açısından herhangi bir zarar oluşturup oluşturmaması arasında bir fark bulunmamaktadır. Buna göre kişinin kendine ait yerde tuvalet, hamam, el değirmeni ya da tandır inşa etmesi ayrıca binasını demirci veya yıkamacılara kiralık vermesi mümkündür. Yine gerek komşusunun şahsına gerekse binasına zarar verme olasılığı yüksek olan kuyu kazmak, lağım çukuru açmak ve

⁸⁵¹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 213.

⁸⁵² Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 208.

⁸⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 21; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 195.

⁸⁵⁴ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 378.

⁸⁵⁵ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 208.

⁸⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 21; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 186.

mahzen oluşturmak gibi eylemleri de kendine ait yerde gerçekleştirme hakkına sahiptir. Komşusunun ilgili konularda kendisini engelleme hakkı bulunmamaktadır. Hatta yapılan işin dönüştürülmesiyle ilgili komşudan bir talep gelmesi durumunda da mülk sahibinin bunu uygulamaya zorlanması mümkün değildir. Çünkü mülkiyette asıl olan mutlak anlamda tasarruf hakkına sahip olmaktır. Bunun kısıtlanması veya kişinin bu hususta engellenmesi ancak ilgili hususta başkasına ait bir hakkın olduğunu gösteren arizî bir sebebe bağlıdır. Böyle bir sebep olmadığı sürece kişinin yapmış olduğu eylemler konusunda engellenmesi mümkün değildir.”⁸⁵⁷

Burada Kâsânî tarafından yapılan değerlendirme, esasen kıyasın gerekliliğini ifade etmektedir. Çünkü bu tür meselelerde kıyas, kişinin başkasına zarar da verse kendine ait bir yerde yapmış olduğu eylemden dolayı engellenmemesi yönündedir. Bu sebeple hem İbn Âbidîn hem de Edirnevî, bu tür meselelerde başkasına dokunan zararın belirgin bir nitelik taşıması durumunda kıyasın bırakılıp istihsâna göre hareket edileceğini ve kişinin ilgili husustaki eyleminin engelleneceğini belirtmişler ve mezhepteki görüşün de bu yönde olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁵⁸ Bu görüşün Ebû Yûsuf’a ait olduğunu belirtmek gerekir. Ebû Yûsuf, bu hususta istihsânı tercih etmiş ve kişinin kendine ait yeri kullanırken başkasına fâhiş bir zarar⁸⁵⁹ vermesi durumunda engelleneceğini aksi durumda ise eylem ve fiillerinde serbest olacağını belirtmiştir.⁸⁶⁰ İlgili hususta Mecelle’nin tercih ettiği görüş de bu olmuştur.

Mecelle şârihlerinden Ali Haydar Efendi bu konuda şu değerlendirmeyi yapmıştır. “İnsanın kendine ait mülküyle ilgili tasarrufları konusunda iki tür hüküm söz konusudur. Bunlardan birincisi kıyasa dayalı bir hüküm olup buna göre kişi, kendi mülkünde istediği şekilde tasarrufta bulunabilme hakkına sahiptir. Burada ortaya koyulan eylemlerin başkaları açısından zararı fâhiş oluşturup oluşturmaması veya herhangi bir zarar içerip içermemesi arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Çünkü kişinin eylem ve tasarruflarının kendine ait özel bir mülkte meydana gelmesi söz konusudur. Bu konudaki hükümlerden ikincisi ise istihsâna dayalı olup burada kişinin özel mülkünde başkasına fâhiş nitelikte zarar veren eylem

⁸⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, C. VII, s. 28-29.

⁸⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, C. V, s. 237; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 186-187.

⁸⁵⁹ Fâhiş nitelik taşıyan zararın ne olduğu, ölçüsünün nasıl tespit edileceği ile ilgili bkz. İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, C. V, s. 448; Ali Haydar Efendi, *Dürrerü’l-Hükkâm*, C. III, s. 213.

⁸⁶⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrerü’l-Hükkâm*, III, s. 211.

ve fiillerde bulunması durumunda engelleneceği böyle bir zarar oluşmadığı sürece ise eylemlerinde serbest olacağı ifade edilmiştir.”⁸⁶¹

Yukarıda ifade edilen hususlardan hareketle Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş kendi mülkü de olsa yaptığı eylem, komşusu veya başka birisi açısından fahiş türden bir zarara yol açıyorsa kişinin bu eylem ve fiil konusunda engellenmesi, hem dinî hem de hukuki açıdan gereklidir.⁸⁶²

1.2.1.3.2. Şâfiî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi

Zarar konusunda Şâfiî mezhebinin yaklaşımına bakıldığında İmam Şâfiî’nin, (ö. 204/820) başkası açısından bir zarara sebebiyet verse de kişinin kendi mülkündeki eylemlerinin engellenmesinin söz konusu olmadığını belirttiği ve bu konuda önemli bir dayanak olan zarar hadisini de kesin ve belirleyici bir kaynak olarak değerlendirmedeği görülmektedir.⁸⁶³ Onun ilgili hadisle alakalı yaklaşımı şu şekildedir.

“Birisi, Hz. Peygamberin “*Zarar vermek ve zarara zararla mukabelede bulunmak yoktur.*” hadisini ele aldığında bunun mücmel bir lafız olduğunu ve kişinin hem lehine hem de aleyhine yorumlanabileceğini görecektir. Buna binaen söz konusu hadisin şu şekilde ele alınmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir. Bu anlamda “lâ darara” ile “kişinin malıyla ilgili yapma mecburiyeti olmayan bir şeyden dolayı sorumlu tutulamayacağı”, “lâ dırâr” ile de “kişinin malına yönelik zararı engellemesi” nin kastedildiğini belirtmek mümkündür.”⁸⁶⁴ Buna göre Şâfiîlerin, kişinin mülkünde yapmış olduğu herhangi bir eylemden dolayı engellenmesini mümkün görmedikleri, ayrıca bunun komşuya zarar verip vermemesi ya da oluşan zararın alışılan veya fahiş bir nitelikte olup olmaması arasında herhangi bir fark gözetmediklerini söylemek mümkündür. Hatta İmam Şâfiî’nin bakış açısına göre “Komşusunun zarar görmemesi adına kişinin kendi mülkündeki tasarruflarının kısıtlanması, diğerine göre daha büyük bir zarar” anlamı taşımaktadır. Buna binaen

⁸⁶¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 211.

⁸⁶² Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 211.

⁸⁶³ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 208.

⁸⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm, Dârü’l-Mârif*e, Beyrut, 1410/1990, C. III, s. 255.

onlar, kişinin tüm komşularını görecektir. pencere açmasında bir beis görmemiştir.⁸⁶⁵

Bu hususta Mâverdî şu değerlendirmeyi yapmıştır; “Mülk sahibi tarafından evine yapılan ve dumanıyla da komşusuna rahatsızlık veren tandırın kaldırılması için itirazda bulunulması ve mülk sahibinin bu konuda engellenmesi mümkün değildir. Yine kişinin evine el değirmeni koymasında veya burayı bir demirciye ya da yıkamacıya kiralamasında da bir engel yoktur. Çünkü kişilerin kendi mülklerinde istedikleri şekilde davranma hakları bulunmaktadır.”⁸⁶⁶

Şâfiîler, kişiye kendi mülkünde mutlak bir tasarruf yetkisi verirken aynı zamanda komşuya ait yerin de bazı yönlerden korunmasını gerekli gördükleri ve dinen yasak kabul edilen düşmanca tavırlardan kişiyi men ettikleri de görülmektedir. Bu anlamda onların, mülk sahibinin neden olduğu zararın kime yönelik olduğuna baktıkları ve bunlardan şahsa yönelik olanları mazur görürken yapıya yönelik olanların engellenmesi yönünde bir tavır ortaya koydukları da görülmüştür.⁸⁶⁷ Bu konuda İbn Hacer el-Heytemî, (ö. 974/1567) “Kişinin kendine ait bir mülkte genel âdete göre yapmış olduğu hiçbir tasarruf, mutlak anlamda engellenmez. Her ne zaman bunun dışında bir eylemde bulunsun ve bunun neticesinde civardaki yapının sahibi zarar görse yine bundan dolayı engellenmesi söz konusu olmaz. Ancak bu zarar, bina ve benzeri yapıya yönelik olması durumunda kişinin bu eylemi sınırlandırılır.”⁸⁶⁸ demiştir.

Buna göre Şâfiîlerin, kişiyi kendi mülkünde mutlak anlamda tasarruf sahibi gördükleri ve bir görüşe göre de kişi ya da yapı ayrımı yapılmaksızın oluşan zarar konusunda da herhangi bir engellemeye yer vermedikleri görülmektedir. Ancak mezhep içindeki bir diğer yaklaşıma göre meydana gelen zararın yapıya yönelik olması ve burayı zayıflatacak ya da yıkacak nitelik taşıması durumunda engellenmesinin gerekli olduğu belirtilmiştir.

⁸⁶⁵ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 391.

⁸⁶⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü’s-Sültâniyye*, s. 369-370.

⁸⁶⁷ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 391.

⁸⁶⁸ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî, *el-Fetâva’l-Kübrâ’l-Fıkhiyye*, Derleyen. Abdülkâdir b. Ahmed b. Alî el-Fâkihî, *el-Mektebetü’l-İslâmiyye*, b.y., ts., C. III, s. 58.

1.2.1.3.3. Mâlikî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi

Mâlikî mezhebinin yapılaşma konusunda önemli bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki Afrika'nın Mağrib bölgesinde meydana gelen yapılaşmanın genel olarak bu mezhebin görüş ve fetvalarına göre biçimlendiği belirtilmektedir. Bunda, ilgili konuda mezhep içerisinde belirli bir düzeye ulaşmış görüş ve fetvaların olmasının da önemli bir etken olduğunu söylemek gerekir.⁸⁶⁹ Bunu Mâlikî fakihlerce yazılan bir kısmı risale bir kısmı ise kitap hacmine sahip eserlerin muhtevassından anlamak da mümkündür. Bu konuda İbnü'r-Râmî tarafından yazılan “el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân” ve İsâ b. Mûsâ et-Tüteylî tarafından yazılan “Kitâbü'l-Cidar” adlı eserlere bakıldığında özellikle komşular arasında cereyan eden zararlar ilgili meselere geniş yer ayrıldığı görülmektedir. Özellikle “el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân”da zararlar ilgili ortaya koyulan görüşlerin genelinin zarar hadisi çerçevesinde ele alındığı ve buna istinaden de kişinin yakın çevreye zarar verecek nitelikteki tasarruf ve eylemlerinin engellenmesi gerektiğinin ifade edildiğini belirtmek gerekir. Ancak bu konuda mezhep içerisinde genel bir ittifakın olmadığını da belirtmek mümkündür.⁸⁷⁰ Öyle ki ilk dönem Mâlikî fakihlerinden Eşhep, böyle bir sebebe istinaden kişinin kendi özel mülkündeki eylemlerinin sınırlandırılmasını, sonuçlarına kıyasla daha büyük bir zarar olarak nitelendirmiştir.⁸⁷¹

Bu görüşü, ilgili konuda aktarılan şu fetva da desteklemektedir. Mâlikîlerden İbn AbdîRabbih'e (ö. 328/940) “Birinin, evine koymuş olduğu değirmenden çıkan sestenden dolayı komşusunun şikâyeti” sorulduğunda o, buna “İki zarar birleştiğinde büyüğün giderilmesi için küçük düşürülür.” ilkesi gereği kişinin kendine ait evinden ve rızkını kazanmak için yaptığı meslekten men edilmesinin komşusunun değirmen sesinden dolayı yaşadığı sıkıntıya göre daha büyük bir zarardır.” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁷² Zarar konusunda Mâlikîlerin bir kısmı tarafından benimsenen bu görüşün İmam Şâfiî'nin ilgili husustaki yaklaşımıyla paralellik arz ettiğini belirtmek

⁸⁶⁹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 208.

⁸⁷⁰ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 383.

⁸⁷¹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 49.

⁸⁷² Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ el-Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mugrib*, thrç. Muhammed Haccî, *Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüünü'l-İslâmiyyeti'l-Mağribiyye*, Mağrib, 1401/1981, C. IX, s. 60.

gerekir.⁸⁷³ Bunun yanında yukarıda da geçtiği üzere mezhep içerisinde ilgili hususta bunun tam zıttı olarak da nitelendirilebilecek görüşlerin yer aldığını görmek mümkündür.⁸⁷⁴

Mâlikîlerce ilgili hususta ortaya koyulan görüş ve fetvalardan hareketle onların bu konuda dikkate alınacak zararın ölçü ve boyutunun ne olduğu konusunda net bir tanım ortaya koymadıkları görülmektedir. Bununla birlikte kişinin binasından faydalanmasına ve rızkını kazanmak için yapmış olduğu mesleğine engel olma gibi mülk sahibi açısından ileri düzeyde zarara sebebiyet veren durumların dışındaki bazı yerlerde zararın oluşma şekline göre mülk sahibinin eylem ve fiillerini sınırladıklarını söylemek gerekir. İbnü'r-Râmî'nin "Her türlü zararın giderilmesi esastır. Ancak zarar verme kastı bulunmadığı sürece komşusunun rüzgârına ve güneş ışığına engel olacak şekilde yükseltile binanın meydana getirdiği bundan müstesnadır."⁸⁷⁵ şeklinde yapmış olduğu değerlendirme de bunu teyit etmektedir.

1.2.1.3.4. Hanbelî Mezhebi ve Zararın Engellenmesi

Hanbelî mezhebinde zararın engellenmesi ile ilgili iki tür rivayetin olduğunu belirtmek gerekir. Bu rivayetlerin birinde kıyas esas alınmış⁸⁷⁶ ve buna göre de kişinin kendi mülkündeki eylem ve tasarruflarının mutlak olarak engellenemeyeceği⁸⁷⁷ ifade edilmiştir. Hakkın kısıtlanması ve komşularla olan ilişkilerin tanziminde zarar hadisini temel alan⁸⁷⁸ diğer rivayete göre ise kişinin komşusuna zarar verecek herhangi bir eylemde bulunmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁸⁷⁹ Bu çerçevede kişinin kendi mülkünde komşusuna zarar verecek hamam, tuvalet, el değirmeni ve tandır gibi şeyleri yapması mümkün görülmemiştir.⁸⁸⁰ İbn Kudâme, (ö. 620/1223) "Kişinin komşusuna zarar verecek bir eylemde bulunma hakkı yoktur." dedikten sonra "iki ev arasına hamam yapmayı, kokucular arasına ekmek fırını açmayı, komşuya ait suyu çekecek yakınlıkta kuyu

⁸⁷³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 383.

⁸⁷⁴ Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mugrib*, C. IX, s. 59.

⁸⁷⁵ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 72-73.

⁸⁷⁶ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 208.

⁸⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

⁸⁷⁸ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 208.

⁸⁷⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388; Davayyân, *Menârü's-Sebil*, C. I, s. 373.

⁸⁸⁰ Davayyân, *Menârü's-Sebil*, C. I, s. 373.

kazmayı ve çevredeki duvarlara sarsıntıyla zarar verecek şekilde elbise beyazlatma dükkânı yapmayı”⁸⁸¹ bu konudaki zararlı eylemler olarak sıralamıştır.

Hanbelîlerin bu konuda benimsedikleri iki görüşten birinin Ebû Hanîfe ve Şâfiîlerin diğerinin ise Ebû Yûsuf ve Mâlikîlerin tercih ettiği görüşle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir.⁸⁸² Mezhepte bu iki görüşten tercih edilenin ise ilgili konuda zarar hadisini temel alan görüşün olduğunu belirtmek gerekir.⁸⁸³

Hanbelîler tarafından zarar konusunda ortaya koyulan görüşlere bakıldığında onların da Mâlikîlerde olduğu gibi bu hususta dikkate alınması gereken net bir ölçüt ortaya koymadıkları görülmektedir. Bununla birlikte ilgili husustaki görüşlerinden hareketle onların genel olarak zararı, yemek pişirmekten kaynaklı duman gibi kaçınılması mümkün olmayanlar⁸⁸⁴ ile komşusunun mahremiyetini ihlal edecek yükseklik ve yönde bulunan terasa çıkmak⁸⁸⁵ gibi engellenebilir olanlar şeklinde iki kısma ayırdıklarını söylemek gerekir. Onların, bunlardan insanlar arasında hoşgörü ile karşılanan ve engellenmesi de mümkün olmayanları yesir⁸⁸⁶, mahremiyeti engel gibi hem şahsa, duvar veya binanın yıkılmasına sebebiyet verme⁸⁸⁷ gibi hem de yapıya yönelik ve engellenebilir nitelikte olanları da fahiş türü zarar kabul ettiklerini söylemek mümkündür.

Mezhepler arasında ihtilafa sebep olan zararın ne olduğuna bakıldığında bunun esasen teaddî olarak nitelendirilmesi mümkün olan bununla birlikte farklı bir surette başkasına ait bir hakkın ihlaline sebebiyet veren eylemler olduğunu belirtmek gerekir. Mesela dumandan kaynaklı zarara bakıldığında dumanın komşuya ait tarafa tamamen geçmesini, ağaç dalları veya cumba gibi eve ait bir unsurla gerçekleşen ve mezheplerin de ittifakla cevaz vermedikleri hak ihlallerinin bir benzeri olarak görmek ve değerlendirmek mümkündür. Bunun, diğer bütün zarar çeşitleri bakımından da esas alınabilecek bir nitelik taşıdığını belirtmek gerekir. Buna göre tüm mezhepler açısından komşusunun ya da bir başkasının hakkını ihlal etmediği

⁸⁸¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

⁸⁸² Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 208; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 393.

⁸⁸³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

⁸⁸⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

⁸⁸⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388; Davayyân, *Menârü's-Sebil*, C. I, s. 373.

⁸⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388; Davayyân, *Menârü's-Sebil*, C. I, s. 373.

⁸⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388; Davayyân, *Menârü's-Sebil*, C. I, s. 373.

sürece kişinin kendine ait mülkünde dilediği gibi tasarrufta bulunma hakkının bulunduğunu ve mezhepler arasında konut ve diğer yapıların inşasına temelde etki edecek bir görüş ayrılığının bulunmadığını söylemek mümkündür.⁸⁸⁸ Bunun en temel göstergelerinden birisinin de bu görüşler doğrultusunda meydana gelen yapısal çevrenin birbirine benzer nitelik taşımasıdır.⁸⁸⁹

1.2.1.4. Zarar Prensibinin Konut ve Diğer Yapılardaki Yansımaları

Yukarıda belirtildiği üzere temelde meşru olmayan ve kişinin binasına ait bir unsur ya da parçayı komşusuna ait özel mülke geçirmek suretiyle yapmış olduğu her türlü eylem teaddî kabul edilmiş ve bunların engellenmesi konusunda mezheplerin ittifak halinde oldukları ifade edilmiştir. Ancak teaddînin kapsamına girmeyen ve genel olarak “et-teassüf” şeklinde ifade edilen ve zatı itibariyle meşru olup kişinin kendine ait bir hakkı kullanması neticesinde başkaları adına oluşan zararlı eylem ve fiillerin özellikle yapısal alanla ilgili hususlarda sınırının ne olduğu konusunda mezhepler ihtilafa düşmüşlerdir.⁸⁹⁰ Konutlarda yüksek ses veya mahremiyeti ihlal gibi kişilerin temel haklarına dokunan eylemlerin bazı mezheplerce kısıtlanacağı belirtilirken diğer bir kısmı tarafından bunlar engellenmesi gereken şeyler olarak görülmemiştir. Bununla birlikte zararlı eylemlerin engellenmesi gerektiğini ifade edenlerin bu hususta temel bir ilke benimsediklerini ve bunda da civardaki kişilere dokunan zararın boyutunun önemli bir etken olduğunu söylemek gerekir. Buna göre söz konusu zararın boyutunun fâhiş bir nitelik taşıması durumunda engellenmesi gerektiği diğer durumlarda ise herhangi bir kısıtlamaya gerek olmadığı ifade edilmiştir.⁸⁹¹

Daha önce yapılar konusunda nelerin fâhiş türü zarar ve eylem kapsamında değerlendirileceğiyle ilgili özellikle Hanefîler tarafından benimsenen temel ilke ve esaslara yer verilmiş ve bu konuda diğer mezheplerin de açık bir şekilde olmasa da meseleler içerisinde zımnen bunları teyid eden görüşler ortaya koydukları belirtilmiştir. Mezheplerce ilgili hususta benimsenen ilke ve esasların özellikle konut

⁸⁸⁸ Ekber, *İmâratü 'l-Ard fi 'l-İslâm*, s. 216.

⁸⁸⁹ Ekber, *İmâratü 'l-Ard fi 'l-İslâm*, s. 208 .

⁸⁹⁰ Ekber, *İmâratü 'l-Ard fi 'l-İslâm*, s. 203.

⁸⁹¹ Sa'dî, *Ahkâmü 'l-Ümrân*, s. 399-400.

ve diğer binaların yapısal olarak şekillenmesinde oynadıkları rolün anlaşılmasında bunların uygulamadaki yansımalarına bakılması büyük önem arz etmektedir. Buna binaen burada, farklı kısım ve boyuttaki zarar çeşitlerinin yapılar üzerindeki etkileri mezheplerin ilgili konudaki görüş ve fetvaları çerçevesinde yansıtılmaya çalışılacaktır.

1.2.1.4.1. Basit Nitelikli Zararla İlgili Hükümler ve Bunların Uygulamadaki Yansımaları

Fakihler tarafından genellikle “yapılması adet haline gelen”⁸⁹², “insanlar arasında müsamaha ile karşılanan”⁸⁹³ anlamındaki lafızlarla işaret edilen ve fıkıh kitaplarında “yesîr” kelimesiyle karşılığını bulan bu çeşit zararların sınırlarının belirlenmesinde örf ve adetlerin önemli bir rol oynadığını belirtmek gerekir. Bu tür zararların, devamlılık arz eden bir yönünün olmaması ve vermiş olduğu rahatsızlığın hem engellenebilir hem de insanlar arasında müsamaha ile karşılanabilecek bir seviyede olması şer’î olarak me’zûn yani işlenebilir görülmesine hukuken ise de yapanın engellenmesini gerektirecek nitelik ve boyutta değerlendirilmemesine olanak sağlamıştır.⁸⁹⁴ Bu ise kişiler tarafından yapılan ve basit oranda zarar içeren eylem ve fiillerin, fahiş boyutta olanların kapsamından çıkarılmasına dolayısıyla da kişilerin kendi mülkleri üzerindeki eylem ve tasarruflarını daha geniş bir şekilde kullanmalarına imkân sağlamıştır.⁸⁹⁵ Komşusuna sıkıntı verse de belirli ölçüde kişinin mutfağını, banyosunu kullanması, evinde günümüz itibariyle elektrikli süpürge ve benzeri şeylerle temizlik yapması bu husustaki örneklerden birkaçıdır.

Bu konuda fakihlerce de birçok örneğin zikredildiğini belirtmek gerekir. Bu anlamda Edirnevî’nin, “Riyâzü’l-Kâsımîn” adlı eserinde “Kişinin, evine banyo, tuvalet veya lavabo yapması caizdir. Çünkü bunların çevre açısından oluşturacağı zarar, sadece nemlilikten ibaret olup bundan da basit önlemlerle korunması mümkündür.” ve “Kişinin toplumdaki genel adet üzere evinde küçük bir tandır

⁸⁹² Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 189.

⁸⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

⁸⁹⁴ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 401.

⁸⁹⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 211.

yapması caizdir.”⁸⁹⁶ şeklinde iki farklı örneğe yer verdiği görülmektedir. Yine İbnü’r-Râmî’nin “el-İ’lân”ında “Yemek pişirmek için kullanılan tandır ve mutfak gibi yerlerden sürekli çıkmayan dumanların engellenmesi söz konusu değildir.” şeklindeki görüşü ile Sahnûn tarafından İbnü’l-Kâsım’a (ö. 191/806) “Ekmek için kullanılan tandır hakkında görüşün nedir? Bu hususta İmam Mâlik’ten (ö. 179/795) bir şey işittin mi?” şeklinde yöneltilen soruya onun “Bu hususta İmam Mâlik’ten bir şey işitmedim. Ancak bana göre tandır, oluşturduğu zarar bakımından hafif nitelikte bir yapıya sahiptir.”⁸⁹⁷ cevabını bu konudaki örnekler olarak zikretmek mümkündür.

Buna göre konut ve benzeri yapılarla ilgili meselelerde toplumun genel olarak hoşgörü ile yaklaştığı ve civardaki kişiler açısından da ileri derecede bir rahatsızlık meydana getirmeyen bazı eylem ve davranışların basit nitelikli zarar olarak değerlendirildiği, bunların hem şer’î hem de hukuki açıdan dikkate alınmadığı ve ilgili husustaki bu yaklaşımın kişilerin özel mülkleri konusundaki tasarruf ve yetkilerini daha geniş bir çerçevede kullanmasında da önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir.

1.2.1.4.2. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler ve Bunların Uygulamadaki Yansımaları

Müslümanlar tarafından inşa edilen yerleşim merkezlerindeki mimari yapıların bitişik bir yapıda olduğunu, bunun temelinde de güvenlik, ekonomik ve iklim gibi unsurların önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca yine söz konusu etkenlerin de tesiriyle bazı İslâm beldelerinde yapıların dikey bir görünümde yapıldığını söylemek mümkündür.⁸⁹⁸ Buna bazıları tarafından gökdelene benzetilen Yemen’in Şibâm şehrindeki evler ile yine Füstât ve Raşîd’de bulunan çok katlı binalar örnek olarak zikredilebilir.⁸⁹⁹ Bununla birlikte binaların gerek bitişik, ayrık ya da yüksek yapıli olmasında gerekse bunlara ait unsurların dağılım ve yönlerinin belirlenmesinde çevredeki bina sakinlerinin özel hayatlarının dikkate alınması ve söz

⁸⁹⁶ Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 189.

⁸⁹⁷ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 50-51.

⁸⁹⁸ Muhammed Abdüssettâr, “Ahkâmü Dararı’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, *Dirâsâtün ve Buhûsün fi’l-Âsâri ve’l-Hadâratî’l-İslâmiyye*, Vizâratü’s-Sekâfe el-Meclisü’l-A’lâ li’l-Âsâr, Kahire, 2001, el-Cüzü’s-Sânî, s. 111; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 103.

⁸⁹⁹ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 103.

konusu planlamanın “zararı keşf” olarak nitelendirilen görme kaynaklı zarara sebebiyet vermeyecek şekilde yapılması büyük önem arz etmektedir.⁹⁰⁰

“Karşıdaki ev ya da konutta oturanların özel hayatlarının ifşasına sebebiyet veren görme”⁹⁰¹ ya da “Pencerelerden birisi vasıtasıyla komşuların, evleri içindeki özel hayatlarının görülmesi”⁹⁰² şeklinde tarif edilen zarar-ı keşfin, binaların yapımında dikkate alınmasında fakihler, önemli rol oynamıştır. Öncelikli olarak yapılaşma ve mimaride meydana gelen her türlü gelişme ve ilerlemenin fakihlerce yakından takip edildiğini ve bunlarla ilgili meseleler hakkında gerekli hüküm ve görüşlerin ortaya koyulduğunu belirtmek gerekir. Bu konudaki hükümlerin bir kısmının ise görme kaynaklı zararlar ile ilgili meseleler hakkında olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda binalarda havalandırma ve ışıklandırma unsuru olarak kullanılan yerler ve bunların yön ve cepheleriyle alakalı sorun ve ihtilafları hükme bağlayan fikhî görüşlerin genel anlamda görme kaynaklı zararın engellenmesine yönelik olduğunu belirtmek gerekir.

1.2.1.4.2.1. Pencereler

Binaların aydınlatma ve havalandırmasında kullanılan en önemli unsurlardan biri pencerelerdir. Bunların binada açıldığı ve baktığı konum itibarıyla komşuların özel hayatlarını ihlale sebebiyet vermesi dolayısıyla da görmeden kaynaklı birtakım zararlara neden olması söz konusudur. Bu sebeple fakihler, bunların açılacağı yer ve konumu ilgilendiren husus ve düzenlemelere ayrı bir önem vermiş ve bunlardan kaynaklı zararları önlemek için gerekli hükümler koymuşlardır.⁹⁰³ Bunun bir sonucu olarak da fıkıh kitaplarında pencerelerin açılmasını düzenleyen birçok hükme yer verilmiştir.⁹⁰⁴

⁹⁰⁰ Abdüssettâr, “Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 111; Azeb, *Fikhü’l-Ümrân*, s. 103.

⁹⁰¹ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 213.

⁹⁰² Azeb, *Fikhü’l-Ümrân*, s. 104.

⁹⁰³ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 112.

⁹⁰⁴ Azeb, *Fikhü’l-Ümrân*, s. 104.

1.2.1.4.2.1.1. Pencerelelerin Kısımları

Fakihler, yapı olarak pencereyi; kadîm ve muhdes yani eski ve yeni olmak üzere iki kısma ayırmışlardır.⁹⁰⁵ Bunlardan eski olarak nitelendirilenlerin bulunduğu hal üzere bırakılması konusunda da ittifak etmişlerdir.⁹⁰⁶ Onlar, bu hususta söz konusu pencerenin kullanan açısından bir faydasının olup olmamasını da göz önünde bulundurmamıştır.⁹⁰⁷ Bunu Müdevvene’de geçen “Kişi, komşusu tarafından kendisine herhangi bir faydası olmayan aksine komşusuna zarar veren eski pencere veya kapısını kapatması konusunda zorlanabilir mi? şeklinde yer alan soruya “Kişi bu konuda komşusu tarafından zorlanamaz. Çünkü söz konusu kapı ya da pencere, ilk olarak komşusuna karşı açılmış değildir.”⁹⁰⁸ şeklinde verilen cevaptan anlamak mümkündür. İbnü’r-Râmî de ilgili hususta Tunus ve benzeri yerlerde uygulanan görüş ve fetvanın bu olduğunu belirtmiş ve “Ben bu tür pencerelerin kapatılması konusunda hüküm veren bir kadı görmedim. Ayrıca bunun aksine görüş belirten birisini de işitmedim. Bu durumda yapılacak olan zarar gören tarafın bunu giderecek ölçüde binasını yükseltmesidir.”⁹⁰⁹ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bununla birlikte pencere sahibinin, komşusunun bu husustaki rahatsızlığını gidermek anlamında kendi isteğiyle söz konusu yeri kapatma ihtimalinin de her zaman bulunduğunu söylemek gerekir.⁹¹⁰ Ayrıca bu konuda müslümana yakışan davranışın da başkalarının özel hayatının ifşasına sebebiyet veren bir yeri, sorumluluk duygusuyla hareket ederek gönüllü bir biçimde kapatması olduğunu söylemek mümkündür.⁹¹¹

Fakihlerin muhdes yani yeni olarak adlandırdığı ve açıldığı konum itibarıyla da civardaki komşuların özel hayatlarının ihlaline sebebiyet verdiği görülen pencere

⁹⁰⁵ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 61; Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 112; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 105.

⁹⁰⁶ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 210; Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 112; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 105.

⁹⁰⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 113.

⁹⁰⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. III, s. 408.

⁹⁰⁹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 63.

⁹¹⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 113.

⁹¹¹ İbn Ferhûn, *Tebsiratü’l-Hükkâm*, C. II, s. 350.

türleriyle ilgili yaklaşımlarının ise bunların ya kapatılması⁹¹² ya da önleyici bir tedbire başvurularak zararın engellenmesi yönünde olduğunu belirtmek gerekir.⁹¹³ Hanefîler “Komşusunu ve ailesini görececek şekilde pencere açan birisinin söz konusu kişi tarafından engellenmesi mümkün müdür?” diye yöneltilen soruya “Evet, bu hususta komşusu onu engeller.”⁹¹⁴ şeklinde cevap vermiştir. Ayrıca bu görüş, Mecelle’de de esas alınmış ve genelde kadınlar tarafından kullanılan mutfak, kuyu başı ve avlu gibi yerleri görececek şekilde yapılan yerler fahiş zarar kapsamında değerlendirilmiştir. Buna binaen kişinin, evinin bitişiğinde veya karşısında yer alan bir yapının kadınlarca çokça kullanılan bölümlerini görececek şekilde pencere açması mümkün değildir. Açılması durumunda ise pencerenin tamamen kapatılmasına gerek olmadan önleyici bir tedbirle zararın giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁹¹⁵

Bu konu, Mâlikî fakihlerce de ele alınmış ve Sahnûn tarafından İmam Mâlik’in bu husustaki görüşünün ne olduğuyla ilgili İbnü’l-Kâsım’a birçok soru yöneltilmiştir. Sahnûn, bunların birinde “Kişinin kendine ait bir duvarda komşusunu görececek şekilde pencere ya da kapı açması konusundaki görüşün nedir? İmam Mâlik’in kavline göre bu kişi engellenebilir mi?” diye sormuş, İbnü’l-Kâsım ise buna “İmam Mâlik’ten bu konuda bana ulaşan kavle göre kişinin kendisine de ait olsa duvarında komşusuna zarar verecek bir eylemde bulunması mümkün değildir.”⁹¹⁶ şeklinde cevap vermiştir.

Bu konudaki diğer sorusunda Sahnûn, “Birisi, evimin yanına yüksekçe bir konak yapsa, burada evimi ailemi ve görececek şekilde kapı ve pencere açsa İmam Mâlik’in görüşüne göre⁹¹⁷ bunu engelleme hakkım var mıdır? diye sormuş, İbnü’l-

⁹¹² İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 61; Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 210; Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 113; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 105.

⁹¹³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. III, s. 219.

⁹¹⁴ Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 166.

⁹¹⁵ *Mecelletü’l-Ahkâmi’l-Adliyye*, s. 232 (md. 1202); Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. III, s. 219.

⁹¹⁶ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. III, s. 408.

⁹¹⁷ İlgili konuda soru yönelten kişinin, bu meselede bizzat İmam Mâlik’in dolayısıyla mezhebinin görüşünü sorması hem dinî hem de dünyevî meselelerde mezhep görüşüne ne kadar bağlı kalındığına işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Ayrıca tecrübe edilmesi mümkün bilimsel bir varsayım olarak bir yerin veya beldenin imarı ile burada yaygın şekilde bulunan mezhep arasında bağ kurmanın da ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarması bakımından da ilgili soru biçimi önemlidir. (Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 141).

Kâsım ise buna “İmam Mâlik’in bu husustaki görüşü, onun engellenmesi yönündedir.” şeklinde cevaplamış ve bu konuda esas alınan İbn Lühay’â’nın (ö. 75-76/790) Hz. Ömer’den naklettiği şu görüşü zikretmiştir. İbn Lühay’a, Hz. Ömer’e “Birinin, komşusunun evine bakacak şekilde oda yaptığını ve duvarına da bir pencere açtığını” bildiren bir mektup yazmış, Hz. Ömer de cevabî mektubunda “Söz konusu pencerenin arkasına bir serîr⁹¹⁸ konulmasını ve üzerine çıkıldığında karşıdaki evin içi görülebiliyorsa engellenmesini aksi durumda ise ışık ve hava gibi şeylerden yararlanması için olduğu hal üzere bırakılmasını” emretmiştir.⁹¹⁹

Yukarıda Hz. Ömer’den nakledilen görüşten hareketle kişinin, mahremiyeti ihlal etmemek kaydıyla civardaki evlere doğru pencere açabileceğini söylemek mümkündür. Ancak bunun için söz konusu rivayette de ifade edildiği üzere pencerenin konumunun etraftaki komşularının özel hayatlarını ihlale sebebiyet vermeyecek şekilde olması şart koşulmuştur. Bu sebeple kişinin bakmasını ya da görmesini engellemek için söz konusu pencerelerin oda zemininden belirli bir yükseklikte olması şarttır.⁹²⁰ Bu konudaki yeterli yüksekliğin ne kadar olacağıyla ilgili İbnü’r-Râmî, bazı görüşler⁹²¹ aktarmış ve kendisine göre bunun kasıtlı bakmalar bir kenara bırakıldığında yedi karış⁹²² miktarı kadar olduğunu söylemiştir.⁹²³ İbnü’r-Râmî tarafından koyulan bu ölçünün ilgili husustaki zararı engelleme konusunda Tunus’ta kadılar tarafından bir ölçüt olarak kabul edildiğini ve buna uymayan

⁹¹⁸ Serîr’in ne olduğu konusunda birçok değerlendirme yapılmıştır. Bunlardan birine göre serîr; minder, diğerine göre basamak, başka birine göre ise sandalye ve buna benzer şeylerdir. Bu hususta yapılan farklı değerlendirmeler, serîrin yüksekliği konusunda da görüş ayrılıklarına neden olmuştur. İbnü’r-Râmî bunu, üzerinden dışarının görüleceği beş karıştan fazla dörtten ise daha az olmayan yükseklikteki bir malzeme olarak tarif etmiştir. (İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 61; Abdüssettâr, “Ahkâmü Dararî’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 141; Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 210) İbn Ferhûn, (ö. 769/1367) serîrin, minder ve basamak olduğu konusunda ileri sürülen görüşleri uzak bir yaklaşım olarak değerlendirmiş ve bundan kastedilenin yatak olarak kullanılan yorgan olduğunu ve Hz. peygamber döneminde bunun insanlar tarafından genel anlamda kullanıldığını söylemiştir. (İbn Ferhûn, *Tebssiratü’l-Hükkâm*, C. II, s. 350).

⁹¹⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. IV, s. 474; İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 61.

⁹²⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Dararî’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 112-113.

⁹²¹ Söz konusu yüksekliğin ne kadar olması gerektiğiyle ilgili İbnü’r-Râmî iki görüş nakletmiştir. Bu görüşlerden birisi söz konusu yüksekliği Hz. Ömer’den nakledilen ve “serîr” esas alınarak belirlenen ölçünün aynısıdır derken diğeri de bunu geçen kişinin bakmasını engelleyecek bir yükseklik olarak tarif etmiştir. (İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 62).

⁹²² Bir karışın ortalama 25 cm olduğu düşünüldüğünde bu konudaki yüksekliğin yaklaşık olarak 1.75 cm. olduğu ortaya çıkmaktadır.

⁹²³ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, Dimyâtî-Alî, s. 62.

pencerelerin kapatılmasına hükmedildiğini de belirtmek gerekir.⁹²⁴ Ayrıca Mecelle’de de bu yüksekliğin bir adamın boyunu aşacak şekilde olması gerektiği ifade edilmiştir.⁹²⁵ Bu durum bize Müslüman mimarların yapılarda etrafa zarar vermeyen ve yüksek bir konuma sahip aydınlatma ve havalandırma unsurları kullanmasının önemli bir sebebini de açıklamaktadır.⁹²⁶

Pencerelerin açılmasına engel teşkil eden görmenin zarar olarak nitelendirilmesinde bunun gerçekleşme boyutunun da önemli bir etken olduğunu söylemek gerekir. Fakihler, bunu “kapı veya pencere hizasından bakıldığında karşıdaki kişilerin yüz hatlarının seçilmesine imkân veren görme”⁹²⁷ olarak tarif etmiştir. Buna göre aradaki mesafe sebebiyle karşı veya civardaki binalarda oturanların yüzlerinin seçilmesine imkân vermeyen görmelerin zarar kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Ayrıca ilgili hususta mesafenin pratikte ne kadar olması gerektiğinin de burada ortaya koyulan tanımlama çerçevesinde belirlenmesinin mümkün olduğunu belirtmek gerekir.⁹²⁸

1.2.1.4.2.1.2. Baktıkları Yön Bakımından Pencerelerle İlgili Hükümler

Fakihlerin, pencerelerin açılmasıyla ilgili mesele ve hükümleri sadece bunların eski ve yeni olmaları açısından ele almadıklarını bunun yanında bunların bakmış oldukları yönleri de göz önünde bulundurduklarını belirtmek gerekir. Bu anlamda pencerelerin bakmış oldukları yön itibarıyla herhangi bir mahremiyet ihlali oluşturup oluşturmadığına bakılmış ve buna göre de ilgili hüküm ortaya koyulmuştur.

⁹²⁴ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 62; Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 113.

⁹²⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 222 (İnsan boyunu aşan yerde bulunan pencerenin merdivenle civardaki evlerin kadınlarca çokça kullanılan yerlerini görme ihtimali bulundurularak kapatılmasının talep edilmesi mümkün görülmemiştir.).

⁹²⁶ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 105.

⁹²⁷ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 63; Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 113.

⁹²⁸ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 113.

1.2.1.4.2.1.2.1. Giriş Koridoruna Bakan Pencerelele İlgili Hükümler

Bu konudaki meselelerden birini kişinin, komşusunun dış girişi ile avlusu arasındaki bağlantıyı sağlayan ve dehliz ya da koridor olarak nitelendirilen yeri görececek şekilde pencere açması oluşturmaktadır. İlgili hususta fakihler “birinin, komşusunun girişini görececek şekilde pencere açmasının mümkün olmadığını, açıldığı takdirde ise bunun kapatılması gerektiğini” ifade etmişlerdir. Bunun yanında İbnü’r-Râmî’nin de meselenin farklı yönlerine dikkat çeken bazı sorularla fakihlerin bu konudaki görüşlerini ortaya koyduğunu söylemek gerekir. O, bunların birinde “Kişinin ana yol veya cadde üzerinde bulunan bir yerde karşı komşusunun kapı girişini görececek şekilde pencere açmak istemesi durumunda diğerinin bunu engelleme hakkının olup olmadığını” bu durumda diğerinin de buna “Ben ana cadde üzerinde pencere açmak istiyorum. Burada kapı açmam nasıl engellenmiyorsa pencere açmam da aynı şekilde engellenemez.” ya da “Bizim yoldan geçme ile penceren bakma haklarımız eşittir.” veya “Benim gördüğümle aynı hizada bulunan diğer pencere sahiplerinin gördüğü şey aynıdır.” diyerek itiraz etmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur.

Buna İbnü’l-Gammâz (ö. 693/1293) “Kişinin, komşusunun kapı girişine bakacak şekilde pencere açmasına engel olunur. Bu konuda, sadece giriş ve çıkış için kullanılan kapının, pencere gibi değerlendirilmesi de mümkün değildir. Diğer taraftan birinin, pencere vasıtasıyla kimseye fark ettirmeden bir başkasına bakması mümkündür. Bu sebeple de kişinin kendisini böyle bir şeyden koruması çok zordur. Ancak böyle bir durumda yoldan geçen birinden korunmak mümkündür. Buna binaen de kişinin yoldan geçişine izin verilmiştir. Bu konuda pencere ile ilgili kabul gören genel ilke, onun büyük bir zarar içermesi yönündedir.” şeklinde cevap vermiştir. İbnü’r-Râmî de “Söz konusu soruyu hangi fakihe sordumsa hepsi de aynı cevabı verdi.” demiştir. Ayrıca kadılar tarafından aksi yönde verilen bir hükme rastlamadığını da belirtmiştir.

İlgili hususta pencere sahibinin “Benim görmemle aynı hizada olanların görmesi arasında bir fark bulunmamaktadır.” şeklinde yaptığı veya yapabileceği itiraza karşı İbn Ât (ö. 609/1212) “Birinin, evinde başkaları tarafından görülen veya görülmesi muhtemel bir yere doğru pencere açmak istemesi durumunda engellenmesi

esastır. Çünkü bu durumda söz konusu yerin başkaları tarafından görülmesi, bu kişinin de ilgili hususta aynı hakka sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Ayrıca söz konusu durumun ana veya ara cadde ya da yolda olması arasında da bir fark bulunmamaktadır. Burada karşı ya da yandaki binaya bakan pencerelerle ilgili temel ilke, şahısların net bir şekilde görülmesini sağlıyorsa kapatılması bunun dışında olanlara ise müsamaha gösterilmesi yönündedir.”⁹²⁹ Buna göre kişinin, gerek yan gerekse karşı cephede yer alan komşusunun kapı girişine bakacak şekilde pencere açması mümkün değildir. Ayrıca bu konuda civardaki binalarda söz konusu yeri görecektir şekilde yapılmış pencerelerin bir yenisinin açılmasına dayanak teşkil etmediğini de belirtmek gerekir.

1.2.1.4.2.1.2.2. Karşılıklı Açılan Pencelerle İlgili Hükümler

Fakihlerin baktığı konum itibariyle açılmaması ya da engellenmesi yönünde görüş ortaya koydukları pencere türlerinden birini de karşılıklı şekilde açılmış olanlar oluşturmaktadır.⁹³⁰ Bu konuda Sahnûn’a yöneltilen uzunca bir soru, kaynaklarda şu şekilde yer almıştır. “Çıkmaz sokakta karşılıklı şekilde yer alan iki evin birinde diğerine doğru bakan bir pencere bulunmaktadır. Diğer eve, sahibi tarafından bir oda ve de var olanla karşı karşıya gelecek şekilde bir pencere ilave edilmiştir. Bunun neticesinde ise eski pencere sahibi, yeni açılanın kapatılmasını istemiş ancak diğeri buna itiraz etmiş ve var olan pencereye şimdiye kadar komşuluk gereği itiraz etmediğini ancak şu an kendisine zarar verdiğini belirtmiştir. Ayrıca bu konuda şimdiye kadar sessiz kalmasının nedeninin hakkından vazgeçme olmadığı söylemiş ve bu hususta da yemin etmiştir.” Tarafları dinleyen Sahnûn, “İkisinin de kapatılmasına hükmetmiştir.” İbnü’r-Râmî de bu tür bir meselenin Tunus’ta kadiya aksettirildiğini ve onun da her iki pencerenin kapatılmasına hükmettiğini nakletmiştir.⁹³¹ Kadılar, bu tür meselelerde idarenin kötülüğe engel olma yönündeki sorumluluğunu göz önünde bulundurarak tarafların şikâyetçi olmalarına bakmadan da pencerelerin kapatılmasına hükmetmişlerdir.⁹³²

⁹²⁹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 65-66.

⁹³⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 115.

⁹³¹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 67.

⁹³² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 115.

1.2.1.4.2.1.2.3. Boş Araziye Bakan Pencelerle İlgili Hükümler

Fakihlerce ele alınan diğer bir mesele ise herhangi bir binanın olmadığı boş arsa ya da araziye bakacak şekilde pencere açılması olmuştur. Bu konuda fakihlerin iki tür yaklaşıma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bunların birine göre kişi tarafından yan ya da karşıda bulunan araziye doğru açılan pencerenin arazide bina olmadan önce yapılması durumunda engellenmesi mümkün görülmemiştir. Böyle bir durumda mevcut pencereden zarar gören kişilerin kendilerini bundan bir şekilde koruması öngörülmüştür. Ancak zikri geçen pencerenin araziye yapılan binalardan sonra açılması durumunda ise bunun ya kapatılması ya da önleyici bir tedbirle oluşan zararın giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

İbn Mâcişûn, (ö. 212/827) bu hususla alakalı olarak arsa sahibinin, söz konusu pencerelere daha sonra buraya yapmayı planladığı binasına zarar verme ihtimalini göz önünde bulundurarak karşı çıkabileceğine işaret etmiştir. O, böyle bir durumda arsa sahibinin binasını yapmadan, komşusunu engelleme hakkının olmadığını, yapıldıktan sonra da kapatılması için herhangi bir merciye başvurusunun mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu durumda o, pencere sahibinin eyleminin diğerininkine göre daha önce olmasını göz önünde bulundurmuş ve bunun da kişiye ilgili konuda bir öncelik sağladığını belirtmiştir.⁹³³ Buna binaen de arsa sahibinin ilgili hususta herhangi bir itiraz hakkının bulunmadığını söylemiştir.

Bu konudaki diğer görüşe göre ise arsa sahibinin, gerek binasını yapmadan gerekse yaptıktan sonra komşusunu engellemesi mümkün görülmüştür. Bu anlamda İbn Habîb, Mutarrif'in (ö. 95/713-14) bu meseleyle ilgili şunları söylediğini belirtmiştir. "Arsa sahibinin, onu hem binasını yapmadan hem de yaptıktan sonra engelleme hakkı bulunmaktadır. İlk aşmada kişi, daha sonra zarar görme durumunu göz önünde bulundurarak bu konudaki hakkını savunmak için komşusunu engelleyebilir. Şayet bu aşamada komşusunu engellemezse kendi binasını yaptıktan sonra da bunu kullanması mümkündür. Söz konusu hakkın ilk başta kullanılmaması daha sonra kullanmasına mani değildir." Ancak ilgili meselede şöyle bir ayrımın da yapıldığını ve söz konusu pencerenin bulunduğu konutun başka birisi tarafından satın

⁹³³ Hıyâzetü'd-Darar olarak isimlendirilen bu konuya ilerleyen sayfalarda ayrı bir başlık altında değinilecektir.

alınması durumunda kişinin bu konudaki itiraz hakkının ortadan kalktığının belirtildiğini söylemek gerekir.”⁹³⁴

1.2.1.4.2.1.2.4. Civardaki Teraslara Bakan Pencerelele İlgili Hükümler

Fakihlerin ilgili hususta ele aldıkları meselelerden biri de pencerelerin civardaki komşuların dam ya da teraslarını görececek şekilde açılması olmuştur. Bu husustaki görüşlere bakıldığında bunların söz konusu terasın etrafının herhangi bir örtü ya da buna benzer bir şeyle kapatılmış olup olmamasına göre şekillendiği görülmektedir. Bu anlamda birinin terası üzerine yapmış olduğu oda ve benzeri bir yapıda civarda bulunan ve etrafı da sahibi tarafından herhangi bir şeyle çevrilmemiş diğer bir terasa bakacak şekilde pencere açmasında fakihler bir beis görmemiştir. İbnü’r-Râmî, Fakîh İbn Abdi’r-Rafî’e (ö. 733/1332) “İnşa ettiği odada komşularının terasını görececek şekilde pencere açan kişiye engel olunur mu? diye sormuş, İbn Abdi’r-Rafî’ ise buna “Bundan dolayı kimse engellenmez.” şeklinde cevap vermiştir.⁹³⁵ Ancak bu durum, etrafı sahibi tarafından çevrili hale getirilen bir teras için söz konusu olduğunda farklı değerlendirilmiş ve bu durumda da pencerenin kapatılması gerektiğine hükmedilmiştir. Tunus’ta kadı iken İbn Abdi’r-Rafî’a bir dokuma fabrikasında etrafı çevrili bir terası görececek şekilde pencere açıldığı ile ilgili şikayet gelmiş, o da açılan pencerelerin fabrika sahibi tarafından kapatılmasına hükmetmiştir. Buna gerekçe olarak da “Kişinin terası, içerisini göstermeyecek şekilde örtülü idi. Senin bunu ihlal edecek bir eylemde bulunman doğru değildir. Bu sebeple söz konusu yere doğru açmış olduğun pencereleri kapatman gerekir”⁹³⁶ demiştir.

Burada terasların üzerine yapılan ve civardaki yapılardan da burayı görececek şekilde pencere açılmasına engel teşkil ettiği görülen yerlerin esasen iki tür faydasının olduğunu söylemek gerekir. Bunlardan birincisi burayı bazı ihtiyaçları için kullanan kişileri, yabancıların özellikle bakışlarından korumasıdır. Diğerisi ise etrafta yapılacak yüksek katlı binalardan bu yöne pencere açılmasına mani olarak buraların üst yapı haklarının korunmasını sağlamış olmalarıdır. Özellikle bu husus,

⁹³⁴ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 64.

⁹³⁵ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 73.

⁹³⁶ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, s. 149.

gelecekte üzerine bina yapılması öngörülen yerlerde teras etrafına perde inşa edilmesinin en önemli etkenlerinden biri olmuştur.⁹³⁷

1.2.1.4.2.1.3. Pencerelelerin Kapatılma Şekli

Fakihler, civardaki kişilerin mahremiyetini ihlal edecek şekilde yapılan pencerelerle ilgili önleyici ve engelleyici birtakım tedbirler öngörmüşler ve bunları da söz konusu pencerenin kapatılması, önüne taş ve tuğladan set inşa edilmesi ya da önleyici bir örtü ve perde konulması olarak sıralamışlardır. Bununla birlikte sadece üçüncü şartın yerine getirilmesi ile diğer ikisine olan ihtiyacın ortadan kalkacağını da belirtmişlerdir.⁹³⁸ Ancak zararın ancak pencerenin kapatılarak giderilmesi gerektiği durumlarda da bunun kapatılma şekil ve yönteminin büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bu tür meselelerde kapatılacak pencerenin yapıldığı tarihin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu anlamda eski olanlara öncelik hakkı sebebiyle dokunulmadığını ancak yeni olanların kapatılmasına hükmedildiğini belirtmek gerekir. Bununla birlikte kişinin hukukî bir zorunluluk olmasa da dinî bir sorumluluk gereği eski penceresini isteğine bağlı bir şekilde kapatması da mümkündür. Buna binaen ilgili hususta daha sonra ortaya çıkması muhtemel bir anlaşmazlıkta pencerenin hangi yolla kapatıldığının belirlenmesinde kapatılma şeklinin önemli bir gösterge olduğunu söylemek gerekir.

Fakihler, ilgili konuda herhangi bir karışıklık ve şüphe yaşanmaması için özellikle yeni pencerelerin nasıl kapatılması gerektiğiyle ilgili belirli kıstaslar ortaya koymuşlardır.⁹³⁹ Bu anlamda onlar, pencerenin her türlü iz ve işareti yok edilmiş⁹⁴⁰ ayrıca duvardan yapı olarak da ayırt edilemeyecek bir şekilde kapatılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sebeple de pencere kapatılırken kullanılan malzemenin duvarinkinden farklı bir yapıda olmamasına dikkat edilmesi gerektiğini özellikle vurgulamışlardır.⁹⁴¹ Bu konuda İbnü'r-Râmî, Tunus'ta yaşanan şöyle bir hadise nakletmiştir.

⁹³⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye”, s. 117.

⁹³⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 221.

⁹³⁹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye”, s. 113.

⁹⁴⁰ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 225.

⁹⁴¹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 74.

istendiği yerin ana veya ara cadde ve sokak olmasına göre farklılaştığını söylemek mümkündür.

1.2.1.4.2.2.1. Ana Caddeye Açılan Kapılarla İlgili Hükümler

Ana caddede açılacak olan kapılarla ilgili biri genel diğeri ise burada açılacak kapının yeri ve oluşturacağı muhtemel zararı esas alan iki tür görüş bulunmaktadır. Bunlardan kapının açıldığı yolun genişliğini esas alan ve bu konuda genel bir yaklaşım ortaya koyan birinci görüşe göre kişinin burada istediği sayı ve şekilde kapı açmasında bir engel bulunmamaktadır. Bu görüşe göre kapıların birbirine bakacak şekilde karşılıklı açılmasında da bir sakınca yoktur. Onlar, bu tür yerlerin herkesin ortak mülkü olduğunu bu sebeple her bir bireyin geçiş için buraları diğerlerinden bağımsız bir şekilde kullanmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁴⁵

Bu konudaki diğer görüş ise ilgili hususta yolun genişliğinden ziyade burada açılan kapıların yer ve konumunu esas almıştır. Bu görüşü benimseyenlerden biri olan İbnü'r-Râmî, bunun üç şekilde olabileceğini söylemiş ve bunları da kapının; bir diğerinin karşısında, daraltacak şekilde yanında ya da zikri geçen her iki durumun dışında bir yerde olması şeklinde sıralamıştır.

O, burada ifade edilen iki durumun dışında kalan yerlerde kapının her türlü açılabilceğini ve bu konuda mezhep içerisinde görüş birliğinin bulunduğunu söylemiştir.⁹⁴⁶ Diğer iki hususta ise fakihlerin ihtilaf ettiğini belirtmiştir. Bu iki durumdan biri olan kapının bir diğerini daraltacak şekilde açılmasıyla ilgili o, üç farklı görüş aktarmıştır. Bunlardan birine göre bu şekilde açılacak bir kapı, yanına koyulacak yük ve benzeri eşyalar sebebiyle diğerinin girişini daraltacağı için engellenir denilirken bir diğerinde bu konuda mutlak olarak herhangi bir engellenmenin söz konusu olmadığı ifade edilmiştir. Kendisinin de benimsediği üçüncü görüşte ise kapının açılıp kapanması sonucu herhangi bir zararın oluşup

⁹⁴⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 234; Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî, *Zâdü'l-Müstakni' fi'htisâri'l-Mukni'*, thk. Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Asker, Dârü'l-Vatan, Riyad, ts., s. 119; Useymîn, *eş-Şerhu'l-Mümti'*, C. IX, s. 253.

⁹⁴⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 81.

oluşmadığına bakılmış ve böyle bir durum olmadığı sürece bunun açılmasında bir sakınca görülmemiştir.⁹⁴⁷

İbnü'r-Râmî'nin ilgili konuda görülmesini muhtemel olarak değerlendirdiği bir diğer husus da caddede açılacak kapının bir diğerinin tam karşısında yer alması olmuştur. İbnü'r-Râmî, bu konuda da dört farklı görüş aktarmıştır. Bu görüşlerden birincisi kapının açılacağı yerin ana cadde olmasını göz önünde bulundurmuş ve kişinin burada dilediği şekilde kapı açabileceğini belirtmiştir. Diğer ise söz konusu yerin birçok insanın kullanımına uygun genişlikte olmasını esas almış ve burada kapı açacak kişiyi de oradan geçenlerden biri gibi değerlendirerek söz konusu kapının açılmasında herhangi bir mahzur görmemiştir. Ancak aranan genişlik şartının olmaması ya da kaybolması durumunda buna müsaade edilmesinin de mümkün olmadığı belirtilmiştir. İlgili husustaki üçüncü görüşe göre de açılan kapının, karşıda yer alanın iç ve dış kısmının görülmesine sebebiyet verecek nitelikte olması durumunda engelleneceği ifade edilmiştir. Bu konudaki son görüşe göre ise böyle bir yerde kapı açılması hiçbir şekilde mümkün görülmemiş ve herhangi bir sebeple açılanlardan kaynaklı oluşan zararın da “et-tenkîb”⁹⁴⁸ adı verilen yöntemle ortadan kaldırılması gerektiği ifade edilmiştir. İbnü'r-Râmî, bunun söz konusu yolla giderilmesinin kendisine göre vacip bir davranış olduğunu söylemiştir.⁹⁴⁹

Ana cadde üzerinde kapı açma ile ilgili fakihler tarafından birçok farklı görüş ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte ilgili hususta kadılarca da esas alınan ve uygulamada da yansımaları görülen görüşün yolun genişliğine⁹⁵⁰ bağlı olarak bu tür yerlerde karşılıklı kapı açılabilmesi yönünde olduğunu söylemek gerekir. İbnü'r-Râmî de mezhepteki yaygın görüşün ve uygulamanın bu yönde olduğunu belirtmiştir. Ancak dar yapıya sahip caddeler konusunda itibar edilmesi gerekenin “el-keşf” yani “görme” olduğunu ifade eden İbnü'r-Râmî, bu hususta esas alınacak mesafenin

⁹⁴⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, s. 165-166.

⁹⁴⁸ Karşıdaki kapının iç ve dış kısımlarının görülmesini engellemek için diğer kapının farklı bir yöne kaydırılarak açılmasını ifade eden yöntemin adı. (İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, s. 168; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 289).

⁹⁴⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 84.

⁹⁵⁰ İbnü'r-Râmî, yolların geniş ve dar kabul edilmesinde esas alınacak bir ölçüt belirlemiş ve bunun yedi zirâ olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda daha büyük yapıda olanlar geniş, küçük olanlar ise dar kabul edilmiştir. (İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 84) Bu konudaki ölçütün dokuz olduğunu söyleyen görüşler de mevcuttur. (İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, s. 173; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 84).

başlangıç noktasını da “eski kapının üst ya da alt eşiği”⁹⁵¹ olarak belirtmiştir. Buna göre de söz konusu yerden bakıldığında karşı kapının eşiğinde duran kişinin net bir şekilde tanınmasının görme olarak kabul edileceğini ve bu durumda da söz konusu yerde kapı açılmamasının daha isabetli olacağını ifade etmiştir.⁹⁵²

Sonuç olarak ana caddede kapı açma ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında fakihlerden bir kısmının buranın geniş ve dar olmasını diğer bir kısmı ise bu eylemin neticesinde herhangi bir zararın oluşup oluşmadığını esas aldığı ve bu çerçevede görüşlerini ortaya koydukları görülmektedir. İlgili hususun özellikle Mâlikî fakihlerce detaylı bir şekilde ele alındığını ayrıca söz konusu mesele ile alakalı her ihtimalin göz önünde bulundurulduğunu söylemek gerekir. Bunun yanında konunun daha belirgin hale getirilmesi anlamında gerek yol genişlik ölçüleri gerekse görmenin hangi şartlarda zarar kapsamına gireceği ile ilgili ölçü ve mesafe bilgilerinin de bizzat belirtilmesi bu konudaki hassasiyetin derecesini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

1.2.1.4.2.2.2. Sokağa Açılan Kapılarla İlgili Hükümler

Fakihler, ara cadde ya da sokak olarak ifade edilen yerlerde kapı açılırken esas alınması gereken yöntemi tesis ederken buraların hem genişliklerini hem de kullanımı konusunda kendine has özelliklerini göz önünde bulundurmuşlardır.⁹⁵³

Oturanların ortak mülkü kabul edilen ve her türlü eylemi de söz konusu kişilerin iznine ve onayına bağlanan sokaklarda kapı açmanın üç şekilde gerçekleşebileceği belirtilmiştir.⁹⁵⁴ Bunlardan birincisini sokakta yeni bir kapının açılması oluşturmaktadır. İbnü’r-Râmî, sokakta açılmak istenen kapıyla ilgili değerlendirmesinde bunun komşular açısından iki tür duruma yol açabileceğini belirtmiş ve bunlardan birincisini de bunun komşular açısından ya bir yararın yok olmasına ya da bir zararın oluşmasına sebebiyet vermesi olarak ifade etmiştir. Böyle

⁹⁵¹ أسكفة الباب: Kapının üst eşiği. Alt eşiği olarak da kullanımı mümkündür.(Feyyûmî, *Misbâhü’l-Münîr*, C. I, s. 282) İbnü’r-Râmî ise bunu: Duvar kalınlığında olup açılıp kapanırken kapının içinde döndüğü yer, şeklinde tanımlamıştır. (İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Dimyâtî-Alî, s. 83).

⁹⁵² İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Dimyâtî-Alî, s. 81-83.

⁹⁵³ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 121; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 288.

⁹⁵⁴ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 282.

bir durumda kapının açılmasına engel olunacağını veya açılanın da kapatılacağını söylemiştir. Kapının açılmasında kişiler açısından herhangi bir olumsuzluk söz konusu olmadığında ise yapılan eylemin sokaktakiler tarafından onaylanıp onaylanmadığına bakılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda kapının açılmasına herkesin onayının olması durumunda bunun açılmasında bir engelin bulunmadığı belirtilmiştir. Ancak oturanlardan bir kısmının onayı diğerlerinin ise itirazı söz konusu olduğunda bir görüşte herkesin izin ve onayı şart olduğu için buna izin verilemeyeceği belirtilirken diğerinde ise onay verenlerin sokak içinde oturdukları yerler göz önünde bulundurularak bunların açılacak kapıdan sonra olmaları durumunda bu konudaki itiraza itibar edilmeyeceği ve iznin geçerli olacağı ve de kapının açılabilmesi ifade edilmiştir. Sokakta açılacak kapıya burada oturan herkesin itiraz etmesi durumunda da bir görüşe göre bunun yandaki ya da karşıdaki kişilere bir zararı olmadığı takdirde açılabilmesi bir diğerine göre ise kişilerin onayı esas olduğu için buna müsaade edilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁹⁵⁵

İbnü'r-Râmî, sokakta yeni bir kapı açılması meselesiyle ilgili farklı görüş ve yaklaşımları zikrettikten sonra buranın ortak bir arsa niteliğinde olduğunu ve kullanımıyla ilgili her türlü fayda ve menfaatin orada bulunan kişiler arasında müşterek kabul edildiğini ifade ederek bu tür yerlerde oturan kişilerin izni ve onayı olmadan sokağın gerek dış⁹⁵⁶ gerekse iç⁹⁵⁷ yapısını etkileyecek bir eylemde bulunulmasının mümkün olmadığını ve mezhepte genel kabul gören görüşün de bu olduğunu ifade etmiştir.⁹⁵⁸

Sokakta kapı açma şekillerinden ikincisini ise kişilerin bazı sebeplerden ötürü kapıların eskisini kapatıp yenisini açarak bunların yerlerini değiştirmek istemeleri oluşturmaktadır.⁹⁵⁹ Bu hususta da birçok farklı görüş ortaya koyulmuştur. Bunların bir kısmında fakihler, buna cevaz vermezken diğer bir kısmında da zararın olmaması ya da herkesin onayının bulunması kaydıyla buna izin verileceğini söylemişlerdir.⁹⁶⁰

⁹⁵⁵ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 89-90.

⁹⁵⁶ Sokakta kapı ve pencere açma gibi.

⁹⁵⁷ Sokakta kuyu kazma gibi.

⁹⁵⁸ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 91.

⁹⁵⁹ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye", s. 121.

⁹⁶⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 90-91.

Bu husustaki şekillerin sonuncusunu ise evinin duvarı sokağa bitişik olmakla birlikte burada kapısı bulunmayan birinin yeni bir kapı açmak istemesi oluşturmuştur. Fıkḥî açıdan buralarda oturanlar “ehlü’t-tarîk” ya da “eş-şurakâ” olarak isimlendirilmiş⁹⁶¹ herhangi bir şahsın “ehlü’t-tarîk” sayılması için de evinin buraya bitişik olması yeterli görülmemiş özellikle sokağa açılan bir kapısının bulunması da şart koşulmuştur. Buna binaen bu durumdaki birinin söz konusu sokakta tasarruf hakkı bulunan kişilerden kabul edilmediği dolayısıyla da kişinin kendine ait olan mülkümde istediğim şekilde hareket ederim iddiasıyla burada kapı açmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁹⁶² Bu tür bir kişinin burada oturanların yapmış olduğu işlere de itiraz etme hakkının olmadığı ayrıca ifade edilmiştir.⁹⁶³

Sokaklarda farklı şekillerde açılabileceği görülen kapılarla ilgili burada oturanların izin ve onayı şart koşulmuştur. Bu, orada yapılacak her türlü iş ve eylemde öncelikli şart kabul edilen görüş birliğinin oluşması için bireyler arası iletişim yollarının açık tutulmasını sağlayan önemli bir etken olmuştur.⁹⁶⁴

1.2.1.4.2.3. Terasla İlgili Hükümler

Görme kaynaklı zararın meydana geldiği yerlerden biri de teras ve buraya ulaşımı sağlayan merdivenlerdir. Geçmişte elbise sermek, çeşitli sebze ve meyvelerin kurutulmasını sağlamak özellikle sıcak bölgelerde yaz mevsiminde yatma ve diğer ihtiyaçlar için de kullanılan terasların görme kaynaklı zarara yol açmaması için bunların bir taraftan insanların ihtiyaçlarını giderecek diğer taraftan da çevredeki komşulara da zarar vermeyecek şekilde yapılmasının sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu konuda söz konusu alanı ilgilendiren fıkḥî hükümlerin de önemli bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir.⁹⁶⁵

⁹⁶¹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 279.

⁹⁶² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 93; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 234-235; Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 282 (Hanefilerden bazı fakihler, sokağa bakan duvarın kişinin mülkü olmasını ve bunun tamamını da kaldırma hakkına da sahip olmasını göz önünde bulundurarak kişinin burada kapı açma hakkının olduğunu söylemiştir. (Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 235).

⁹⁶³ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 93.

⁹⁶⁴ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 284-285.

⁹⁶⁵ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratü'l-İslâmiyye”, s. 118.

Bu anlamda terasa çıkışta kullanılan merdivenlerin bitimine yapılan kapıların açılacağı yer ile bakacağı yön fakihlerce belirlenmiş ve bu hususla alakalı “Terasa açılan kapının civardaki komşunun evine bakacak şekilde açılmasına engel olunur”⁹⁶⁶ hükmü konulmuştur. Ayrıca bu tür kapıların açılıp açılmaması ile ilgili görüşler belirtilirken bunların hangi maksatla yapıldığı da dikkate alınmıştır. Bu hususta İbnü’r-Râmî, İbn Vehb’ten (ö. 197/813) şu nakli yapmıştır. “Terasa açılan kapı, sadece çevredeki ev ve aileleri gözetlemeye imkân verecek şekilde yapılması durumunda buna engel olunur. Ancak kişinin başka bir ihtiyacını karşılamak için bunu açma hakkının var olduğunu belirtmek gerekir. Bu konudaki hakkın civardaki kişilerin görülme konusunda taşıdıkları birtakım endişeler sebebiyle engellenmesi de mümkün değildir. İlgili hususta bir şikâyet olması durumunda ise sadece teras sahibinin uyarılıp dikkatinin çekilmesi ile yetinilmesi esastır. Ayrıca terasın etrafının çevrenin görülmesine engel olacak şekilde çevrili hale getirilmesi konusunda sahibinin zorlanması da mümkün değildir.”

İbnü’r-Râmî, bu konuda Tunus’ta yaşanan ve kadı tarafından da hükme bağlanan şöyle bir hadiseye yer vermiştir. İlgili hadisede teras ve buraya çıkmak için kullanılan merdivenleri kapatan örtünün düşmesi neticesinde buralardan çevrede bulunan birinin evinin iç kısmı görülmeye başlamış ve ev sahibi de düşen örtünün tekrar konulmasını talep etmiştir. Taraflarca mahkemeye intikal ettirilen meseleyle ilgili kadı, düşen örtünün tekrar yerine konulması konusunda kişiyi mecbur tutmamış sadece terasa çıkacağı zaman bunu komşusuna duyurmasını istemiştir.⁹⁶⁷

Teras türü yapıların sadece konutlarda kullanılmadığını da belirtmek gerekir. Öyle ki eğitim kurumu olarak hizmet veren okullarda da bu tür yapıların yer aldığını söylemek mümkündür. Özellikle mimaride görülen ilerlemeler neticesinde çok katlı ve büyük okullar inşa edilmiş ve çevredeki yapılara göre daha yüksek olmaları sebebiyle buralardaki teraslardan civardaki kişilerin görülmesi daha kolay hale gelmiştir. Bu sebeple de öğrencilerin buralara çıkmasının engellenmesi yönünde birtakım yönlendirilmelerin yapıldığı görülmüştür. Ayrıca evlerde olduğu şekliyle okul teraslarında da bunların etrafının örtülü hale getirilmesinin bir zorunluluk arz

⁹⁶⁶ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 68.

⁹⁶⁷ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 68-69.

etmediğini söylemek gerekir.⁹⁶⁸ Ancak bu husustaki hükmün birçok kişi tarafından kullanılan mescidler bakımından farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu hususta Sahnûn’a “Dükkân üzerine inşa edilen mescide teras ilave edildiği ve buraya çıkan kişilerin de etrafta bulunan bir evin içini gördükleri belirtilmiş ve bu durumda ev sahibinin buna itiraz hakkının olup olmadığı?” sorulmuştur. O da buna “Mescidi inşa eden kişi, burayı kapatmaya mecbur edilir ve bu yapıncaya kadar da insanların mescidde namaz kılmalarına engel olunur.”⁹⁶⁹ şeklinde cevap vermiştir.

Terasların etrafının çevredeki kişilerin görülmesini engelleyecek bir örtü ya da duvar ile kapatılması konusunda mescitler dışında bir zorunluluğun olmadığını bu konuda ortaya koyulan hüküm ve görüşlerden çıkarmak mümkündür. Bununla birlikte Müslüman toplumlarda hem günlük birtakım ihtiyaçlarda kullanmak hem de daha yüksek yapılı binalardan kaynaklanacak görmelerin önüne geçmek için terasların duvar ya da perde gibi unsurlarla kapatılmasının genel bir uygulama haline geldiğini belirtmek gerekir. Bu anlamda terasın etrafına yapılacak ve kasıtsız bir şekilde gerçekleşecek görmeleri engelleyecek örtünün ne kadar yüksekliğe sahip olacağıyla ilgili fakihlerin de bir ölçü ortaya koyduğunu ve bunu yaklaşık olarak 1.75 metre olarak belirlediklerini söylemek mümkündür.⁹⁷⁰

Geçmişten günümüze ulaşan klasik yapılara bakıldığında bu konuda fakihlerce belirlenen hükümlerin uygulamadaki yansımaları canlı bir şekilde görülmektedir. Bunun en eski örneklerden birini yaklaşık iki yüz yıl öncesine ait Suudi Arabistan’ın Necid bölgesindeki evlere ait teraslar oluşturmaktadır. Bu terasların genel anlamda çevredeki binaların görülmesini engelleyecek yükseklikte olduğu görülmektedir. Söz konusu hususun bölgedeki mescidlerde de benzer şekilde uygulandığını söylemek mümkündür.⁹⁷¹

1.2.1.4.2.4. Dükkânlarla İlgili Hükümler

Mimari yapılar içerisinde gerek sahipleri tarafından sürekli başında durulması gerekse açık olduğu sürece girip çıkan çok sayıda kişinin olması ayrıca bazı kişilerce

⁹⁶⁸ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 120.

⁹⁶⁹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 80.

⁹⁷⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 118.

⁹⁷¹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 118-120.

oturma ve muhabbet etme yeri olarak kullanılması sebebiyle dükkânların diğer yapılara göre görme kaynaklı zarara yol açma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple özellikle dar olarak nitelendirilen yerlerde ev ve konutlara karşı dükkân açılabilmesi meselesi üzerinde hassasiyetle durulmuş ve buralarda yol açacakları zarar düşünülerek bunların açılmasına izin verilmemiştir.⁹⁷²

Ana cadde olarak adlandırılan ve sokaklara göre daha geniş yapıya sahip olan yerlerde dükkânların açılması konusunda aranan şartlarla ilgili ilk ve son dönem fakihleri arasında birtakım farklılıkların olduğu görülmektedir. İbnü'r-Râmî'nin ilk dönemden saydığı İbn Vehb ve Eşheb gibi fakihlere “Birinin, caddede yer alan ve karşısındaki komşusunun kapısına bakan evinin bir kısmını dükkâna dönüştürmek istemesi, komşusunun da zarar göreceğini belirterek bundan şikâyetçi olması durumunda yapılması gereken nedir?” sorulmuş onlar da buna “Yolun geniş bir yapıda olması durumunda burayı kullananla burada dükkân açan arasında herhangi bir farkın görülemeyeceği bu sebeple de kişinin söz konusu yerde dükkân açmasında bir mahzur bulunmamaktadır.”⁹⁷³ şeklinde cevap vermiştir.

Son dönem fakihlerin bu konudaki görüşleri itibariyle hem öncekilerden ayrıldığını hem de kendi içlerinde birtakım farklılıklar yaşadığını söylemek gerekir. İlgili hususla alakalı şöyle bir mesele aktarılmıştır. “Ana cadde üzerindeki iki komşudan birisi diğerinin kapısının karşısına gelecek şekilde iki tane dükkân bir de kapı açmak istemiş diğeri de buna evine gelip gidenlerin izlenmesine sebebiyet vereceği için karşı çıkmıştır. Bu durumda kapı ve dükkânların kapatılması gerekli midir değil midir?” diye sorulmuş ve buna “İlk aşamada kapı ve dükkân sahibine bunların yönlerini çevirmesi için talimat verilir, bu olmadığı ve başka bir çözüm yolu da bulunmadığı takdirde söz konusu yerlerin olduğu şekilde bırakılması gerekir.”⁹⁷⁴ şeklinde cevap verilmiştir.

Konuyla ilgili bir diğer görüş ise İbnü'r-Râmî tarafından Karavî'den (ö. 750/1350) nakledilmiştir. İlgili hususta Karavî'ye şu şekilde bir mesele sorulmuştur. “Bir yerleşim yerinin en geniş ve büyük caddesi üzerinde karşılıklı komşu olan iki

⁹⁷² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye”, s. 133.

⁹⁷³ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 85.

⁹⁷⁴ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 85.

kişiden birinin solunda dükkân olan bir evi, diğerinin de karşıda bir evi bulunmaktadır. Karşıdaki kişi, evler karşılıklı da olsa geniş bir cadde üzerinde bulunması dolayısıyla evin giriş kapısının sağından üç tane dükkân bölmek istemektedir. Diğerisi ise bu tür caddelerde karşılıklı kapı açılmasına müsaade edilmekle birlikte sürekli girilip çıkılması ve devamlı surette oturulması sebebiyle evlere göre çok daha fazla zarar barındıran dükkânların açılmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Ayrıca açılması halinde birinci dükkânın karşıdaki evin giriş koridorunu, ikincisinin koridorun bir kısmını üçüncüsünün ise evin kapısının görülmesine sebebiyet vereceğini de delillendirerek ortaya koymaktadır. Bu durumda söz konusu dükkânların açılması mümkün müdür?”

Karavî, bu meseleyi, karşılıklı kapı açma gibi değerlendirmiş ve bu husustaki yaygın görüşün de açılacak kapının diğerisi açısından görme kaynaklı bir zarara yol açtığına ilgili şartlar çerçevesinde ortaya koyulması durumunda bunun açılmasına müsaade edilmeyeceği yönünde olduğunu belirtmiştir. Bundan hareketle de açılmak istenen dükkânların sebep olacağı zararın kapılara göre daha ileri bir boyutta olduğunun net bir şekilde bilindiğini bu sebeple de ilgili konuda dükkânların açılmaması yönünde hüküm verilmesinin daha isabetli olacağını söylemiş ve mezhepteki esas görüşün de bu yönde olduğunu ifade etmiştir.⁹⁷⁵

Bu konuda diğer bir fakih İbnü'l-Hâc'ın (ö. 771/1370) “Karşı tarafta bulunan komşusunun koridorunu görecektir şekilde dükkân açan kişinin durumu nedir?” diye yöneltilen soruya “Dükkân sahibine, bunu komşusunun kapısına bakmayacak şekilde değiştirmesi emredilir. Çünkü dükkân sebebiyle oluşan zarar büyüktür. Hz. Peygamber ise her türlü zararı yasaklamıştır.” şeklinde verdiği cevabı nakleden İbnü'r-Râmî, kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir. O, böyle bir durumda açılan dükkândan karşıdaki kapının iç kısmı görülüyorsa buna engel olunması diğer durumlarda ise buna müsaade edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁷⁶

Sokak ve caddelerde dükkân açma ile ilgili ortaya koyulan hükümlerin genel olarak kapılar konusunda belirtilenlerle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Ayrıca ilgili husustaki meselelere bakıldığında bunların genel anlamda evlerde

⁹⁷⁵ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 86-87.

⁹⁷⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 87.

yapılan mimari değişikliklerden kaynaklı olduğu göze çarpmaktadır. Bunun yanında yatırım ya da ticaret amacıyla yerleşim yerlerinde yapılan iş merkezlerinin de aynı hükümlere bağlı olduğunu ve bunların inşasında da çevredeki insanlara zarar verecek her türlü eylemden kaçınılmasının esas kabul edildiğini belirtmek gerekir.⁹⁷⁷ Müslüman toplumlarda görülen ve birçok farklı dükkânı içinde barındıran bedestenlerin inşasında, dükkânların mahremiyet konusunda yol açacağı zararı asgari seviyede tutma düşüncesinin önemli bir rolü olmuştur. Ayrıca günümüzde de konutların altında yer alan dükkân türü yerlerin mahremiyetin ihlali yanında farklı birçok zarar ve tehlikelere yol açtığını yaşanan bazı acı hadiseler açık bir şekilde göstermiştir.

1.2.1.4.2.5. Minare ile İlgili Hükümler

Görme kaynaklı zararlar ilgili hükümlerin sadece ev ve dükkânlarla sınırlı kalmadığını bunların aynı zamanda minare gibi dini yapılara da birçok yönden etkilediğini belirtmek gerekir. Minare, ezan sesinin uzak mesafelere ulaşmasını sağlamak amacıyla genellikle yüksek şekilde inşa edilen mimari bir yapıdır.⁹⁷⁸ Ayrıca görünüm itibarıyla da yapılar içerisinde özellikle yabancılara mescidin yerini göstermesi gibi şekilsel bir işlevinin de olduğunu belirtmek gerekir.⁹⁷⁹ Diğer taraftan sahip olduğu yüksekliğin, ezan için buraya çıkan müezzinin uzak ve yakın çevreyi görmesine de olanak sağladığı görülmektedir.⁹⁸⁰ Bu durum ilgili hususun fakihlerce fikhî bir mesele olarak ele alınıp değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

⁹⁷⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 123; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 110.

⁹⁷⁸ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 119; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 106.

⁹⁷⁹ Minarelerin bunun dışında başka amaçlarla da kullanıldığını belirtmek mümkündür. Buna göre özellikle sahil bölgelerinde buraların gözetleme yeri olarak kullanıldıkları görülürken bazı yerlerde de birbirini takip eden noktalarda oluşturulan belirli sayıdaki minare gruplarının uzak mesafelerden merkezi yönetime belirli işaretler göndermek suretiyle iletişim görevi yerine getirdiği de görülmüştür. Bunun bir örneğini Mısır’daki Saîd şehri ve buna bağlı köylerdeki minarelerde görmek mümkündür. Öyle ki buralardaki minareler silsile şeklinde ve birbirini takip ederek güneyden başlayıp en son başkent Kahire’ye ulaşınca kadar sınır bölgesine yapılan saldırı girişimlerini gündüzleri duman geceleri ise ışık kullanmak suretiyle başkentteki yönetime ulaştırmak için kullanılmıştır. (Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 146).

⁹⁸⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 131; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 106.

İbnü'r-Râmî, ilgili hususta Sahnûn'a yöneltilen şöyle bir meseleye yer vermiştir. Söz konusu meselede Sahnûn'a "Mescide ait bir minareye müezzin çıktığı zaman çevredeki bütün evleri görebildiği, bu sebeple de civardaki insanların, müezzinin buraya çıkışının engellenmesini istedikleri" sorulmuştur. Sahnûn buna "Söz konusu eylemin çevredeki insanlara zarar verdiğini bunun ise Hz. Peygamber tarafından yasaklandığını söylemiş bu sebeple de müezzinin minareye çıkışının engellenmesi gerekir." şeklinde cevap vermiştir. İbnü'r-Râmî, Sahnûn'dan aktarılan meseleye bir ilavede bulunmuş ve uzaklık sebebiyle civardaki kişilerin belirgin bir şekilde görülmemesi durumunda müezzinin çıkışına engel olunmayacağını belirtmiştir. Ancak bunun aksi söz konusu olur ve insanlar da net bir şekilde görülürse şerefedeki kemerlerin önüne sağlam bir perde yapılınca kadar müezzinin çıkışına izin verilmeyeceğini ifade etmiştir.⁹⁸¹

Fakihler tarafından ilgili hususta ortaya koyulan bu hükümlerin geçmişte uygulamaya yansıyan örneklerinin bulunduğunu da söylemek mümkündür.⁹⁸² Bu anlamda Halife Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717) hac yolculuğu esnasında Medine'yi ziyaret etmiş ve burada Mescid-i Nebevî'nin batı yönünde kalan Mervan'a (ö. 65/685) ait bir evde konaklamıştır. Müezzin, ezan okumak için bu tarafta kalan minarelerden birine çıktığında halife, müezzinin görüş açısında kalmış, bu sebeple de söz konusu minare halife tarafından mescidin çatı seviyesine kadar yıktırılmıştır.⁹⁸³

Minarelerin yüksek bir yapıya sahip olmasından kaynaklı ortaya çıkan ve yukarıda da bir örneği zikredilen görme kaynaklı zararın engellenmesi konusunda bir kısmı minarelerin yapısal şeklini diğer bir kısmı ise burada görev yapan kişileri ilgilendiren birtakım önlem ve tedbirlerin alındığını belirtmek gerekir. Söz konusu zararın oluşmasına meydan vermemek için yapısal anlamda alınan tedbirlerden birisi minarelerde küçük pencerelerle aydınlatılan iç merdiven sisteminin kullanılması

⁹⁸¹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 80.

⁹⁸² Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 119; Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 106.

⁹⁸³ Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Abdillâh es-Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut, 1419, C. II, s. 99; Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 119; Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 106.

olmuştur.⁹⁸⁴ Bunun yanında aydınlatma için kullanılan pencerelerin de genel olarak küçük ve dar bir yapıda olmasına ayrıca konum itibarıyla da kişilerin ulaşamayacağı bir yükseklikte yapılmasına dikkat edilmiştir. Yeterli yükseklikte olmayan pencerelerle ilgili olarak da bunların dikey görüş imkânı sağlayan bir yapıda olmaları sebebiyle alt kısımda kalan kişi ve binaların görülmesine imkân vermediğini bu nedenle de görme kaynaklı zararın oluşmasına neden olmadığını söylemek gerekir.⁹⁸⁵

Minarelerle ilgili yapısal önlemlerden bir diğerini de bunların civardaki evlerden belirli bir uzaklıkta yapılması olmuştur. Bu hususta ayrıca mescidin alanı, çevredeki yol ve boş alanların durumu da göz önünde bulundurulmuş ve buna göre de minarenin çevredekilere zarar vermeyen en uygun yere yapılması amaçlanmıştır.⁹⁸⁶ Bunun örneklerini Kahire'deki çift minareli el-Mehdiyye ve Câmiu'l-Hakîm ile Memlûkler tarafından yapılan ve üç minareli olan Sultan Hasan camilerinde görmek mümkündür. Öyle ki söz konusu camilerin minarelerinin konumları ile ilgili yapılan çalışmalar, bunların yapıldıkları yerlerin, civardaki evlerden yeterli derecede uzak ayrıca hem ezanın ulaştırılması konusundaki işlevlerini en iyi şekilde yapacak hem de görme kaynaklı bir zarara yol açmayacak tarzda yapıldıklarını göstermektedir.

Minarelerde görme kaynaklı zararı engelleme konusunda ortaya koyulan yapısal çözümlerden birisi de hem ezanın daha uzağa ulaşmasını kolaylaştırmak hem de müezzinin civarda kişileri net bir şekilde görmesinin önüne geçmek için minare boylarının yüksek bir tarzda yapılması olmuştur. Her ne kadar yüksekliğin artması

⁹⁸⁴ Bunun yanında dıştan merdivenli minarelerin bulunduğunu da söylemek mümkündür. Bu anlamda Sâmerra'daki Ulu Camiinin "Malviye" adlı minaresi ile yine aynı kent yakınlarındaki bulunan Câmiu Ebî Dulaf'a ait minare ile Mısır'da bulunan Ahmed b. Tolun Camii'nin minarelerinin bu yapıda olduklarını söylemek mümkündür. Ancak söz konusu minarelerin her ne kadar dıştan da olsa bunların görme kaynaklı herhangi bir zarara yol açmaması için yapısal anlamda birtakım tedbirlerin alındığını da söylemek gerekir. Bu kapsamda alınan tedbirlere sarmal bir yapıda olan dış merdivenlerin çevresinin perde bir duvarla kapatılması, müezzinin ezan okuduğu yerin yönünün geniş bir yapıya sahip olan mescidin avlusuna doğru yapılması, kible yönü ile bunun karşısında bulunan revakların da müezzinin kible yönündeki evleri görmesinde bir engel oluşturacak şekilde koyulması örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca hem uzaklıktan hem de yükseklikten kaynaklı oluşan görme kaybının da bunlara ilave edilmesi mümkündür. (Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 146).

⁹⁸⁵ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 131; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 107.

⁹⁸⁶ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 131; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 107.

görüş açısının genişlemesine yol açsa da aradaki mesafenin aynı zamanda uzaması, çevredeki insanların net bir şekilde görülmesini engellemiştir. Ayrıca söz konusu yükseklik, minarenin civarında bulunan evlerin alt kısımda kalmalarını sağlaması sebebiyle bunların müezzinin görme açısından çıkmasını da sağlamıştır.

Minarelerdeki şerefeler de fakihler tarafından ortaya koyulan görme kaynaklı zararın engellenmesi ile ilgili hükümlere, yapısal anlamda verilen cevaplardan birini oluşturmuştur. Bu anlamda tek şerefeye sahip minarelerde buranın yapısal olarak en yüksekte olmasına dikkat edildiği ve birçok İslâm beldesinde bunun yaygın bir şekilde uygulandığını söylemek gerekir. Ayrıca bazı minarelerde şerefeye sayısının iki ya da üçe çıktığı da görülmektedir. Sayı bakımından birden fazla şerefenin bulunması, daha düşük seviyede olandan kaynaklı bir zarar söz konusu olduğunda bir diğerinin ayrıca gece ile gündüz vakitlerinde de şartlar itibarıyla daha uygun olanın kullanılmasına imkân vermesi açısından önemlidir.⁹⁸⁷

Bazı bölgelerde söz konusu meseleyle ilgili hükümlere bağlılığın bir sonucu olarak geleneksel tarzın dışında yeni bir minare yapısının ortaya çıktığını da söylemek gerekir. Konik şeklindeki kule biçiminde inşa edilen, civardaki evlerin çatısından biraz yüksek bir yapıya sahip olan, pencere ve şerefesi bulunmayan, mescidin çatısından başlayıp ezanın okunacağı yere kadar uzanan kapalı bir iç merdiveni bulunan ve ezan okunan yeri de mescidin çatısına bakacak şekilde yapılan bu minarenin, çevredeki evlerin görülmesine imkân vermeyecek bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁸⁸

Minareler sebebiyle oluşması muhtemel görme kaynaklı zararların önlenmesiyle ilgili alınan yapısal tedbirlerin yanında söz konusu yerlerde görevli kişilerin dikkate alacağı ve uyacağı bir takım kural ve esasların belirlendiğini de söylemek gerekir. Bu anlamda müezzinin şerefede ezanı dönerek okuması, bakışın bir tek yöne doğru odaklanmasının önüne geçmiş, bu da ilgili hususta meydana gelebilecek zararın önüne geçilmesinde önemli bir etken olmuştur.⁹⁸⁹ Ayrıca ilgili

⁹⁸⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 132; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 107.

⁹⁸⁸ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 133.

⁹⁸⁹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 132; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 107.

konuda müezzinlerin muhtesipler tarafından denetlendiklerini de belirtmek gerekir.⁹⁹⁰ Bu konuda yapılan denetimlerde göz önünde bulundurulan hususlar içerisinde; vakit dışında ayrıca görevli olmayan kişilerin minareye çıkmalarına izin verilmemesi, minareye çıkıldığında çevrede oturan insanların mahremiyetine halel gelmemesi için müezzinin etrafı süzmemesi ve bu hususta kendisinden söz alınması gibi hususlar bulunmaktadır.⁹⁹¹ Ayrıca müezzin seçiminde dindarlık, güvenilirlik ve iffetli olma gibi şartlar aranmış aynı zamanda kişinin kör olması da ilgili hususta önemli bir tercih sebebi kabul edilmiştir.⁹⁹² Hatta Kufe'deki muhtesiplerin bir kısmının, görme kaynaklı zararı önlemek için minareye ezan okumaya çıkan müezzinlerin gözlerini bandajladıkları kaynaklarda zikredilmiştir.⁹⁹³

1.2.1.4.2.6. Arazi Yapısı ile İlgili Hükümler

Bazı yerleşim yerlerinin dağlık ya da engebeli bir arazi yapısına sahip olması, buralardaki binaların da farklı seviyelerde yapılmasına neden olmuş bu ise özellikle yüksek konumda olanlardan daha aşağıda bulunan bina ya da insanların bazı ihtiyaçları için gittikleri veya toplandıkları yerlerin görülmesine yol açmıştır. Buna binaen de bu tür özelliklere sahip arazilerde var olanlarla yeni yapılacaklar arasında görme kaynaklı bir zararın oluşmaması için fakihler, bazı hüküm ve esaslar ortaya koymuştur.⁹⁹⁴

Bu konudaki hükümlere bakıldığında bunların genel anlamda yüksek bir konuma yapılacak binanın pencere ya da kapılarının insanların su almak için gittikleri kaynaklara bakacak şekilde açılıp açılmayacağı ile ilgili olduğu görülmüştür. Fakihler, bu hususta iki tür görüş ortaya koymuştur. Bunlardan birine göre kişinin bir ya da iki ok atımı mesafede bulunan su kaynağını görecektir şekilde yaptığı binada, buraya bakacak şekilde pencere ve kapı açması mümkün görülmemiştir. Ancak aradaki mesafe, sadece kaynağın yerinin görülmesine imkân

⁹⁹⁰ İbnü'l-Uhuvve, *Kitâbü Meâlimi'l-Kurbe fî Talebi'l-Hisbe*, s. 172.

⁹⁹¹ İbnü'l-Uhuvve, *Kitâbü Meâlimi'l-Kurbe fî Talebi'l-Hisbe*, s. 176-177.

⁹⁹² Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 133; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 108.

⁹⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Muhammed es-Sekatî, *Âdâbü'l-Hisbe*, thk. Levi Provençal-Georges Colin, Matbaatü Ernest Leroux, Paris, 1931, s. 7.

⁹⁹⁴ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 120.

verecek uzaklıkta⁹⁹⁵ olması durumunda buna müsaade edilebileceği ifade edilmiştir. Bu konudaki diğer görüş ise inşaat için kullanılacak yerin başka bir amaç için kullanılabilir olması ile kişinin elinde bina yapmak için başka bir yerin mevcut olup olmamasını göz önünde bulundurmuş ve bunlardan birinin ya da her ikisinin olmadığı durumlarda binanın yapılabileceğini aksi durumda ise buna engel olunacağını belirtmiştir.⁹⁹⁶

1.2.1.4.2.7. Bahçe Gözetleme Kuleleri ile İlgili Hükümler

Görme kaynaklı zararın engellenmesi ile ilgili hükümlerin sadece yerleşim yeri içinde bulunan yapıları ingilendirmediğini bunun yanında bağ ve bahçe gibi yerlerde çeşitli sebeplerle inşa edilen yapı türlerini de kapsadığını belirtmek gerekir.⁹⁹⁷ Bu anlamda bağ ve bahçelerde dinlenme, gözetleme ve diğer amaçlar için yapılan ve gözetleme kulesi olarak isimlendirilen yerlerin çevrede bulunan diğer bahçeler açısından görme kaynaklı bir zarara yol açabileceği düşünülmüş ve bu bağlamda da söz konusu yerlerde çevredeki bahçeleri görecektir şekilde pencere açılmasının mümkün olup olmadığı fakihlerce ele alınmıştır.

Bu konuda fakihler tarafından ortaya koyulan görüş ve değerlendirmeleri üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisine göre gözetleme kulesinde tarlaya ya da içinde sadece sebze ve meyve bulunan bahçeye doğru pencere açılması mümkün görülürken bir diğerinde bunun tam aksi savunulmuş ve içinde bina olmasa da kişinin buraları ailesi ile birlikte yeme, içme, uyuma ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için kullanma hakkının olduğu bu sebeple de buraya doğru pencere açılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁹⁹⁸

İlgili husustaki son görüşte ise kulede açılacak pencerenin bakacağı tarla ya da bahçede korunaklı ve içinde kalınabilecek nitelikte bir binanın olup olmaması esas alınmıştır. Buna göre de içinde belirtilen nitelikte bina bulunan tarla ve bahçeler,

⁹⁹⁵ Söz konusu mesafenin ne kadar olacağı konusunda fakihler arasında görüş birliğinin bulunmadığını söylemek gerekir. Öyleki bir kısmı bunun bir ya da iki ok atımı kadar olduğunu söylemiş diğer bir kısmı ise bunun at yarışında koşulan bir tur miktarı ki -bu da yaklaşık olarak iki yüz zira'dır- kadar olduğunu ifade etmiştir. (İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 79).

⁹⁹⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 78.

⁹⁹⁷ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 123.

⁹⁹⁸ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 77.

yerleşim yeri gibi değerlendirilmiş ve kulelerde buralara bakacak şekilde pencere açılması uygun görülmemiştir. Ancak söz konusu yerde bina olmayıp sadece meyve ve sebzenin bulunması durumunda ise buna izin verileceği ifade edilmiştir.⁹⁹⁹

Bu görüşten hareketle bahçe içerisinde korunaklı bir binanın bulunması buranın ziraatın dışında ayrıca bir ikamet yeri olarak da görülmesini sağlamış ve bu sebeple de söz konusu yeri görecektir şekilde pencere açılmasına müsaade edilmemiştir. Ancak bu vasıfta olmayan yerler, insanların belirli zirai mahsulleri yetiştirmek için gidip geldikleri bağ ve bahçe şeklinde değerlendirilmiş ve buralarda da söz konusu meseleyle ilgili herhangi bir kısıtlamanın olmayacağı ifade edilmiştir.

Günümüz açısından meseleye bakıldığında her ne kadar bir kısmı yerleşim yerleri içerisinde de olsa genellikle insanların dinlenmek, eğlenmek ve vakit geçirmek için gittikleri piknik alanlarını, parkları, çay ve hobi bahçelerini de bu tür yerler arasında saymak mümkündür. Netice itibarıyla yerleşim yeri dışında kalan ve genellikle ziraat için kullanılan ve de içerisinde insanların da sıklıkla bulunmadığı tarla ve bahçe türü yerlerde de mahremiyetin korunmasına önem verilmiş ve buralarda bunun ihlaline sebebiyet verecek hususların engellenmesi konusunda gerekli hassasiyet ortaya koyulmuştur.

1.2.1.4.2.8. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümlerin Yapı Planlamasına Etkisi

Görme kaynaklı zararlar ilgili hükümlerin konut ve diğer yapılara olan etkisini iki şekilde görmek mümkündür. Bunlardan birisi söz konusu hükümlerin mevcut yapılar üzerinde meydana getirdiği etkidir ki bununla ilgili hususlar yukarıda birçok başlık altında zikredilmiştir. Diğerisi ise bunların, yapıların planlama ve yapım aşamasında meydana getirdiği etkiden ibarettir. İlgili hükümlerin bu aşamadaki etkisinin genel anlamda pencerelerin konumundan kaynaklı zararın giderilmesine yönelik olması¹⁰⁰⁰ sebebiyle daha çok konutların cepheleri¹⁰⁰¹ ile girişlerinde¹⁰⁰² yoğun bir şekilde görüldüğünü belirtmek gerekir.

⁹⁹⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 76.

¹⁰⁰⁰ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye", s. 124.

¹⁰⁰¹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 271.

1.2.1.4.2.8.1. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümlerin Yapıların Cephelerine Etkisi

İslâm mimarisinde konutların cephe yapıları, bulundukları binanın yapılış hikâyesini anlatması ve buranın yapısal olarak biçimsel resmini yansıtması bakımından kıssaya benzetilmiştir. Öyle ki cephelerdeki mimari şekil ve süslemeler vasıtasıyla binada var olan her bir alanın gerek yönüne gerekse yapısına bakılarak bunların binanın genel yapısı içerisindeki işlevini ve bunun önem derecesini tespit etmek mümkündür. Ayrıca cephelerde yer alan pencere boyutları ile bunların bulundukları cephenin süsleme tarzının da hem yapısal hem de çevresel davranış biçiminin belirlenmesinde önemli bir etken olduğu görülmektedir.¹⁰⁰³ Diğer taraftan binaların dış cephelerini, bakmış oldukları konum itibarıyla iki şekilde değerlendirmek gerekir. Bunlardan sokağa ya da caddeye bakan cephelerin gösteriştin ve süslemeden uzak, sade bir yapıya sahip olduğunu, bunun bir sonucu olarak da buraların içeride bulunanların zenginlik ve fakirliklerini dışarıya yansıtmadığını ve bu vesileyle de bireyler arasında bu hususta eşit ve dengeli bir ortamın oluşmasını da temin ettiğini söylemek mümkündür.¹⁰⁰⁴ Bunun yanında avluya ya da bahçeye bakan ve daha çok hane halkı tarafından görülebilen cephelerin ise zengin süslemelere sahip olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰⁰⁵

Cephelerin yapısal olarak şekillenmesinde görme kaynaklı zararlar ilgili hükümlerin önemli bir etkisi olmuştur.¹⁰⁰⁶ Bu sebeptendir ki Müslüman mimarlar, konutların cephelerini söz konusu zararın hem oluşmamasını hem de önlenmesini sağlayacak şekilde tasarlayıp planlamıştır. Bu minvalde daha önce de ifade edildiği üzere görme kaynaklı zarar sebebiyle cadde üzerindeki yapılarda karşılıklı pencere açılmasına izin verilmemiştir. Bunun bir sonucu olarak söz konusu yerlere bakan cephelerde bakışı engelleyecek sadece hava ve ışık girişini sağlayacak “münevvirun hâiti”¹⁰⁰⁷ diye isimlendirilen küçük yapıli pencerelele kullanılmıştır.¹⁰⁰⁸ Bunun

¹⁰⁰² Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 287.

¹⁰⁰³ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 272.

¹⁰⁰⁴ Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 30.

¹⁰⁰⁵ Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 30.

¹⁰⁰⁶ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 275.

¹⁰⁰⁷ Duvarın yüksek bir kısmına sadece hava ve ışık girmesi için açılan küçük pencereye verilen isimdir. Sadece hava ve ışık amaçlı kullanılması sebebiyle “münevvir” olarak isimlendirilmiş ayrıca tavanda olan ve “münevvirun semâvî” olarak isimlendirilen pencere türünden ayırmak için

yanında zemin katların yola bakan cephelerinde de içerisinin yoldan geçenler tarafından görülmemesi için buradaki pencerelerin konum olarak binit üzerindeki bir kişinin içeriye göremeyeceği seviyeye¹⁰⁰⁹ kadar yükseltildiğini ayrıca pencere boyutlarının da oldukça daraltıldığını söylemek gerekir.¹⁰¹⁰ Bu tür pencereler, genellikle avlusu bulunmayan ve çevresinde de bundan daha önce yapılması sebebiyle bazı haklar konusunda öncelikli yapıların bulunduğu yerlerdeki binalarda görülmektedir.¹⁰¹¹

Bunun birlikte bazı konutların cephelerinde geniş hacimli pencereler hatta balkonlar da bulunmaktadır. Bunlarla ilgili olarak hem çevrede hem de içeride olan kişilerin mahremiyetini korumak anlamında Müslüman mimarlar tarafından birtakım yapısal yöntem ve metotların geliştirildiğini de söylemek gerekir.

Bu yöntemlerden birini söz konusu alanların dış yüzeylerinin birbirine geçirilmiş ahşap parçalardan oluşan “meşrabiyya” yani cumba ile kaplanması oluşturmaktadır. İslâm medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren geleneksel oymacılık sanatları içerisinde ilk sıralarda kendine yer bulan cumba,¹⁰¹² bir taraftan rüzgârların hafif bir şekilde içeriye girmesini sağlayan diğer taraftan güneş ışınlarına engel olmak için yapılan mimari bir yapıyı ifade etmektedir. Genellikle pencere ve balkon gibi unsurların dış yüzeyini kaplayan cumbalar,¹⁰¹³ mahremiyetin

de “hâitî” lafzıyla nitelenmiştir. (Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 141).

¹⁰⁰⁸ Âsım Muhammed Rızk, *Mu’cemü’l-Mustalahâtî’l-İmâratî ve’l-Fünûnî’l-İslâmiyye*, Mektebetü Madbulî, b.y., ts., s. 305.

¹⁰⁰⁹ Bu konuda belirlenen ölçünün yaklaşık olarak 1.75 metre olduğunu belirtmek gerekir. (Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 113).

¹⁰¹⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 127.

¹⁰¹¹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 113.

¹⁰¹² Raşa Mahmûd Alî ez-Zeynî, *el-Meşrabiyyât Keunsurin Teşkiliyyin ve Vazifiyyin fi’l-İmâratî’l-İslâmiyye*, Câmiatü Halvên, Külliyyetü’l-Fünûnî’l-Cemîle, (Risâletü Mâcister), Kahire, 1999, s. 10; İmâd Şefik Abdurrahmân Haşşâd, “Fennü’l-Meşrabiyyât fi’l-İmâratî’l-İslâmiyyeti’l-Mısriyye ve Eseratün fi Tasmîmi Anâsiri’l-Vâcihâtî’l-Mî’mâriyyeti’l-Ma’deniyyeti’l-Hadîse”, *el-Mü’temerü’d-Devliyyü’s-Sâlis li Külliyyâtî’l-Âsâr, (İshâmâtü’l-Hadâriyye li Mısır ve Eseruha fi’l-Hadâratî’l-İnsâniyye alâ Merri’l-Usûr)*, Câmiatü’l-Kahire, 2010, s. 228.

¹⁰¹³ Tevfik Ahmed Abdülcevâd, *Târihü’l-İmâratî ve’l-Fünûnî’l-İslâmiyye*, Mektebetü’l-Encalü el-Mısriyye, b.y., 2010, s. 68; Rızk, *Mu’cemü’l-Mustalahâtî’l-İmâratî ve’l-Fünûnî’l-İslâmiyye*, s. 286; Mahmûd A’cemî el-Küllâbî, “et-Tasmîmü’l-Binâiyyü ve’z-Zühru fiyyü’l-Cemâliyyü li’l-Meşrabiyyâtî’l-Mısriyye Methafü’l-Fenni’l-İslâmî Enmûzecen”, *Mecelletü Fünûnî’l-Basra*, Câmiatü Basra, Külliyyetü’l-Fünûnî’l-Cemîle, el-Mücellid. IX, el-Aded. 10, 2013, s. 46.

korunmasında da önemli bir işlev görmektedir.¹⁰¹⁴ İslâm medeniyetinde ilk olarak Mısır'da görülen, tarihi geçmişi Firavunlar dönemine kadar uzanan cumba, Mısır'dan birçok Arap ülkesine de intikal etmiş ve genel olarak ahşaptan yapılmakla birlikte ülkelerdeki ham madde durumuna göre mermer, alçı veya diğer madenlerden de imal edilir hale gelmiştir.¹⁰¹⁵

Genel olarak “meşrabiyya” adıyla bilinen bu yapıların isminin kaynağı konusunda da farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre çoğunluk, buraların evdeki su kaplarının soğuması için konulduğu yerler olması bakımından kelimenin “şeribe” fiilinin ism-i mekânı olduğunu söylerken bir kısmı da kelimenin “görme, gözetleme ve nazır olma” anlamlarına gelen “meşrafîyye” kelimesinden geldiğini söylemektedir. Bu yaklaşımın temel dayanağı ise cumbaların hem sokağa bakan bir yapısının olması hem de gerçek anlamda dışarıya bakmak için kullanılması olmuştur.¹⁰¹⁶ Ayrıca Türkiye’de “cumba” olarak bilinen bu yapıların kullanıldıkları ülkelere göre de farklı isimler aldığı görülmektedir. Buna göre Mısır, Suriye, Filistin Lübnan ve Sudan’da “meşrabiyya”, Suudiyye, Düvelü’l-Haliç ve Yemen’de “ruşen”, Irak’ta “şenşûl”, Bahreyn’de “ecâsî”, ve Mağrib’de de “burgumlî” adıyla bilinmektedir.¹⁰¹⁷

Dar bir yapıya sahip olan cumbalar, içeriden dışarısının görülmesine olanak sağlarken dar yapısı sayesinde içerisinin görülmesine imkân vermemekte, bu sayede de büyük ölçüde mahremiyetin korunmasını da sağlamış olmaktadır.¹⁰¹⁸ Buna binaen bir taraftan dıştaki yabancıların içeriye görmesini engelleyerek ev halkının birçok açıdan rahat etmesini sağlayan cumbaların diğer taraftan da basit engellemeler

¹⁰¹⁴ Gâlib, *Mevsûatü'l-İmâratî'l-İslâmiyye*, s. 384; Rızk, *Mu'cemü'l-Mustalahâtî'l-İmâratî ve'l-Fünûnî'l-İslâmiyye*, s. 286; Fethî, *et-Tâkâtü't-Tabîyye ve'l-İmâratü't-Taklîdiyye*, s. 97-98.

¹⁰¹⁵ Küllâbî, “et-Tasmîmü'l-Binâiyyü ve'z-Zührufiyyü'l-Cemâliyyü li'l-Meşrabiyyâtî'l-Mısıriyye”, s. 46; Hayâm Mehdî Selâma, “el-Meşrabiyyatü fi'l-İmâratî'l-İslâmiyye beyne Asâleti'l-Fikrati ve Hadâseti't-Tatbîk”, *Mecelletü'l-İmâratî ve'l-Fünûnî ve'l-Ülûmî'l-İnsâniyye*, el-Aded. es-Sâlise Aşara, 2019, s. 707.

¹⁰¹⁶ Rızk, *Mu'cemü'l-Mustalahâtî'l-İmâratî ve'l-Fünûnî'l-İslâmiyye*, s. 286; Selâma, “el-Meşrabiyyatü fi'l-İmâratî'l-İslâmiyye beyne Asâleti'l-Fikrati ve Hadâseti't-Tatbîk”, s. 705.

¹⁰¹⁷ Selâma, “el-Meşrabiyyatü fi'l-İmâratî'l-İslâmiyye beyne Asâleti'l-Fikrati ve Hadâseti't-Tatbîk”, s. 705; Küllâbî, “et-Tasmîmü'l-Binâiyyü ve'z-Zührufiyyü'l-Cemâliyyü li'l-Meşrabiyyâtî'l-Mısıriyye”, s. 37.

¹⁰¹⁸ Gâlib, *Mevsûatü'l-İmâratî'l-İslâmiyye*, s. 384; Rızk, *Mu'cemü'l-Mustalahâtî'l-İmâratî ve'l-Fünûnî'l-İslâmiyye*, s. 286; Fethî, *et-Tâkâtü't-Tabîyye ve'l-İmâratü't-Taklîdiyye*, s. 97-98.

dışında dışarısının da görülmesini sağlayarak içerisiyle dışarısının irtibatının korunmasına olanak sağladığı görülmektedir.¹⁰¹⁹

Netice itibarıyla söz konusu yapıların, hem binanın içinde hem karşısında yer alan diğer yapılardaki kişilerin mahremiyetlerini koruması sebebiyle birçok İslâm beldesindeki konut planlarının dışa doğru olacak şekilde değişmesine ve buralarda ikâmet eden kişilerin görme kaynaklı zarardan korunması için de buraların cadde ve sokaklara bakan cephelerinin farklı şekildeki cumba türleriyle kaplanmasına yol açtığını belirtmek gerekir.¹⁰²⁰ Önceki dönemlerde özellikle sıcak iklimin hâkim olduğu İslâm şehirlerinde iklimsel konforun sağlanmasında da önemli rol oynayan cumbalar, modern çağla birlikte hem teknolojinin ilerlemesi hem de değişen mimari anlayış neticesinde geçmişteki önemini kaybetmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte özellikle sosyal ve dinî açıdan büyük öneme sahip olan özel hayatın korunması hususundaki işlevi ise günümüzde daha da önemli bir konuma gelmiştir. Son dönemde Mısır, Yemen ve Suudi Arabistan gibi ülkelerde cam veya alüminyumdan imal edilen cumba örneklerine rastlansa da bunların şeffaf malzemeden üretilmiş olmaları, cumbanın geçmişteki işlevinden ziyade bir estetik unsur olarak kullanıldığı izlenimi oluşturmaktadır.

Mimarlar tarafından konutların cephelerinde geliştirilen yöntemlerden bir diğerini de “el-cüruf” olarak adlandırılan ve evin bir cephesinde belirli düzeyde oluşturulan balkon benzeri girinti ya da oymayı ifade eden yerler oluşturmaktadır. Bir taraftan konut sahibine başkasına zarar vermeden pencere açma imkânı sağlamak diğer taraftan da çevredeki komşuların haklarını korumak için geliştirildiği görülen söz konusu unsurun, birçok amaç için kullanılabildiğini, bunlardan birinin de çiçek ve benzeri süs bitkilerinin koyulması olduğunu söylemek gerekir.¹⁰²¹

¹⁰¹⁹ Fethî, *et-Tâkâtü't-Tabîyye ve'l-İmâratü't-Taklîdiyye*, s. 97-98; Haşşâd, “Fennü'l-Meşrabiyyât fî'l-İmâratü'l-İslâmiyyeti'l-Mısıriyye”, 233.

¹⁰²⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratü'l-İslâmiyye”, s. 126.

¹⁰²¹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 284.

1.2.1.4.2.8.2. Görme Kaynaklı Zararla İlgili Hükümlerin Yapıların Girişlerine Etkisi

Konutların girişten sonraki kısımlarını, karşı tarafta yer alan pencere ve kapıların görüş açısından çıkarmak ayrıca caddeden geçen veya konuta ziyaret için gelen kişilerce de görülmesine engel olmak amacıyla bina girişlerinin “el-medhalü’l-münkesir” yani “kırık giriş” olarak tabir edilen şekilde planlanmasının yaygınlık kazandığını söylemek gerekir.¹⁰²² Esasen bir savaş stratejisi olarak kalelerin kapı planlamalarında ortaya çıkan¹⁰²³ ve içeriye girildiğinde düşmanların zorunlu bir şekilde sola doğru yönelmesini ve bunun neticesinde de düşmana göre sağ tarafta kalan kale muhafızları tarafından bunların kolay bir şekilde vurulmasını sağlayan bu tür girişler, daha sonraki dönemlerde görmeden kaynaklı zararı engellemek amacıyla konutlarda da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰²⁴

Bu tür girişlerin genel yapısına bakıldığında ilk olarak dış kapıdan içeriye doğru uzanan koridor şeklinde bir geçiş yerinin olduğu daha sonra ise iki tarafta bulunan duvarların birinde avlu ya da içeriye açılan bir başka kapının yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bunların, alan ve planlamanın uygunluğuna göre genel olarak iki ana kısımdan oluştuğunu da belirtmek gerekir.¹⁰²⁵ Bunlardan birini kapının direk açıldığı ve “dürkâh” olarak isimlendirilen kısım oluşturmaktadır. Binanın içi ile girişin dış kısmını birleştiren bir halka konumunda olan “dürkâh” Farsça bir kelime olup “kapı” anlamına gelen “ed-dür” ile “yer” anlamına gelen “kâh” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Kapı mahalli olarak da anılması mümkün olan bu yerin¹⁰²⁶ genel olarak kare ya da düz bir yapıya sahip ve giriş kapısından sonra gelen küçük bir alanı ifade ettiğini söylemek mümkündür.¹⁰²⁷ Binaların özel durumuna göre bazen eğik bir yapıda olduğu da görülen bu kısmın, genellikle konutlarda ve dinî yapılarda kullanıldığı görülmektedir.¹⁰²⁸ Bunun yanında özellikle geleneksel

¹⁰²² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 126.

¹⁰²³ Kars ili Ani antik kentinin etrafını çevreleyen kalenin kapı girişinin bu tür bir yapıda olduğu görülmektedir.

¹⁰²⁴ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 145.

¹⁰²⁵ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 126.

¹⁰²⁶ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 294.

¹⁰²⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 126; Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 294.

¹⁰²⁸ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 294.

yapılarda basit bir yapıya sahip olan,¹⁰²⁹ geçmişteki Arap tarihçileri tarafından “el-bâşûra” olarak adlandırılan¹⁰³⁰ ve şehir kapılarının önlerine kerpiç ya da dallardan yapılan kesik girişlerin olduğunu da belirtmek gerekir.¹⁰³¹

Konutlarda en eski kesik giriş örneklerine Fustat şehrinde Tolunoğulları döneminden kalma yapılar üzerinde gerçekleştirilen kazılarda rastlandığı görülmektedir. Ayrıca Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde yapılan konutlarda da bu tür örnekler rastlanmıştır. Diğer taraftan kesik girişlerin sadece konut girişlerinde kullanılmadığını bunun yanında kadınların hareket alanını kolaylaştırmak amacıyla bina içindeki oda ve salonlarda da bunlara yer verildiğini belirtmek gerekir.

Birçok farklı yapının girişinde yer aldığı görülen kesik girişlerin, özellikle konutlar itibarıyla yabancıların doğrudan içeriye girişinin engellenmesinde ve hane halkının mahremiyetinin korunmasında önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Ayrıca evin içi ile dışarısını ayıran temel bir çizgi olan bu yerin, hane halkının güvenliğinin sağlanmasında ayrıca toprak, rüzgâr ve gürültü gibi şeylerin engellenmesinde de önemli bir rolünün olduğunu söylemek gerekir.¹⁰³²

1.2.1.4.3. Sesten Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler

İnsanların zarar görmekten ziyade rahatsız olmasına sebebiyet veren seslerden ibaret olan bu tür zararın, kişinin kendi mülkü üzerindeki hak ve tasarruflarını sınırlandırıp sınırlandırmadığı konusunda fakihlerin ihtilaf ettiklerini söylemek gerekir. Buna göre ilk dönem Mâlikî fakihleri, sestten kaynaklı zarara itibar etmemiş ve giderilmesi gerektiğine hükmetmemiştir. Bu anlamda İbn Abdilgafûr (ö. 440/1049) “Kişi komşusunun duvarına zarar vermediği sürece evinde dilediği zanaatı yapabilme hakkına sahiptir. Eğer vurmada, değirmen taşının dönmesinden ya da körükten kaynaklanan bir sestten dolayı engellenmek istenirse bu mümkün değildir.”¹⁰³³ demiştir. Aynı şekilde İbn Rüşd de (ö. 520/1126) “Tercih edilen, demir, elbise ve pamuk gibi şeyleri dövmekten dolayı çıkan sesler sebebiyle kişinin

¹⁰²⁹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Dararı’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 126.

¹⁰³⁰ Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 294.

¹⁰³¹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Dararı’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 126.

¹⁰³² Azeb, *Fıkhü’l-Ümrân*, s. 291-292.

¹⁰³³ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 54; İbn Ferhûn, *Tabsıratü’l-Hükkâm*, C. II, s. 358; Venşerîsî, *el-Mi’yârü’l-Mu’rib ve’l-Câmiu’l-Mugrib*, C. IX, s. 60.

engellenmemesidir. Çünkü kişinin, geçimini sağlamak için yapmış olduğu bir iş sebebiyle evinden yararlanmasının engellenmesi, sestten dolayı oluşan rahatsızlığa göre daha büyük zarar içermektedir.”¹⁰³⁴ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Bu konuda İmam Mâlik’ten aralarında sadece bir duvarın bulunduğu demirci ile ona bitişik konumdaki komşusu arasında yaşanan hadiseyle ilgili aktarılan şu görüş de ilk dönem Mâlikî fakihlerin ilgili hususa yaklaşımının temelini yansıtmaları bakımından önemlidir. İlgili hadisede geceleri çalışan gündüzleri demir döven ve bu sebeple komşusunun hem ses hem de dumandan rahatsız olmasına sebebiyet veren bir kişi, komşusu tarafından idareciye şikâyet edilmiştir. Söz konusu meseleyle ilgili görüşü sorulan İmam Mâlik, böyle bir sebepten ötürü kişinin engellenmeyeceğini belirtmiştir. Bunun gerekçesinde kişinin kendine ait bir yerde başkasına zarar verme kastı olmadan çalıştığını bu sebeple de rızkını kazanmak için yaptığı bu tür bir işten alıkonulmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir.¹⁰³⁵

Sonraki dönem Mâlikî fakihlerin ise bu hususta farklı düşündüklerini buna göre de ses ve gürültü gibi şeyleri, giderilmesi gereken bir zarar kaynağı olarak değerlendirdiklerini belirtmek gerekir.¹⁰³⁶ Bu anlamda İbnü’r-Râmî, Tuleytula’daki¹⁰³⁷ kadınların ilgili hususta kesin ilke ve kurallar koyduklarını ve bu anlamda da sebep oldukları sesler sebebiyle kişilerin bu konudaki bazı haklarını sınırladıklarını ifade etmiştir.¹⁰³⁸ Buna örnek olarak da çamaşır beyazlatma işinden kaynaklı sesin çevredeki kişileri rahatsız etmesi durumunda engelleneceğini belirten bir görüşe yer vermiştir.¹⁰³⁹

Bu konuda Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüşün sestten kaynaklı zarara itibar edilmeyeceği yönünde olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰⁴⁰ Onlar, sesin bu kapsamda değerlendirilmemesinin gerekçesini ise bunun kulakta ve diğer organlarda ciddi bir tahribata yol açmaması ile açıklamışlardır. Bu nedenle sesin tabakhane ya

¹⁰³⁴ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, C. IX, s. 263; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mugrib*, C. IX, s. 60.

¹⁰³⁵ Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mugrib*, C. IX, s. 59.

¹⁰³⁶ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 100.

¹⁰³⁷ Günümüzde İspanya sınırları içerisinde yer alan ve Toledo olarak anılan şehir.

¹⁰³⁸ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 214; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 100.

¹⁰³⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 54.

¹⁰⁴⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 59.

da tuvalet gibi yerlerden çıkan ve insanları olumsuz şekilde etkileyen kötü ve pis koku gibi görülmesinin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir.¹⁰⁴¹

Hanefilerin ilgili husustaki yaklaşımına bakıldığında onların sürekli şekilde tekrar eden gürültü ve sesleri, kişinin evindeki huzurunu tamamen ya da kısmen yok etmesi sebebiyle zararı fâhiş olarak kabul ettikleri¹⁰⁴² bu sebeple de “Birinin evine bitişik şekilde yapılan hallaç dükkânının neden olduğu sesin, kişiyi rahatsız etmesi durumunda giderilmesine hükmettikleri”¹⁰⁴³ görülmektedir.

İlgili konuda hicrî onuncu asrın sonlarında Raşîd şehrindeki Arabî Mescidinde meydana gelen ve vesikalarda da yer alan şu hadise, sesin bir zarar kaynağı olarak değerlendirildiğinin en açık göstergesi olmuştur. Söz konusu vesikada mescidin kapı tarafında bulunan ve yün eğirme ve boyama işi için kullanılan bir yerin neden olduğu ses, cemaati rahatsız etmiş ve onlarda bu konudaki rahatsızlıklarını şehrin kadısına iletmişlerdir. Kadı, sesin özellikle namazdaki huşuya zarar verdiği yönünde yapılan şikâyeti dinlemiş ve buna neden olan eylemin engellenmesine hükmetmiştir. Ayrıca burada görevlendirilecek tellal vasıtasıyla buna aykırı davrananların yetkililerce şer’î bir cezaya çarptırılacağını ilan edilmesini istemiştir.¹⁰⁴⁴

Sesin bir zarar kaynağı olarak görülüp görülmemesi ile ilgili fakihlerce ortaya koyulan görüşler içerisinde özellikle Hanefilerin benimsediği ve kişinin evinde istirahat etmesine engel olacak nitelikteki sesleri fahiş türü zarar kabul eden görüşün daha isabetli olduğu değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde günümüzde sanayi siteleri, eğlence merkezleri, hava alanları, tren garları, düğün salonları, askeri eğitim merkezleri gibi yüksek ve devamlı surette ses üreten yerlerin yerleşim alanı dışında olması ve yapılması büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu, insanların huzur ve rahatı açısından da kaçınılmaz bir gerekliliktir.

¹⁰⁴¹ İbn Ferhûn, *Tabsîratü'l-Hükkâm*, C. II, s. 358; Mevâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 134.

¹⁰⁴² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 214.

¹⁰⁴³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. II, s. 215.

¹⁰⁴⁴ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 101.

1.2.1.4.4. Koku ve Dumandan Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler

Koku ve dumandan kaynaklı zararlar ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında her ne kadar bunların uygulamadaki detayları ile ilgili farklı fikhî görüşler ortaya konulsa da genel itibariyle mezheplerin bunları zarar olarak nitelendirdikleri ve bunlardan kaynaklı zararın engellenmesi konusunda görüş birliğine vardıkları görülmektedir.¹⁰⁴⁵ İlgili hususta Hanefiler, gerek yoğun duman gerekse kötü koku sebebiyle çevredeki insanlara rahatsızlık veren yerlerin çalışmalarının durdurulması gerektiğini söylemişlerdir. Bu anlamda onlar, evini hamama çevirmesi ya da burada hamam inşa etmesi sebebiyle komşularını rahatsız eden birisi hakkında “Söz konusu hamamdan çıkan dumanın yoğunluğu, çevrede bulunan diğer yapılardan çıkana göre daha fazla ise bu engellenir.”¹⁰⁴⁶ şeklinde görüş belirtmişlerdir. Yine ana cadde üzerinde daha önce deri imalathanesi olarak kullanılan bir evi satın alan birinin burayı tekrar aynı amaçla kullanmak istemesiyle ilgili “Çalışması, insanları sürekli rahatsız edeceği için engellenir.”¹⁰⁴⁷ demişlerdir.

İlgili konu, Mecelle’de de zararı fahiş kapsamında ele alınmış ve bu hususta birçok örnek zikredilmiştir. Bunlardan birinde “Bir evin yanında bulunan ekmek fırından¹⁰⁴⁸, sabun imalathanesinden ya da sıkım fabrikasından çıkan koku ve duman, çevredeki insanları evlerinde oturamayacak derecede rahatsız etmesi durumunda bu zararı fahiş kabul edilir ve bunun hem engellenmesi hem de giderilmesi esastır”¹⁰⁴⁹ denilmiştir. Bir diğerinde ise “Mescidin yanına yapılan mezbananın sebep olduğu koku, mescide gelenler tarafından mahkemeye iletilmesi durumunda engellenir”¹⁰⁵⁰ denilmiştir.

Diğer taraftan bu konuda Edirnevî tarafından yukarıda geçenlerin tam tersini ifade eden bir naklin yapıldığını da söylemek gerekir. İlgili nakilde “Ara sokak olarak tabir edilen bir yerde yapılan hayvan ağılı, yaymış olduğu koku ile çevredeki

¹⁰⁴⁵ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 214; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 417.

¹⁰⁴⁶ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 186.

¹⁰⁴⁷ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 188.

¹⁰⁴⁸ Burada fırından kastedilen sürekli tarzda ekmek imal eden yerler olup mahalle ya da evlere mahsus olanlar bunun dışında tutulmuştur. (Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 215).

¹⁰⁴⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 215.

¹⁰⁵⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 216.

insanları rahatsız da bıraksa onların bunu engelleme hakkı bulunmamaktadır”¹⁰⁵¹ denilmektedir. Ancak her ne kadar Edirnevî tarafından söz konusu kitapta böyle bir görüşe yer verilse de Hanefilerin bu husustaki genel yaklaşımı, koku ve dumanın zararı fahiş kabul edilmesi ve buna sebebiyet veren yerlerin de engellenmesi yönündedir. Öyle ki yukarıda zikredilen örneğe Mecelle’de de yer verilmiş ancak burada kişinin komşuları tarafından engelleneceği ifade edilmiştir.¹⁰⁵² Buna binaen Edirnevî tarafından aktarılan görüşün şehirden ziyade köylerde yer alan bu tür yapılar için söz konusu olabileceğini ancak şehirler bakımından bunun engellenmesi gereken bir durum olduğunu söylemek gerekir. Bunu Mecelle’de mescidin yakınında bulunan mezbahanın, sebep olduğu koku dolayısıyla engelleneceğini belirten görüş de teyit etmektedir. Buna binaen geçici ve kısa bir süre de olsa namaz kılanlara zarar vereceği düşünülerek engellenmesine hükmedilen bu hususun, sürekli şekilde evlerinde oturanlar için daha öncelikli bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁵³

Hanefiler, dumanın hangi şartlarda zarar kabul edileceği ile ilgili olarak ise bunun yoğunluğunu göz önünde bulundurmıştır. Bu anlamda onlar, ev ve benzeri yerlerden çıkan dumanları, engellenmesi gereken kapsamda değerlendirmemiştir. İş yeri olarak kullanılan ve genel anlamda yoğun dumana sebebiyet veren hamam ve fırın gibi yerler konusunda ise bunlardan kaynaklı dumanın yoğunluğuna bakmışlar ve evlerden çıkana yakın olanlara müsaade edileceğini daha yoğun olanların ise engelleneceğini¹⁰⁵⁴ ifade etmişlerdir.

Duman konusunda Hanefilerce yapılan ayrımın bir benzerini Mâlikîler de yapmıştır.¹⁰⁵⁵ Onlar da dumanı iki kısma ayırmışlar ve hamam, fırın ve bunlara benzer yapılardan çıkanların engellenmesi gerektiğini¹⁰⁵⁶ ancak yemek pişirme gibi insanların genel ihtiyaçlarını gidermek için kullandıkları mutfak ve benzeri yerlerin ise bu kapsamda görülmeyeceğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵¹ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 186.

¹⁰⁵² Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 216.

¹⁰⁵³ Sa’dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 419.

¹⁰⁵⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 216.

¹⁰⁵⁵ Sa’dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 420.

¹⁰⁵⁶ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, C. IX, s. 263; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 50.

¹⁰⁵⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 50.

Bu konuda Müdevvene’de yer alan ve İmam Sahnûn tarafından İbnü’l-Kâsım’a “Birisi, yanında birçok evin bulunduğu arsasına hamam ya da fırın yapmak istediğinde İmam Mâlik’in kavline göre burada oturanlar tarafından engellenebilir mi?” şeklinde yöneltilen soruya o, “Yapılacak binalar, duman ve buna benzer bir şeyle civardaki insanlara zarar verecek ise bu durumda onların bunu engelleme hakları vardır. Çünkü İmam Mâlik, komşuya zarar verici şeylerin engellenmesi gerektiğini ifade etmiştir.” şeklinde cevap vermiştir. Söz konusu sorunun devamında “İlgili yerde körük yakmak ya da altın veya gümüş eritmek için fırın yapılmak istendiğinde aynı şekilde çevredekiler bunu engelleyebilir mi?” diye yöneltilen bir diğer soruya da o, “İmam Mâlik, birçok yerde kişilerin duman ve benzeri şeyleri engelleme haklarının olduğunu belirtmiştir.” şeklinde cevap vermiştir. Yine bu konuyla irtibatlı bir diğer mesele olan tandır konusunda da kendisine İmam Mâlik’in yaklaşımı sorulmuş, o da “Bu husus ilgili kendisinden bir şey işitmediğini ancak kendi görüşüne göre bunun basit nitelikli bir zarar olduğunu” belirtmiştir.¹⁰⁵⁸

Konuyla alakalı görüşlerden hareketle Mâlikîlerin, dumanı bir zarar olarak kabul ettikleri ve bu anlamda da hamam, fırın, tabakhane ve diğer işletmelerden kaynaklanan dumanların çevredeki kişilere zarar vermeyecek şekilde ya engellenmesi ya da önleyici bir tedbirle bunların giderilmesini gerekli gördüklerini söylemek mümkündür.

Mâlikîler, burada ifade edilen imalathanelerin bulundukları çevreye duman dışında dolaylı kabul edilebilecek birtakım etkilerinin de olabileceğini söylemiştir. Bu anlamda onlar, hamam ya da fırın gibi imalathanelerin çevresindeki binalara duman dışında bunların piyasa değerlerinin düşmesi, yanmasına sebebiyet vermesi veya farklı birçok insanın buraya gelip gitmesi ya da toplanması gibi sebeplerle de dolaylı yoldan etkilediğini belirtmişler ve bunlar sebebiyle de söz konusu yerlerin engellenmesinin mümkün olup olmadığını ele alıp değerlendirmişlerdir. Bu konuda Mâlikî fakihlerden bir kısmı, bunları giderilmesi gereken zarar kapsamında görmüş ve bu sebeple de söz konusu imalathanelerin engelleneceğini ifade etmiş diğer bir

¹⁰⁵⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. IV, s. 314; İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 50-51.

kısmı ise bunlar sebebiyle herhangi bir engellenemenin söz konusu olmayacağını belirtmiştir.¹⁰⁵⁹

Mâlikîler, yayıldığı çevredeki kişileri rahatsız edecek derecedeki pis ve kötü kokuları da zarar olarak nitelendirmişler ve bunların ya angellenerek ya da giderilerek ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Bu husustaki temel dayanakları da Hz. Peygamber'in "*Kim şu bitkiden (sarımsak) yemişse kokusu bizi rahatsız edeceği için mescidimize yaklaşmasın.*"¹⁰⁶¹ hadisi olmuştur. Hz. Peygamber'in ilgili hadiste kötü kokuyu eza veren bir şey olarak nitelendirmesi, onların bunu zarar olarak kabul etmesinde önemli bir etken olmuştur. Onlar, hadiste ağızdan çıkan ve çevredeki insanların rahatsız olmasına neden olan koku sebebiyle birinin mescitten uzak durmasının emredilmesini aynı zamanda ev, iş yeri ve diğer yerlerde de çevreye bu hususta rahatsızlık verilmemesinin bir göstergesi kabul etmişlerdir.¹⁰⁶² Buna binaen Mâlikîler, ilgili hadisten hareketle çevreye rahatsızlık veren her türlü kokunun engellenmesini esas kabul etmiş ve bu hususta mezhep içindeki genel görüş ve uygulama da bu yönde olmuştur.¹⁰⁶³ Bu anlamda "Evinde deri tabaklayan birinin, meydana gelen kötü koku sebebiyle çevredeki kişilerce engelenmesiyle" ilgili bir soruya "Bu, hamam ve fırınlardan çıkan dumandaki gibi kişinin engellenmesini gerekli kılan bir eylemdir."¹⁰⁶⁴ şeklinde cevap verilmiştir. Yine tuvalet ve açık bırakılmış lağım kuyusu ve kanallarından çıkan ve çevredeki insanlara rahatsızlık veren kötü kokuların da bu anlamda engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁰⁶⁵

Yukarıda duman ve kötü koku ile ilgili gerek Hanefiler gerekse Mâlikîler tarafından ortaya koyulan görüşlerin Hanbelîlerde de benzer şekilde kabul edildiğini söylemek gerekir. Onlar da diğer mezheplerde olduğu şekilde hem dumanı hem de kötü kokuyu zarar olarak görmüşler ve "evlerin ortasında kalacak şekilde hamam yapmayı, koku dükkânlarının olduğu bölgede fırın açmayı" çevredeki yapı ve kişilere

¹⁰⁵⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 51.

¹⁰⁶⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, C. IX, s. 263; Mevâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 134.

¹⁰⁶¹ İmam Mâlik, "Vükûtü's-Salât", 1; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 13/51 (no. 7610); Müslim, "Mesâcid", 5.

¹⁰⁶² Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 423; Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 100.

¹⁰⁶³ İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-Hükkâm*, C. II, s. 358; Mevâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 134.

¹⁰⁶⁴ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 53; Mevâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 134.

¹⁰⁶⁵ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 53.

zarar vereceği için uygun görmemişlerdir. Ancak yemek ve ekmek pişirme sonucu oluşan ve kaçınılması da mümkün olmayan duman konusunda müsamahalı davranılması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁶⁶

İslâm şehirlerinde genellikle yoğun şekilde duman ve kokuya sebebiyet veren sanayi kuruluşlarının yerleşim yerleri dışında yapılmasında bu hususta fakihler tarafından ortaya koyulan hüküm ve esasların önemli bir etkisinin olduğunu söylemek gerekir.¹⁰⁶⁷ Ayrıca günümüzde de her ne kadar fıkıh kaynaklı olmasa da insan sağlığı ve çevrenin korunması ile ilgili kanunlar çerçevesinde orta ve büyük ölçekli sanayi sitelerinin yerleşim yeri dışına inşa edildiği görülmektedir. Bununla birlikte ilgili konuda fakihlerce ortaya koyulan hükümlere genel olarak bakıldığında bunların ilgili husustaki beşeri kanun ve kurallara göre gerek insan hayatı ve sağlığı gerekse çevrenin korunması konusunda daha kapsamlı olduğunu söylemek gerekir. Bu anlamda günümüzde sadece hijyen ve temizlik açısından denetimi yapılan hamam ve fırın gibi yerlerin İslâm fıkında ayrıca neden oldukları duman sebebiyle de ele alındığı ve bunlarla ilgili birtakım tedbirlerin getirildiği görülmektedir. Ayrıca fırınlar açısından bunların sebep olduğu yüksek derecedeki ısıнын bulundukları binalarda genleşmeye sebebiyet verdiği ve herhangi bir doğal afette de yıkımını kolaylaştırdığı bu hususta uzman kişilerce belirtilmektedir. Her ne kadar duman gibi farklı bir sebepten ötürü de olsa fıkha göre bunların çevredeki kişilere vermiş olduğu zarar sebebiyle genellikle şahısların oturmuş olduğu binaların dışında planlanmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Bu da ilgili hükümler vasıtasıyla öncelikli olarak şahısların bununla birlikte binaların da korunmasının sağlandığını göstermektedir.

1.2.1.4.5. Sarsıntı Kaynaklı Zararla İlgili Hükümler

Fakihler, kişilerce yapılan ve çevrede bulunanları rahatsız eden birtakım eylemleri zarar kapsamında değerlendirmiş ve bunların engellenmesini gerekli görmüştür. Bu tür eylemlere bakıldığında bunların genel anlamda şahsa yönelik olduğu da görülmüştür. Bununla birlikte çevrede bulunan yapılara zarar veren ya da

¹⁰⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

¹⁰⁶⁷ Azeb, *Fıkhu'l-Ümrân*, s. 99.

verecek olan bazı eylemlerin de fakihlerce bu kapsama dâhil edildiğini ve bunlarla ilgili gerekli hüküm ve esasların da belirtildiğini söylemek gerekir.

Bu konuda ele alınan ve hükme bağlanan meselelerden biri, meydana getirdiği etki ile çevredeki yapıların sallanmasına sebebiyet veren iş ve eylemler olmuştur. Bu minvalde evlerin yanında bulunan arsaya buraların duvarlarına zarar verme ihtimali bulunan değirmen gibi bir yapının yapılıp yapılamayacağı fakihlerce ele alınmış ve “Çevredeki yapılar üzerinde yol açacağı sarsıntı sebebiyle bunun engellenmesi gerektiği”¹⁰⁶⁸ ifade edilmiştir. Ancak böyle bir yapının, oluşan sarsıntının diğer yapılara ulaşmasını engelleyecek bir masafede yapılabileceği de ayrıca belirtilmiştir. Bu durumda da ilgili hususta esas alınacak fikhî bir ölçünün olup olmadığı sorusu gündeme gelmiş ve bazı fakihler ilgili konuda belirli bir sınır ya da ölçünün olmadığını, bunun uzman kişilerce belirlenmesi gereken bir mesele olduğunu söylemiştir. Ancak İbnü’r-Râmî, bu konuda esas alınabilecek şöyle bir ölçüden bahsetmiştir. O, evinin bir kısmını değirmen olarak kullanmak isteyen kişinin, öncelikle değirmen taşını çeviren hayvanların döndüğü alanın dış sınırından komşunun duvarına kadar sekiz karışlık bir mesafe bırakmasını daha sonra da buraya değirmenden kaynaklanabilecek sarsıntının duvara ulaşmasını engellemesi için oda, kiler ya da geçiş koridoru yapması gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶⁹

İlgili konuda fakihlerden bir kısmı da oluşan sarsıntının zarar olarak kabul edilebilmesi için bunun meydana getirdiği etkinin zeminde mi yoksa duvarda mı hissedildiğinin bilinmesinin önemli olduğunu belirtmiş ve bunu ayırt edebilmek için şöyle bir ölçüt ortaya koymuştur. Onlar, komşusuna ait değirmenin duvarına zarar verdiği yönünde yapılan bir şikâyetin gerçeği yansıtıp yansıtmadığının şu yöntemle tespitinin mümkün olduğunu söylemiştir. Bu anlamda ilk olarak bir kâğıdın dörtkenarının iplerle bağlanarak birleştirilmesi ve bu şekilde evden tarafta kalacak şekilde değirmen ile evi ayıran duvarın üst tarafındaki tavana asılması ve içine de kuru kışniş tanelerinin konulması gerektiği ifade edilmiştir. Bunun akabinde değirmen çalıştırıldığında kâğıdın içindeki taneler hareket ediyorsa bu durumda değirmenin sökülmesine aksi durumda ise duvarla ilgili bir zarar söz konusu

¹⁰⁶⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, C. IV, s. 314; İbn Rüşd, *el-Beyân ve ’t-Tahsîl*, C. IX, s. 263; İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 54.

¹⁰⁶⁹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 56.

olmadığı için bu konuda yapılan şikâyet ve itirazın geçersizliğine karar verileceği belirtilmiştir.¹⁰⁷⁰

Yapılan bazı iş ve eylemlerden kaynaklı binalarda oluşan sarsıntının fakihlerce engellenmesi gereken bir zarar olarak değerlendirilmesi ve bunun gerek engellenmesi gerekse tespiti ile ilgili dataylı bilgiler verilmesi, fıkhnın kişilerin her türlü hakkının gözetilmesinde ve korunmasında oynadığı rolü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Ayrıca binalarda oluşan sarsıntıların çok şiddetli olmasa dahi zarar kapsamında değerlendirilmesi, bugün gerek madenlerde gerekse yol ve benzeri işlerin yapımında kullanılan patlayıcıların buralara yakın yerlerde deprem etkisi meydana getirmesi hatta bazı şiddetli patlamalar neticesinde ev ve diğer yapıların duvar, pencere ve diğer yerlerinde çatlama, dökülme ve çöküntüye sebep olacak şekilde zararlar açması da göz önünde bulundurulduğunda fıkhnın ve fakihlerin bu konudaki yaklaşımın ne kadar isabetli olduğunu da açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.2.1.5. Zararın Önlenmesi

Kişinin yapmış olduğu iş ya da eylem, yukarıda yer verilen zarar türlerinden birine sebebiyet verdiğinde bunun neden olan kişilerce önlenmesi ya da giderilmesi fakihlerce gerekli görülmüştür. Ortaya çıkan zararın giderilmesi ise ya buna sebebiyet veren eylemin tamamen terk edilmesi ya da bundan kaynaklı zararın çevreye ulaşmasını önleyici tedbir ve önlemlerin alınması ile mümkündür.¹⁰⁷¹ Bu anlamda İbn Abdi'r-Rafi' hamam ve fırınlardan çıkan dumanlar ile deri imalathanelerinden yayılan kötü kokular hakkında yöneltile soruya verdiği cevapta bu hususu vurgulamış ve bunların, iş yeri sahiplerince giderilmesi ya da engellenmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁷²

Buna binaen yapılan birtakım iş ve eylemler sonucu özellikle yakın çevreyi etkileyecek şekilde meydana gelen zararın kişilere ulaşmadan engellenmesi mümkün olduğunda söz konusu eylemin devamı konusunda herhangi bir mahzurun

¹⁰⁷⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 54.

¹⁰⁷¹ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 217.

¹⁰⁷² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 52.

bulunmadığını söylemek gerekir. Bu hususta fakihlerin de ittifak halinde oldukları görülmektedir. Diğer taraftan zararın önlenmesi konusunda özellikle iki hususun özelde kişisel beceri genelde de toplumun sahip olduğu teknik alt yapının önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu minvalde geçmişte fakihlerce ele alınmış meselelere bakıldığında bunların bir kısmında meydana gelen zararların kişilerce önleendiği görülmektedir.¹⁰⁷³ Bunu gerek çevredeki bireylerin mahremiyetini ihlale sebebiyet verecek şekilde yapılan pencerelerin kapatılmaksızın önlerine koyulan bir örtü ya da perde ile neden oldukları zararın giderilmesinde gerekse değirmenin çevredeki yapılarda meydana getirmiş olduğu sarsıntının önüne geçmek için alınması gerekli görülen tedbirlerde görmek mümkündür.¹⁰⁷⁴

Bunun yanında bazı zarar türlerinin -koku ve dumandan kaynaklı olanlar buna örnek olarak zikredilebilir- gerek teknik gerekse bireysel açıdan herhangi bir önlem ve tedbir ile giderilmesinin mümkün olmadığı bu sebeple de bunların genel olarak çevreye zarar verecek yer ve konumlarda yapılmasına müsaade edilmeyerek engellendiği görülmektedir.

Sonuç olarak çevreye zarar veren bir eylemin tamamen engellenmesi yerine bunların alınacak önlemlerle zararının önüne geçilmesi ve söz konusu eylemin devamlılığının sağlanması bu hususlarda kişilerin hareket ve yetki alanlarının genişlemesinde önemli bir etken olmuştur. Ayrıca çevreye zarar veren eylemlerin engellenmesi ya da alınan tedbirler neticesinde önlenmesinin birbirine komşu birey ve gruplar arasında meydana gelmesi muhtemel birtakım huzursuzlukların önüne geçilmesi ve yerleşim çevrelerinde birbirine benzer nitelikte yapıların meydana gelmesinde de önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁷⁵

1.2.1.6. Zararın Hak Olarak Sabit Olması ve Bunun Uygulamadaki Yansımaları (Hıyâzetü'd-Darar)

İslâm hukuku kaynaklarında menkul ya da gayrı menkul bir mal üzerinde tasarrufta bulunarak bunlar üzerinde fiili bir hâkimiyet oluşturmak “zilyet, vad-ı yed,

¹⁰⁷³ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 217.

¹⁰⁷⁴ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 56-57.

¹⁰⁷⁵ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 219.

istilâ, ihraz, kabz ve hıyâze” gibi farklı lafızlarda ifade edilmiştir.¹⁰⁷⁶ Bunlar içerisinde de Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler daha çok “vadu’l-yed” ve “istilâ”, Mâlikîler ise “hıyâze” yi kavram olarak kullanmayı tercih etmiştir. Burada ele alınan hususun kavramsal olarak Mâlikî fakihlerce ortaya koyulduğunu bu sebebe binaen de söz konusu meselenin daha çok onların görüş ve yaklaşımları çerçevesinde ele alındığını söylemek gerekir.

Mâlikîler, hıyâzeyi “Bir şeyi el koyarak elde etmek”¹⁰⁷⁷ olarak tanımlamış ve bunu da kendi içerisinde söz konusu malın tamamının, duvar ve tavan gibi belirli bir kısmının ve belirli bir sürenin geçmesi ile zararın bir hak olarak elde edilmesi şeklinde üç kısma ayırmıştır.¹⁰⁷⁸ Bunlardan ilk ikisinin daha çok menkul ve gayri menkul malları, son kısmın ise zararın bir hak olarak sabit olması ile elde edilen menfaatleri kapsamına aldığını belirtmek gerekir. Bu anlamda bir binada çevredeki diğer bir yapıya doğru daha önce açılmış kapı ya da pencerelerin söz konusu yapıya zararı dokunsa da kapattırılması mümkün değildir. Çünkü bunlar için daha eski olmadan kaynaklı elde edilmiş bir hak söz konusudur.¹⁰⁷⁹ Bu anlamda birbirine komşu iki yapıdan birinin diğeri üzerinde zarar içeren bir hakkı söz konusu olduğunda bu “hıyâzetü’-d-darar” olarak adlandırılmakta¹⁰⁸⁰ bazen buna “hıyâzetü’-s-sebk” denildiği de görülmektedir.¹⁰⁸¹

İlgili hususta ortaya çıkan hakkın direk olarak yapılara ait olduğunu bu sebeple de buraları kullananların değişmesinin söz konusu hakkın kullanımını etkilemediğini söylemek gerekir. Ayrıca mülkiyet açısından da söz konusu yapının fert, cemaat ve de genel olarak topluma ait olması arasında da bir fark bulunmamaktadır. Bunun yanında gerek diğer yapıların durumu gerekse bu konuda geçen sürenin de ilgili konuda dikkate alınmadığı¹⁰⁸² ve Mâlikî fakihlerden

¹⁰⁷⁶ Zeki Yaka, *İslam Hukukunda Zilyedlik*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Konya, 2007, s. 22-29.

¹⁰⁷⁷ Hammûş, *Fıkhü’l-Ümrâni’l-İslâmî*, s. 66.

¹⁰⁷⁸ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 110.

¹⁰⁷⁹ Hammûş, *Fıkhü’l-Ümrâni’l-İslâmî*, s. 67.

¹⁰⁸⁰ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 221; Hammûş, *Fıkhü’l-Ümrâni’l-İslâmî*, s. 67.

¹⁰⁸¹ Hammûş, *Fıkhü’l-Ümrâni’l-İslâmî*, s. 67.

¹⁰⁸² Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 221-222.

gören tarafın herhangi bir itiraz hakkının bulunmadığı kabul edilmiştir.¹⁰⁸⁶ Bunun bir sonucu olarak da “Biri, yeni yapılan ve tamamlanan bir bina ya da başka bir yapı hakkında kendisine zarar verdiği gerekçesiyle itirazda bulunduğunda şimdiye kadar sessiz kalmasının hakkından vaz geçme olmadığıyla ilgili yemin etmesinin şart olduğu”¹⁰⁸⁷ belirtilmiştir. İlgili konuda farklı görüşlerin ortaya çıkmasında hem bölgelere göre değişen örfün hem de karşılaşılan farklı türdeki zararların da etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁸⁸

Zararın bir hak olarak sabit olmasında önemli bir yere sahip olan sürenin, bazı zarar türleri için geçerli olmadığını belirtmek gerekir. Bu anlamda sürenin uzamasına paralel olarak neden olduğu zararda da artış görülen duman, kötü koku, yoğun toz, atık su ve benzeri bir sıvı için açılan kuyu ve benzeri zarar türlerinin belirli bir süre zarfında hak olarak elde edilmeleri ittifakla mümkün görülmemiştir. Ancak pencere ve kapı açmadan kaynaklı zarar türlerinde de görüldüğü üzere üzerinden geçen zaman içerisinde boyutunda değişiklik olmayan zarar türlerinin ise, etkilenen kişilerin bilgileri dâhilinde olmak kaydıyla belirli bir sürenin geçmesi ile hak olarak elde edildikleri görülmüştür.¹⁰⁸⁹

Hıyâzetü’l-dararla ilgili fakihler tarafından ortaya koyulan görüşlere bakıldığında söz konusu meselenin, geçmişte bir bölgede ikâmet eden kişilerin yapılarıyla ilgili genel hakları bilme, koruma ve savunma konusunda kendilerine düşenin görevin ne olduğunu anlamlandırmada büyük bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca belirli bir süre içerisinde bu haklar için harekete geçilmediği takdirde bunların başkalarına ait olacağı gerçeğinin de kişilerin sürekli şekilde çevreyle etkileşim içerisinde kalmalarını sağlan bir etmen olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan bir konuda meydana gelen zararın kaldırılma şartının kanun veya uzak bir bölgede oturan kişilerden ziyade yakın çevrede bulunanların itirazına bağlanması, bu anlamda ortaya çıkan veya çıkabilecek olan ihtilafların orada oturan kişilerin karşılıklı iletişim ve etkileşimleri ile çözülmesine

¹⁰⁸⁶ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 112.

¹⁰⁸⁷ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 112.

¹⁰⁸⁸ Ekber, *İmâratü’l-Ard fi’l-İslâm*, s. 223.

¹⁰⁸⁹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 111-112.

olanak sağlamış ve bu anlamda yapılarla ilgili kararları oturanların kendilerinin verdiği yapısal bir çevrenin oluşmasında da önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁹⁰

1.2.2. Mahremiyet (el-Husûsiyye) Prensibi

Toplumsal ve fertlerin karşılanma ve giderilme ihtiyacı hissettiği hususlardan birisi de kendilerine ait özel bir yaşam alanının olmasıdır.¹⁰⁹¹ Arapça’da “el-husûsiyye” kavramıyla ifade edilen ve genel anlamda mahremiyet olarak ifadesi mümkün olan söz konusu hususun, kişilerin yaşam alanlarına göre değişkenlik gösterdiğini aynı zamanda bir toplum içerisinde de farklı sebep ve etkenlere bağlı olarak muhtelif şekillerde ortaya çıkabildiğini belirtmek gerekir.

Mahremiyetin, Müslüman toplumlar açısından farklı bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü İslâm, gerek Kur’ân ve sünnetle ortaya koymuş olduğu naslar gerekse bunlardan çıkarılan fikhî hükümler vasıtasıyla söz konusu anlayışın hem fert hem de toplum nezdinde tesis edilmesini gerekli kılmıştır.¹⁰⁹² Bunun bir sonucu olarak da Müslüman toplumlarda fert ve toplum hayatının belirli bir denge ve düzen üzere olması ve meydana gelen karşılıklı ilişki ve görüşmelerin ilgili hususta din tarafından ortaya koyulan ilke ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirilmesi esas kabul edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu anlayışın toplumdan tamamen kopma ve çevreyle her türlü iletişime son verme anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir. Diğer taraftan mahremiyetin kişinin hayat tarzı ve yaşantısı ile ilgili bir olgu olduğunu bu sebeple de çevrede var olan adet ve geleneklerle de bağlantısının olduğunu söylemek mümkündür.

Genel anlamda din özelde ise gelenek ve adetlerin etkisi ile meydana gelen mahremiyet olgusunun hem mimaride hem de farklı sanat dallarında etkisi görülmektedir.¹⁰⁹³ Özellikle mimari alanda söz konusu olgunun, bireyin kişisel anlamda tam bir serbestlik elde ederek gerek bireysel gerekse toplumsal şartlarda

¹⁰⁹⁰ Ekber, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, s. 223-224.

¹⁰⁹¹ Ahmet Hilâl Muhammed-Ammâr Sadık Dahlân, “Ezmetü'l-Husûsiyye fi'l-İmâratı ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratı'l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, *Journal of Engineering Sciences*, Assiut University, vol. 36, no.5, , 2008, s. 1302.

¹⁰⁹² Nûr Alâüddîn Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, *Mecelletü'l-Hendese ve't-Tenmiye*, el-Mücelledü's-Sâbia Aşara, el-Adedü's-Sâdis, 2013, s. 32.

¹⁰⁹³ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü'l-Husûsiyye fi'l-İmâratı ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratı'l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1303.

başkalarının müdahalesi olmadan günlük gereksinimlerini yapabileceği ortamın sağlanması ile yakın bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu itibarla mimari yapılarda mahremiyet olgusunun yeterli düzeyde gözetilmesi büyük bir öneme sahiptir.

Burada mimari yapılarda mahremiyetin sağlanmasından kastın da doğası itibariyle insanın fitratına uymayan kapalı bir alanda, dışarıdan koparılmış bir şekilde yaşam sürmesi olmadığını da ifade etmek gerekir. Çünkü böyle bir durum hem insanın tabiatına aykırı hem de psikolojik olarak ona zarar verecek bir yapıya sahiptir. Bu sebeple mimari yapıların genel anlamda çevredeki farklı unsurlarla makul derecede iletişime imkân vermesi bununla birlikte gerekli ölçüde ve seviyede de kişilerin kendi başlarına kalabilecekleri özel bir alanı ihtiva edecek nitelikte olması gerekmektedir.¹⁰⁹⁴

1.2.2.1. Mahremiyetin Tanımı

Arapça’da “el-husûsiyye” lafzıyla ifade edilen ve sözlük olarak da “yalnızlık” ve “gizlilik”¹⁰⁹⁵ gibi anlamlara geldiği görülen söz konusu kavramın biri özel diğeri de genel iki tür anlam taşıdığı görülmektedir. Kavramın özelde “mahrem yerlerin örtülmesi”, “örtünme” ve “kalmak için özel bir alana sahip olma ve burayı koruma” genelde ise “iletişim ve haberleşmede gizlilik, başkalarının mahremiyetine saygı ve gerek görme gerekse dinleme yoluyla kişilerin özel durumlarını ihlal etmeme” anlamlarında kullanıldığını belirtmek mümkündür. Bunun yanında söz konusu kavramla ilgili farklı tanımlamaların yapıldığını da söylemek gerekir. Bunların birinde ilgili kavram “Kişilerin, farklı yapıdaki etkinliklerini başkalarının takip ve gözetimi olmadan devam ettirebilmek için ihtiyaç duydukları gizlilik” şeklinde tanımlanırken bir diğeri “Toplumsal ilişkilerin devamı konusunda yeterli düzeyde sınır oluşturarak birey ya da topluluğu, kişisel huzur ve rahatın sağlanması konusunda üçüncü kişilerin etki ve müdahalesinden korumak” şeklinde tarif edilmiştir. Buna göre söz konusu kavramın kişi ya da kişilerin görme, görüşme ya da

¹⁰⁹⁴ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1307.

¹⁰⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C. VII, s. 24; Muhammed Ravvâs Kal’acî-Hâmid Sâdık Gunejbî, *Mu’cemü Lugati’l-Fukahâ*, Dârü’n-Nefâis, b.y., 1408-1988, s. 196.

her ikisiyle ilgili olarak başkaları ile kendileri arasında koymuş oldukları sınır şeklinde ifade edilmesi mümkündür.¹⁰⁹⁶

1.2.2.2. Mahremiyetin Önem ve Mahiyeti

Mahremiyetin tanımlarına bakıldığında bunun hem birey hem de onun hayat tarzı ve yaşantısı ile ilgili bir olgu olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında bireyin dışarıdan birinin etki ve müdahalesi olmadan güven ve huzur içerisinde kendisiyle ilgili bir etkinliği gerçekleştirmesine imkân sağlaması yönüyle de büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple sosyal bilimciler, söz konusu olgunun gerek sosyal yapıyı koruması gerekse hem aile hem de toplum düzeyinde kişiler arası ilişkileri düzenlenmesi konusundaki etkisini göz önünde bulundurarak bunun üzerinde hassasiyetle durmuştur.¹⁰⁹⁷

Diğer taraftan avret sayılan yerlerin örtülmesi, ırz ve namusun korunması, toplumda bozulma ve yozlaşmanın önüne geçilmesi gibi dinin temel gaye ve amaçlarının gerçekleşmesi bunun yanında insanın fıtratı gereği başkalarından gizleme ihtiyacı hissettiği sırlarını ve kazanımlarını koruyarak bu husustaki temel ihtiyaçlara cevap vermesi konularında oynamış olduğu rol itibariyle de mahremiyet, İslâmî açıdan da en önemli ilke ve esaslardan birisi olmuştur.¹⁰⁹⁸ İslâm, bu çerçevede hem bireyin hem de diğer kişilerin gerek hürriyetlerini gerek de gizli hallerini koruyacak önemli prensipler ortaya koymuştur.¹⁰⁹⁹ Bunlardan bir kısmının yabancılarla olan -hiç tanınmayan veya misafirlik ya da herhangi bir hizmet için gelip giden kişiler- diğer kısmının ise akraba ve aile fertleri arası ilişkileri düzenlemek için koyulduğunu belirtmek gerekir.

Bu anlamda İslâm, hem fert hem de aile açısından bir korunma yeri olarak değerlendirilen evlere¹¹⁰⁰ girmeden önce izin istenmesi ve selam verilmesini

¹⁰⁹⁶ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1303.

¹⁰⁹⁷ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1303.

¹⁰⁹⁸ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 176.

¹⁰⁹⁹ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1303.

¹¹⁰⁰ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1304.

emretmiş,¹¹⁰¹ meclislerde birbirine mahrem olan erkek ve kadınların ayrı oturmalarını istemiş¹¹⁰² ve bunun bir yansıması olarak da İslâm mimarisinde haremlik¹¹⁰³ ve selamlık¹¹⁰⁴ kısmı tesis edilmiştir.¹¹⁰⁵ Bunun yanında evlerde genellikle kadınlar tarafından kullanılan mutfak gibi yerler ile yatak odalarının da misafir ve oturma odalarından ayrıldığı¹¹⁰⁶ ve hem gelen misafirlerin hem de ev halkının rahat etmelerini sağlamak için misafir odaların orta kısımlarından ziyade genellikle zemininde kalacak şekilde planlandığı görülmüştür.¹¹⁰⁷

İslâm, mahremiyet konusunda aynı çatı altında yaşayan aile bireylerinin de dikkate alması gereken birtakım prensipler ortaya koymuştur.¹¹⁰⁸ Çünkü bireyin, bazı iş ve eylemler için başkalarından hatta aile bireylerinden dahi uzaklaşarak kişisel yalnızlığa ihtiyaç duyduğu bir gerçektir.¹¹⁰⁹ Bu sebeple de İslâm, gerek anne ve babanın çocuklarla gerekse erkek ve kız kardeşlerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemiş ve buna göre de belirli vakitlerde buluşa ulaşmış çocukların büyüklerin yatak odalarına izinsiz girmemelerini¹¹¹⁰ ve belirli bir yaşa ulaştıklarında da erkek ve kız çocukların yataklarının ayrılmasını emretmiştir.¹¹¹¹

İslâm'ın bu konuda ortaya koymuş olduğu esasların uygulanabilir olmasında evin fiziksel olarak bir ailenin ihtiyaçlarını karşılayacak genişlikte olması büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple mimar ve mühendislerin, binaları inşa ederken ilgili konuda ihtiyaç duyulan hususları göz önünde bulundurmaları ve binaları buna göre

¹¹⁰¹ Nûr, 24/27.

¹¹⁰² Nûr, 24/31; el-Ahzâb, 33/53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/19 (no. 14651); Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 179; Vezirî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 185; Harirî, *Üsûsü Tasmîmi'l-Mesken fî'l-İmâratî'l-İslâmiyye*, s. 22; Muhammed-Dahlân, "Ezmetü'l-Husûsiyye fî'l-İmâratî ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratî'l-Muâsıratî fî Medîneti Cidde Kemisâl", s. 1304.

¹¹⁰³ Evlerde kadınlara mahsus yerlere verilen isim. (Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 47).

¹¹⁰⁴ Evlerde erkek misafirleri ağırlamak için kullanılan yerlere verilen isim. (Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 47).

¹¹⁰⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 179.

¹¹⁰⁶ Vezirî, *el-Ümrân ve'l-Bünyân*, s. 171.

¹¹⁰⁷ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 180.

¹¹⁰⁸ Muhammed-Dahlân, "Ezmetü'l-Husûsiyye fî'l-İmâratî ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratî'l-Muâsıratî fî Medîneti Cidde Kemisâl", s. 1304.

¹¹⁰⁹ Muhammed-Dahlân, "Ezmetü'l-Husûsiyye fî'l-İmâratî ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratî'l-Muâsıratî fî Medîneti Cidde Kemisâl", s. 1305.

¹¹¹⁰ Nûr, 24/59.

¹¹¹¹ Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Dârekutnî, "Salât", 3.

planlamaları son derece önemlidir.¹¹¹² Ancak günümüzde inşa edilen modern yapılara bakıldığında bunların birçoğunun ilgili hususta İslâm'ın ortaya koymuş olduğu değerleri gerçekleştirmekten uzak bir yapıda olduğunu bunun da ana sebebinin hem dinî değerlerimiz hem de adet ve geleneklerimizle uyuşmayan batı tarzı mimari anlayışın herhangi bir tenkit ve tahlilden geçirilmeksizin taklit edilmesinden kaynaklandığını belirtmek gerekir.¹¹¹³

1.2.2.3. Mahremiyetin Kısımları

Gerek toplum gerekse birey açısından büyük öneme sahip olan mahremiyetin; görmeye, duyma ve kokuya¹¹¹⁴ karşı olmak üzere üç kısma ayrıldığı görülmektedir. Bu kısımlardan birisini teşkil eden görmeye karşı mahremiyetin başkalarının eylem ve fiillerini takip etmenin en önemli aracı olarak değerlendirilen görme duyusuyla yakın bir ilişkisinin olduğunu ve gerçekleşmesinde de ortamın ışık düzeyi ile aradaki mesafenin¹¹¹⁵ de önemli rol oynadığını söylemek gerekir.

Yapılarda görmeye karşı mahremiyetin sağlanması konusunda hem genişlik hem de adet bakımından pencerelerin azaltılması ile direk dışa açılan mimari tarzdan ziyade evin pencere ve kapı gibi unsurlarının içe yani avluya açılacak şekilde planlanmasının önemi büyüktür. Ayrıca karşılıklı bina arası mesafenin 18 ile 24 metre arası olmasının sağlanması ve mümkün mertebe karşılıklı ve aynı seviyede olacak şekilde bina inşasından kaçınılmasının da bu konuda dikkate alınması gereken hususlardan olduğunu belirtmek gerekir. Ancak herhangi bir sebeple karşılıklı şekilde yapılan binalarda da pencere boyutlarının buna göre düzenlenmesine dikkat

¹¹¹² Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 180; Muhammed-Dahlân, "Ezmetü'l-Husûsiyye fi'l-İmâratı ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratı'l-Muâsırati fî Medîneti Cidde Kemisâl", s. 1304.

¹¹¹³ Muhammed-Dahlân, "Ezmetü'l-Husûsiyye fi'l-İmâratı ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratı'l-Muâsırati fî Medîneti Cidde Kemisâl", s. 1302.

¹¹¹⁴ Kokuya karşı mahremiyetle ilgili meseleler konumuzla doğrudan ilişkili olmadığı için burada zikredilmeyecektir.

¹¹¹⁵ Görmeye karşı mahremiyetin sağlanması ve korunması hususunda ne kadar mesafeye ihtiyaç duyulduğuna bakıldığında bunun karşıdaki kişinin daha önceden tanınan veya tanınmayan birisi olmasına göre değişiklik arz ettiği görülmektedir. Buna göre yüz hatları seçilecek şekilde net bir görüş için 90 cm. ile 3 m. arası bir mesafeye, aynı şartlarda bunun tanınmayan birisi için 12, tanınanlar için ise bu mesafenin 24 metreye kadar çıktığı ifade edilmiştir. (Muhammed-Dahlân, "Ezmetü'l-Husûsiyye fi'l-İmâratı ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratı'l-Muâsırati fî Medîneti Cidde Kemisâl", s. 1306).

edilmesi şarttır. Bunların yanında hem ağaç gibi doğal hem de çeşitli malzemelerden yapılacak yapay engelleyici unsurların da bu hususta kullanılması mümkündür.¹¹¹⁶

Mahremiyetin kısımlarından bir diğerini ise kişinin, gerek ev içinde gerekse dışında sesten dolayı rahatsızlık hissetmeyeceği bir ortamının sağlanması anlamına gelen duymaya karşı mahremiyet oluşturmaktadır. Bu kısım mahremiyetin konumuz açısından seslerin bulunulan ortamın dışına çıkmaması veya dışarıdan da içeriye gelmemesi şeklinde anlaşılması mümkündür. Bu anlamda kişilerin farklı ortamlarda özellikle evlerinde duygu ve düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilecekleri ortamlara sahip olmaları bakımından bu tür mahremiyetin büyük önemi bulunmaktadır.¹¹¹⁷ Buna binaen söz konusu mahremiyetin sağlanması için mimari anlamda gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. İlgili hususta alınması gereken tedbirler arasında yapılaşmanın müstakil ve bahçeli yapılar şeklinde olmasını, binalar arası yeterli mesafenin olmasına dikkat edilmesini,¹¹¹⁸ bunun yanında katlı yapılarda ses yalıtım özelliği bulunan malzemelerin kullanılmasını saymak mümkündür. Ayrıca bina içlerinde odalar arası ses geçişini azaltmak ve engellemek için de dolap ve benzeri bazı malzemelerin kullanılması mümkün gözükmektedir.¹¹¹⁹

1.2.2.4. Mahremiyet Prensibinin Konut Mimarisine Etkisi

Mahremiyetin, mimarlık açısından ifade ettiği genel anlamın kişilerin günlük ihtiyaçlarını, gerek bireysel gerekse sosyal açıdan uygun bir ortamda üçüncü şahısların müdahalesi olmadan tam bir serbestlik içerisinde yerine getirebilme imkânına sahip olması olduğunu söylemek gerekir. Bunun, ailelerin günlük yaşamlarının çoğunu geçirdikleri evler özelinde ise özellikle görme ve duyma anlamında dışarı ile teması olmayan bir ortamın sağlanması ve burada aile bireylerinin farklı türdeki ihtiyaç ve gereksinimlerini rahat bir şekilde karşılaması olduğunu belirtmek mümkündür.

¹¹¹⁶ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1305-1306.

¹¹¹⁷ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1306.

¹¹¹⁸ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 177; Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1305.

¹¹¹⁹ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1305.

İlgili hususta kişilerce ihtiyaç duyulan hususların neler olduğuna bakıldığında bunların da toplumlara göre değiştiği görülmüştür. Bunun da söz konusu ihtiyaçların sosyal, kültürel ve din kaynaklı birçok farklı unsurun etkisiyle oluşmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. İslâm toplumları açısından meseleye bakıldığında bir Müslümanın gerek evi içinde aile bireyleri ile gerekse dışarıda toplumla olan her türlü ilişkisini düzenleyen Kur’ân ve sünnet kaynaklı ilke ve prensiplerin bu toplumlardaki mahremiyet anlayış ve algısını büyük oranda etkilediğini¹¹²⁰ ve bunun bir sonucu olarak da özellikle Müslümanlar tarafından meydana getirilen mimari tarz ve yönelimlerde söz konusu anlayışın etkisinin belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür. Bu konuda tarihi kaynaklarda mahremiyet açısından İslâm’ın uyulmasını istemiş olduğu değerlerle insanların sergilemiş oldukları tavır ve davranışlar arasında meydana gelen uyum ve imtizacın ulaşmış olduğu boyutu gösteren birçok farklı örneğin bulunduğunu görmek de mümkündür.¹¹²¹

Müslümanlar tarafından ilgili hususta sergilenen hassasiyet ve ciddiyet, söz konusu meseleyi Müslümanların en önemli toplumsal özelliklerinden birisi haline getirmiştir. Ayrıca ilgili konuda ortaya koyulan fikhî hükümlere bağlılık, bunların zaman içerisinde örf ve adet gibi telakki edilmesini ve Müslümanlar açısından toplumsal bir davranış biçimine dönüşmesini sağlamıştır.¹¹²² Bunu müslümanlar tarafından farklı dönem ve bölgelerde yapılan evlerin gerek planlama gerekse mahremiyetin sağlanması konusunda taşımış oldukları benzer özelliklere bakarak söylemek mümkündür.¹¹²³

Müslümanlar, oturmuş oldukları evlerde gerek kendi ailelerinin mahremiyetini korumak gerekse çevredeki komşularının bu konudaki haklarına riayet etmek için birçok mimari çözüme başvurmuşlardır.¹¹²⁴ Bu konuda ortaya koyulan çözümlerin bir kısmını var olan unsurların mimari yöntemlerle dönüştürülmesi diğer bir kısmını ise ev ve sakinlerinin mahremiyetini sağlamak için

¹¹²⁰ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1307.

¹¹²¹ Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 18.

¹¹²² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 128; Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 25.

¹¹²³ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 128.

¹¹²⁴ Muhammed-Dahlân, “Ezmetü’l-Husûsiyye fi’l-İmâratı ma’a’t-Terkîz ale’l-İmâratı’l-Muâsıratı fi Medîneti Cidde Kemisâl”, s. 1307.

buralara yeni unsur ve detayların ilave edilmesi oluşturmıştır. İlgili hususta kullanılan çözümlerin evlerin girişleri ile başlayıp en ince noktalara kadar da ulaştığını belirtmek gerekir.¹¹²⁵ İlgili hususta uygulanan çözüm yollarından bazısını şu başlıklar altında sıralamak mümkündür.

1.2.2.4.1. Konutların İç Doğru Açılan Mimari Bir Yapıya Sahip Olması

Mahremiyetin sağlanması ve korunması konusunda yapılan en önemli mimari çözümlerden birini bütün yapıların özellikle de evlerin dışarıdan bağımsız bir şekilde tamamen içe doğru bakacak şekilde planlanması oluşturmaktadır. Ev halkı için gerek her yönden serbestliğin sağlanması gerekse temel bir ihtiyaç olan mahremiyet konusunda bir güven ve emniyetin oluşması konusunda dışarıdan bağımsız bir alanın bulunmasını gerekli kılan bu planlama için genel anlamda eve ait birinci ya da ikinci derecedeki ana boşlukların kendisine açıldığı bir avlunun kullanıldığını söylemek gerekir.¹¹²⁶

İslâm mimarisinde genel olarak dikdörtgen bir yapıya sahip olduğu görülen avluların, dört tarafının eve ait konaklama ve karşılama kısımlarıyla çevrildiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak iç cephe konumunda kalan kısımlarda yer alan makad, eyvan, cumba, pencere ve kapı gibi genel anlamda çevredeki yapıların mahremiyetini etkileyen unsurların avluya açıldığını ve böylece de söz konusu unsurlar vasıtasıyla oluşacak mahremiyet ihlallerinin büyük ölçüde önüne geçildiğini belirtmek gerekir. Bunun yanında aile içi farklı etkinliklerin yapılmasına imkân vererek aile bağlarının güçlenmesini sağlaması ayrıca çocuklar için güvenli oyun alanı olarak kullanılabilmesi yönüyle de avluların önemi büyüktür.¹¹²⁷

Yukarıda sayılanların yanında avluların; evlerin doğal bir şekilde aydınlanmasını sağlaması bunun yanı sıra farklı türlerde sebze ve meyve yetişmesine imkân vermesi yönüyle ekonomik, özellikle sıcak iklime sahip bölgelerde gece ve gündüz farklı derecede hissedilen sıcaklığın bina içindeki

¹¹²⁵ Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 28.

¹¹²⁶ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye”, s. 125; Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 304; Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 28.

¹¹²⁷ Azeb, *Fikhü'l-Ümrân*, s. 304.

seviyesini dengelemesi bunun yanında dışarıdan kaynaklı her türlü kir, toz, gürültü ve benzeri şeylerden koruması yönüyle de çevresel ve iklimsel yönden birçok fayda sağladığı da görülmektedir.¹¹²⁸ Bu sebeple bazı evlerde iki avlunun bulunduğu, bunlardan birinin misafirleri karşılamak ve ağırlamak için kullanıldığını diğerrinin ise sadece ev sahibinin ailesinin kullanımına hasredildiğini belirtmek gerekir.¹¹²⁹ İslâm mimarisinde asırlardır yaygın bir şekilde kullanılan avluların özellikle evlerin planlamasında ana unsurlardan biri kabul edildiğini belirtmek mümkündür.

1.2.2.4.2. Kesik Girişler

İslâm mimarisinde mahremiyeti sağlamak ve korumak için kullanılan yöntemlerden birisi de evlerin iç kısmındaki boşluktan önce sağa ya da sola doğru meyilli kesik girişlerin kullanılması olmuştur. Bu yöntem, içerdeki özel alanın dışarıdan herhangi bir şekilde görülmesine engel olmak için geliştirilmiş ve böylece hem ev sakinlerinin hem de iç kısımda kalan bölgelerin gizlilik ve mahremiyetinin korunması sağlanmıştır. İslâm mimarisinde genel anlamda evlerin direk olarak ara ya da ana caddeye çıkacak şekilde yapılması böyle bir çözüm yolunun bulunmasında önemli bir etken olmuştur.¹¹³⁰

1.2.2.4.3. Kapıların Karşılıklı Açılmaması

Müslümanların mahremiyet konusunda göstermiş oldukları hassasiyetin diğerr bir göstergesi de mimari yapılarda kapılarının karşılıklı olarak açılmaması olmuştur. Bu anlamda özellikle dar ve çıkmaz sokak olarak ifade edilen yerlerde karşılıklı açılacak kapıların buralarda oturanların mahremiyetine zarar vereceği düşünülmüş ve böyle bir eylem fakihlerce uygun görülmemiştir. Bu durumun geleneksel yapılarda dikkate alındığı ve bunlara ait kapıların söz konusu hükümler çerçevesinde açıldığı da görülmüştür. Bunu ilgili konuda yapılan bir araştırma net bir şekilde göstermiştir. Öyle ki Medine'nin eski bir mahallesinde bulunan yapılar üzerinde yapılan bir araştırmada burada bulunan iki yüzden fazla evden sadece iki tanesinin kapılarının

¹¹²⁸ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 304; Abdüsettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye”, s. 125.

¹¹²⁹ Azeb, *Fıkhü'l-Ümrân*, s. 304.

¹¹³⁰ Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 28.

karşılıklı şekilde olduğu ortaya koyulmuştur. Bu sonuç, ilgili hususta gösterilen hassasiyeti göstermesi bakımından oldukça önemlidir.¹¹³¹

1.2.2.4.4. Pencerelelerin Konumu

Yapıların en önemli aydınlatma ve havalandırma unsuru kabul edilen pencerelerin, çevredeki kişilerin mahremiyetine zarar verme olasılığının yüksek olması, bu konunun fakihler tarafından hassas bir şekilde ele alınmasına ve bununla ilgili hususları düzenleyen birçok hüküm ve esasın ortaya koyulmasına neden olmuştur.¹¹³² İlgili hususta fakihler, gerek içeride gerekse çevre binalarda bulunanların mahremiyetini korumak için doğrudan sokak ya da caddeye açılan ve de zemin katta bulunan pencerelerin belirli bir yükseklikte açılmasını gerekli görmüştür.¹¹³³ Onlar, bu konuda esas olan yüksekliğin ise pencerenin sokaktan geçen birinin içeriyi görmesine engel olacak seviyede olması şeklinde açıklamıştır.¹¹³⁴ Buna göre de civardaki bina ya da bahçe gibi özel bir alana bakacak şekilde açılacak pencerelere yukarıda belirtilen şartlar çerçevesinde izin verilmiş,¹¹³⁵ buna uymayanların ise ya engellenmesi ya da kapatılması gerektiği ifade edilmiştir.¹¹³⁶

Fakihler, yine mahremiyetin korunmasına yönelik olarak bazı yerlerde binalardaki pencerelerin karşılıklı şekilde açılmasını da uygun görmemişlerdir.¹¹³⁷ Bu konuda bazı fakihler, ilgili hususta tarafların karşılıklı rızasının da dikkate alınmayacağını ve yetkili mercilerin iyiliğin emredilmesi kötülüğün ise engellenmesi konusunda taşımış oldukları sorumluluk gereği her halükarda bu tür eylemleri engellemelerinin esas olduğunu belirtmişlerdir.¹¹³⁸

¹¹³¹ Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 29.

¹¹³² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 112.

¹¹³³ İbnü’r-Râmî, bu konudaki yükseklik seviyesinin yedi karış olduğunu söylemiştir. (İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 62) Bir karışın yaklaşık olarak yarım zira yani yirmi beş cm olduğu düşünüldüğünde buradaki yüksekliğin yaklaşık olarak bir metre yetmiş beş cm. civarında olduğu ortaya çıkmaktadır. (Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 141).

¹¹³⁴ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 112-113.

¹¹³⁵ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratî’l-İslâmiyye”, s. 113; Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 21.

¹¹³⁶ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 62.

¹¹³⁷ Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 21.

¹¹³⁸ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 67.

Bir taraftan İslâm beldelerindeki sokakların darlığı diğer taraftan pencereler konusunda fakihlerin ortaya koydukları hükümler, ilgili hususta Müslüman mimarları farklı çözüm yollarına itmiş¹¹³⁹ ve bunun neticesinde de pencerelerin dış bölgelerinin cumba veya ahşap yapıdaki bir perde ile kapatılması cihetine gidilmiştir.¹¹⁴⁰ Yapısı itibarıyla dışarıdan içerinin görülmesini tamamen engelleyen bu yapılar, belirli ölçüde dışarının görülmesine de olanak sağlayan bir yapıda tasarlanmıştır. Bunlar vasıtasıyla hem bina içindeki kişilerin mahremiyeti yabancılardan korunmuş hem de ilgili konuda herhangi bir mahremiyet ihlali olmadan dışarının serbest bir şekilde görülmesi sağlanmıştır.¹¹⁴¹ Ayrıca bina içlerinin gerekli ölçüde havalandırılması ve aydınlatılması da bu yolla gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴² İlgili husustaki önemine binaen bu tür yapıların İslâm beldelerinde kullanımı yaygınlık kazanmış ve birçok yerde yapıların cephelerini Müslüman mimarların farklı renk, şekil ve de desenlerde imal ettikleri cumba ve örtüler kaplamıştır.¹¹⁴³

1.2.2.4.5. Teraslar

İslâm beldelerinin iklim açısından genellikle sıcak ve kuru havaya sahip bölgelerde bulunması, buralarda oturanları özellikle sıcak mevsim akşamlarında evlerin teraslarını gerek oturma gerekse dinlenme için kullanmaya sevk etmiştir.¹¹⁴⁴ Bu durum, söz konusu terasların çevredeki diğer teras ya da binaları kullananların mahremiyetine hâlel getirme riskini ortaya çıkarmıştır. Bunun bir sonucu olarak da fakihlerce ilgili yerlerin kullanımını düzenleyen birtakım fikhî hükümler¹¹⁴⁵ ortaya koyulmuştur.¹¹⁴⁶ İlgili hükümlerin de etkisiyle belirli sebeplerle buraları kullananların hem kendi hem de civardaki komşularının mahremiyetini korumak için evlerinin teraslarını belirli bir seviyeye kadar sac ve benzeri şeylerle kapatmayı adet

¹¹³⁹ Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 30.

¹¹⁴⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye”, s. 125; Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 30.

¹¹⁴¹ Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 30.

¹¹⁴² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye”, s. 125.

¹¹⁴³ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye”, s. 125; Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 30.

¹¹⁴⁴ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye”, s. 118; Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 31.

¹¹⁴⁵ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 68.

¹¹⁴⁶ Muhammed, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fi'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, s. 31.

haline getirdikleri görülmüştür.¹¹⁴⁷ Birçok yapıda farklı şekil ve seviyede yer aldığı görülen söz konusu sac ve örtülerin, İslâm şehirlerinin mimari olarak en belirgin özelliklerinden biri haline geldiğini özellikle yukarıdan bakıldığında görmek mümkündür.¹¹⁴⁸

1.2.2.4.6. Konutların İç Bölümleri

Mimaride mahremiyetin sağlanması ve korunması ile ilgili alınan önlem ve tedbirlerin sadece yapıların dış unsurlarıyla sınırlı kalmadığını aynı zamanda bina içi planlama ve unsurlar üzerinde de gözle görünür bir etkisinin olduğunu belirtmek gerekir.¹¹⁴⁹ Mahremiyetin tam olarak sağlanması ve hane halkının dışarıdan gelen yabancılarla karşılaşmaması için bina içi planlamanın büyük bir hassasiyetle yapıldığı görülmektedir.

Bu konudaki hassasiyet girişlerle başlamış ve kapıların çevredekilerle karşılıklı olmamasına dikkat edilmiş ve bunun için de tenkîb adı verilen bir yöntem kullanılmıştır.¹¹⁵⁰ Ayrıca sokak ya da caddeye açılan avlu kapısına ait girişler de kesik olarak tasarlanmış ve bu şekilde hem iç avlunun görülmesi engellenmiş¹¹⁵¹ hem de dışarıdan birisinin görmesine fırsat vermeden içeride bulunanların örtünmelerine imkân sağlanmıştır.¹¹⁵² Bunun yanında misafir ağırlamak için kullanılan salonların genelde ev halkı tarafından kullanılan katlara ya uzak ya da tamamen ayrı olacak şekilde planlandığı görülmüştür.¹¹⁵³ Ancak herhangi bir sebepten ötürü bunların üst katlarda yer alması gerektiğinde de yine mahremiyet anlayışının bir gereği olarak bunlara çıkan merdiven ya da geçiş yerleri hane halkı tarafından kullanılanlardan ayrı olarak yapılmıştır.¹¹⁵⁴ Böylece bina içindeki alternatifli geçiş yerleri vasıtasıyla

¹¹⁴⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 118; Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 31.

¹¹⁴⁸ Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 31.

¹¹⁴⁹ Muhammed, “Husûsiyyetü’l-İhtirâki’l-Basarî fi’l-Bîeti’t-Taklîdiyye”, s. 32.

¹¹⁵⁰ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137; Muhammed, *el-Kıyamü’l-İnsâniyye fi’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 107.

¹¹⁵¹ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137; Muhammed, *el-Kıyamü’l-İnsâniyye fi’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 107.

¹¹⁵² Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137.

¹¹⁵³ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137; Muhammed, *el-Kıyamü’l-İnsâniyye fi’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 110.

¹¹⁵⁴ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137; Muhammed, *el-Kıyamü’l-İnsâniyye fi’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 112.

misafirlerle hane halkının karşılaşması engellenmiştir. Ayrıca en önemli mahremiyet alanı olarak kabul edilen yatak odalarının genel olarak son katlarda olması sağlanmış ve buralara çıkan merdivenler de sadece ev halkının kullanımına ayrılmıştır.¹¹⁵⁵

Büyük yapılı evlerin bir kısmında ev halkının mahremiyetini korumak adına misafir ağırlanan yerlerinin de çeşitlilik gösterdiği görülmüştür. Bu anlamda kadın ve erkek akraba ve dostları ağırlamak için kullanılan ve evin bahçesine bakacak şekilde yapılan “makad” ile yine farklı türden misafirler için hazırlanan “tahtabûş”u örnek olarak zikretmek mümkündür.¹¹⁵⁶

Bunların yanında genellikle yabancı erkeklerin ağırlandığı ayrıca birtakım oyun ve eğlencelerin de icra edildiği salonların varlığından da bahsetmek gerekir. Bu tür yerlerin de yine mimarlar tarafından kadınların mahremiyeti dikkate alınarak tasarlandığı görülmüştür. Öyle ki genelde iki katlı olduğu görülen bu salonların ikinci katındaki duvarlarına ahşap perdeli pencereler koyulmak suretiyle salondaki oyun ve eğlencelerin kadınlar tarafından yabancı gözlerden uzak bir şekilde seyredilmesi sağlanmıştır.¹¹⁵⁷ Yine sokak ya da caddeye bakan pencerelerde hane halkının mahremiyetini korumak maksadıyla kullanılan cumba ve benzeri unsurların aynı maksatla iç avluya bakan yerlerde de kullanıldığı görülmüştür.¹¹⁵⁸

Diğer taraftan Kahire ve Raşid şehirlerinde Osmanlı Dönemi’ne ait bazı evlerin oturma odalarında “münâvele dolabı”¹¹⁵⁹ olarak adlandırılan bir yerin bulundurulduğunu söylemek gerekir. Rafli bir yapıya sahip olan ve ahşap bir kolla döndürülen söz konusu dolap, misafirler için hazırlanan yiyecek ve içeceklerin sunumunda kullanılmıştır. Öyle ki hazırlanan yemek ve içecekler dış taraftan dolaba yerleştirilmiş ve kol yardımıyla döndürülerek bunların salona ulaşması sağlanmıştır.

¹¹⁵⁵ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137; Muhammed, *el-Kıyamü’l-İnsâniyye fi’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 106.

¹¹⁵⁶ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137.

¹¹⁵⁷ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 137; Kâdî, *el-İmâratü’l-İslâmiyye fi Mısır*, s. 47; Muhammed, *el-Kıyamü’l-İnsâniyye fi’l-İmâratı’l-İslâmiyye*, s. 111.

¹¹⁵⁸ Abdüssettâr, “Ahkâmü Darari’l-Keşf ve Eseruha ale’l-İmâratı’l-İslâmiyye”, s. 138.

¹¹⁵⁹ Sunum dolabı.

Bu şekilde hem hane halkının mahremiyeti korunmuş hem de hazırlanan ikramın kolay bir şekilde misafirlere ulaşması sağlanmıştır.¹¹⁶⁰

Fakihler tarafından mahremiyetin korunması konusunda ortaya koyulan hüküm ve esasların İslâm mimarisi üzerindeki etkilerini ilgili hususta zikredilen örnekler açık bir şekilde göstermektedir. Ayrıca Müslümanların, mahremiyet konusunda da toplumsal bir hassasiyet ve bilince sahip olduklarını inşa ettikleri yapılarda yer verdikleri yapı unsurlarından çıkarmak mümkündür.¹¹⁶¹

1.2.3. Kibleye Doğru İhtiyaç Giderme ile İlgili Hükümler ve Bunun Konut Mimarisine Etkisi

İnsanın biyolojik ihtiyaçlarından biri de tuvalettir. Bu sebeple de insanın yaşamış olduğu her yerde bunun karşılanması için belirli bir yerin bulunması zorunluluk arz etmektedir. Geçmişte söz konusu ihtiyaç için genelde açık alanlar kullanılırken günümüz itibarıyla bunun için binalarda özel yerlerin yani tuvaletlerin yapıldığını belirtmek gerekir. Müslümanlar için her konuda rehber olan Hz. Peygamber'in özellikle tuvalet adabı üzerinde de hassasiyetle durduğu ve bu konuyu en ince ayrıntısına kadar ashabına öğrettiği görülmektedir. Hatta bu konuda dönemin müşrikleri, göklerden haber getirdiğini söyleyen birinin tuvalet adabıyla ilgilenmesini garipsemiş ve bunu alaya almak için ashaptan Hz. Selmân'a (ö. 36/656[?]) *"Peygamberiniz size her şeyi hatta tuvalet adabını dahi öğretti! (değil mi?)"* dediklerinde o, *"Evet, Rasûlüllah bize kibleye karşı ihtiyaç gidermekten men etti"*¹¹⁶² şeklinde buna cevap vermiştir.

Kıblenin, Müslümanların ibadet yönü olduğunu ayrıca dinen kutsal ve saygın kabul edilen ve namaz kılarken de Müslümanlarca yönelinen kabenin bulunduğu istikâmeti temsil ettiğini belirtmek gerekir. Bu sebeple Müslümanlar, kibleye büyük hürmet göstermiş hatta bu istikâmete doğru ayak uzatarak oturmaktan ve yatmaktan

¹¹⁶⁰ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 138; Kâdî, *el-İmâratü'l-İslâmiyye fî Mısır*, s. 47; Muhammed, *el-Kıyamü'l-İnsâniyye fî'l-İmâratî'l-İslâmiyye*, s. 107.

¹¹⁶¹ Abdüssettâr, "Ahkâmü Darari'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratî'l-İslâmiyye", s. 138.

¹¹⁶² İmam Mâlik, "Kible", 1; Dârimî, "Tahâret", 6; Müslim, "Tahâret", 17; Nesâî, "Tahâret", 21.

imtina etmişlerdir.¹¹⁶³ Bu konudaki hassasiyet tuvalet meselesine de yansımış ve Müslümanlar, kible istikâmetine dönerek ya da burayı arkalarına alarak ihtiyaç gidermekten kaçınmıştır. Bununla birlikte ilgili hususta sergilenen bu tavrın hassasiyet mi yoksa yasaklayıcı bir hüküm sebebiyle mi olduğu ayrımının yapılmasının özellikle binalardaki tuvalet yönlerinin doğru belirlenmesi açısından önemi büyüktür.

Bu meyanda fakihlerin söz konusu meseleyle ilgili iki tür yaklaşım ortaya koydukları görülmüştür. Bunlardan birincisine göre -Hanefilerin görüşüdür- gerek bina içinde gerekse arazide kibleye doğru tuvalet ihtiyacı gidermek tahrîmen mekruh kabul edilmiştir.¹¹⁶⁴ Onların bu konudaki delili Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) tarafından rivayet edilen “Sizden biriniz tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye dönmesin; kibleyi arkasına da almasın. Doğuya veya batıya dönünüz!”¹¹⁶⁵ hadisi olmuştur. Söz konusu hadisin mutlak olduğu bu sebeple de hüküm bakımından hem araziye hem de binaları kapsadığı ifade edilmiştir.¹¹⁶⁶

İlgili konudaki diğer görüş ise Hanefilerin dışındaki cumhura aittir. Onlar söz konusu meseleyi iki şekilde ele almış ve bunların birinde bu tür ihtiyaç için özel olarak yapılan kapalı yerlerde kibleye doğru ihtiyaç gidermede bir mahsur olmadığını belirtmişlerdir.¹¹⁶⁷ Bu konuda esas aldıkları rivayet ise Câbir b. Abdillâh’ın (ö. 78/697) “*Rasûlüllah’ı, vefat etmeden bir yıl önce, kibleye dönük olarak ihtiyacını giderirken gördüm*”¹¹⁶⁸ hadisi olmuştur. Onlar ilgili hadiste geçen görmenin Hz. Peygamber bir bina içerisindeyken ya da üzeri örtülü iken gerçekleştiği ihtimalini esas almış ve buna göre de kapalı bir yerde kibleye dönük olarak ihtiyaç giderilebileceğini belirtmişlerdir.¹¹⁶⁹ Bu konuda cumhur tarafından

¹¹⁶³ Fahri Demir, “Bir Hadis ve Tarihçesi”, *Diyanet Aylık Dergi*, S. 42, 1994, s. 28.

¹¹⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. II, s. 36; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. I, s. 49; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. I, s. 357.

¹¹⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38/552, (no. 23579); Buhârî, “Vudû”, 11; Müslim, “Tahâret”, 17.

¹¹⁶⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. II, s. 36; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-Hükkâm*, C. I, s. 49.

¹¹⁶⁷ Ensârî, *Esne’l-Metâlib*, C. I, s. 46; Haraşî, *eş-Şerhu’l-Kebîr*, C. I, s. 146; Buhâtî, *Keşşâfü’l-Kınâ*, C. I, s. 64; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. I, s. 357.

¹¹⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 23/157, (no. 14872); Dârekutnî, “Tahâret”, 19; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 4/263 (no. 1416).

¹¹⁶⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. I, s. 357.

ortaya koyulan görüşü destekleyen başka sahih rivayetlerin olduğunu da söylemek mümkündür.¹¹⁷⁰

Cumhur, ilgili konuyla alakalı diğer yaklaşımında ise tuvalet için kullanılmayan kapalı alanlar ile açık arazide herhangi bir sütte kullanmadan kible yönüne doğru ihtiyaç gidermeyi caiz görmemiştir.¹¹⁷¹ Onların ilgili hususta böyle bir ayrıma gitmelerinin temelinde ise Hz. Mervân tarafından yapılan *"İbn Ömer'i (ö. 73/693) kible istikâmetine doğru çöktürdüğü bineğine dönük bir şekilde ihtiyaç giderirken gördüm. Bu yasaklanmadı mı diye sorduğumda bunun açık arazi için söz konusu olduğunu ancak kible ile kişi arasında gizleneceği kadar bir şey (duvar, perde, bina vb.) olduğunda herhangi bir mahzur yoktur."*¹¹⁷² şeklindeki rivayetin olduğunu söylemek gerekir.

Söz konusu meselede hangi görüşün esas alınması gerektiği ile ilgili fakihlerin bazı değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. İlgili konuda esas alınan hadislerle ilgili değerlendirmelerde bulunan Süyûtî, Hanefilerin Ebû Eyyûb'ten gelen hadisin zahirini esas alarak söz konusu meseleyi hem bina hem de dışında makruh gördüğünü diğer üç mezhebin ise bunu Hz. Mervân'dan gelen rivayetle tahsis edip bina içinde buna izin verirken dışarıda bunu caiz görmediklerini belirttikten sonra ilgili hususta İbnü'l Arabî'den şu nakli yapmıştır. "Bu konuda tercihe şayan olan Hanefilerin görüşüdür. Çünkü ilgili husustaki hadislere bakıldığında bina içinde ve dışında kible yönüne doğru ihtiyaç gidermenin yasak olduğu konusunda herhangi bir ihtilafın olmadığı görülmektedir. Buna göre Ebû Eyyûb'tan gelen rivayetin âm yani genel bir anlam içerdiği ve Hz. Mervân kanalıyla gelen İbn Ömer hadisinin de bununla dört açıdan çelişmediğini söylemek mümkündür.

İlk olarak söz konusu rivayetlerin biri kavlin diğeri ise fiilin aktarımıdır. Kavl ve fiil arasında da herhangi bir tearuzun yani çatışmanın olması mümkün değildir. İkinci olarak fiiller herhangi bir anlatım kalıbına sahip olmayıp sadece bir hal ve

¹¹⁷⁰ Hz. Aişe'nin *"Rasûlüllah'ın yanında edep yerlerini kibleye doğru döndürmeyi mekruh görenlerden söz edilmesi üzerine Allah Rasûlü: Benim tuvaletimin yönünü kibleye çevirin."* (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/319, (no. 25500); Dârekutnî, *"Tahâret"*, 19) şeklinde naklettiği hadis, bu rivayetlerden biridir.

¹¹⁷¹ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. I, s. 46; Haraşî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, C. I, s. 146; Buhûtî, *Keşşâfû'l-Kinâ'*, C. I, s. 64; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâm ve edilletühü*, C. I, s. 357-358.

¹¹⁷² Ebû Dâvûd, *"Tahâret"*, 4; Dârekutnî, *"Tahâret"*, 19.

durumun hikâye edilmesinden ibarettir. Bu ise onların birtakım mazeret ve sebeplere bağlı olarak meydana gelme ihtimali taşımasına neden olmaktadır. Kavl için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Üçüncü olarak buradaki kavl baştan itibaren şer’î bir hükmü belirtmek için söylenmiştir. İbn Ömer’in fiilinin ise daha çok bir adet ve davranışı yansıttığı görülmektedir. Buna göre de hükmün âdete göre öncelikli bir esas olduğunu belirtmek gerekir. Dördüncü olarak şayet buradaki fiil hüküm kabul edilecek olursa bunun bir sonucu olarak da ihtiyaç anında örtünmenin de şart olmadığını söylemek mümkün olacaktır.”¹¹⁷³

Söz konusu meseleyi ele alıp değerlendiren bir diğer fakih de İmam Şâfiî olmuştur. İmam Şâfiî’nin meseleye yaklaşımının “ihtilâfû’l-hadis” çerçevesinde olduğunu söylemek gerekir. O, ilk olarak ilgili konuda Ebû Eyyûp ve İbn Ömer’den¹¹⁷⁴ gelen rivayetlere yer vermiş ve esas itibarıyla bunlar arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığını belirtmiştir. Ona göre burada geçen ifadelerin daha çok diğerlerinin nasıl anlaşılması gerektiğini izah eden cümleler şeklinde ele alınıp değerlendirilmesi daha isabetli bir yaklaşım olarak görülmüştür. İmam Şâfiî, o günkü şartlarda toplumun genel olarak kırsalda yaşadığı ve tuvalet ihtiyaçlarını gidermek için kapalı bir yerin bulunmadığını bu sebeple de genel olarak açık arazinin kullanıldığını belirtmiştir. Söz konuş ihtiyaç giderilirken de doğu ya da batı yönüne dönme konusunda herhangi bir zorunluluk olmaması sebebiyle kişilerin ön ve arkaları kible tarafına gelecek şekilde ihtiyaç giderdiklerini bunun aynı zamanda namaz kılan birine karşı da söz konusu vaziyette bulunmalarına sebebiyet verdiğini buna göre de yönlerini doğu ya da batıya çevirmekle emrolunduklarını söylemiştir.

İmam Şâfiî, evlerdeki durumun ise açık arazideki gibi olmadığını, buralarda bulunan ihtiyaç giderme yerlerinin giren kişilerin dışarıdan görülmesini engelleyecek tarzda olduğunu aynı zamanda dar bir yapıya sahip olmaları sebebiyle içerisinde kişinin istediği yöne dönme imkânına sahip olmadığını belirtmiştir. Buna göre İbn

¹¹⁷³ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni’n-Nesâ’î*, Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, Halep, 1986-1406, C. I, s. 22-23.

¹¹⁷⁴ Abdullah İbn Ömer: Bazı kimseler; “*Tuvalet ihtiyacını gidermek için çömeldiğinde, kibleye de Mescid-i Aksa’ya da dönme!*” diyorlar. Hâlbuki ben “*Evlerimizden birinin damına çıktığım da Rasûlüllah (s.a.v.)’in, tuvalet ihtiyacını gidermek üzere iki tuğla üzerinde Mescid-i Aksa’ya doğru çömeldiğini gördüm.*” demiştir. (İmam Mâlik, “Kible”, 2; Müslim, “Tahâret”, 17; İbn Mâce, “Tahâret”, 18).

Ömer'in ilgili konudaki rivayeti de göz önünde bulundurulduğunda söz konusu meselede yasaklanan hususun arazide ihtiyaç giderme ile ilgili olduğunun ortaya çıktığını söylemiştir. Diğer taraftan o, Ebû Eyyûb'un, söz konusu meselede sadece Hz. Peygamber'den gelen ve yasak ifade eden rivayeti bildiğini daha sonra İbn Ömer tarafından aktarılandan ise haberinin olmadığını söylemiş ve bunun da onun günah endişesiyle tuvalette kible yönüne doğru oturmaktan kaçınmasından Şam'daki tuvaletler kible yönüne baktığı için buraları kullanırken yana doğru dönmeye çalışmasından ayrıca Allah'tan da bağışlanma dilemesinden anlaşıldığını belirtmiştir. Ancak İbn Ömer'in bunun aksi bir davranışın Hz. Peygamber tarafından sergilendiğini görmüş olması sebebiyle ilgili husustaki yasaklayıcı rivayete olumlu yaklaşmadığını ifade etmiştir.

O, söz konusu meselede her iki sahabînin de sahip oldukları bilginin gereğini yerine getirdiğini, doğru olan yaklaşımın da bu olduğunu söylemiştir. Ancak her iki habere de vakıf olan ve bunlardan her birinin de kullanılabilir olduğunu gören birinin üzerine düşenin ise her iki rivayeti de değerlendirmek olduğunu ayrıca belirtmiştir. Bunun ise söz konusu rivayetleri kendi içerisinde yerine göre değişen ihtiyaçlar göz önünde bulundurarak ayırma tutmakla mümkün olacağını söylemiştir. Ayrıca buradaki meseleyi, bir konuda özel bir bilgiye sahip kişi ya da kişilerin ne kadar az sayıda bulunduğunu göstermesi bakımından da dikkate değer bulmuştur.¹¹⁷⁵

İmam Şâfiî, söz konusu meselede Seleme b. Vehrâm'ın Tâvûs'tan (ö. 106/725) naklettiği *"Allah'ın kiblesine saygı göstermek ve gerek küçük gerekse büyük ihtiyacını giderirken kibleye dönmek her Müslümanın üzerine bir haktır"*¹¹⁷⁶ şeklindeki rivayetini de Ebû Eyyûb'tan gelenden farklı değerlendirilmesinin mümkün olmadığını söylemiştir. Ayrıca söz konusu rivayetin hadisçiler tarafından mürsel kabul edildiği de dikkate alındığında bunun Tâvûs tarafından kiblenin saygınlığını vurgulamak için Ebû Eyyûb'tan gelen rivayetin farklı bir şekilde aktarılma ihtimalini göz önünde bulundurmayı gerekli kıldığını ifade etmiştir.¹¹⁷⁷

¹¹⁷⁵ Şâfiî, *el-Üm*, C. X, s. 220-221.

¹¹⁷⁶ Şâfiî, *el-Üm*, C. X, s. 221-222.

¹¹⁷⁷ Şâfiî, *el-Üm*, C. X, s. 222.

Söz konusu meseledeki yaklaşımlara bakıldığında özellikle İmam Şâfiî'nin konuyu bütüncül bir şekilde ele alıp değerlendirdiği görülmektedir. Bu anlamda o, ilgili konudaki rivayetlerin birbiriyle çelişmediğini aksine bunların her birinin bir diğerrinin açıklayıcısı olduğunu vurgulamış ve bunların insanların değişen şartlara göre farklılık arz eden ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak değerlendirilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir.

Bu anlamda söz konusu meselede, hem ilgili konudaki tüm hadislerin esas alınması hem de değişen şartlara göre farklılık arz eden insan ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması sebebiyle cumhurun görüşüne göre hareket edilmesi daha isabetli görülmektedir. Bununla birlikte mimarların kiblenin saygınlığını, Müslümanların bu konudaki hassasiyetini göz önünde bulundurarak tuvalet yönlerini mümkün mertebe kible istikâmetine getirmemeye özen göstermeleri İslâm'ın öngörmüş olduğu edep anlayışı açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

2. DEĞERLENDİRME

Yapılaşmanın birçok farklı unsurun etkisi sonucu oluştuğunu belirtmek gerekir. Ancak özellikle insanların sosyo-kültürel hayatlarını şekillendiren, adet ve gelenekleri üzerinde de büyük bir etki meydana getiren inançların, bu konuda daha belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda İslâm fikhî ile Müslümanlar tarafından planlanan yapılaşma arasında da sıkı bir bağın olduğunu söylemek gerekir. Bunun ilk örneklerini gerek şehir içi gerekse şehirlerarası ulaşım ve iletişimde büyük bir öneme sahip yol ve caddelerde görmek mümkündür.

İlgili hususta fakihler tarafından ortaya koyulan detaylar göz önünde bulundurulduğunda fikhın gerek çevrenin gerekse buraları kullananların her türlü hakkını gözetip koruduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde yangıcı ve patlayıcı taşıyan araçların yerleşim merkezlerine girişinin yasaklanması, trafiği engelleyecek şekilde araç park etme ve şehir işlerine izinsiz moloz dökme gibi güncel örneklerini gördüğümüz birçok hususun farklı şekillere sahip görüntülerinin o dönemlerde fakihlerce de yasaklandığı görülmektedir. Bu durum, ilgili hususta fakihler tarafından öngörülen uygulamaların ne kadar isabetli ve yerinde olduğunun da en bariz örneğidir.

Fıkhî hükümler, yol ve caddelerin yanında insanlar tarafından farklı amaçlar için kullanılan konut, dükkân ve diğer birtakım yapıların planlanmasında ve bunların belirli bir mimari yapıya sahip olmasında önemli bir etken olmuştur. Öyle ki esas itibarıyla konut sahibinin bu yerin plan, tamir, ıslah ve benzeri işlemleriyle ilgili karar ve tasarruflarında hür olduğu temel bir ilke olarak kabul edilmiş ancak bazı durumlarda buradaki hürriyetin kişinin rızası aranmaksızın birtakım fıkhî ilke ve prensiplerle sınırlandırılabilceği görülmüştür. Bu hususta fakihlerce esas alınan en temel ilke ise zarar prensibi olmuştur. İlgili prensibin bu konuda etkisini gerek İslâm şehirlerinin fiziksel yapısından gerekse bu alanda yazılmış eserlerde bu hususla alakalı meselelere ayrılmış yerlerden çıkarmak mümkündür.

Söz konusu prensip çerçevesinde ele alınan hususlarda Mâlikîlerin belirleyici bir rol oynadığı ve genel anlamda bütün konu başlık ve değerlendirmelerin Mâlikî fakihlerce yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Hanefîlerin de bu konuda azımsanmayacak bir katkısının olduğunu söylemek gerekir. İlgili hususta özellikle zararı keşf olarak nitelendirilen görme kaynaklı zararın çok geniş ve kapsamlı bir şekilde değerlendirildiği görülmüştür. Bunda İslâm'ın özel hayat ve mahremlik konusunda ortaya koymuş olduğu esasların önemli bir rolü vardır. Ayrıca İslâm mimarisinde pencerelerin genel olarak yüksekte ve de küçük ebatta olmasındaki en önemli etkenin bu konudaki hükümler olduğunu söylemek mümkündür.

Görme kaynaklı zarar kapsamında yolların dar ve genişliği de göz önünde bulundurularak konutların belirli bir bölümünde dükkân açabilme ile ilgili birtakım kıstaslar getirilmiş ve bu durum İslâm şehirlerinde iskân ve ticaret bölgelerinin ayrılmasında en önemli etmen olmuştur. Diğer taraftan günümüzde yapı konusunda uzman kişilerin de ifade ettiği üzere özellikle konutların atlarına dükkân ve benzeri şeylerin yapılması mimari açıdan uygun görülmemektedir. Her ne kadar İslâm mimarisinde mahremiyet anlayışının sonucu ticaret yerleri konutlardan ayrılmış olsa da mimari açıdan da bunun bu şekilde olmasının teyit edilmesi önemlidir. Ülkemizde geniş bir bölgede yaşanan son depremler de bu konuda yapılan tespitlerin haklılığını ortaya çıkarmıştır.

Fakihlerin engellenmesi gereken zarar kapsamında değerlendikleri yüksek ses ve gürültü ile ilgili değerlendirme ve yaklaşımlarının özellikle günümüz açısından

çok değerli olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki bugün geçmişle kıyaslanamayacak sayıdaki aracın gerek binalarda gerekse dışında yüksek ses ve gürültüye sebebiyet verdiği görülmektedir. İnsanların birçoğunun da bunlardan rahatsızlık duydukları bilinen bir gerçektir. Özellikle büyük şehirlerde yoğun nüfusun da etkisiyle bu tür rahatsızlıkların daha da arttığını söylemek gerekir. Bu sebeple gerek üretim merkezlerinin gerekse toplu taşımada kullanılan araç istasyonlarının şehirlerin dışında yer alması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca eğlence merkezleri, düğün salonları, stadyumlar gibi genel anlamda gürültüye sebebiyet veren yer ve işletmelerin de yine yerleşim yerleri dışında olması insanların huzuru açısından kaçınılmazdır. Hatta evlerde elektronik alet kullanımından trafikteki kornaya kadar birçok hususu yine bu çerçevede ele alıp değerlendirmek mümkündür.

Fakihlerin yine yoğun duman, kötü koku hatta oluşturmuş olduğu titreşimle çevreye zarar veren sarsıntı ile ilgili yaklaşımlarının da insanların kendilerine ait yerlerde çevreden kaynaklı olumsuzluklardan uzak bir şekilde hayatlarını sürdürmelerinde oldukça önemli olduğunu belirtmek gerekir. Günümüzde bu hususlarla alakalı uygulamalara bakıldığında her ne kadar ilgili konularda birtakım tedbirler alınmış olsa da bunların yeterli düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki bazı bölgelerde maden işletmelerinin ve fabrikaların yerleşime çok yakın hatta bunlarla iç içe olduğu görülmektedir. Bunlardan çıkan yoğun dumanın ve kötü kokuların başta insanlar olmak üzere çevredeki tüm canlıları etkilediği bir gerçektir. Ayrıca bazı tesislerde yapılan patlatmaların çevredeki binalarda sarsıntılara hatta maddi hasarlı zararlara yol açtığı bilinmektedir. Bu durum, fıkhn ilgili hususlarda öngörmüş olduğu hükümler vasıtasıyla kişi haklarına karşı duyduğu saygının boyutunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Binalarda ses ve görmeye dayalı mahremiyetin sağlanmasında önemli bir etken olan mahremiyet prensibinin de özellikle yapıların iç mimarisinin şekillenmesinde belirleyici konuma sahip olduğunu söylemek mümkündür.

4. BÖLÜM

YAPILARIN YAKINLIĞINDAN VE ORTAK KULLANIMINDAN KAYNAKLI HÜKÜMLER

İnsanın sosyal tabiatlı bir varlık olması, onun diğer insanlarla yakınlaşmasını ve birlikte yaşamasını gerekli kılmıştır. Bunun bir sonucu olarak da kişi evini, ya diğerlerinin yakınına ya da ihtiyaç durumuna göre üst katına inşa etmiştir. Bu durum ise söz konusu kişinin evinin bir parçasını ya da bölümünü başkalarıyla ortak bir şekilde kullanmasını gerekli kılmıştır. Bu tür alanların genel olarak buralara ve avlularına ait duvar, tavan, yol ve de içme, sulama ve atık su geçişi için kullanılan geçiş yerlerinden ibaret olduğunu söylemek gerekir.

İnsanların bu tür yerlerin ortak kullanımından kaynaklı birtakım anlaşmazlıklar yaşadığı da bilinen bir gerçektir. Bu sebeple ilk çağlardan beri bunlar farklı yollarla özellikle de kanunlarla giderilmeye çalışılmıştır. Söz konusu meselede İslâm'ın da birtakım hüküm ve esaslar getirdiğini ve bunlardan bir kısmının kişilerin evlerindeki diğer bir kısmının ise çevreleriyle olan ilişkileri düzenlediği görülmektedir. İslâm dini tarafından bu konuda ortaya koyulan esasların ilk olarak ahlâkî ilkelerle başladığını, düzenleyici öğretilerle devam ettiğini ve en son olarak da kanunî hükümlerle son bulduğunu söylemek mümkündür. İlgili konuda ortaya koyulan esasların, iki yönden binalarla irtibatlı olduğunu söylemek gerekir. Bunlardan biri, binaların diğer yapılarla olan yakınlık ve ortak kullanım şekilleri ile irtibatlı iken bir diğeri de buralarda birbiriyle komşu olarak yaşayan kişilerin arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olmuştur.

Bu anlamda binaların birbirine yakın olmasının doğurduğu birtakım hak ve sorumlulukların olduğunu ve bunların başında ise mecrâ, mesil ve mürûr gibi türleri olan irtifak haklarının geldiğini söylemek gerekir. Ayrıca binaların bitişik ya da katlı bir yapıya sahip olması da buralara ait duvar ve tavan gibi bazı kısımların ortak kullanımını gerektirmiş bu ise ilgili hususta özellikle mülkiyet ve kullanım açısından

belirleyici hükümlerin olmasını gerekli kılmıştır.¹¹⁷⁸ Buna binaen burada ilk olarak binaların komşu olmasından kaynaklı olarak ortaya çıkan irtifak haklarına yer verilecek daha sonra ise binalardaki ortak kullanım alanları ile ilgili genel hüküm ve esaslar üzerinde durulacaktır.

1. İRTİFAK HAKLARI

Geçmişte İslâm beldelerindeki yapıların bir kısmının bitişik düzende yapıldığını, bunun ise ulaşım, içme ya da atık su giderleri gibi konularda birçok zorluk ve engelin oluşmasına sebebiyet verdiğini söylemek gerekir. Bu konudaki sıkıntıların giderilmesi konusunda ise hem kişilerin haklarını koruyan hem de bunlar arasında dengeli bir ilişkinin oluşmasını sağlayan birtakım esas ve düzenlemeler fakihlerce ortaya koyulmuştur. Bunların başında ise bir akar için bir diğeri üzerinde var olduğu kabul edilen irtifak hakları gelmektedir.¹¹⁷⁹

İslâm hukuku kaynaklarında mücerred haklar yani sadece hak ve menfaat mülkiyeti şeklinde ifade edilen ayrıca Kadri Paşa (ö. 1306/1888) tarafından Mürşidü'l-Hayrân¹¹⁸⁰ adlı eserinde yer verilinceye¹¹⁸¹ kadar genellikle “merâfık” ve “erfâk” kavramları ile ifade edildiği görülen irtifak hakları¹¹⁸² kısaca “Bir akar üzerinde başkasına ait bir akar lehine kurulan ve sahibine sınırlı bir yararlanma sağlayan aynî haklar”¹¹⁸³ olarak tanımlanmıştır.

Söz konusu hakların neler olduğu konusunda ise mezheplerin farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmüştür. Buna göre Hanefiler, ilkesel olarak mülkiyet hakkının sınırlandırılmaması yönünde sergilemiş oldukları tavır gereği bunların belirli tip ve sayıda tutulmasını gerekli görmüşlerdir.¹¹⁸⁴ Buna göre de onlar, söz konusu hakları altı ile sınırlamış ve bunların da, şirb, mecrâ, mesîl, mürûr, teallî ve

¹¹⁷⁸ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 318-319.

¹¹⁷⁹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 328.

¹¹⁸⁰ Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-Hayrân ilâ Ma'rifeti Ahvâli'l-İnsân*, el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1308/1891.

¹¹⁸¹ Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-Hayrân*, s. 9.

¹¹⁸² Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, C. III, s. 118.

¹¹⁸³ Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-Hayrân*, s. 9; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4656-4657; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 118; Hasan Hacak, “İrtifak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 460.

¹¹⁸⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4660; Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462.

civâr'dan ibaret olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁸⁵ Mâlikîler ise bunların adedi konusunda herhangi bir sınır koymamış ve taraflara kendi iradeleriyle yeni irtifak tipleri kurma imkânı tanımışlardır.¹¹⁸⁶ Onların bu yaklaşımı, yukarıda ifade edilen ve klasik fıkıh kaynaklarında yaygınlık kazanan irtifak tiplerine ek yeni birtakım hakların doğmasına olanak sağlamıştır.¹¹⁸⁷ Bunlara örnek olarak manzara¹¹⁸⁸, pencere açmama¹¹⁸⁹, sûtire (engel) koyma¹¹⁹⁰ gibi irtifak tiplerini saymak mümkündür.¹¹⁹¹

Burada hem klasik fıkıh kaynaklarında yaygın bir şekilde yer alması hem de konumuzun önemli bir kısmını teşkil eden yapılarla doğrudan irtibatlı olması yönüyle bunlar içerisinde sadece mesîl, mecrâ, mürûr, teallî ve hakkı vaz'î-l-cüz (kiriş koyma hakkı)den bahsedilecek ve bunlarla ilgili genel hükümlere yer verilecektir.

1.1. Mecrâ Hakkı (Hakkü'l-Mecrâ)

1.1.1. Mecrâ Hakkının Tanımı

Mecrâ, “Suyun aktığı yer” anlamına gelmektedir.¹¹⁹² Mecrâ hakkı ise “Akarı, su kaynağının uzağında kalan kişinin, bu konudaki ihtiyacını karşılamak için komşu akarlardan su geçirme ve akıtma hakkı veren irtifak” şeklinde tanımlanmıştır.¹¹⁹³ Buna göre göl, ırmak ve dere gibi bir yerden akan ve akar sahibinin de kullanma hakkı bulunan suyun kişinin akarına akıtılması için bunun arada bulunan diğer

¹¹⁸⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4660; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 119-120.

¹¹⁸⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4660; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 120.

¹¹⁸⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4660; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 120; Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s.462.

¹¹⁸⁸ Bir akarın önünün kapanmaması, ışık ve havasının kesilmemesi için diğer akarın belirli bir yerinde yapı yapılmamasını ya da binanın belirli bir yüksekliği geçmemesini öngören irtifak. (Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462).

¹¹⁸⁹ Kişinin mevcut binasında ya da yaptığı inşaatta komşusuna ait evin belirli yerlerini görecektir şekilde pencere açmamasını amaçlayan irtifak hakkı. (Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462).

¹¹⁹⁰ Evin belirli yerlerinin civardaki diğer evlerden görülmesine mani olmak için perde ve benzeri bir şeyin koyulmasını konu alan bir hak. (Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462).

¹¹⁹¹ Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462.

¹¹⁹² Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 239; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 128.

¹¹⁹³ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4674; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 128; Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s.462.

akarlardan geçirilme zorunluluğu ortaya çıkmıştır.¹¹⁹⁴ Bu durumda suyolunun kime ait olduğu bililmesi, söz konusu meselede mecrâ hakkının var olup olmadığının anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü bazı durumlarda irtifak hakkı sahibinin suyun aktığı yolun sahibi ya da ortağı konumunda olması söz konusu olmakta ve böyle bir durumda da mülkiyet hakkına dayanılarak suyun akıtılması mümkün hale gelmektedir.¹¹⁹⁵

1.1.2. Mecrâ Hakkı ile İlgili Hükümler

Kişinin, göl, ırmak ve dere gibi bir yerden akan suyu, mülkiyeti başkasına ait bir yerden akıtması doğrudan mecrâ hakkına dayanmaktadır.¹¹⁹⁶ Bu durumda diğer akar sahiplerinin bunu engelleme hakkı da bulunmamaktadır.¹¹⁹⁷ Bu konudaki temel dayanak ise Hz. Ömer'in halifeliği döneminde kendisine intikal eden bir irtifak davasında hak sahibi lehine hükmetmesi olmuştur. Hz. Ömer, söz konusu meselede “Kardeşini, kendisine faydalı olacak bir şey sebebiyle neden engelliyorsun? Ayrıca bu senin için de faydalı bir şeydir. Çünkü baş ya da son kısımda hiçbir zarar görmeden kendine ait akarı da sulayabilirsin.” demiş buna rağmen davalı “Vallahi izin vermem.” deyince Hz. Ömer, “Vallahi karnının üzerinden bile olsa suyu geçirecektir.” demiş ve davacıya suyu geçirmesini emretmiştir.¹¹⁹⁸

Bunun yanında söz konusu meselede bazı fakihlerin farklı görüşler ortaya koydukları da görülmüştür. Bu anlamda İmâm Mâlik'e, “el-Kelâmü fîmen erâde en yücriye'l-mâ fî ardı gayrihi li yaskıye bihi erdan lehü uhrâ” başlığı altında “Birinin kendi arazisinde bulunan bir suyu başkasına ait bir yer üzerinden sulama amacıyla bir diğer arazisine geçirmek istediğinde ve söz konusu arazinin sahibi de buna engel olduğunda hüküm nedir?” şeklinde yöneltilen soruya onun iki farklı cevap verdiği aktarılmıştır. Bunlardan birinde onun, bu konuda arazi sahibinin bunu engelleme hakkının var olduğunu ifade ettiği belirtilmiştir.

¹¹⁹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 128.

¹¹⁹⁵ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4674; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 128.

¹¹⁹⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 128.

¹¹⁹⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4674; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 128.

¹¹⁹⁸ İmâm Mâlik, “Akdiye”, 26.

İbnü'l-Kâsım, İmam Mâlik'in bu konuda hem Hz. Ömer'den hem de diğer kaynaklardan gelen rivayetleri, su akıtmanın kişinin arazisinden pay istemeye sebebiyet verme ihtimalini göz önünde bulundurarak almadığını söylemiştir. O, bunun gerekçesiyle ilgili İmam Mâlik'in "Hükümleri, insanların işlemiş oldukları günah ve benzeri şeyleri göz önünde bulundurarak ortaya koymak gerekmektedir. Eğer günümüzde de Hz. Ömer dönemindeki gibi insanlar olsa, o zaman bu rivayete göre hareket edilmesi mümkündür." dediğini ve devamında da "Böyle bir yer, daha sonra satıldığında ve üzerinden de uzun bir zaman geçtiğinde buradan geçirilen suyun hangi hakka binaen akıtıldığı unutulur. Bu ise arazinin yeni sahibini buradan pay istemeye sevk edebilir." dediğini ve buna binaen de ilgili hususa cevaz vermediğini ifade etmiştir. İmam Mâlik, ilgili mesledeki diğer görüşünde ise kişinin bu konuda suyu geçirme hakkının olduğunu söylemiştir.¹¹⁹⁹

Söz konusu meselede taraflara ait hakların korunmasına yönelik birtakım tedbirlerin alındığı da görülmüştür. Bu anlamda arazi sahibinin diğerinin rızası olmadan suyunu değiştirmesi mümkün görülmemiş ancak buranın onarımı, sızıntının önlenmesi, kanalının derinleştirilmesi, etrafının güçlendirilmesi, mahsullerine zarar vermemesi için bakım ve iyileştirme yapılması gibi konularda birtakım talep ve isteklerde bulunabileceği belirtilmiştir.¹²⁰⁰

1.2. Mesîl Hakkı (Hakkü'l-Mesîl)

1.2.1. Mesîl Hakkının Tanımı

"Suyun aktığı yer ya da yol" anlamına gelen mesîl; "Su akıtma, evden dışarıya suyu nakletme hakkı"¹²⁰¹ veya ihtiyaç fazlası ya da kullanıma uygun olmayan suların, su yolu ya da borular vasıtasıyla kuyulara ulaştırılma hakkı"¹²⁰² olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın ayrıca "hakkü't-tesyîl"¹²⁰³ ve "hakkü'l-isâle"¹²⁰⁴ şeklinde ifade edildiği de görülmektedir. Ayrıca bunun, klasik kaynaklarda mecrâ ile

¹¹⁹⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, thk. Etram, s. 468-4471.

¹²⁰⁰ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4674.

¹²⁰¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. I, s. 121.

¹²⁰² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4676; Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1423/2002, s. 198; Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 550-551.

¹²⁰³ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 258; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. V, s. 189.

¹²⁰⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. I, s. 121; a.mlf. *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 176.

eş anlamlı kullanıldığını da söylemek mümkündür.¹²⁰⁵ İlgili konuda Mecelle Şârihi Ali Haydar Efendi, Mecrâ'nın suyun aktığı yer anlamında Mesîl'in ise buranın ismi olarak kullanıldığını söylemiş ve bu yönüyle de her iki kavramın eş anlamlı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple ilgili husustaki meselere işaret için tek bir kavram kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca o, söz konusu hakkın yerden ziyade suyun akıtılması ile ilgili olması sebebiyle bu konuda “hakkü'l-ceryi” ve “hakkü'l-seyli” nin kullanılmasının daha isabetli olacağını söylemiştir.¹²⁰⁶

Bununla birlikte son dönem kaynaklarda geçmişte benzer oldukları ifade edilen mecrâ ve mesîl kavramlarının birbirinden farklı olduğu ifade edilmiş ve buna göre de mesîlin “atık ve kullanıma elverişli olmayan suların akıtılmasını”, mecrânın ise “kullanıma elverişli suyun hak sahibi tarafından sulama amacıyla başkasına ait bir araziden geçirilme hakkını” ifade ettiği belirtilmiştir.¹²⁰⁷ Bu anlamda mecrânın, şirb hakkı ile elde edilen ve genel olarak temiz ve kullanılmaya uygun suları, mesîlin ise atık ve çatı oluklardan akan ve de kullanıma uygun olmayan suları ifade için tercih edildiğini söylemek mümkündür.¹²⁰⁸ Bunun yanında mecrânın; hâkim akara, buna göre daha yukarıda bulunan komşu akarlardan su getirmeye, mesîlin ise hâkim akara ait suların genellikle daha aşağı seviyede kalan komşu akarlar üzerinden tahliye etmeye mahsus şekilde kullanıldığı da belirtilmiştir.¹²⁰⁹ İlgili kavramla alakalı yapılan değerlendirmeler çerçevesinde mesîl hakkının ihtiyaç fazlası ya da kullanılmış suların, atık kuyusuna başkasına ait bir araziden akıtılarak ulaştırılması şeklinde anlaşılması mümkündür.¹²¹⁰

1.2.2. Mesîl Hakkı ile İlgili Hükümler

Atık suların büyük bir zarara yol açmadığı sürece başkasının arazisinden geçirilmesi konusunda herhangi bir engelin bulunmadığını söylemek gerekir. Bu konuda arazi sahibinin yapacağı itirazların da dikkata alınmadığını belirtmek mümkündür. Ayrıca söz konusu hakkın arazinin yapısında ya da mülkiyetinde

¹²⁰⁵ Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462.

¹²⁰⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 239.

¹²⁰⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4676; Zeydân, *el-Medhal*, s. 198; Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 551.

¹²⁰⁸ Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462.

¹²⁰⁹ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 130.

¹²¹⁰ Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 551.

meydana gelen bir değişiklik sebebiyle düşmediği de görölmektedir. Bu anlamda yerin; ev iken bahçe veya fabrikaya ya da arsa iken eve dönüştürölmesi, bu hakkın kullanımında herhangi bir değişiklik meydana getirmemektedir. Yine mesıl hakkının kadım¹²¹¹ bir özellik taşıması durumunda da gerek toplum gerekse bireyin yararına olan bir şeye zarar vermediği sürece olduğu hal üzere bırakılması esas kabul edilmiştir.¹²¹² Ancak aslı itibariyle meşru bir mahiyet taşımadığının görölmesi durumunda kadım dahi olsa buna itibar edilmeyeceği ifade edilmiştir.¹²¹³

Bunun uygulamadaki yansımasını şöyle bir örnekle açıklamak mümkündür. Hane ile oluk sahibi, suyun gideri konusunda anlaşmazlığa düştüğünde ilk olarak söz konusu vakitte olukta su olup olmadığına bakılması ve bulunduğu takdirde de oluk sahibinin sözüne göre hareket edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü belirtilen vakitte söz konusu olukta suyun bulunması onun kadım olduğunun bir göstergesi olarak görölmuş ve bu sebeple de olduğu şekilde bırakılmasına hükmedilmiştir. Olukta su bulunmadığı takdirde ise kişi tarafından, bunun kadım olduğunu veya babası tarafından yapıldığını gösteren bir delilin getirilmesi gerekli görölümüştür. Bütün bunlara rağmen konu netlik kazanmadığında da bunun yine kadım kabul edilmesi ve kişinin de bundan yararlanmasının devamına hükmedilmesi gerekli görölümüştür.¹²¹⁴

Söz konusu hakkın varlığını tespit etmenin bir diğer yolu da şahitlik olmuştur. Bu anlamda komşusunun arazisinden yağmur veya lağım gideri geçirme hakkı olduğunu iddia eden bir kişinin, buna dair iki şahit getirmesi durumunda da yine bu hakkın sahibi olacağı ifade edilmiştir.¹²¹⁵ Ancak bu mümkün olmadığında arazi sahibinin yeminine başvurulması ve buna göre de hükmün verilmesi gerekli görölümüştür.¹²¹⁶

¹²¹¹ Dönemi içerisinde kendinden önce bir benzerinin var olduğuna dair herhangi bir kayıt ve bilginin olmadı şey. (Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 380).

¹²¹² Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 239; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 250; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4676.

¹²¹³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 239; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4676.

¹²¹⁴ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 254-255.

¹²¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 94; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 239.

¹²¹⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 239-240.

Suyolunun her türlü bakım ve onarımının ise bundan yararlanan kişiye ait olduğu belirtilmiştir.¹²¹⁷ Bu konuda Mecelle’de “Başkasına ait bir evde bulunan suyu, tıkanma ya da yarıma nedeniyle fahiş nitelikli bir zarara sebebiyet verdiğinde bunun giderilmesi kullanan kişiye aittir.” denilmiştir.¹²¹⁸ Bunun yanında söz konusu hakkı kullanan kişinin, mülk sahibinin izni ve rızası olmadan su oluğunun yerinde, boyunda, ebatında ve de bulunduğu konumda değişikliğe gitmesi mümkün görülmemiştir. Bununla birlikte mülk sahibinin de kullanılan hakkı ortadan kaldıracak nitelikte bir iş yapmasına engel olunacağı da ifade edilmiştir. Ancak oluğun geçtiği alan üzerine mülk sahibi tarafından bina yapılması, var olan hakkın kullanımında bir değişime sebebiyet vermeyeceği için uygun görülmüştür.¹²¹⁹ Bunun yanında suyunun üzrinde bulunduğu yerin her türlü onarım ve bakımının da mülk sahibine ait olduğu belirtilmiştir.¹²²⁰

Günümüzde gerek katlı gerekse müstakil yapılarda her türlü gider için belirli bir düzenin oluşturulduğu bu sebeple de geçmişte büyük bir öneme sahip olan ve hakkında da birçok hüküm ve esasın belirtildiği görülen mesil hakkının bugün itibarıyla esas alınacağı alanların yok denecek kadar azaldığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte özellikle kırsal yaşamın hâkim olduğu ve gerek alt gerekse üst yapı itibarıyla gerekli yeterliliğe ulaşmamış yer ve yörelerde hala bu hükümlere ihtiyaç duyulduğunu da unutmamak gerekmektedir.

1.3. Geçiş Hakkı (Hakkü'l-Mürûr)

1.3.1. Geçiş Hakkının Tanımı

Esas itibarıyla “Kişinin; genel ya da özel, kendisine ya da başkasına ait bir geçiş yerini, evine ya da arazisine ulaşmak için kullanması”¹²²¹ şeklinde tarif edilen

¹²¹⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4676; Zeydân, *el-Medhal*, s. 198; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 130-131.

¹²¹⁸ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 247.

¹²¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 95-96; Ebû Hafs Hüsâmuddîn es-Sadrü'sh-Şehîd Ömer b. Mâze, *Kitâbü'l-Hitân*, thk. Abdullah Nezâr Ahmed, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Beyrut, 2014, s. 271; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 251.

¹²²⁰ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-Hitân*, s. 273; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 252.

¹²²¹ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4677; Zeydân, *el-Medhal*, s. 199; Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 545; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 357.

bu hakkın, irtifak özelinde “Başkasına ait bir yerden geçme hakkı” olarak ifadesi mümkündür.¹²²² Buna göre söz konusu hakkın, kişinin mülkiyeti başkasında olan bir yerden sadece geçiş hakkına sahip olmasını ifade ettiğini belirtmek gerekir. Eğer geçilen yer, başkasına ait bir yerin içinde olmakla birlikte mülkiyeti geçene ait ise bu durumda irtifak hakkından söz etmek mümkün değildir. Buna Mecelle’de ilgili hususun şerhinde yer alan “Kişinin evine ya da tarlasına geçiş için başkasına ait bir arsa içerisinde mülk edinme yollarından biri vasıtasıyla oluşmuş geçiş yeri olması durumunda arsa veya arazi sahibinin, kişinin buradan geçişini herhangi bir şekilde engellemesi söz konusu değildir.”¹²²³ şeklinde yer alan ifade işaret etmektedir. Söz konusu hakkın temelinin bir akarın yol ile bağlantısını gerçekleştirmek için aradaki arazi sahibiyle yapılan hukukî bir işleme dayandığını belirtmek gerekir. Bu hakkın, klasik kaynaklarda “hakku’l-memer”¹²²⁴, “hakku’t-tetarruk”¹²²⁵ ve “hakku’l-istitrâk”¹²²⁶ kavramlarıyla da ifade edildiğini söylemek mümkündür.

1.3.2. Geçiş Hakkı ile İlgili Hükümler

Birisi adına, başkasına ait bir yerden geçiş hakkı sabit olduğunda yer sahibinin bunu engelleme hakkının bulunmadığını belirtmek gerekir.¹²²⁷ Bu anlamda üzerinde başkasına ait yol hakkı bulunan araziye sahibi tarafından bina yapılmak istediğinde burada hak sahibi kişinin ihtiyacını giderecek derecede yol yeri bırakması zorunlu görülmüştür.¹²²⁸ Bırakılacak yolun ne kadar genişlikte olması gerektiği ise kişinin kullanım amacına göre belirlenmiştir. Buna göre bina için olan yolun evin kapı genişliğinde, arazi için olanın ise çift hayvanların geçebileceği yeterlilikte olması öngörülmüştür.¹²²⁹ Bunun yanında söz konusu hakkın kullanımı konusunda karşı taraf için de bağlayıcı olan birtakım hususlar belirlenmiştir. Bu bağlamda

¹²²² *Mecelletü’l-Ahkâmi’l-Adliyye*, s. 32 (md. 142); Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. I, s. 120.

¹²²³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 241.

¹²²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 28/56-57; Nevevî, *el-Mecmû’*, C. IX, s. 241.

¹²²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 96; C. XV, s. 52/56-57-58; a. mlf, *el-Mebsût*, C. XXIII, s. 176.

¹²²⁶ Sadruşşehîd, *Kitâbü’l-Hitân*, s. 265; Nevevî, *el-Mecmû’*, C. XIII, s. 411-413; Şîrbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, C. III, s. 175; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 387.

¹²²⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 241; Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C. III, s. 132.

¹²²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 96; Sadruşşehîd, *Kitâbü’l-Hitân*, s. 271; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 240.

¹²²⁹ Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 237.

kişinin, söz konusu hakkı belirlenen ölçülerde kullanması gerekli görülmüş ve buna göre de geçiş için belirlenen güzergâhta herhangi bir değişiklik yapmasına müsaade edilmemiştir.¹²³⁰

Diğer taraftan birisi tarafından böyle bir hakkın varlığı konusunda yapılan iddiaya arazi sahibinin itirazı söz konusu olduğunda bunun varlığının ispat yollarından biriyle ortaya koyulması gerekli görülmüştür.¹²³¹ Bu anlamda hak iddiasında bulunanın kişinin bunu ispat için sadece evinin kapısının söz konusu yola doğru olmasını göstermesi yeterli görülmemiş ayrıca bunun delille ispatı istenmiştir.

Bu konuda başvurulabilecek ispat yollarından birisi şahitlik olmuştur. Şahitlerin, ilgili hakkın tespitini iki yoldan biriyle yapmaları mümkün görülmüştür. Bunlardan birisi burada kişiye ait bir geçiş hakkının diğeri ise herhangi bir yolla oluşan mülkiyetin varlığını göstermek olmuştur. Bu anlamda kişilerin, yolun uzunluğunu, genişliğini ve sınırlarını belirterek şahitlikte bulunmaları durumunda söz konusu hakkın sabit olacağı ifade edilmiştir. Yine tercih edilen görüşe göre yolla ilgili herhangi bir özellik zikredilmeksizin yapılan şهادetin de geçerli olacağı ve bu durumda da kişinin dış kapısı genişliğinde bir yerden ana yola kadar geçişine müsaade edileceği belirtilmiştir. Ayrıca geçen iki hakta da söz konusu olduğu üzere bunun kadim olduğunun gerek şahitlik gerekse diğer ispat yollarından biri vasıtasıyla ortaya koyulmasıyla da sabit olduğu görülmektedir. İlgili hususta itirazda bulunan mülk sahibinin sözünün geçerliliği için ise yemin yeterli görülmüştür.¹²³²

1.4. Üst Hakkı (Hakkü't-Teallî)

1.4.1. Üst Hakkının Tanımı

Üst hakkı diğer bir ifadeyle hakkü't-teallî; “Kat mülkiyetleri farklı kişilere ait yapılarda, kişinin bir diğerine ait binanın üzerine yapı inşa etmesi ve fîli olarak burada ikâmet etmesini ifade eden hak” olarak tanımlanmaktadır.¹²³³ Ayrıca “Üst kat

¹²³⁰ Fâyiz, *el-Binâ*, C. II, s. 548.

¹²³¹ Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 226.

¹²³² Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 93-94; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 241-242; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 253.

¹²³³ Zeydân, *el-Medhal*, s. 199.

sahibinin alt kat üzerinde devamlılık arz edecek şekilde kalmasını ve buranın tavanından yararlanmasını sağlayan hak”¹²³⁴ olarak da ifade edilmesi mümkündür.

Esas itibarıyla kişi, sahip olduğu bir yerin altına da üstüne de malik kabul edilmektedir. Buna göre birinin, arazisi üzerine istediği şekilde ve yükseklikte bina yapma veya dileği derinliğe kadar sığınak ya da kuyu açma hakkına sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda alt ve üstünde başkasına ait bir yer bulunmadığı sürece kişinin kendine ait bir yerin hem üstünün hem de altının herhangi bir sınır olmaksızın sahibi olduğu görülmektedir.¹²³⁵ Ancak katlı olup her bir katın mülkiyetinin farklı kişilere ait olduğu binalarda bu durum söz konusu olmamaktadır. Böyle bir yapıda üst kat sahibinin kendi mülkü olmamakla birlikte alt katın üstünde kalma ve buraya ait tavandan yararlanma hakkı söz konusudur. Çünkü esas itibarıyla tavan, alt katın mülkiyetine aittir.¹²³⁶ Ayna bağlı bir şekilde kurulduğu görülen söz konusu hakkın, başlangıçta Hanefilerce “hakku karâri’l-ulv”¹²³⁷ (üst katın karar hakkı) şeklinde ifade edildiği daha sonra ise bunu karşılamak için “hakku’t-teallî”¹²³⁸ (üst yapı hakkı) kavramının geliştirildiği ve mezhep içinde bunun yaygınlık kazandığı görülmüştür. Ayrıca bu hak türünü ifade etmek için Hanefilerde “hakkü’l-bina ale’s-süfl”¹²³⁹ (alt kat üzerine bina yapma hakkı)¹²⁴⁰ Şâfiîlerde ise “hakkü’l-binâ ale’l-ulv”¹²⁴¹ (üs kat üzerine bina yapma hakkı) tabirinin kullanıldığı da görülmektedir.

1.4.2. Üst Hakkı ile İlgili Hükümler

Üst hakkının, devamlılık arz eden bir yapıya sahip olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre gerek alt gerekse üst veya her ikisinin de yıkılmasının, söz konusu hakkın varlığını ortadan kaldırmadığını ve gerek maliklerin gerekse varislerinin

¹²³⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4678.

¹²³⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürrerü’l-Hükkâm*, C. III, s. 207.

¹²³⁶ Zeydân, *el-Medhal*, s. 199.

¹²³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 92; a.mlf., *el-Mebsût*, C. XVIII, s. 92.

¹²³⁸ Ebû Bekr Alâuddîn es-Semerkandî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994, C. III, s. 51; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VI, s. 88-89; a.mlf., *el-Bahrü’r-Râik*, C. VII, s. 30; a.mlf., *el-Bahrü’r-Râik*, C. VIII, s. 145; İbn Âbidîn, *Reddü’l-Muhtâr*, C. V, s. 52-53/80-81; a.mlf., *Reddü’l-Muhtâr*, C. VI, s. 217-218.

¹²³⁹ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi’*, C. V, s. 10/13.

¹²⁴⁰ Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462.

¹²⁴¹ Cüveynî, *Nihâyetü’l-Matlab*, C. VI, s. 502; a.mlf., *Nihâyetü’l-Matlab*, C. VIII, s. 301.

dilemeleri durumunda bu hakkı kullanmaya devam etmeleri mümkündür.¹²⁴² Diğer taraftan her iki tarafın da sahip olduğu hakkın bir diğerinin mülkiyeti ile irtibatlı olduğu görülmektedir. Bu sebeple de birinin diğerine zarar verecek bir eylemde bulunması mümkün değildir.¹²⁴³ Bununla birlikte böyle bir eylemin yapılmamasını gerekli kılan zararın boyutunun ne olduğunun tespitinin yapılması, tarafların ilgili husustaki hareket alanlarının belirlenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun tespiti konusunda ise fakihlerin ihtilaf ettikleri görülmektedir.

Ebû Hanîfe ilgili hususta “Kişinin kendi mülkünde yapacağı eylem, başkasının hakkı ile irtibatlı olması durumunda asıl olanın bunun sınırlandırılmasıdır. Çünkü söz konusu eylem, başkasına ait bir hakla irtibatı olan yerde gerçekleşmektedir. Bu sebeple kişinin, komşusunun izni ve rızası olmadan burada herhangi bir eylemde bulunması söz konusu değildir. Ayrıca burada yapılan eylemin zararsız olmasının dikkate alınması da söz konusu değildir.”¹²⁴⁴ değerlendirmesinde bulunmuştur. Buna göre alt kat sahibinin diğerinin izni olmadan pencere açması, duvarı yükseltmesi ve diğer işleri yapması mümkün görülmemiştir. Aynı şekilde üst kattaki kişinin de aşağı katın zayıflamasına sebebiyet verecek her türlü ilaveden uzak durması gerektiği belirtilmiştir.

Söz konusu meseleye Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’in yaklaşımı ise Ebû Hanîfe’ninkinden farklı olmuştur. Onlar “Komşuların yapmış olduğu iş ve eylemlerde asıl olan ibâha yani serbestliktir. Çünkü kişi kendine ait mülk üzerinde eylemde bulunmaktadır. Bu ise söz konusu eylemin, kişinin isteğine göre şekillenmesi bakımından mutlak olmasını gerektirir. Eğer yapılan eylemden dolayı bir başkasının zarar görmesi söz konusu olursa bu durumda buna engel olunur.”¹²⁴⁵

¹²⁴² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4678; Zeydân, *el-Medhal*, s. 199-200.

¹²⁴³ Zeydân, *el-Medhal*, s. 200.

¹²⁴⁴ Burada eylemin zararsız olmasından kastedilenin bunun netice itibarıyla diğer kişiye herhangi bir şekilde zarar verip vermediği konusunda tereddüde düşülen hususlarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre komşusuna hiçbir şekilde zararı söz konusu olmayan küçük ya da orta büyüklükte çivi çakmak ya da belirli bir ağırlığa sahip bir eşyayı evde bulundurmak gibi durumların bu kapsamda değerlendirilmediğini belirtmek gerekir. (İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 443; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 206).

¹²⁴⁵ Zeylâî, *Tebyînü'l-Hakâ'ik*, C. IV, s. 194-194; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VII, s. 29; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 443; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, ss. 4678-4680.

데미şlerdir. Bu görüşten hareketle alt ve üst kat sahiplerinin bir diğetine zarar vermeyecek iş ve eylemleri yapmaları mümkün görölmüştür.¹²⁴⁶

Binanın alt ya da üst katının sebepli ya da sebepsiz bir şekilde yıkılması durumunda kat sahiplerine düşen görev ve sorumlulukların neler olduğı konusunda da fakihlerce gerekli değerdendirmeler yapılmıştır. Bu anlamda binanın sebepsiz bir şekilde alt kat sahibi tarafından yıkılması durumunda buranın yeniden inşası konusunda kişinin zorlanacağı,¹²⁴⁷ ancak bunun zayıflık ve benzeri fiziki bir sebepten ötürü olması durumunda ise herhangi bir zorlamanın olmayacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte üst kat sahibinin, söz konusu binanın yeniden inşası konusunda diğeriyle ya müsamahaya dayalı bir anlaşma yapması¹²⁴⁸ ya da bunu mahkemeye götürerek burada yapılacak her türlü masrafı ondan karşılamak üzere gerekli izni çıkartması da mümkün görölmüştür. Ancak üst kat kendiliğinden veya sahibi tarafından yıkılması durumunda bunun aşağısı için bir zarar içermediğı göz önünde bulundurulmuş ve bu sebeple de buranın yeniden inşası konusunda kişinin zorlanmayacağı ifade edilmiştir.¹²⁴⁹

1.5. Kiriş Koyma Hakkı (Hakkü Vazi'l-Cüz)

1.5.1. Kiriş Koyma Hakkının Tanımı

Kiriş veya kalas koyma hakkı olarak ifade edilen ve İslâm'ın ilk dönemlerinde var olan bir geleneğin devamından devralınarak literatüre girdiğı düşünölen bu hak kısaca “Kişiyi inşa etmiş olduğı binada kullandığı kirişlerin uçlarını komşusuna ait duvar ve benzeri bir şey üzerine dayandırma yetkisi veren irtifak” olarak tanımlanmaktadır.¹²⁵⁰

¹²⁴⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4680.

¹²⁴⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'ân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 144; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. V, s. 443; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 210/324.

¹²⁴⁸ Zeydân, *el-Medhal*, s. 200.

¹²⁴⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. V, s. 443-444; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, C. III, s. 323-324; Zeydân, *el-Medhal*, s. 200.

¹²⁵⁰ Hacak, “İrtifak”, C. XXII, s. 462.

1.5.2. Kiriş Koyma Hakkı ile İlgili Hükümler

Kiriş koyma hakkı ile ilgili hükmün temelinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen “*Hiçbiriniz duvarına ağaç çakmak isteyen komşusuna engel olmasın*”¹²⁵¹ mealindeki hadisin olduğunu belirtmek gerekir. İlgili hadisin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda fakihler ihtilafa düşmüştür. Buna göre fakihlerden bir kısmı yukarıda geçen hadisin vücut ifade ettiğini ve buna göre de üzerine kiriş koyulması için duvarın komşuya verilmesinin hem diyaneten hem de hukuken bağlayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşte olanların kavli kadimine göre İmam Şâfî, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshâk (ö. 127/745), Ebû Sevr (ö. 240/854) ve ehli hadisin olduğu görülmektedir.¹²⁵² İlgili konuda Şevkânî; “Bu konudaki hadislerin; kişinin, duvarına kiriş koymak isteyen komşusunu engellemesinin helal olmadığına ve bundan kaçınması durumunda ise hâkim tarafından zorlanacağına işaret ettiğini”¹²⁵³ belirtmiştir.

Diğer taraftan komşunun duvarına kiriş koyulması ile ilgili emri bağlayıcı olarak kabul eden fakihler, bunun hangi şartlarda geçerli olacağı ile ilgili farklı şartlar öne sürmüşlerdir.¹²⁵⁴ Bu anlamda onlar, kişiye ait duvarın, üzerine koyulacak kirişi taşıyamayacak derece zayıf olması durumunda buna müsaade edilmeyeceği konusunda ittifak etmişler ancak bunun yanında kendilerine göre ek şartlar ilave etmişlerdir. İlgili konuda İmam Şâfî, kavli kadiminde yer alan şu şartları ileri sürmüştür.

- a. Mülk sahibinin söz konusu duvara kiriş koyma ihtiyacının bulunmaması.
- b. Komşunun, duvarın yüksekliğine herhangi bir eklemede bulunmaması.
- c. Komşunun, duvarın üzerine herhangi bir yapı inşa etmemesi.
- d. Duvarın üzerine buna zarar verecek herhangi bir şey koymaması.
- e. Çatı yapacağı duvar üzerinde herhangi bir mülkiyet hakkının olmaması ve üzerine inşa edebileceği başka bir duvarın da bulunmaması.¹²⁵⁵

¹²⁵¹ Buhârî, “Mezâlim”, 46; Müslim, “Müsâkât”, 22; İmam Mâlik, “Akdiye”, 36; İbn Mâce, “Ahkâm”, 13; Tirmizî, “Ahkâm”, 13.

¹²⁵² Nevevî, *el-Minhâc*, C. XI, s. 47; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 40.

¹²⁵³ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, C. III, s. 310.

¹²⁵⁴ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 364.

¹²⁵⁵ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, C. IV, s. 212; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 178.

Hanbelîler ise komşuya zarar vermeme şartının yanında kişinin çatısının kurulmasının ancak söz konusu duvar ile mümkün olmasını ek şart olarak ortaya koymuşlardır. Onlar, kişinin ihtiyacı olmadığı halde söz konusu yerden faydalanmasını, başkasına ait bir yerden izinsiz olarak yararlanma olarak değerlendirmişler ve böyle bir durum söz konusu iken komşuya ait duvardan yararlanılmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir.¹²⁵⁶

Komşunun duvarına giriş koyulması konusundaki hadisi bağlayıcı kabul eden ve bu konuda aranması gereken birtakım şartlar öne süren fakihlerin, aynı zamanda bunların ne kadar sayıda olması veya hangi sayıya kadar buna izin verilmesi gerektiği konusunda da farklı görüşler ortaya koydukları görülmüştür. Bu anlamda ilgili husustaki giriş sayısını; yirmi, bir grup giriş ve sadece bir giriş şeklinde değerlendirenler olmuştur.¹²⁵⁷ Bunların yanında buradaki sayıyı, belirli bir rakamdan ziyade genel olarak karşı tarafın iznini ve müsamahasını gerektirecek sayıdaki giriş olarak anlamanın daha isabetli olacağını söyleyen bir yaklaşımın olduğu da görülmüştür.¹²⁵⁸

Son dönemden bazı fakihlerin de bu konuda ortaya koyulan görüşlerden hareketle ihtiyaç halinde kişinin duvarını, komşusunun kullanımına sunmasını hukuken zorunlu kabul etmişler ve bunun aksi bir tutum içerisine giren mülk sahiplerinin bu davranışlarını, mülkiyet hakkının kötüye kullanımı olarak nitelendirmişlerdir. Ancak bu konuda mülk sahibine dokunan belirgin bir zararın olmamasını da ön şart olarak belirtmişlerdir.¹²⁵⁹

Yukarıda zikri geçen hadisi nedbe hamledip bunun komşulara iyiliği teşvik edilmesi ve her türlü haklarının gözetilmesi bağlamında ele alınması gerektiğini ifade eden fakihler ise bu konuda bir itiraz söz konusu olduğunda kişiye kanuni anlamda bir zorlama yapılmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir.¹²⁶⁰ Mâlikîler ile Hanefîlerin ve de İmam Şâfiî'nin de kavli cedidinde esas aldığı bu yaklaşımda komşunun duvarına giriş koyulması ile ilgili hüküm, hukuki olarak bağlayıcı

¹²⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. III, s. 178.

¹²⁵⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 40.

¹²⁵⁸ Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, C. III, s. 310.

¹²⁵⁹ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 338-339.

¹²⁶⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 40; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, C. III, s. 310; Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 338.

görülmemiş ve buna binaen de ilgili hususta kişi üzerinde herhangi bir yaptırımın söz konusu olmayacağı söylenmiştir.¹²⁶¹ İlgili hadisin komşulara iyilik ve haklarına riayet konusunda Hz. peygamber tarafından yapılan nebevî bir irşad ve telkin şeklinde anlaşılmasının daha isabetli olacağı belirtilmiş ve herhangi bir zorunluluk olmadığı sürece de başkasının mülkünde olan bir yerden kişinin izni ve rızası olmadan yararlanmanın mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹²⁶²

Bu konuda Hanefiler, “İki ev arasında bulunan ve bunlardan birinin mülkünde bulunan duvardan diğerinin yararlanması, üzerine kirış koyması mümkün değildir. Kullandığında buna engel olunur.” demişlerdir.¹²⁶³ Yine ilgili hususta Mâlikîler’den gelen rivayetlerde de söz konusu hadisin gerek İmam Mâlik gerekse ashâbı tarafından nedbe hamledildiği ve genel olarak da komşulara iyiliği teşvik sadedinde anlaşıldığı ifade edilmiştir. Bu konuda Mâlikîlerden Îsâ b. Dînar’a söz konusu hadisin nasıl anlaşılması gerektiği sorulduğunda o, “Bunun Hz. Peygamber tarafından komşulara iyilik için söylenmiş ve bu konuda teşvik içeren bir hadis olduğunu ve buna dayanarak hüküm ortaya koyulamayacağını” söylemiştir.¹²⁶⁴

1.6. İrtifak Hakkının Sona Ermesi

İrtifak haklarının vazgeçilmesi mümkün ve meşru olan durumlarda sona erdiğini belirtmek gerekir.¹²⁶⁵ Bu anlamda hakkın, mülk sahibi tarafından ihsan kabilinden yani bedelsiz olarak verilmesi ve daha sonra herhangi bir sebeple bundan vazgeçilmesi durumunda sona ereceği ittifakla kabul edilmiştir.¹²⁶⁶ Aynı şekilde belirli bir süre verilmesi durumunda da süre bitimiyle birlikte bunun da sona ereceği belirtilmiştir.¹²⁶⁷

¹²⁶¹ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, C. IV, s. 212; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 178; Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 107-110; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 40-41; Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-Hitân*, s. 137-138; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 376; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, C. III, s. 310.

¹²⁶² İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 376; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 203.

¹²⁶³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 203.

¹²⁶⁴ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 108-109.

¹²⁶⁵ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 355.

¹²⁶⁶ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 179; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 378; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 242.

¹²⁶⁷ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 42; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 378; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 243.

Bunların yanında söz konusu hakkın, yararlanan kişinin bundan vazgeçtiğini gösteren birtakım ifade ve işaretlerle de sona ereceğini belirtmek gerekir. Bunlardan biri kişinin bu haktan vazgeçtiğini sözlü olarak ifade etmesidir.¹²⁶⁸ Buna göre kişinin “İrtifaktan kaynaklı hakkımdan vazgeçtim.” şeklinde bir ifade kullanması bu hakkın sona ermesi için yeterli görülmüştür.¹²⁶⁹ Yine kişinin bu haktan vazgeçtiğini gösteren bir tavrı ya da hareketi sebebiyle de söz konusu hakkın sona ereceği ifade edilmiştir.¹²⁷⁰ Öyle ki başkasına ait arazi üzerinde geçiş hakkı bulunan birinin, mülk sahibinin buraya bina yapmasına izin vermesi bu konudaki hakkından vazgeçtiğinin bir emaresi olarak değerlendirilmiş ve bununla söz konusu hakkın sona ereceği belirtilmiştir.

Fakihler, bu tür hakların mücerrede haklar kapsamında olduğunu, bunların ise vazgeçme ile ortadan kalkacağını ifade etmişlerdir.¹²⁷¹ Buna binaen başkasına ait bir mülk üzerinde mecrâ, mesîl ve mürûr gibi mücerred hakkı bulunan birinin bundan vazgeçtiği andan itibaren söz konusu hakkından da ortadan kalkacağı belirtilmiştir.¹²⁷² Aynı şekilde bu tür bir hakkın, kullanıldığı yerin yok olması veya bunun kullanımına uygun olmayacak bir şekle dönüşmesi ile de sona erdiği görülmektedir. Ancak söz konusu yerin, daha sonra eski haline dönmesi durumunda bu konudaki hakkın da tekrar geri döneceği ifade edilmiştir. Bununla birlikte bunun ihsan kabilinden bir hak olması durumunda geri dönmesi için mülk sahibinin onayı gerekli görülmüştür.¹²⁷³ Bu konuda İbn Kudâme, “Müsteîr, eğer duvardaki kirişi söker ya da bu kendiliğinden düşer ise tekrar yerine koymak için yeni bir izin gerekir.” demiştir.¹²⁷⁴ Ancak bu konudaki hakkın kadîm olması durumunda yararlanan şeyin yok olması ya da hakkın kullanımına elverişsiz bir hale gelmesi ile ortadan kalkmadığını ve daha sonra da bulunduğu hal üzere devam ettiğini belirtmek gerekir.¹²⁷⁵ Diğer taraftan irtifak hakkının zaruret durumunda da ortadan kalktığını

¹²⁶⁸ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 355.

¹²⁶⁹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 244.

¹²⁷⁰ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 355.

¹²⁷¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 243.

¹²⁷² Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 254.

¹²⁷³ Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, C. III, s. 179; İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 42; Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 355-356.

¹²⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 378.

¹²⁷⁵ Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc*, C. III, s. 180; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 379; Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 239.

söylemek mümkündür. “Yıkılmasından korkulan duvarın üzerine mülk sahibine zarar vereceği için giriş koyulmasını uygun görmeyen”¹²⁷⁶ görüşün de bunu açık bir şekilde ifade ettiğini söylemek gerekir.

2. İKİ EV ARASINDA BULUNAN DUVARLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Fakihler, iki komşu arasında bulunan duvarın ortak kullanımıyla ilgili hususları ele almış ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması için gerekli hüküm ve fetvaları ortaya koymuşlardır. Bu anlamda ilk olarak söz konusu duvarın mülkiyetinin kime ait olduğu, ihtilaf olduğunda veya herhangi bir delil bulunmadığında mülkiyetinin nasıl tespit edileceği ve bu sabit olduktan sonra da tarafların yapabilecekleri tasarruf ve eylemlerin neler olduğu ve aynı zamanda ilgili konuda her iki tarafa da düşen sorumluluklarla ilgili birtakım hüküm ve esasları belirtmişlerdir. Burada söz konusu hususlar sırasıyla belirtilecektir.¹²⁷⁷

2.1. Duvarın Tanımı ve Mahiyeti

“Bina içlerinde veya arazide iki yeri birbirinden ayıran taş, ahşap, demir ya da başka bir inşaat malzemesi ile yapılmış engele duvar” denilmektedir.¹²⁷⁸ Arapça da “cidâr”¹²⁷⁹ veya “hâit”¹²⁸⁰ lafızları ile ifade edilen duvarın birçok önemli işlevinin olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre binanın üzerine inşa edilen kısımlarını taşımasının yanında buranın her türlü doğa olayı karşısında korunması aynı zamanda içinin ve içindekilerin yabancılar karşısında gizlilik ve dokunulmazlıklarının sağlanması konusunda duvarın önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bunun yanında iç kısımların farklı amaçlar için kullanımını kolaylaştırmak için bölünmesinde de yine duvarın önemli bir rolü söz konusudur. Bu anlamda hem mimari hem de sosyal anlamda duvarın önemli işlevlerinin bulunduğunu söylemek gerekir.

¹²⁷⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 377.

¹²⁷⁷ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 426-427.

¹²⁷⁸ Gâlib, *Mevsûatü’l-İmâratî’l-İslâmiyye*, s. 115.

¹²⁷⁹ Gâlib, *Mevsûatü’l-İmâratî’l-İslâmiyye*, s. 115.

¹²⁸⁰ Gâlib, *Mevsûatü’l-İmâratî’l-İslâmiyye*, s. 123.

İslâm beldelerinde gerek sosyal gerekse iklimden kaynaklı sebeplerden ötürü binaların birbirine bitişik bir tarzda planlandığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da buralara ait duvarların birbirine komşu hatta birçoğunun ortak olma durumu söz konusu olmuştur. Buna binaen de söz konusu duvarların gerek mülkiyeti gerekse kullanımı konusunda birtakım sorun ve anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır.¹²⁸¹ Bu durum İbn Haldûn’u ilgili hususta şöyle bir değerlendirme yapmaya sevk etmiştir. “Şehirlerde gerek insan gerekse yapı itibariyle oluşan aşırı yoğunluk, kişileri birbirlerine karşı aşırıya kaçan birtakım davranışlarda bulunmaya itmiştir. Bu konudaki aşırı tavır ve davranışların alt ve üst katlara ait hava boşluklarından hatta binanın dış yüzeyinden faydalanmaya kadar vardırıldığı görülmüştür. Bu ise duvar sahiplerini, hak sahibi olmayan komşularını zarar endişesiyle bunları kullanmaktan men etmeye sevk etmiştir. Çünkü birbiriyle aşırı derecede iç içe olan yapılar, birinin başkasına ait bir duvarda, katta veya kanalda kendisine ait olmayan bir hakkın varlığını iddia olasılığını ortaya çıkarmıştır. Bütün bunlar, ilgili konuda ortaya çıkan ihtilaf ve haksızlıkların bir hükme bağlanması ve herhangi bir şekilde meydana gelecek zararın giderilmesini gerekli kılmaktadır. Bu hem binaların hem de insanların menfaatlerinin korunması açısından gereklidir.”¹²⁸²

İbn Haldûn’un ilgili hususta dikkate çektiği hususların esasen fakihlerce ele alınıp değerlendirildiği ve bunların fikhın en önemli konularından birisi haline geldiğini belirtmek gerekir.¹²⁸³ Öyle ki Hanefîlerin imarla ilgili hususları “hîtân” başlığı altında ele aldıkları ve bu konuda telif ettikleri eserleri de genel olarak bununla isimlendirildikleri görülmektedir. Fakihlerin ilgili konuya büyük önem verdikleri bu sebeple klasik dönemde yazılan eserlerin ya ilgili bir bölümünde ya da ayrı bir başlığının altında bununla alakalı meselelere yer verdikleri görülmüştür. Bu anlamda Mâlikîlerden İbnü’r-Râmî, imar alanında telif ettiği ve bu konuda en önemli kaynaklardan biri kabul edilen “el-İ’lân” adlı eserine “el-Kelâmü fi’l-cidâr beyne dâreyi racüleyn” başlığı ile giriş yapmış ve ilgili konuya yaklaşık olarak yetmiş yedi

¹²⁸¹ Gâlib, *Mevsûatü’l-İmâratü’l-İslâmiyye*, s. 123.

¹²⁸² İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, C. II, s. 105-106.

¹²⁸³ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 428.

sayfa ayırmıştır.¹²⁸⁴ Yine Mâlikî fakihlerden Tüteylî de bu alanda yazmış olduğu esere “Kitâbü’l-Cidâr” ismini vermiştir.

2.2. Duvarın Mülkiyeti

Mülkiyet açısından duvarı iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi duvarın belirli bir şahsa ait olmasıdır. Bu durumda duvarın mülkiyeti konusunda genel hükümlerin geçerli olacağını ve bunu, komşuya ait bir irtifak hakkı¹²⁸⁵ ya da çevredekilere fâhiş nitelikli bir zarar verme gibi sınırlayan herhangi bir sebep olmadığı sürece kişinin söz konusu hakkı istediği şekilde kullanabileceğini belirtmek gerekir.¹²⁸⁶ İkincisi ise iki bina arasında kalan¹²⁸⁷ ve her iki tarafın da kendine ait olduğu iddiasında bulunduğu müşterek duvardır.¹²⁸⁸ Bununla ilgili kişiler arası ortaya çıkan anlaşmazlık, duvarın mülkiyeti konusunda tam bir netliğin oluşmasına engel olmuştur. Buna binaen fakihler, birtakım delil ve karinelere dayanarak söz konusu anlaşmazlığı giderme ve duvarın kişilerden birine ait olduğunu belirleme yoluna gitmiştir.¹²⁸⁹ Bu konuda esas alınan delil ve karinelerin mezhepler arasında farklılık gösterdiğini de belirtmek gerekir. Burada ilgili hususta mezheplerce ortaya koyulan görüş ve esaslar ilgili konu başlıkları altında sırasıyla ifade edilecektir.

2.2.1. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Hanefîlerin Esas Aldığı Karineler

Hanefîler, iki komşu arasında kalan ve mülkiyetinin kime ait olduğu konusunda anlaşmazlık bulunan duvarın, belirli karinelerle kime ait olduğunun belirlenebileceğini belirtmişlerdir.¹²⁹⁰ Onların bu konuda esas aldıkları karinelere birisi üzerinde anlaşmazlık bulunan duvarın kişilerden birine ait duvarla bir bağlantısının (ittisâl) olup olmadığı olmuştur. Burada bağlantıdan kastedilen şeyin de

¹²⁸⁴ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, thk. Etram, s. 6-84.

¹²⁸⁵ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 429.

¹²⁸⁶ Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, C. III, s. 201; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühû*, C. VI, s. 4681; Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 429.

¹²⁸⁷ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 429.

¹²⁸⁸ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 15.

¹²⁸⁹ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 429.

¹²⁹⁰ Sa’dî, *Ahkâmü’l-Ümrân*, s. 430.

üzerinde anlaşmazlık bulunan duvarın iki tarafından birinin diğeri ile kesişmek suretiyle birleşmesi olduğunu belirtmek gerekir.

Onlar, duvardaki birleşmenin bir ya da iki taraftan olmasına göre bunu kendi içinde iki kısma ayırmışlardır. Bunlardan biri, kişiye ait duvarın bir tarafı ile diğerinin birleşmesi sonucu oluşan bitişik bağlantıdır. Bu, başka bir delil bulunmadığında duvarın mülkiyetinin sabit olması için tercih edilen bir karine olmuştur. Diğeri ise “ittisâlü’t-terbî” olarak adlandırılan ve söz konusu birleşmenin duvarın her iki tarafıyla meydana geldiği görülen bağlantıdır. Yarım ay veya kubbe şekline benzer bir görüntü oluşturan bu bağlantının tam olarak nasıl anlaşılması gerektiği konusunda Hanefî fakihler ihtilaf etmişlerdir. Kerhî, bundan kastedileni “Üzerinde anlaşmazlık bulunan duvarın her iki tarafının da kişilerden birine ait iki duvarla birleşmesidir. Aynı zamanda bunlar mülkiyeti ihtilafı olan duvarın karşısında kalan bir üçüncü duvarla da bitişik durumdadır. Sonuç itibarıyla da bunların hepsi tek bir duvar hükmüne geçmektedir.” şeklinde açıklamıştır. Ebû Yûsuf’tan gelen rivayette ise burada itibar edilecek, ihtilafı duvarın iki tarafının da kişilerden birine ait iki duvarla birleşmesi olup bunların ayrıca kişiye ait bir üçüncü duvara bağlı olmasının şart olmadığı ifade edilmiştir. Mezhepteki esas alınan görüş te bu olmuştur.¹²⁹¹

Bu anlamda üzerinde ihtilaf edilen duvarın kişilerden birine ait bir duvarla birleşik olması, buranın o kişiye ait olarak görülmesini sağlamıştır. Bunda söz konusu hususun, duvarın kişinin elinde olduğunu göstermesi önemli bir etken olmuştur. Çünkü kişinin bir şeyi elinde tutması, bunun ona ait olduğunun en önemli göstergesi kabul edilmiştir. Ayrıca diğer kişinin, bu konuda herhangi bir delil ortaya koymadığı takdirde duvar üzerinde herhangi bir hak elde edemeyeceği de belirtilmiştir. Ancak üzerinde ihtilaf edilen duvarın, her iki tarafa da bitişik olması söz konusu olduğunda ve bunun şahıslardan birine ait olduğunu gösteren başka bir karine de bulunmadığında duvarın kişiler arasında yarı yarıya ortak kabul edileceği ifade edilmiştir.¹²⁹²

¹²⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 88-89; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 147-154.

¹²⁹² Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 89; Sadrüşşehîd, *Kitâbü’l-Hitân*, s. 95.

Haneffilerin duvarın mülkiyeti konusunda karine olarak aldıkları bir diğer şey de kirişler olmuştur. Buna göre kişilerin binaları arasında kalan ve her iki tarafın da üzerinde hak iddiasında bulunduğu duvarın üzerinde birinin en az iki veya daha fazla kirişi mevcut olup diğerine ait bir şey bulunmadığında duvarın kiriş sahibinin mülkiyetinde olduğuna hükmedileceği belirtilmiştir. Onlar, bu hükme varırken duvarların genel anlamda üç veya daha fazla kiriş için yapıldığını göz önünde bulundurmuş bunun yanında iki tane olan konusunda da mezhep içerisinde bir ihtilaf olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak taraflardan birinin duvar üzerinde sadece bir kirişi bulunması durumunda bunun mülkiyetin tespiti konusunda bir karine olarak tercih edilip edilmeyeceği ile ilgili ihtilaf söz konusu olmuştur. Bir görüşe göre tek bir kiriş için duvar yapılmayacağı için bunun mülkiyet konusunda karine olarak kullanılması mümkün görünmezken bir diğerine göre çok yaygın olmasa da bazı durumlarda tek kiriş için de olsa duvar yapıldığı vakidir denilerek bunun ilgili meselede karine olacağı belirtilmiştir. Mezhepte tercih edilen de bu olmuştur.

İhtilafı duvarın üzerinde her iki tarafın da kirişi bulunması durumunda mülkiyetin tespitinde bunlara ait kiriş sayısına itibar edileceği belirtilmiştir. Bununla alakalı da üç ihtimal üzerinde durulmuştur. İlgili husustaki birinci ihtimal, duvar üzerinde her iki tarafa ait en az üç kiriş bulunması olmuştur. Bu durumda her iki tarafın da duvarların inşasında esas alınan kiriş sayısına ulaşmaları sebebiyle duvarın kişiler arasında ortak olacağı belirtilmiştir. Ayrıca daha üst rakamlarda meydana gelecek kiriş farklılığına da itibar edilmeyeceği ifade edilmiştir.

İlgili meseledeki ikinci ihtimal ise duvar üzerinde birinin üç diğerinin ise iki kirişinin bulunması olmuştur. Bununla ilgili de mezhepte iki farklı rivayetin olduğu görülmektedir. Bunlardan birinde duvarın kişilerin arasında ortak olacağı ifade edilirken diğerinde ise -kabul edilen görüş de budur- bunun üç kirişi bulunan kişinin mülkiyetinde olacağı belirtilmiştir. Gerekçe olarak da duvarın genel olarak çatı için inşa edildiği ve bunda esas alınan kiriş miktarının ise en az üç olduğu ifade edilmiştir. İlgili husustaki son ihtimal ise söz konusu duvarın üzerinde birinin üç diğerinin ise sadece bir kirişinin olmasıdır ki bu durumda bir önceki genel yaklaşımdan da anlaşılacağı üzere duvarın mülkiyetinin üç kiriş sahibi lehine sabit

olacağı net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹²⁹³ İlgili konuda Hanefiler içerisinde kiriş sayısından ziyade bunun var olup olmadığını esas alan bir yaklaşımın da olduğunu belirtmek gerekir. Bu yaklaşımda duvar üzerinde birinin on, diğerinin ise sadece bir kirişi bulunması durumunda taraflardan her biri kirişin bulunduğu yerin alt kısmının sahibi kabul edilmiştir.¹²⁹⁴

Hanefilerde duvar konusunda yukarıda zikredilenlerin dışında itibar edilen başka karinelerin olup olmadığına bakıldığında bu konuda iki tür yaklaşımın olduğu görülmüştür. Buna göre İmam Ebû Hanîfe, ihtilafı duvar konusunda yukarıdaki iki karineyi esas almış ve bunlar bulunmadığında söz konusu duvarın kişiler arasında ortak olacağını belirtmiştir. Ancak Sâhibeyn olarak kabul edilen Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in, bunların dışında kalan bazı karineleri de ilgili hususta muteber kabul ettikleri görülmektedir. Onlara göre ilgili meselede itibar edilecek karinelere birisi duvarın yönü olmuştur. Bu anlamda onlar, kimin binasının yönü duvara doğru ise duvar da ona aittir demişlerdir. Aynı şekilde kapı veya penecere yönleri ile duvarda açılan hava delikleri de her iki imam tarafından söz konusu meselede muteber bir delil olarak kabul görmüştür. Diğer taraftan genel olarak süsleme aracı olarak kullanılan kireç ve benzeri şeylerin ilgili meselede karine olarak alınmaması konusunda mezhepteki imamlar ittifak etmiştir.¹²⁹⁵

2.2.2. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Mâlikîlerin Esas Aldığı Karineler

İki bina arasında olan ve her iki tarafın da kendisinin olduğunu iddia ettiği duvarın mülkiyetinin tespitinde Mâlikîler, kişinin kendine ait mülkünde yapmayı adet haline getirdiği fiil ve eylemlerin esas alınacağını belirtmişlerdir. Onlar, üzerinde anlaşmazlık olan bir meselenin çözümünde esas alınacak aslî bir kaynak bulunmadığında gidilecek temel dayanaklardan birisinin örf ve âdetler olduğunu söylemişlerdir. Duvarın mülkiyeti konusunda örf ve âdete dayalı olarak esas alınacak hususların ise altı tane olduğunu belirtmişler ve bunları da bağlantı (el-kımt-el-akd),

¹²⁹³ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-Hîtân*, s. 97-99.

¹²⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 89; Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-Hîtân*, s. 99.

¹²⁹⁵ Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-Hîtân*, s. 116-118.

duvardaki kapı, kiriş, duvar üzerine eşya koymak için yapılan raf veya sergen (el-küvetü), duvar üzerine yapılan bina ve de duvarın yönü şeklinde sıralamışlardır.

Mâlikîlerin, ihtilaflı duvarın mülkiyeti konusunda baktıkları ilk şey, duvarın kişilerden birine ait bir duvarla bağlantısının olup olmadığı olmuştur.¹²⁹⁶ Bu anlamda onlar, ihtilaflı duvarın kenarlarının kişilerden birine ait duvarlarla birleşmesi söz konusu olduğunda ve bu durumda diğerinin ilgili duvarla herhangi bir bağlantısı ya da merâfikü'l-cidâr olarak tabir edilen kiriş, kapı veya sergen gibi bir unsuru bulunmadığında mülkiyetin burayla bağlantısı olan kişi hakkında sabit olacağını söylemişlerdir.¹²⁹⁷ Mâlikîlerce ortaya koyulan bu görüşün, ilgili konuda daha önce Hanefîler tarafından belirtilen yaklaşımın bir benzeri olduğunu sadece bunu ifade etmek için kullanılan kavramların değiştiğini söylemek mümkündür. Öyle ki ilgili husus için Hanefîler “et-terbi”¹²⁹⁸ kavramını kullanırken Mâlikîler bunun için “el-kımt” veya “el-akd” lafızlarını kullanmayı tercih etmişlerdir.¹²⁹⁹ Yukarıdaki meselede ayrıca yemine ihtiyaç duyulup duyulmayacağı konusunda Mâlikîler iki görüş ortaya koymuş ve bunlardan birincisinde yemin gerekli görülürken diğerinde bağlantının varlığı tarifte geçtiği şekilde sabit olması durumunda buna ihtiyaç bulunmadığı ifade edilmiştir.¹³⁰⁰ Ayrıca söz konusu duvarın her iki tarafla da bağlantısının olması durumunda tarafların yemininden sonra bunun kişiler arasında ortak olduğuna hükmedileceği belirtilmiştir.¹³⁰¹

Mâlikîler, taraflarca üzerinde hak iddia edilen duvarda kişilere ait herhangi bir bağlantı olmadığında bu konudaki tespitin bağlantı dışında kalan ve merâfikü'l-irtifak olarak belirtilen diğer beş hususla sabit olacağını ifade etmişlerdir.¹³⁰² Bunları da sırası ile kiriş, duvar üzerine eşya koymak için yapılan sergen, duvar üzerinde kişilerden biri tarafına açılan kapı, duvar üzerine yapılan bina ve son olarak da duvarın baktığı yön olarak sıralamışlar ve bunların belirtilen sıraya göre esas alınacağını, biri olmadığında bir diğerine geçileceğini söylemişlerdir. Ancak burada

¹²⁹⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 15-16.

¹²⁹⁷ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 221, İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 16.

¹²⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XVII, s. 88-89; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 154.

¹²⁹⁹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 17.

¹³⁰⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 18.

¹³⁰¹ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 222; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 19.

¹³⁰² İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 22.

sayılan ve mülkiyeti tespitinde kullanılan hususlardan hiçbirinin olmadığı durumda da buranın kişilerin ortak mülkü kabul edileceği belirtilmiştir.¹³⁰³

2.2.3. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Şâfiîlerin Esas Aldığı Karineler

Şâfiî mezhebi de iki kişinin mülkü arasında kalan ve üzerinde ihtilaf edilen duvarın mülkiyetinin tespitinde daha önceki iki mezhepte de olduğu gibi duvarlar arasında herhangi bir bağlantının veya birleşmenin olup olmadığını esas almıştır. Onlar, söz konusu duvarın kişilerden birine ait bina ile bağlantısını, bunun o kişiye aidiyetinin en açık göstergesi olarak görmüş ve bu sebeple de ilgili duvarla binası birleşen kişinin yemin etmesi ve aksini gösteren bir delilin de olmaması kaydıyla buna sahip olacağını belirtmişlerdir.¹³⁰⁴ Bunun yanında bağlantının her iki kişiye ait duvarlara olması veya olmaması durumu söz konusu olduğunda da duvarın bunlar arasında ortak kabul edileceğini ifade etmişlerdir. Şâfiî mezhebinin ilgili meselede sadece duvarlar arası bağlantıyı bir tespit aracı olarak kabul ettiğini diğer iki mezhepte olduğu gibi giriş, binanın yönü ve diğer hususları bu konuda karene olarak esas almadığını da belirtmek gerekir. Çünkü onlar, iki mülk arasında olan duvarın ortaklık konusunda kuvvetli bir delil olduğunu bu sebeple de zayıf olarak nitelendirilebilecek sebep ve vasıtalarla bunun değiştirilemeyeceğini belirtmişlerdir.¹³⁰⁵

2.2.4. İki Bina Arasında Kalan Ortak Duvarın Mülkiyetinin Tespitinde Hanbelîlerin Esas Aldığı Karineler

Hanbelîlerin de ilgili meselede diğer üç mezhepte olduğu gibi öncelikle duvarlar arası bağlantıyı esas aldığını ve bunun varlığı ve yokluğuna göre diğerlerinde de ifade edildiği şekliyle görüşlerini belirttikleri görülmektedir. Ayrıca onlar, Şâfiîlerde de olduğu üzere giriş, binanın yönü, duvardaki süslemeler ve benzeri hususları da söz konusu duvarın mülkiyetinin tespitinde esas almamışlardır.

¹³⁰³ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 222-226; İbnü'r-Râmî, *el-İ'ân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 22-30.

¹³⁰⁴ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. I, s. 229; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. II, s. 186-187; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, C. IV, s. 416.

¹³⁰⁵ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. I, s. 229; Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. II, s. 187; Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, C. IV, s. 417.

Ancak duvar üzerinde yer alan bina ve kubbe gibi yapıları, duvarın mülkiyetinin tespitinde bir karine olarak kabul etmişler ve buna göre de ilgili duvarın bunları yapan kişiye ait olacağını belirtmişlerdir.¹³⁰⁶

2.3. Duvar Üzerinde Kişilerce Yapılabilecek Eylemler

İki bina arasında kalan duvarın kişilerden birinin veya her ikisinin ortak mülkiyetinde olması mümkündür. Buna göre söz konusu duvarla ilgili tasarruf ve eylemlerin sınırının da kişilerin bu konuda sahip oldukları mülkiyetin niteliğine göre değişkenlik gösterdiğini söylemek gerekir.¹³⁰⁷

2.3.1. Özel Mülk Olan Duvar Üzerindeki Eylemler

Duvarın mülkiyetine sahip kişinin, bunun üzerinde dilediği şekilde tasarruf ve eylemde bulunabileceğini belirtmek gerekir. Çünkü mülkiyet konusundaki genel hüküm, sahip olunan şey üzerinde mülk sahibinin dilediği şekilde tasarruf yetkisine sahip olduğu yönündedir.¹³⁰⁸ Mecelle'nin ilgili maddesinde de "Herkes mülkünde dilediği şekilde tasarrufta bulunur."¹³⁰⁹ denilmektedir. Buna göre kişinin hava veya ışıktan yararlanma maksadıyla duvarda pencere açması ya da duvarın boyunu yükseltmesi mümkündür. Komşusunun, açılan pencerenin bahçesine veya tarlasına baktığını ya da duvarın yükseltilmesinin ışığına engel olduğunu iddia ederek buna mani olması mümkün değildir.¹³¹⁰ Ancak bu konudaki tasarruflar, kişinin aslı ihtiyaçlarını etkileyecek ve bir işin yapılmasında güdülen yarar ve faydayı ortadan kaldıracak nitelikte bir zarar içermesi durumunda bunların sınırlandırılacağı fakihlerce belirtilmiştir.¹³¹¹ Buna göre duvarla ilgili tasarruflar yukarıda boyutu belirtilen seviyede olmadığı sürece sahibi tarafından yapılabileceğini ve çevredeki diğer kişilerce bunlara engel olunamayacağını söylemek gerekir.

¹³⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 379-382.

¹³⁰⁷ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 440.

¹³⁰⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, C. VI, s. 263-264.

¹³⁰⁹ *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, s. 206 (md. 1069).

¹³¹⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 205.

¹³¹¹ *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, s. 231 (md. 1197-1199); Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 210-213.

2.3.2. Ortak Mülkiyete Sahip Duvar Üzerindeki Eylemler

Birinin özel mülkünde olan duvarla ilgili olarak kişinin bunun üzerinde civardaki kişilere fâhiş nitelikli zarar verecek tasarruflarda bulunması mümkün görülmemiştir. Bundan hareketle ortak mülkiyete sahip bir duvar üzerinde de kişinin diğer ortağının zarar göreceği bir işi yapmasının mümkün olmayacağı, yaptığı takdirde de diğerinin bunu engelleme hakkının olacağını belirtmek gerekir. Öyle ki ilgili hususta genel olarak tüm mezheplerin aynı doğrultuda görüş beyan ettikleri görülmektedir. Buna göre onlar, kişinin diğer ortağının izni veya bilgisi olmadan söz konusu duvar üzerinde herhangi bir tasarruflarda bulunmasını, ona yeni bir şeyler ilave etmesini mümkün görmemişlerdir. Bu anlamda kişinin ortağının izni olmadan, duvarda ekleme ve çıkarmada bulunması, üzerinde değişiklik yapması mümkün değildir. Burada yapılan işin diğeri açısından bir zarar oluşturup oluşturumamasına da bakılmamıştır.¹³¹² Bununla birlikte Şâfiî ve Hanbelîler, duvara dayanma veya zararsız bir şeyi dayama gibi basit nitelikli iş ve eylemleri yapmada bir sakınca olmadığını söylemişlerdir.¹³¹³ Buna göre ilgili konuda genel olarak bütün mezheplerin basit nitelikli tasarruflar dışında kalan hususlarda ortakların iznini şart koştuklarını belirtmek mümkündür.

2.4. Duvarın Yıkım ve Onarımı

Kişinin kendine ait mülkü üzerinde daha önce de işaret edildiği üzere istediği şekilde tasarruflarda bulunma hakkının bulunduğunu belirtmek gerekir. Buna göre kişinin tamire ihtiyaç duyan duvarını olduğu şekilde bırakma veya bunu dilediğinde tamir ettirme hakkına sahip olduğunu söylemek mümkündür.¹³¹⁴ Ancak böyle bir duvarın, zayıflık sebebiyle bir tarafa doğru yatmaya başlaması veya çökme ile karşı karşıya kalması söz konusu olduğunda bunun çevredeki diğer şahıslar açısından oluşturacağı zarar ve tehlike göz önünde bulundurularak ilgili hususta kişilerin tasarruf ve eylemlerinin belirli ölçüde sınırlandırılması ve bu konuda zorlayıcı

¹³¹² İbnü's-Şihne, *Lisânü'l-Hükkâm*, s. 409; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, C. III, s. 227; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 34; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. V, s. 152; Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, C. IV, s. 213; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 182; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 376; Haccâvî, *el-İknâ'*, C. II, s. 203.

¹³¹³ Nevevî, *Ravdatü't-Tâlibîn*, C. IV, s. 213; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 182; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 376; Haccâvî, *el-İknâ'*, C. II, s. 204.

¹³¹⁴ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 221.

birtakım tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu anlamda fakihler, söz konusu meseleyi farklı açılardan ele almış ve gerek şahıs gerekse ortak mülkiyette bulunan duvar konusunda taraflara düşen görev ve sorumlulukları ortaya koymuşlardır. Ayrıca bunun doğal sonucu ortaya çıkan durumla ilgili olarak da kişi ya da kişiler tarafından yıkılan duvarın yeniden inşasının taraflar açısından bir zorunluluk olup olmadığı meselesi de yine farklı durumlar göz önünde bulundurularak belirtilmiştir.

2.4.1. Yıkılma Tehlikesi Olan Duvarla İlgili Meseleler

Yıkılma tehlikesi olan ve bu anlamda çevredeki kişiler açısından tehlike arz eden duvarın yıkılmasının gerekli olup olmaması ile ilgili hususların söz konusu duvarın kişiye ya da ortak mülkiyete ait olmasına göre ele alındığı ve ilgili konudaki hükümlerin bu minvalde ortaya koyulduğu görülmektedir.

2.4.1.1. Kişiye Ait Duvarın Yıkılması

Mülkiyeti kişiye ait ve yıkılma tehlikesi olan duvar konusunda detaylarda farklılıklar söz konusu olsa da genel anlamda tüm mezheplerin birbirine yakın görüşler ortaya koydukları görülmektedir. Bu anlamda Hanefiler söz konusu meseleyi “el-hâitü’l-mâil”¹³¹⁵ bâb başlığı altında ele alıp değerlendirmiştir. Onlar, kişiye ait duvarın ya yapılışı itibariyle meyilli olabileceğini ya da daha sonradan bu hale gelebileceğini belirtmişlerdir. Başlangıçta meyilli şekilde yapılan duvar, başkasının mülküne ait hava boşluğunu ihlal etmesi sebebiyle teaddî olarak görülmüş ve buna binaen de kaldırılmasıyla ilgili talebin varlığına ya da yokluğuna bakılmaksızın bunun sahibi tarafından giderilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Yapılışı düz olmakla birlikte sonradan başkasına ait bir yere doğru meyilli hale gelen duvar konusunda ise bunun oluşmasında kişinin kastının olmadığı göz önünde bulundurulmuş ve bu sebeple de duvarın işgal ettiği hava sahası diğerinin elinde emanet olarak görülmüş ve karşı tarafın talebine bağlı olarak da bunun kaldırılacağı belirtilmiştir.¹³¹⁶ Onlar, bu tür meselelerde esas olanın kişinin kendi

¹³¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XXVII, s. 8; Merginânî, *el-Hidâye*, C. IV, s. 477; İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-Râik*, C. VIII, s. 402.

¹³¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi*, C. VII, s. 283; Edirnevî, *Riyâzü’l-Kâsımîn*, s. 274.

mülkünde istediği şekilde tasarruf ve eylemde bulunması olduğunu ve bu konuda herhangi bir engellenmenin söz konusu olmadığını ancak burada genel kuralın terkedilerek istihsâne göre hareket edildiğini ayrıca ifade etmişlerdir.¹³¹⁷

Söz konusu meselede Mâlikîlerin de Hanefîlerle aynı minvalde görüşler ortaya koydukları görülmektedir. Onlar, taraflardan birine ait ve yıkılacak dereceye gelmiş duvar konusunda bunun diğer kişi tarafından yetkililere bildirilmesi durumunda çevredekileri korumak adına sahibinin bunu yıkmaya mecbur edileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca böyle bir yerin “Çevre açısından ileri derecede tehlike arz ettiği görülüyorsa bu durumda sahibinin var olup olmamasına bakılmaksızın kaldırılması gerektiğini” de belirtmişlerdir.¹³¹⁸ Onların bu tür meselelerde çok hassas ve aceleci davrandıkları da görülmektedir. Öyle ki İbnü’r-Râmî, kadının kendisine bu konuda “Şehrin sokaklarını denetlememi ve meyilli bir duvar gördüğümde de bunu yıkmamı bana emretti.” şeklinde görev verdiğini ve kendisinin de “Şehrin sokaklarında dolaşarak söz konusu görevi yerine getirdiğini” söylemiştir.

Bu konuda yapılan denetimlerde çevre için tehlike arz eden bir duvar tespit edildiğinde bunun yıkımı konusunda kişiye herhangi bir süre tanımadıkları ve hemen kaldırılması konusunda şahsa baskı yaptıkları da görülmektedir. İlgili konuda görevli biri tarafından tespit edilen ve sahibine yıhma talimatı verilen duvar konusunda kişinin gerek vaktin dar olması gerekse bunu yapacak kişilerin hemen bulunamaması gibi birtakım sebeplerden ötürü kendisine yarına kadar süre verilmesini istediğinde bu kadı tarafından kabul görmemiş ve akşama kadarki süre içerisinde bunu yıkması emredilmiştir. Onların bu konuda gösterdiklerin hassasiyetin arkasında insanların can güvenliğini sağlamanın yattığını belirtmek mümkündür.¹³¹⁹

İlgili hususta diğer iki mezhebin yani hem Şâfiîler hem de Hanbelîlerin hemen hemen aynı şeyleri söyledikleri görülmektedir. Onlar, duvarın meylinin inşaat sürecinde ya da sonrasında meydana gelmesi hususunda bir ayırım yapmamış ve bunu, başkasına ait bir yerin izinsiz kullanımı olarak değerlendirmiştir. Bu durumda

¹³¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XXVII, s. 9; İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. VI, s. 747.

¹³¹⁸ Kâdî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Miknâsî, *Mecâlisü'l-Kudât ve'l-Hükkâm*, thk. Naîm Abdülazîz Sâlim b. Tâlib el-Kuseyrî, Merkezü Cemâati'l-Mâcid, Dübai, 1423/2002, s. 638.

¹³¹⁹ İbnü’r-Râmî, *el-İ’lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 189-191.

da “Hava boşluğun menfaati, üzerinde olduğu yerin manfaatine tabidir.”¹³²⁰ ilkesi gereği buna müsaade edilmeyeceğini belirtmişlerdir. Böyle bir durumda mülk sahibinin, duvarın kaldırılması veya onarımı için talepte bulunabileceği,¹³²¹ buna olumlu yaklaşılmadığı takdirde de kendisinin bunu kaldırabileceği ifade edilmiştir.¹³²²

Genel olarak bütün mezhepler, kişiye ait ve başkasının mülküne meyletmış şekilde duran ayrıca yıkılma riski taşıması sebebiyle insanlar açısından da tehlike arz eden duvar konusunda bunun hem başkasının mülkiyetini izinsiz şekilde kullanmaya sebebiyet vermesi hem de yol açacağı muhtemel zararlar dolayısıyla sahibi tarafından hemen kaldırılmasını gerekli görmüşlerdir. Ayrıca yetkili mercilerin de bunların tespiti ve yıkımı konusunda görev ve sorumlulukları olduğu belirtilmiş ve gerektiğinde zorlayıcı birtakım tedbirlerle bunların kaldırılmasını sağlamaları gerektiği ifade edilmiştir. Günümüzde de bu konuda görevli mercilerin ilgili hususlarla alakalı gerekli çalışmalar yapması, insan ve diğer canlılar açısından tehlike arz eden yapı ve inşaatların yıkılması ya da yıktırılması konusunda gerekli tedbirleri alması büyük önem arz etmektedir.

2.4.1.2. Ortak Mülkiyete Sahip Duvarın Yıkılması

Ortak mülkiyete sahip duvarla ilgili yapılacak her türlü tasarrufun ortakların iznine bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre yıkım ya da tahrip gibi duvara zarar verebilecek her türlü eylem ve fiilin diğer ortağın izni ve rızası olmadan yapılması söz konusu değildir.¹³²³ Bu anlamda ilgili duvar konusunda yapılacak her türlü iş ve eylemde ortakların beraber hareket etmeleri gerekli görülmektedir. Ancak bazı durumlarda ortakların bunu sağlayamadıklarını belirtmek gerekir. Buna göre yıkılma veya çökme tehlikesi olan ve bu sebeple de taraflardan birinin yıkılmasını talep ettiği diğerinin ise buna karşı çıktığı ve buna binaen de aralarında birtakım anlaşmazlıkların yaşandığı durumların varlığı söz konusudur.

¹³²⁰ Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. IV, s. 72.

¹³²¹ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. V, s. 344; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. VIII, s. 429.

¹³²² Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc*, C. VII, s. 358.

¹³²³ Nevevî, *el-Mecmû'*, C. XIII, s. 415; Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. II, s. 223; Hattâb, *Mevâhibü'l-Celîl*, C. V, s. 150; İbn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 376.

Böyle bir durumda tarafların nasıl davranması gerektiği ile ilgili gerekli açıklama ve değerlendirmelerin fıkıh kitaplarının ilgili yerlerinde fakihlerce yapıldığı görülmektedir. Fakihlerin bu tür meselelerde esas aldıkları şey, duvarın yıkılma ya da çökme tehlikesi taşıyıp taşımadığı olmuştur. Onlar, duvarın gerçek anlamda risk taşımaması durumunda yıkılmasına ve karşı çıkan ortağın da buna zorlanmasına aksi durumda ise bunun kişinin tercihine bırakılmasına karar vermişlerdir.¹³²⁴ Fakihler, burada kişinin zorlanmasından kastedileni de taraflardan birinin söz konusu hususu onaylamadığı takdirde diğerinin gerekli harcamayı yapması ve daha sonra da bunun yarısını ortağından tahsil etmesi olarak açıklamışlardır.¹³²⁵ Ayrıca bu konudaki harcamaların tahsili için de ya ortağın izninin ya da kadının emrinin gerekli olduğu belirtilmiştir.¹³²⁶

2.4.2. Herhangi Bir Sebep Yıkılan Duvarın Onarım ve İnşası

Mülkiyeti kişi ya da ortak şahıslara ait bir duvarın herhangi bir sebeple yıkılması veya yıktırılmasının yakın çevrede yaşayan kişiler açısından bazı olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtmek gerekir. Buna göre aradaki duvarın hem komşuların mahremiyetini sağlamada hem de onlara ait giriş gibi bazı unsurları taşımada önemli bir unsur olduğu muhakkaktır. Bu sebeple söz konusu duvarın uzun süre tamir ve onarım yapılmadan bırakılmasının komşulara vereceği zarar göz önünde bulundurularak bunun mülk sahibi tarafından yeniden inşasının zorunluluk arz edip etmediği¹³²⁷ veya çevredeki kişilerin bu konuda herhangi bir yaptırımında bulunmalarının mümkün olup olmadığı hususlarının ortaya koyulmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca söz konusu durumun aradaki benzer sebeplerden ötürü ortak mülkiyete sahip duvarlar açısından ele alınmasını da gerektirmektedir. Bu sebeple ilgili husus hem özel hem de ortak mülkiyete sahip duvarlar açısından değerlendirilerek ortaya koyulacaktır.

¹³²⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VII, s. 30; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. IV, s. 334; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 149; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 383; Haccâvî, *el-İknâ*, C. II, s. 206.

¹³²⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VII, s. 30; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. IV, s. 334.

¹³²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. IV, s. 334.

¹³²⁷ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 227-228.

2.4.2.1. Kişiy e Ait Duvarın Onarım ve İnşası

Kişiy e ait duvarın onarım ve inşası meselesinin fakihler tarafından farklı yaklaşımlarla ele alındığını belirtmek gerekir. Bu anlamda bir kısmının meseleyi çok detaylandırmadığı diğerlerinin ise ilgili husustaki farklılıkları göz önünde bulundurarak bunu etraflı bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Hanefiler, ilgili hususlarda temel aldıkları “Kişinin kendi mülkündeki tasarruf ve eylemlerinde diğer kişiler açısından zarar da söz konusu olsa engellenemez.”¹³²⁸ genel ilkesinden hareketle “Kişinin kendine ait bir yeri imara mecbur edilmesi söz konusu değildir.”¹³²⁹ demişlerdir. Bu anlamda zarar gören tarafa düşenin de kendine ait yerde söz konusu zararı engelleyecek gerekli tedbirleri almak olduğunu belirtmişlerdir.¹³³⁰

Bundan hareketle de iki ev arasında kalan ve herhangi bir sebeple yıkılan duvarın yeniden inşası konusunda komşu tarafından yapılan talebin duvar sahibince yerine getirilme mecburiyetinin olmadığı ifade edilmiştir.¹³³¹ Hanefilerce ilgili konuda ortaya koyulan bu görüşün, duvar üzerinde ikinci kişilere ait bir hakkın olmadığı durumlarda geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Duvar üzerinde komşuya ait kullanım hakkı söz konusu olduğunda ise buranın yeniden inşası mümkün görülmüştür. Bu anlamda onlar, kişiy e ait duvarın üzerinde binalar arası geçişte kullanılan sebât türü bir yapının varlığını karşı tarafın kişi üzerindeki hakkının bir göstergesi olarak değerlendirmişler ve bundan kaynaklı olarak da duvarın yıkılması durumunda söz konusu yapının sahiplerinin bunun yeniden inşasını talep etme hakkının olduğunu ifade etmişlerdir.¹³³²

Söz konusu meselenin Mâlikî fakihler tarafından da detaylı bir şekilde ele alındığını belirtmek gerekir. Onlar, ilgili hususla alakalı farklı ihtimalleri göz önünde bulundurmuşlar ve buna göre de ilgili meseleyi hükme bağlamışlardır.¹³³³ Mâlikîler, konuyla alakalı hükmü verirken özellikle bunun yıkılma nedeninin ne olduğu üzerinde durmuş ayrıca bunda kişinin özel bir maksat ve amacının olup olmadığını dikkate almıştır.

¹³²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 21; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 186.

¹³²⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, C. VI, s. 264; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 187.

¹³³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XV, s. 21.

¹³³¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâ'ik*, C. IV, s. 196; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 148.

¹³³² Sadrüşşehîd, *Kitâbü'l-Hitân*, s. 159.

¹³³³ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 229.

Onlara göre duvarın yıkılma nedeni olarak görülebilecek hususların başında bunun sahibinin bir etkisi olmadan kendiliğinden yıkılması gelmektedir. Bu durumda mezhepteki meşhur görüşe göre kişinin bunu tekrar yapmaya zorlanması mümkün görülmemiştir.¹³³⁴ Duvarın olası yıkılma nedenlerinden bir diğeri ise bunun sahibi tarafından çökme tehlikesine karşı yıkılması olmuştur. Bu hususta mezhepte tercih edilen görüşün de yine kişinin bunu yeniden inşaya zorlanmaması yönünde olduğu görülmüştür.¹³³⁵

Söz konusu meselede gerçekleşmesi muhtemel görülen diğeri bir neden de esas itibariyle sağlam olan duvarın kişinin faydasına olacak bir sebepten ötürü yıkılması olmuştur. Bu konuda tercih edilen görüşün de yukarıda geçenlerle aynı doğrultuda olduğunu söylemek mümkündür. Onlara göre bu konuda görülmesi muhtemel son neden ise kişinin sağlam olan duvarını kendi açısından görünür bir yarar olmaksızın sırf komşusunun veya diğeri kişilerin zarar görmesi amacıyla yıkmak istemesi olmuştur. Bu durumda öncelikle kişinin duvarı yıkılmasına engel olunması bu mümkün olmadığında ise yıkılan yeri tekrar yapma konusunda kişinin zorlanması gerektiği ifade edilmiştir.¹³³⁶ Söz konusu hususta Mâlikîlerin genel yaklaşımının yıkılanın yeniden inşası konusunda kişinin zorlanmayacağı yönünde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte her bir hususla ilgili mezhep içerisinde birbirinden çok farklı hatta zıt görüşlerin de ifade edildiğini belirtmek mümkündür.

Kişinin kendi mülkiyetinde bulunan ve farklı sebeplerden ötürü yıkılan veya yıktırılan bir duvarın, yakın çevrede bulunan komşulara özellikle mahremiyet açısından zarar vereceği endişesiyle tekrar yaptırılmasının fakihlerin bu konuda yapmış oldukları değerlendirmeler çerçevesinde mümkün olmadığını söylemek gerekir.

2.4.2.2. Ortak Mülkiyete Sahip Duvarın Onarım ve İnşası

Ortak mülkiyete sahip duvar üzerinde yapılacak her türlü eylemin ortakların iznine ve rızasına bağlı olduğu, fakihlerin üzerinde ittifak ettiği genel bir kuraldır.

¹³³⁴ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 33.

¹³³⁵ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 230-231; İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 32.

¹³³⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 31-33.

Buna göre ortaklardan birinin izni olmadan söz konusu duvar üzerinde herhangi bir tamir ya da yıkımın gerçekleşmesi mümkün değildir.¹³³⁷ Bununla birlikte tamire ihtiyaç duyan veya yıkılan bir duvarın yeniden inşası konusunda taraflardan birinin talebine diğerinin rıza göstermemesi söz konusu olabilmekte bu ise duvarın olduğu gibi bırakılmasını gerekli kılmaktadır. Bu ise ilgili hususta diğer ortağın zararına olan bir durumun oluşmasına sebebiyet verebilmektedir.¹³³⁸ Bu sebeple söz konusu mesele fakihlerce ele alınmış ve ilgili duvarın tamir ve inşası konusunda tarafların yapacakları ya da yapamayacakları iş ve eylemlerin neler olduğu ortaya koyulmuştur.

Hanefiler, herhangi bir sebeple yıkılan ve inşası konusunda da ortakların anlaşma sağlayamadığı duvarla ilgili öncelikle yapılması gerekenin duvarın olduğu yerin bölüşmeye uygun olup olmadığının tespiti olduğunu söylemişlerdir. Bu anlamda duvarın yapıldığı alan taraflar arasında bölüşüldüğünde yeni bir duvarın yapımı konusunda her biri için yeterli genişlikte alan kalıyorsa tarafların inşası konusunda muhayyer oldukları aksi durumda ise her ikisinin de bunun inşasına katılmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir.¹³³⁹ Diğer yandan taraflardan sadece birinin duvarı inşa etmesi, burada yapılan masrafların bir kısmının diğerinden tahsil edilmesinin mümkün olup olmadığı meselesini ortaya çıkarmaktır. Bu tür meselelerde Hanefilerin genel ilkesi, kişinin ortağı ile yapmaya mecbur olduğu bir şeyi diğerinin izni olmadan yaptığında gönüllü sayılması olmuştur.¹³⁴⁰ Ancak onlar, her ne kadar bu tür meselelerde genel ilke olarak kişinin gönüllü sayılması gerektiğini esas alsalar da ortak duvar konusunda yapılan masrafı bundan istisna tutmuşlar ve kişinin kadının emri olmadan bunu yapması durumunda da bina değerinin yarısını diğer ortağından tahsil edebileceğini söylemişlerdir.¹³⁴¹

Ortaklara ait duvarın yıkılması neticesinde bunun tekrar inşa edilmesinin her iki taraf açısından da bir zorunluluk arz edip etmediği ile ilgili Mâlikîlerin yaklaşımına bakıldığında onların bu konuyu iki ihtimal üzerinden değerlendirdikleri görülmektedir. Onlar, ilk olarak böyle bir duvar üzerinde ortaklardan birine ait oda

¹³³⁷ Sa'dî, *Ahkâmü'l-Ümrân*, s. 448.

¹³³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 383.

¹³³⁹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VII, s. 30; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. IV, s. 335; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 149.

¹³⁴⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. IV, s. 332.

¹³⁴¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VII, s. 30; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. IV, s. 333.

ya da s tre gibi bir yapının olabileceği ihtimali üzerinde durmuş ve bundan hareketle de ortaklardan her birinin duvarın yeniden inşasına zorlanacağına hükmetmişlerdir. Ayrıca mezhepteki ortak görüşün de bu olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁴²

Duvar üzerinde herhangi bir yapı olmadığı takdirde yapılması gerekenle alakalı ise mezhep içerisinde üç türlü görüş ortaya koyulmuştur. Bunlardan birincisi kişinin, söz konusu içe mecbur edileceği diğer i se edilmeyeceğini belirtirken¹³⁴³ üçüncüsü de zengin olup olmamasına göre buna karar verileceğini ifade etmektedir. Ancak mezhepte meşhur görüşün böyle bir durumda kişinin inşaya mecbur bırakılmaması yönünde olduğunu belirtmek gerekir.¹³⁴⁴ Onlar, her iki tarafın da inşaya mecbur olduğu durumla alakalı olarak ortaklardan sadece birinin bunu yapması durumunda diğerinin bunun enkaz bedelini ortağına vermesi gerektiğini belirtmişler, verilmediği takdirde i se duvardan faydalanmasının mümkün olmayacağını söylemişlerdir.¹³⁴⁵

Söz konusu meseleye hem şâfiî hem de Hanbelîlerin yaklaşımının diğer iki mezheptekinden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Onlar, yıkılan ortak duvarın yeniden inşasına karşı çıkan ortağın buna zorlanmasının mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Bu konudaki gerekçeleri i se duvarın yapılmayıp olduğu gibi bırakılması her ne kadar diğer kişi açısından bir zarar kabul edilse de bunun yapılmak istenmesi de diğerine birçok açıdan zarar verebilir demiřler¹³⁴⁶ ve kişinin bu konuda yeterli maddi imk na sahip olmaması sebebiyle karşılayamayacağı bir borcun altına girmesinin söz konusu olabileceğini söylemişlerdir.¹³⁴⁷ Buna binaen “Zarar zararlar giderilmez.” ilkesinin bir gereği olarak kişinin ortağıyla birlikte duvarın yeniden inşasına zorlanması mümkün değildir, demişlerdir.¹³⁴⁸ Bununla birlikte her iki mezhepte de ilgili konuda kişinin zorlanabileceğini belirten görüşlerin var olduğunu da söylemek gerekir.¹³⁴⁹

¹³⁴²  bn ’r-R m , *el- ’l n*, nşr. Dimy t -Al , s. 35.

¹³⁴³ T teyl , *Kit b ’l-Cid r*, s. 217-218;  bn ’r-R m , *el- ’l n*, nşr. Dimy t -Al , s. 35.

¹³⁴⁴  bn ’r-R m , *el- ’l n*, nşr. Dimy t -Al , s. 36.

¹³⁴⁵ T teyl , *Kit b ’l-Cid r*, s. 219-220;  bn ’r-R m , *el- ’l n*, nşr. Dimy t -Al , s. 36.

¹³⁴⁶ Ens r , *Esne’l-Met lib*, C. II, s. 224; ş rb n , *Muğni’l-Muht c*, C. III, s. 183;  bn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 383.

¹³⁴⁷  bn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 383.

¹³⁴⁸ ş rb n , *Muğni’l-Muhtâc*, C. III, s. 183;  bn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 383.

¹³⁴⁹  bn Kudâme, *el-Muğni*, C. IV, s. 383.

Mezheplerin ortak duvarın yeniden inşa ve tamiri ile ilgili yaklaşımlarına bakıldığında esasen hepsinin her iki taraf açısından ortaya çıkabilecek muhtemel zararları göz önünde bulundurdıkları ve buna göre de ilgili husustaki görüşlerini ortaya koydukları görülmektedir. Bu anlamda ilgili hususta ortaya çıkan bir anlaşmazlıkta öncelikle söz konusu yerin taraflar arasında paylaşılması cihetine gidilmesi bu mümkün olmadığında ise her iki tarafın da duvardan istifade etme durumu ve sahip oldukları maddi imkânlar göz önünde bulundurularak bu konuda bir mecburiyetin olduğuna veya olmadığına karar verilmesi daha isabetli görünmektedir. Ayrıca her ne kadar buradaki mesele iki bina arasında kalan ortak duvar kast edilerek ortaya koyulmuş olsa da günümüz açısından katlı binalarda daireleri birbirinden ayıran ve daire sahiplerinin sadece kendi cephelerinde kalan yüzlerini kullandığı duvarları da kapsayabileceğini söylemek mümkündür. Bu anlamda iki daire arasında kalan ve herhangi bir sebeple yarılan veya yıkılan duvarın tamir ve inşasının da fakihlerin bu konuda ortaya koydukları görüşler çerçevesinde yapılabileceğini söylemek mümkündür.

3. TAVANLA İLGİLİ HÜKÜMLER

Fakihlerin ortak kullanım alanları kapsamında ele aldıkları meselelerden birisi de farklı kişilere ait alt ve üst katlar arasında bulunan tavanlarla ilgili hususlar olmuştur. Onlar, bu konuda öncelikle hem tavan üzerinde yapılabilecek eylem ve tasarruflar hem de bunlarla alakalı her iki tarafa düşen sorumlulukların tespitinde önemli bir etken olan tavanın mülkiyeti meselesini ele almışlardır. Daha sonra buranın mülkiyetiyle ilgili ortaya koyulan yaklaşımlar çerçevesinde gerek mülk gerekse kullanım hakkına sahip kişilerin duvar üzerinde yapabileceği eylem ve tasarrufların boyutunun ne olduğu üzerinde durulmuş ve en nihayetinde de tamir ve onarıma ihtiyaç duyan tavanla ilgili taraflara düşen görev ve sorumluluklar belirtilmiştir. Burada da söz konusu hususla alakalı fakihler tarafından ele alınan meseleler ve bunların hükümleri yukarıda zikredilen başlıklar altında sırasıyla aktarılacaktır.

3.1. Tavanın Mülkiyeti

Alt ve üst katları farklı kişilere ait bir binanın ara tavanın mülkiyetinin kime ait olduğu hususunda fakihler ihtilaf etmiştir. Hanefî ve Mâlikîler, tavanın her türlü malzemesi ile birlikte alt kat sahibine ait olduğunu bununla birlikte üst katta oturan kişinin de bunu kullanma ve üzerinde kalma hakkına sahip olduğunu belirtmiştir.¹³⁵⁰ İbnü'r-Râmî, söz konusu meselede İmam Mâlik ve arkadaşlarının görüş birliği içinde olduklarını söylemiştir.¹³⁵¹

Şâfîîler ise bu konudaki görüşlerini tavanın üst kattan sonra yapılma ihtimalinin var olup olmamasına göre şekillendirmiştir. Onlar, her iki kat yapıldıktan sonra üst katın bitimine kadar uzanan duvarın orta kısmına giriş koyularak tavan yapma imkânı var ise bu durumda söz konusu yerin her iki taraf arasında ortak, bu mümkün değil ise tavanın alt kata ait olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁵² Hanbelîlerin söz konusu meseleyle ilgili yaklaşımı da kişiler arasında tavanın mülkiyeti konusunda bir anlaşmazlık olması durumunda tavanın her iki tarafın da faydalanabileceği bir konumda olması ayrıca her iki katla da bağlantısının olması bu yönüyle de iki bina arasında kalan duvara benzemesi sebebiyle taraflar arasında ortak kabul edilmesi yönünde olmuştur.¹³⁵³

Konuyla ilgili fakihlerin genel yaklaşımına bakıldığında ve özellikle geçmişte binaların yapım süreç ve aşamaları da göz önünde bulundurulduğunda katlar arası tavanın mülkiyetinin alt kat sahibine ait olduğu yönündeki yaklaşımın daha çok ağırlık kazandığı görünmektedir. Ancak günümüzdeki kanun ve uygulamalarda buralar, kişiler arası ortak kullanım alanı olarak görülmekte ve kat sahiplerinin ortak olarak kullandıkları yerler olarak değerlendirilmektedir.¹³⁵⁴

3.2. Tavanla İlgili Eylem ve Tasarruflar

Mülkiyeti ister kat sahiplerinden birine ait olsun isterse her ikisi arasında ortak kabul edilsin kişilerin tavanla ilgili eylem ve tasarruflarının bir diğerine zarar

¹³⁵⁰ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 138; Serahsî, *el-Mebsût*, C. XX, s. 158; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 140.

¹³⁵¹ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 138.

¹³⁵² Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 492; Ensârî, *Esne'l-Metâlib*, C. II, s. 229.

¹³⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 382; Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kınâ*, C. III, s. 416.

¹³⁵⁴ Kat Mülkiyeti Kanunu (md. 4), mevzuat. org.tr. (Erişim: 15.01.2023).

verecek nitelikte olmaması gerektiği konusunda genel bir kanaatin olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda Hanefîler, gerek üst gerekse alt katta bulunan kişinin tavanla ilgili yapacağı bir işin diğerine zarar vermesi kesin ya da ihtimal dâhilinde ise bu durumda her iki tarafın da söz konusu işi diğerinin izni ve rızası olmadan yapmasını mümkün görmemişlerdir. Bunun dışında kalan ve kişiler açısından herhangi bir zarar içermeyen hususlarda ise her birinin eyleminde serbest olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁵⁵

Söz konusu meselede Mâlikî ve Hanbelîlerin de Hanefîlerinkine benzer görüşler ortaya koydukları görülmüştür.¹³⁵⁶ Şâfiîler ise üst kat sahibinin diğerine ait olan ya da aralarında ortak bulunan tavanın üzerine, bırakılması mutlak kabul edilen şeyleri koyabileceğini, diğerinin de buraya yine belirli ölçüde ve ağırlıktaki eşya ve benzeri şeyleri asabileceğini ifade etmişlerdir.¹³⁵⁷ Onlar, bunların kişilerce yapılmasına izin verilmediği takdirde bunun hem zararın daha da büyümesine hem de ilgili konudaki menfaatlerin kullanılamaz hale gelmesine yol açacağını belirtmişlerdir.¹³⁵⁸ İlgili hususta genel olarak tarafların birbirine zarar verecek veya verme ihtimali olan eylemlerinin engellenmesi diğerlerinin ise belirli ölçüde yapılmasına müsaade edilmesi konusunda fakihlerin görüş birliği içerisinde olduğu görülmektedir.

3.3. Tavanın Tamir ve Onarımı

Bir yerin onarım ve tamirinin esas itibarıyla buranın mülkiyetine bağlı olduğu görülmektedir. Bu anlamda farklı kişilere ait katlar arasında kalan tavanın herhangi bir sebeple ihtiyaç duyduğu tamir ve onarımın kim tarafından yapılacağını belirlenmesinde de bu esasın önemli bir etken olduğunu belirtmek gerekir. Buna göre tavanın ve bunda bulunan her türlü yapı malzemesinin alt kata ait olduğunu belirten Hanefîler,¹³⁵⁹ tavanda oluşan çatlak ya da yarıkların çamurla giderilmesi konusunda her iki tarafa da sorumluluk yüklememiştir. Bu konuda başkasına ait olması

¹³⁵⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, C. VII, s. 29; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. V, s. 443; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 139-140.

¹³⁵⁶ İbnü'r-Râmî, *el-İ'lân*, nşr. Dimyâtî-Alî, s. 145-146; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 388.

¹³⁵⁷ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 493; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 185.

¹³⁵⁸ Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 185.

¹³⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, C. XX, s. 158; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, C. V, s. 444; Edirnevî, *Riyâzü'l-Kâsımîn*, s. 140.

sebebiyle üst, kendisine ait bir yeri tamire mecbur olmayacağı için de alt kat sahibinin herhangi bir şey yapması gerekli görülmemiştir. Ancak tavandan alt kata inen ve buradaki kişinin zarar görmesine sebebiyet veren sızıntı konusunda herhangi bir kusurun var olup olmadığı göz önünde bulundurulmuş ve bunun üst katta bulunan kişiden kaynaklı olması durumunda tamir ve onarımının o kişiye ait olacağı belirtilmiştir. Böyle bir durum söz konusu olmaz ise diğer kat sahibinin ya buna katlanması ya da tamir ettirerek sorunun çözülmesini sağlaması gerektiği ifade edilmiştir.¹³⁶⁰

İlgili hususta Mâlikîlerin yaklaşımına bakıldığında ise onlar, tavanda oluşan zararın ister taraflardan birinin ihmali isterse dışa bağlı bir sebebe bağlı olarak oluşması arasında bir ayrım yapmamış ve her iki durumda da buranın alt kat sahibi tarafından onarılması gerektiğini söylemişlerdir.¹³⁶¹ Buna binaen herhangi bir sebeple tavandaki kirişlerde eksilme meydana geldiğinde üst kattaki kişinin buradaki karar hakkından kaynaklı olarak eksik kirişlerin tamamlanmasını isteme hakkının olduğunu belirtmişlerdir. Bu anlamda İmam Mâlik’e “Farklı kişilere ait iki katlı bir binadaki ara tavan yarıldığında bunun onarımı kime aittir?” diye sorulduğunda o, bunun “Alt katın sorumluluğunda olduğunu” belirtmiştir.¹³⁶² Ara katta bulunan tavanın tamir ve onarımı ile ilgili Şâfiî ve Hanbelîlerin yaklaşımlarının ise daha önce belirtilen ortak duvarın onarımı konusundaki görüşleri ile aynı paralelde olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre her iki mezhep de söz konusu hususta gerek alt gerekse üst kat sahibine bir yük ve sorumluluk yüklememiştir.¹³⁶³

Farklı kişilere ait katlar arasında bulunan ve her iki kat sahibinin de farklı şekilde kendisinden faydalandığı tavanın onarımı ile ilgili mezheplerin yaklaşımlarının iki kısımda değerlendirilmesi mümkündür. Bunlardan birisi ilgili konudaki sorumluluğu mutlak anlamda alt kat sahibine yüklerken diğeri ilgili hususta taraflar açısından herhangi bir mecburiyet görmemiştir. Bununla birlikte Hanefiler, böyle bir durumda tavanın tamire ihtiyaç duymasının nedeninin üst katta oturan kişiden kaynaklı olmasını göz önünde bulundurmuş ve bu durumda söz konusu yerin

¹³⁶⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, C. V, s. 445.

¹³⁶¹ Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 137; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, C. VII, s. 110.

¹³⁶² Tüteylî, *Kitâbü'l-Cidâr*, s. 133-137.

¹³⁶³ Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matlab*, C. VI, s. 494; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, C. III, s. 183; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, C. IV, s. 383.

bu kişi tarafından onarılmasına hükmetmiştir. Günümüzdeki uygulamaların da bununla benzerlik taşıdığını belirtmek gerekir. Öyle ki kat mülkiyeti ile ilgili kanunlarda kişiler arası ortak mülkiyet alanı olarak kabul edilen tavanlar konusunda her kat sahibinin kusurundan kaynaklı zararlardan ötürü diğer mülk sahiplerine karşı sorumlu tutulmuştur.¹³⁶⁴ Bu anlamda ilgili hususta hem mülkiyetten hem de kusurdan kaynaklı sorumluluğu esas alması yönüyle Hanefîlerin görüşünün esas alınmasının daha isabetli olduğu görölmektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Bir diğerinin yakınına ya da bitişğine yapılan ve bazı durumlarda ortak kullanımı zorunlu bir hal alan yerlerle ilgili ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü konusunda fakihler, birtakım hüküm ve esaslar ortaya koymuştur. İrtifak hakları, ortak duvar ve tavanın kullanımı ile ilgili olan söz konusu hükümlerin, geçmişte ilgili konularda yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde önemli bir etkiye sahip olduğu görölmüştür. Günümüz itibarıyla mimaride meydana gelen değişim ve resmi kanallar vasıtasıyla yapılan yerleşim planlamaları sonucu bu tür hükümler, genel anlamda işlevini yitirmiştir. Bununla birlikte söz konusu hükümlerin bilinmesi ve yeri geldiğinde ilgili yerlerde belirtilmesi bu konudaki fikhî mirasın korunması anlamında önemlidir.

¹³⁶⁴ Kat Mülkiyeti Kanunu (md. 19), mevzuat. org.tr. /MevzuatMetin/1.5.634.pdf (Erişim: 15.01.2023).

SONUÇ

“*Fıkhın İmar Uygulamalarına Etkisi*” başlıklı bu çalışma kapsamında ulaşılan veriler ışığında şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. İlgili konuda fakihlerce yapılan çalışmaların oldukça erken bir dönemde başladığı görülmüştür. Bu konuda özellikle Hanefî ve Mâlikî fakihlerin öne çıktığı ve ilgili hususla alakalı birçok meseleyi ihtiva eden müstakil çalışmalar yaptıkları tespit edilmiştir. Günümüz itibariyle yapılan ve özellikle fikhî açıdan konuya yaklaşan çalışmaların referansları da genel anlamda bu eserler olmuştur.

Diğer taraftan imar kavramının Kur’ân’da sık bir şekilde yer alması ayrıca fakihlerin bu konuda önemli bir unsur olan binaları, naslardan yapmış oldukları birtakım çıkarımlara dayanarak ve insanların da genel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hüküm bakımından sınıflandırmaları hem Müslümanların mimariye olan yaklaşımlarında hem de yerleşim yerlerinin yapı bakımından şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Ayrıca bu, Müslümanların kendi kimliklerini yansıtacak şekilde şehir planları yapmalarını ve kurmalarını sağlamıştır. Bunu İslâm şehirleri ve fikhî arasında sıkı bir bağ olduğu tespiti yapan bazı oryantalistlerin görüşleri de teyit etmiştir. Yine bu, imarla ilgili esasların yabancı hukuk kaynaklarından alınmadığını da açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu durumda, İslâm mimarisinin ve burada yer alan yapıların temelde İslâm inancı bunun yanında bölgenin iklim şartları, örf ve âdetleri ve de kültürel yapısının etkisiyle meydana geldiğini net bir şekilde söylemek mümkündür.

Fakihler tarafından mimaride binaların inşasıyla ilgili birçok esasın ortaya koyulduğu görülmüş ve bunların genel anlamda günümüzde yetkili mercilerce belirlenen ilkelerle paralellik arz ettiği de tespit edilmiştir. Bununla birlikte ilgili hususlarda bazı farklılıkların olduğu da görülmüştür. Bu anlamda binaların ne kadar yükseklikte yapılabileceği ile ilgili hükümler ortaya koyulurken sadece zemin ya da yapının sağlam olması gibi fiziksel özellikler göz önünde bulundurulmamış, aynı zamanda bunun çevredeki diğer binaların kullanımına vereceği zarar da dikkate alınmıştır. Buna göre de civardaki binanın bir kısmını işlevsiz hale getirecek yüksekliğe müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir.

İslâm mimarisinde yapıların birbirine benzer şekilde inşa edildiği görülürken günümüzde bunun bir diğeri ile aynı özelliklere sahip bir yapıya dönüştüğü görülmüştür. Bunda İslâm mimarisinde binaların belirli bir estetik anlayışla yapılmasının önemli bir etken olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki özellikle dış cephelerde toplumun ekonomik yapısından kaynaklı meydana gelebilecek farklı tarzdaki görünümünün önüne geçmek ve bu konuda toplumsal uyum ve ahengi sağlamak için buraların daha sade olması estetik açıdan benimsenirken içe bakan yerlerde kişilerin maddi güç ve sanat zevkleri esas alınmış ve buna göre de farklı tarz ve şekillerde süslemelere yer verilebileceği belirtilmiştir. Ayrıca mahremiyet anlayışının da bir sonucu olarak konutlarda farklı pencere türlerinin kullanılması ve bunların cumba adı verilen farklı yapıdaki ahşap malzemelerle kaplanması da İslâm mimarisindeki yapılara farklı bir estetik katmıştır.

Fıkıhî açıdan başkasına ait bir yere bina yapılması uygun görülmemiş ve bu şekilde yapılan yerlerin sahipleri tarafından derhal kaldırılması gerektiğine hükmedilmiştir. Bu esas, bir taraftan gerek kişi gerekse kamu arazilerinin her türlü işgalden korunmasını sağlarken diğer taraftan da çarpık kentleşmenin önlenmesi konusunda da önemli bir dayanak olmuştur. Bu da bize imarla ilgili fıkıhî hükümlerin hem mülkiyeti hem de kent dokusunu güçlü bir şekilde koruduğunu açık bir şekilde göstermiştir.

İmarla ilgili fıkıhî hükümlerin yapılaşmada da önemli bir etki meydana getirdiği görülmüştür. Bu anlamda yol ve caddelerin planlanması, kullanımı ve korunması konusunda her türlü detay göz önünde bulundurulmuş ve buraların, kullanımına zarar verecek her türlü işgal ve ihlalden korunması için gerekli hüküm ve esaslar belirtilmiştir. Bu konuda öngörülen hususların günümüzde ilgili konularda alınan tedbir ve önlemlere denk bir yapıda olduğunu söylemek gerekir. Hatta uygulamadaki örnekleri itibariyle bugünden daha ileri bir durumun varlığından da söz etmek mümkündür.

İmarla ilgili hükümler, yapılaşmada özellikle konut ve diğer yapılar üzerinde büyük bir etki meydana getirmiştir. Bu anlamda ortaya koyulan temel prensipler ise zarar ve mahremiyet olmuştur. Fakihlerin bu hususlar çerçevesinde belirttikleri hükümlerin ana hedefinin ise huzurlu kentler ve konutlar olduğunu söylemek

mümkündür. Çünkü bu konudaki hükümlerin birinci önceliği insanların bulundukları ortamlarda özellikle de evlerinde yabancılara karşı korunması, huzur ve güveninin sağlanması olmuştur. Bu sebeple bunlara zarar verebilecek her türlü iş ve eylemin çevrede bulunanlar tarafından yapılması uygun görülmemiştir. Bunu konutlarda pencere ve kapı konumları ile caddelerde dükkânların hangi şartlarda açılabilceğini ifade eden görüş ve yaklaşımlarda görmek mümkündür. Ayrıca yüksek ses, kötü koku, yoğun duman hatta sarsıntıya neden olan birtakım eylemler ve yerlerle ilgili hükümler de bunu teyit etmektedir. Bu da bize yapılaşmaya yön veren hükümlerin, bireyi çevreden kaynaklı bir kısmı duyularını diğer bir kısmı ise psikolojisini olumsuz yönde etkileyecek zararlardan korumaya yönelik olduğunu göstermektedir. Ayrıca İslâm mimarisinin de genel anlamda bu hükümler çerçevesinde yapılaştığını belirtmek gerekir.

Günümüz itibarıyla gerek şehir planlamacılığı gerekse binalarla ilgili her türlü iş ve işlemin ya ilgili bakanlık ya da yerel belediyeler tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Bu devirde gittikçe kaybolan İslâm şehir kimliğinin yeniden kazandırılması için imara ilişkin devlet kurumlarının üst yönetim birimlerinde fıkıh uzmanlarının da bulunması ve istihdam edilmesi zaruri hale gelmiştir. Özellikle deprem, sel ve benzeri doğal afetlerin sıklıkla yaşandığı ülkemizde gerek yeni yerleşim yerlerinin belirlenmesinde gerekse yapıların inşa sürecinde fıkıh katkısından da istifade edilmeli, fikhî genel ilke ve esasların belirlenmesi, uygulanması ve takibinde fıkıh uzmanlarından yardım alınmalıdır. Bu minvalde çağın getirdiği birtakım özel durumlar da göz ardı edilmeden fıkıh uzmanları ve de bu konuda belirtilen hükümler ışığında İslâmî konut mimarisinin geliştirilmesinin Müslümanlar açısından elzem olduğu düşünülmektedir.

Geçmişte imarla ilgili konularda önemli bir yere sahip olan ancak günümüzde ortaya çıkan yeni mimari anlayışla birlikte ihtiyaç duyulmayan irtifak hakları, ortak duvar ve de tavanın kullanımıyla ilgili birçok hüküm ve esasın da ilgili hususlarda ortaya çıkabilecek birçok sorunu çözecek şekilde ortaya koyulduğu görülmüştür. İlgili konular içerisinde özellikle çevre açısından tehlike arz ettiği görülen duvarların yetkili mercilerce kamu yararı gereği hızlı bir şekilde kaldırılmasının sağlanması dikkate haizdir.

Günümüz açısından bunun binalar özellikle de konutlara uyarlanması mümkün olduğunu söylemek gerekir. Öyle ki günümüzde özellikle deprem gibi doğal afetler karşısında yapı stokunu güçlendirmek ve bu anlamda can kayıplarının önüne geçmek için kentsel dönüşüm projeleri geliştirilmekte ancak birçoğu hane sahipleri veya bazı mercilerce yapılan kanuni itirazlar sebebiyle ya gecikmekte ya da durdurulmaktadır. Bu ise ilgili projelerin ya durmasına ya da ertelenmesine sebebiyet vermektedir. Ancak duvar konusunda ortaya koyulan hükümler çerçevesinde hareket eden yetkililerin çevre açısından tehlike arz eden bir yerle ilgili herhangi bir mazeret kabul etmediği ve yıkım sürecini hızlı bir şekilde yerine getirttiği görülmektedir. Bu durum, İslâm mimarisinde başta kişilerin kendileri olmak üzere çevredeki insanların can ve mal kaybına uğramaması için kamu yararı ilkesinin günümüzdeki hukuki işleyişe nazaran ne kadar hızlı ve işlevsel bir şekilde uygulandığını net bir şekilde göstermektedir. Bunu ülkemizde son dönemde yaşanan ve büyük bir yıkım, can ve mal kaybına neden olan deprem bölgelerinde kentsel dönüşümle ilgili yaşanan sıkıntılara bakarak söylemek mümkündür.

İmarla ilgili hükümler çerçevesinde meydana geldiği tespit edilen İslâm mimarisinin günümüzde gerek kent dokusu gerekse doğal afetler karşısındaki güvenli yapısıyla öne çıkarılan ve birçok kesim tarafından en uygun mimari tarz olduğu belirtilen yatay bir mimaride gelişip şekillendiğini de belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1364.
- Abdülcevd, Tevfik Ahmed, *Târihü'l-İmâratı ve'l-Fünûni'l-İslâmiyye*, b.y.: Mektebetü'l-Encalü el-Mısriyye, 2010.
- Abdüsselâm, Yâsir İsmâil, “Dirâsetün Eseriyyetün Fenniyyetün li Matârîki'l-Ebvâbi'l-Osmâniyye el-Bâkiye bi Medîneti Tâif, *Dirâsâtün fî Âsâri'l-Vatani'l-Arabî*, 23/23, 2020, (ss. 697-731).
- Abdüssettâr, Muhammed, “Ahkâmü Dararı'l-Keşf ve Eseruha ale'l-İmâratı'l-İslâmiyye”, *Dirâsâtün ve Buhûsün fî'l-Âsâri ve'l-Hadâratı'l-İslâmiyye*, Vizâratü's-Sekâfe el-Meclisü'l-A'lâ li'l-Âsâr, Kahire, el-Cüzü's-Sânî, 2001, (ss. 109-156).
- Abushanp, Khalid Emam, “Fıkıh Çerçevesinde İslam Şehirciliği ve Medine-i Münevvere”, *Düşünen Şehir Dergisi*, 2019, (ss. 82-93).
- Adevî, Ebû'l-Hasen, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ Kifâyeti't-Tâlibi'r-Rabbânî*, 2 Cilt, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, 45 Cilt, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid ve Âharûn, b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmed, Abdullah Nezâr, “el-Mukaddime”, *Kitâbü'l-Hîtân* içerisinde 5-80 sayfalar, Ebû Hafs Hüsâ müddîn es-Sadrü's-Şehîd Ömer b. Mâze, Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2014.
- Akman, Mehmet, “Kilise”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26/16, Ankara: TDV Yayın Matbaacılık İşletmesi, 2002.
- Aktan, Hamza, “İhyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22/9, İstanbul: Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, 2000.
- Akyazıcı, Benazir, *Teknolojinin Konut Mekân Tasarımına Etkisi ve Akıllı Evler; İstanbul Örneği*, Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2019.
- Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 4 Cilt, Ta'rib. Fehmî el-Hüseynî, b.y.: Dârü'l-Ceyl, 1411/1991.

- Alî el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn, *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh*, 9 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 16 Cilt, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, 4 Cilt, thk. Abdürrezzak Affî, Beyrut-Dımaşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- Ansî, Ahmed Muhyiddîn-Sahbânî, Mürsel Emîn, *Dirâsetün Tahliliyyetün li Kıyami ve Hasâisi ve Anâsırı'l-İmâratı'l-Mahalliyye, Câmiatü'l-Ulûm ve't-Teknolôciyya, Külliyyetü'l-Hendese-Kısmü'l-İmâra-, el-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye, (Risâletü Mâcester)*, 2014.
- Armağan, Mustafa, “Batı’da ve İslam Medeniye’inde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 6/23, 2010, (ss. 115-138).
- Asimî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım, *Hâşiyetü'r-Ravdi'l-Murabba' Şerhu Zâdi'l-Müstakni'*, 7 Cilt, b.y.: y.y., 1397.
- Aşmâvî, Ebü'n-Necâ Abdülbârî b. Ahmed, *Metnü'l-Aşmâviyye fî'l-Fıkhî'l-Mâlikî*, Mısır: Şeriketü's-Şemralî, ts.
- Âşık, Yusuf, “Barajların Kontrolü ve Denetiminin Önemi”, *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, (GÜFBED)*, 6/1, 2016, (ss. 33-40).
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 25 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- , Ebû Muhammed Bedrüddîn, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, 13 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, “Osmanlılarda Minare”, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 8/4, 1979, (ss. 60-75).
- Azeb, Halid, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye ve Fıkhü'l-İmâra*, Mısır: Mektebetü'l-İskenderiyye, 2013.
- , Halid, *Fıkhü'l-İmâratı'l-İslâmiyye*, Mısır: Dâru'n-Neşr li'l-Câmiât, 1997.
- , Halid, *Fıkhü'l-Ümrân*, Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyye el-Lübnâniyye, 2017.
- Azimli, Mehmet, “Ehl-i Beytin Kurduğu İlk Devlet; İdrîsîler”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (DÜİFD)*, 2003, (ss. 1-13).

- Bahşel, Ebü'l-Hasen Eslem b. Sehl b. Selim er-Razzêz el-Vâsitî, *Târîhu Vâsıt*, thk. Korkîs Avvâd, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1986.
- Barbier, George, “Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Propriétaires D’heritages Voisins”, *Revue Algeriennne et Tunisienne De Legislation De Jurisprudence*, 16, 1990.
- Bârûdî, Muhammed b. Hüseyin b. İbrahim, *Fethü’r-Rahmân fî Mesâilî Tenâzu’l-Hitân*, Fihrisü’l-Mahtûtât, Tunus: Dârü’l-Kütübî’l-Vataniyye, 1978.
- Beke, Şehmuz, *Tarihsel Süreçte Mimari Yapı Malzemelerinin Değişimi ve Teknolojik Değişim*, Toros Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mersin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017.
- Bekr, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Kısme ve Usûlü’l-Eradîn*, thk. Bekir b. Muhammed eş-Şeyh el-Belhâc-Muhammed Sâlih Nâsir, Cezayir: Cemiyetü’t-Türâs, 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 10 Cilt, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003.
- Bezzâz, Muhammed b. Şihâp, *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye bi Hâmişi’l-Fetâvâ’l-Hindiyye*, 6 Cilt, Bûlâk-Mısır: Matbaatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 8 cilt, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Birsin, Mehmet, “Siyâset’ten Örfî Hukuka: Siyâset-i Şer’iyyenin Serüveni”, *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 10/2, 2019, (ss. 426-460).
- Boynukalın, Ertuğrul, “Makâsıdü’ş-Şerâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27/423-427, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi, “Kandil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24/299-300, İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, 2001.
- Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Mescid-i Nebevî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29/287, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2004.
- Brokelman, Karl, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, trc. Abdülhalîm en-Neccâr, Kahire: Dârü’l-Maârif, 1959.
- Brunschvig, Robert, “Urbanisme Medieval et Droit Musulman”, *Revue des Etudes İslamiques*, 11, 1947, (ss. 127-155).

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, 9 Cilt, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir, b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1412.
- Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz, *Keşfü'l-Esrâr fî Şerhi Usûli'l-Pezdevî*, 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs, *Keşşâfû'l-Kinâ' an Mütûni'l-İknâ'*, 6 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- , Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn, *Dakâ'iku Üli'n-Nühâ li Şerhi'l-Müntehâ*, 3 Cilt, b.y.: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993.
- Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, *el-Cihâdü fî'l-İslâm*, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1993.
- Can, Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Candan, Abdurrahman, “ ‘Doğrulanabilirlik’ İlkesi Açısından Fıkıh Literatüründeki İstihâle Örnekleri ve Güncel Bazı Tespitler”, *Diyanet İlmi Dergi*, 53/1, 2017, (ss. 103-130).
- Cedîd, Mansûr b. Abdilazîz, “ed-Davâbitu's-Şer'iyye li Binâi'l-Mesâcid ve Sıyânetiha”, *Mecelletü Câmîati'l-Melik Suûd*, Riyad, 18/1, 1426/2006, (ss. 143-201).
- Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr, *Fütûhâtü'l-Vehhâb bi Tavdîhi Şerhi Menheci't-Tullâb*, 5 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şahin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*, 5 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Cin, Halil, “Arazi”, *TDV Diyanet Ansiklopedisi*, 3/345, İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, 1991.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, thk. Cemâatün mine'l-Ulamâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik, *el-Gıyâsî*, thk. Abdülazîm ed-Dîb, b.y.: Mektebetü İmâmü'l-Haremeyn, 1401.

- , İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik, *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*, 2 Cilt, thk. Salâh b. Muhammed b. Uvaydâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- , İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik, *Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb*, 20 Cilt, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, b.y.: Dârü'l-Minhâc, 1428/2007.
- Çakıroğlu, Birgül-Engin, Nihan, “Dini İnanışların Mimariye Etkisi”, *Dini Araştırmalar*, 17/44, 2014, (ss. 67-99).
- Çalış, Ercan, “Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi Dilek Sabancı Sanat Galerisi’inde Bulunan Kapıların Tamamlayıcı Metal Öğelerinden Örnekler”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (BEÜSBD)*, 9/1, 2020, (ss. 44-57).
- Çapan, Fatma, “İslam Dünyası’nda Bimaristanlar ve Gelişme Süreçleri”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (GÜSBD)*, 18/3, 2019, (ss. 1205-1219).
- Çetin, Altan, “Memlûk Dönemi Doğu Akdeniz Müslüman Şehirlerinin Ekonomik Yönü: Çarşılar”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, (GÜGEFD)*, 19, 2009, (ss. 369-384).
- Çırpı, Meltem Ezel-Sev, Ayşin, “Geleceğin Sürdürülebilir Yüksek Yapıları için Teknoloji Transferi”, *2nd International Sustainable Buildings Symposium*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2015, (ss. 271-280).
- Dahîl, Süleymân b. Abdullâh, *Ahkâmü't-Tarîk fî'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Riyad: y.y., 1987.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, 5 Cilt, thk. Şuayb el-Arnaût-Hasan Abdülmünim Şelebî-Abdüllatîf Hırzullah-Ahmed Berhûm, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Davayyân, İbrâhîm b. Muhammed b. Sâlim, *Menârü's-Sebîl fî Şerhi'd-Delîl*, 2 Cilt, thk. Züheyr eş-Şâvîş, b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 1989.
- Demir, Fahri, “Bir Hadis ve Tarihçesi”, *Diyanet Aylık Dergi*, 42, 1994, (ss. 26-28).
- Denktaş, Mustafa, “Divriği’nin Kapı Tokmakları ve Kapı Halkaları”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (EÜSBED)*, 1/19, 2005, (ss. 113-139).
- Derdîr, Eb’ül-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasarı Sîdî Halîl*, 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fıkr, ts.
- Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiye ale’s-Şerhi'l-Kebîr*, 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fıkr, ts.

- Dîneverî, Ebû Muhammed, *el-Meârif*, thk. Server Ukkâşe, Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992.
- Dilek, Mehmet, “Hadislerde ‘Arazi ve Mera Islahına Yönelik Teşvikler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/2, 2009, (ss. 211-230).
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş’as b. İshak es-Sicistânî, *es-Sünen*, 4 Cilt, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdurrahman, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, b.y.: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1396/1958.
- Ece, Abdurrahman, “Mescitler ile Çarşı ve Pazarları Niteleyen Bir Rivayetin Tahlili”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 4/2, 2018, (ss. 284-330).
- Edirnevî, Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Kâmî, *Riyâzü'l-Kâsimîn*, Edirne: Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, 22. <http://yazmalar.gov.tr/eser/riyaz-el-kasimin/211579>.
- , Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Kâmî, *Riyâzü'l-Kâsimîn*, İstanbul: Atıf Efendi Yazma Eserler Kütüphanesi, 34. <http://yazmalar.gov.tr/eser/riyazul-kasimin/161321>.
- , Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Kâmî, *Riyâzü'l-Kâsimîn*, thk. Mustafa Ahmed b. Hammûş, Dimaşk: Dârü'l-Beşâir, 2000.
- Ekber, Cemîl Abdülkâdir, *İmâratü'l-Ard fi'l-İslâm*, Suûdiyye: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Endelüsî, Ebû'l-Asbağ İsâ b. Sehl, *Vesâ'ik fî Şüûni'l-Ümrân fî'l-Endelüs*, thk. Muhammed Abdülvahhâb Hallâf, Kuveyt: el-Merkezü'l-Arabî ed-Devlî li'l-İ'lâm, 1983.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn Zekerîyyâ, *Esne'l-Metâlib Şerhu Ravzi't-Tâlib*, 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Esed, Nasıruddin, “İslamda Azınlıklar”, çev. Talip Türcan, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (SDÜİFD), 1, 1997, (ss. 255-268).
- Etram, Abdurrahman b. Salih “el-Mukaddime” , *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân* içerisinde 1-96 sayfalar, Muhammed b. İbrahim el-Lahmî İbnü'r-Râmî, Riyad: y.y., 1403.

- Eyice, Semavi, “Kale”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24/235, İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ezherî, Sâlih Abdüsseî’ el-Âbî, *Cevâhiru’l-İklîl Şerhu Muhtasari’s-Şeyh Halîl*, 2 Cilt, Beyrut: el-Mektebetü’s-Sekâfiyye, ts.
- Faruqî, Muhammed Y., “Raşid Halifelerin ve İlk Dönem İslam Hukukçularının Kararlarında Örf Telakkisi”, çev. Talip Türcan, *Diyanet İlmi Dergi*, 30/1, 1994, (ss. 45-58).
- Fâsî, Hasen b. Muhammed el-Vezzân, *Vasfû Ifrikiya*, 2 Cilt, trc. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ahdar, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1983.
- Fâyiz, İbrâhîm b. Muhammed, *el-Binâ ve Ahkâmühü fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*, Riyad: y.y., 1418.
- Ferrâ, Kadı Ebû Ya’lâ, *el-Ahkâmü’s-Sultâniyye*, tsh. Muhammed Hâmid el-Fakî, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2000.
- Fethî, Hasan, “Te’sîlû’l-Kıyami’l-İnsâniyye fi’t-Tahtîti ve’l-İmâratî’l-Muâsıra”, *Mecelletü’l-Ma’hadî’l-Mısri li’d-Dirâsâtî’l-İslâmiyye fi Madrid*, Vizâratü’t-Ta’lîmî’l-Âlî, Madrid, 22, 1984, (ss. 29-35).
- Fethî, Hasan, *et-Tâkâtü’t-Tabîiyye ve’l-İmâratü’t-Taklidiyye*, Beyrut: el-Müessesetü’l-Arabiyye, 1988.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhü’l-Münîr*, 2 Cilt, Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, ts.
- Gâlib, Abürrahîm, *Mevsûatü’l-İmâratî’l-İslâmiyye*, Beyrut: Cürûs Press, 1408/1988.
- Gayd, Bâsil Hamîd, “Te’sîrû’l-Münâh ale’s-Şekli’l-Mî’mârî”, *Mecelletü’l-Hendese ve’t-Tenmiye*, 14/3, 2010, (ss. 43-54).
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm Abdü’s-Şâfi, b.y.: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993.
- , Ebû Hâmid Muhammed, *el-Vasît fi’l-Mezheb*, 7 Cilt, thk. Ahmed Mahmûd İbrâhîm-Muhammed Tâmir, Kahire: Dârü’l-İslâm, 1417.
- , Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, 4 Cilt, Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ts.
- Gırnâtî, İbn Cüzey, *el-Kavânînu’l-Fıkhîyye*, thk. Mâcid Hamevî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.

- Gökçen, Ahmet, “Eşik: Olgular ve İmgeler Bağlamında Bir Mekân Analizi”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2019, (ss. 129-137).
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42/477-478, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, 2012.
- Hacak, Hasan, “İrtifak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 22/460-464, İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, 2000.
- Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ, *el-İknâ' li Tâlibi'l-İntifâ'*, 4 Cilt, thk. Abdüllatîf Muhammed Mûsa es-Sübki, Beyrut: Dârü'l-Mârifet, ts.
- , Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ, *Zâdü'l-Müstakni' fi'htisâri'l-Mukni'*, thk. Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Asker, Riyad: Dârü'l-Vatan, ts.
- Hâfız, Muhammed Mutî', *Fihrisü Mahtûtâtî Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye*, Dimaşk: Dâru Ebî Bekr, 1981.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen, *Nevâdirü'l-Usûl fi Ma'rifeti Ahbâri'r-Resûl*, 4 Cilt, thk. Abdurrahmân Amîra, Beyrut: Dârü'l-Ceyl, ts.
- Halîl, Üsâme Talat Abdünnaîm, *Esvâru Selâhaddîn ve Asaruhe fi İmtidédi'l-Kâhire hatte Asri'l-Memâlik*, Câmîatü'l-Kâhire, Külliyyetü'l-Âsâr, (Mâcester), 1992.
- Hallâf, Abdülvahhâb, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Lübnan: y.y., 1956.
- Hamade, Cemal, *el-Fihrisü'l-Âm li'l-Mahtûtât*, 8 Cilt, Tunus: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1994.
- Hamîdullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut: Dârü'n-Nefâis, , 1985.
- Hammûş, Mustafa Ahmed, *Fıkhu'l-Ümrânî'l-İslâmî min Hilâli'l-Arşivi'l-Osmânî*, Dubai: Dârü'l-Buhûs li'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Türâs, 2002.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî, eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Muhtasari Halîl, 8 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Harirî, Mecdî Muhammed Abdurrahmân, *Üsüsü Tasmîmi'l-Mesken fi'l-İmâreti'l-İslâmiyye*, Mekke: y.y., 1989.
- Hasan, Nobî Muhammed, *el-Ümrân ve't-Ta'mîr fi Davi'l-Kur'ân ve's-Sünne*, Mısır: y.y., ts.
- Hasol, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1975.

- Haşşâd, İmâd Şefîk Abdurrahmân “Fennü’l-Meşrabiyyât fî’l-İmâratî’l-İslâmiyyeti’l-Mısıryye ve Eseratün fî Tasmîmi Anâsırı’l-Vâcîhâtî’l-Mî’mâriyyeti’l-Ma’deniyyeti’l-Hadîse”, *el-Mü’temerü’d-Devliyyü’s-Sâlis li Külliyyâtî’l-Âsâr, (İshâmâtü’l-Hadâriyye li Mısır ve Eseruha fî’l-Hadâratî’l-İnsâniyye alâ Merri’l-Usûr)*, Câmiatü’l-Kahire, 2010, (ss. 225-253).
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *Mevâhibü’l-Celîl li şerhi Muhtasarı Halîl*, 6 Cilt, b.y.: Dârü’l- Fikr, 1412/ 1992.
- Hayyât, Fâik Mahmûd “Ehemmiyyetü Mûraâtî’l-Avâmili’l-Münâhiyye fî’t-Tasmîmi’l-Mî’mârî ve’l-Ümrânî”, *Jeafonf*, Erişim: 07.08.2021. [www.jeafonf.org/Uploaded Files/Document/efb5703c-350c-4e16-bb97-482afb7102](http://www.jeafonf.org/UploadedFiles/Document/efb5703c-350c-4e16-bb97-482afb7102). (ss.1-13).
- Hırakî, Ebû’l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh, *el-Muhtasar*, b.y.: Dârü’s-Sahâbe li’t-Türâs, 1993.
- Hısnî, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Abdilmü’mîn el-Hüseyinî, *Kifâyetü’l-Ahyâr*, thk. Alî Abdülhamîd Baltacî-Muhammed Vehbî Süleymân, Dımaşk: Dârü’l-Hayr, 1994.
- Hicâb, Muhammed Münîr, *ed-Diâyetü’s-Siyâsiyye fî’l-Asri’l-Emevî*, Tanta-Mısır: Müessesetü Saîd, 1986.
- Hoca, Hayat Nâsır, *es-Sultân en-Nâsır Muhammed b. Kalâvûn ve Nizâmü’l-Vakf fî Ahlihî*, Kuveyt: Mektebetü’l-Felâh, 1983.
- Hudayrî, İbrâhîm b. Sâlih, *Ahkâmü’l-Mesâcid fî’s-Şerî’ati’l-İslâmiyye*, 2 Cilt, Riyad: Dârü’l-Fadîle, 2001.
- Hüseyinî, Mahmûd Hamza b. Muhammed Nesîb b. Hüseyin b. Yahyâ, *el-Ferâ’idü’l-Behiyye fî’l-Kavâidi’l-Fıkhiyye*, Dımaşk: Matbaatü Habîb Efendî, 1298.
- Hüseyinî, Alî Sıkâlî, “el-Himâyetü’l-İdâriyye li’t-Tarîk”, *A’mâlû Nedveti Tatavvuri’l-Ulûmi’l-Fikhî, (el-Fikhü’l-Hadarî-Fikhü’l-Ümrân)*, Vizâratü’l-Evkâf ve’s-Şûûni’d-Dîniyye, Umman, 1433/2012, (ss. 769-774).
- İbarî, Bedr b. Sâlim b. Hamdân, “Âdâbü’t-Tarîk beyne’t-Te’sîli’l-Fikhî ve’t-Tatbîki’l-Amelî”, *A’mâlû Nedveti Tatavvuri’l-Ulûmi’l-Fikhî, (el-Fikhü’l-Hadarî, Fikhü’l-Ümrân)*, Vizâratü’l-Evkâf ve’s-Şûûni’d-Dîniyye, Umman, 1433/2012, (ss. 735-767).
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *Kitâbü’l-Kâfi fî Fıkhi Ehli’l-Medîneti’l-Mâlikî*, 2 Cilt, thk. Muhammed el-Morîtânî, Riyad: Mektebetü’r-Riyad el-Hadîse, 1400/1980.

- , Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *el-İstizkâr*, 9 Cilt, thk. Sâlim Muhammed Atâ-Muhammed Ali Muavviz, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1412/1992.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4 Cilt, tlk-thrç. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, 3 Cilt, thk. Muhammed el-Habîb İbnü'l-Hôca, Katar: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye, 2004.
- , Muhammed et-Tâhir, *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslâmiyye*, tkd. Hâtim Bûsma, Kâhire: Dârü'l-Kitâbi'l-Mısırî, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 2011.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu İbn Battâl ala Sahîhi'l-Buhârî*, 10 Cilt, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrâhîm, Riyad: Mektebetü Rüşd, 2003.
- İbn Cüzey el-Kelbî, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh, *el-Kavânînü'l-Fıkhiyye*, b.y.: y.y., ts.
- İbn Dakîku'lîd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb, *Şerhu'l-Erbe'îne Hadîsen*, b.y.: Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003.
- İbn Ebi'r-Rabî', Şihâbüddîn Ahmed, *Sülûkü'l-Mâlik fî Tedbiri'l-Memâlik*, thk. Arif Ahmed Aldülgına, Dimaşk: Dâru Kenân, 1996.
- İbnü'l-Ezrak, Ebû Abdillâh el-Gırnâtî, *Bedâiu's-Silk fî Tabâii'l-Mülk*, thk. Ali Sâmî en-Neşşâr, Irak: Vizâratü'l-İ'lâm, ts.
- İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed, *Tebsîratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akdiye ve Menâhici'l-Ahkâm*, b.y.: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1406/1986.
- , Ebü'l-Vefâ Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed, *ed-Dîbâcü'l-Mezhep*, 2 Cilt, thk. Muhammed el-Ahmedî, Kahire: Dârü't-Türâs, ts.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *el-Fetâva'l-Kübrâ'l-Fıkhiyye*, 4 Cilt, nşr. Abdülkâdir b. Ahmed b. Alî el-Fâkihî, b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, 2 Cilt, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Dimaşk: Dârü'l-Belhî, 2004.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed, *Sahîhu İbn Hibbân*, 18 Cilt, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2 Cilt, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub, *İ'lâmü'l-Muvakkîn*, 4 Cilt, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhîm, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.
- , Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub, *et-Turuku'l-Hükmiyye fî's-Siyâseti's-Şer'iyye*, thk. Nâyif b. Ahmed el-Hamed, b.y.: Dâru Âlemi'l-Fevâid, ts.
- , Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyub, *Bedâiü'l-Fevâid*, 4 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, b.y.: Dârü'l-Fikr, 1986.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn, *Ravzatü'n-Nâzir*, 2 Cilt, b.y.: Müessesetü'r-Reyyân, 1423/2002.
- , Ebû Muhammed Muvaffakuddîn, *el-Muğnî*. 10 Cilt, b.y.: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- , Ebû Muhammed Muvaffakuddîn, *el-Kâfî fî Fıkhi'l-İmâm Ahmed*, 7 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebü'l-Ferec Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr alâ Metni'l-Muknî*, 12 Cilt, nşr. Muhammed Reşîd Rızâ, b.y.: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, 2 Cilt, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, 15 Cilt, Beyrut: Dâr'u Sâdır, 1414.

- İbn Mâze, Ebü'l-Meâlî Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz, *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-Fıkhi'n-Nü'mânî*, 9 Cilt, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed, *el-Fürû' ve Tashîhu'l-Fürû'*, 11 Cilt, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn, *el-Mübdî' fî Şerhi'l-Muknî*, 8 Cilt, nşr. Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahrü'r-Râik*, 8 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- , Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Zekerîyya Umeyrât, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- İbnü'r-Râmî, Muhammed b. İbrahim el-Lahmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, thk. Abdurrahman b. Salih el-Etram, Riyad: y.y., 1403.
- , Muhammed b. İbrahim el-Lahmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, nşr. Muhammed Abdüssettâr Osmân, İskenderiyye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1988.
- , Muhammed b. İbrahim el-Lahmî, *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, thk. Ferîd Süleymân, b.y.: Merkezü'n-Neşri'l-Câmîi, 1999.
- , Muhammed b. İbrahim el-Lahmî. *el-İ'lân bi Ahkâmi'l-Bünyân*, nşr. Ebü'l-Fadl Dimyâtî-Ahmed b. Alî, Beyrut: Dâru İbnü Hazm, 2012.
- İbn Recep el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 2 Cilt, thk. Şuayp el-Arnâût-İbrâhîm Bâcih, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, 20 Cilt, thk. Muhammed Hacî vd., Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid*, 4 Cilt, Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1425/2004.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, 4 Cilt, thk. Fehîm Muhammed Şeltût, Cidde: y.y., 1399/1979.

- İbnü's-Şihne, Ebü'l-Velîd Lisânüddîn Ahmed b. Muahmmmed b. Muhammed es-Sekafî, *Lisânü'l-Hükkâm fî Ma'rifeti'l-Ahkâm*, Kâhire: el-Bâbü'l-Halebî, 1393/1973.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, 6 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987.
- , Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn, *es-Siyâsetü's-Şerıyye fî Islâhi'r-Râi ve'r-Raiyye*, thk. Ali b. Muhammed el-Ümrân, b.y.: Dâru Alemlî'l-Fevâid, ts.
- , Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 35 Cilt, thk. Abdurrahmân b. Muahmmmed b. Kâsım, Medine: Mecmau'l-Melik Fahd li Tıbbâi'l-Mushaf, 1995.
- İbnü'l-Uhuvve, Ziyâüddîn Muhammed b. Ahmed el-Kureşî, *Kitâbü Meâlimi'l-Kurbe fî Talebi'l-Hisbe*, b.y.: Dârü'l-Fünûn, ts.
- İbrâhîm, Abdülbâkî, *Rihletü'l-Bahs ani'z-Zât ve Usûli'l-İmâratı fî'l-İslâm*, b.y.: y.y., 1419/1999.
- İbrâhîm, Dinâ Fikri Cemal, “el-Madmûnü'l-İslâmî ve Asaruhu fî Belverati'r-Ru'yeti't-Tasmîmiyyeti li'l-Meskeni'l-İslâmî”, *Mecelletü'l-İmâratı ve'l-Fünûni ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, el-Câmiyyetü'l-Arabiyye li'l-Hadârâti ve'l-Fünûni'l-İslâmiyye, Mısır, 7, 2017, (ss. 80-93).
- İdrîs, Abdullah Abdülazîz, *Müctemeu'l-Medîne fî Ahdi'r-Rasûl*, Riyad: Imâdetü Şüûni'l-Mektebât, 1982.
- İlîş, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Minehu'l-Celîl Şerhu Muhtasari Halîl*, 9 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1409/1989.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Esbahî, *el-Muvatta'*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, 1406/1985.
- İnalcık, Halil, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, çev. İbrahim Kalın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 9, 1995, (ss. 244-268).
- İnam, Ahmet, “Eşik”, *Ege Mimarlık*, İzmir, 100, 2018, (ss. 40-43).
- Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik*, 8 Cilt, thk. Tâvî et-Tancî-Abdülkadir es-Sehrâvî-Muhammed b. Şerîfe-Said Ahmed A'rab, Mağrib: Matbaatu Fedâla, 1965-1983.
- Kadri Paşa, Muhammed, *Mürşidü'l-Hayrân ilâ Ma'rifeti Ahvâli'l-İnsân*, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1308/1891.

- Kâdî, Yasin Muhammed, “Hükümü’l-Ebniye beyne’s-Şerîati ve’l-Kanûn”, *Mûte li’l-Buhûs ve’d-Dirâsât*, Câmîatü Mûte, 11/6, 1417/1996, (ss. 365-432).
- Kâdî, Şevket Muhammed Lutfî Abdurrahmân, *el-Îmâratü’l-İslâmiyye fî Mısır*, Câmîatü Esiyût, Küliyetü’l-Hendese-Kısmü’l-Îmâra-, (Risâletü Doktôra), 1998.
- Kahtânî, Muhammed Alî Şebîb, *Ahkâmü Havâdisi’l-Mürûr fî’s-Şerîati’l-İslâmî*, Câmîatü Ümmi’l-Kurâ, Suudiyye, (el-Mâcester), ts.
- Kal’acî, Muhammed Ravvâs, “ez-Zuhrufe ve Mevkîfü’l-İslâm minha”, *Mecelletü’l-Bühûsi’l-Fıkhiyyeti’l-Muâsıra*, 2/8, Suûdiyye, 1991, (ss. 65-77).
- , Muhammed Ravvâs-Guneybî, Hâmid Sâdık, *Mu’cemü Lugati’l-Fukahâ*, b.y.: Dârü’n-Nefâis, 1408-1988.
- Kalvezânî, Ebü’l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed el-Hasen, *el-Hidâye*, thk. Abdüllatîf Hemîm-Mâhir Yâsin el-Fahl, b.y.: Müessesetü Garrâs, 1425/2004.
- Kalyûbî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn, *Hâşiyetü’l-Kalyûbî alâ Şerhi’l-Mahallî ale’l-Minhâc*, Beyrut: Dârü’l-Fikr, ts.
- Karabulut, Serdar, “İlk İslam Şehirlerinde Çarşı Ve Pazarlar”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (SÜİFD), 5/1, (ss. 147-165).
- Karadâvî, Yûsuf, “İslâm Hukukunda Siyâset-i Şer’iyye”, çev. Yusuf Işıcık, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 4, 1987, (ss. 96-101).
- , Yûsuf, *Gayru’l-Müslimîn fî’l-Müctemai’l-İslâmî*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1992.
- Karâfî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn, *el-Furûk*, 4 Cilt, b.y.: Âlemü’l-Kütüb, ts.
- , Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn, *ez-Zehîra*, 14 Cilt, thk. Muhammed Haccî-Saîd A’rab-Muhammed Bû Hubze, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1994.
- Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 3 Cilt, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed, *Bedâiu’s-Sanâi’*, 7 Cilt, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1406/1986.
- Kâsımî, Hüda-Dervîş, Şerif “el-Kıyamü’s-Sekâfiyye fî Meskeni’l-Îmâratî’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye”, *Mecelletü’l-Bâhis fî’l-Ulûmi’l-İnsâniyye ve’l-İctimâiyye*, Cezair, 8/1, 2021, (ss. 217-228).

- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *İrşâdü's-Sârî*, 10 Cilt, Mısır: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323.
- Kat Mülkiyeti Kanunu (md. 4), mevzuat.org.tr., Erişim: 15.01.2023. mevzuat.org.tr./MevzuatMetin/1.5.634.pdf.
- Kat Mülkiyeti Kanunu (md. 19), mevzuat.org.tr., Erişim: 15.01.2023. mevzuat.org.tr./MevzuatMetin/1.5.634.pdf.
- Kaya, Lütfiye Göktaş, “Geleneksel Kapı Halka ve Tokmakları: Safranbolu”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, 2010, (ss. 341-369).
- Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân, *en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*, 27 Cilt, thk. Muhammed Abdülaziz ed-Debbâğ, Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.
- Kazvînî, Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekerîyyâ b. Muhammed, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1380/1960.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 13 Cilt, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Mülk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31/540-541, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kılıç, Sadık, “Allah Güzeldir, Güzeli Sever...”, dergi.diyanet.gov.tr. Erişim: 04.01.2022. dergi.diyanet.gov.tr /makaledetay.php?ID=29830#
- Koçer, Serap Erçin, “Kula Evleri, Kapı Tokmakları ve Halkaları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16/2, 2016, (ss. 211-224).
- Koşum, Adnan, “İslam Hukukunda ‘Siyâset-i Şer’iyye’ Kavramı”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/3, 2003, (ss. 350-358).
- Kuraşî, Muhyiddîn Ebî'l-Vefâ, *el-Cevâhiru'l-Madıyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Huluv, Riyad: Hicr, 1993.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Bürdûnî-İbrahim Atfîş, Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Küllâbî, Mahmûd A'cemî, “et-Tasmîmü'l-Binâiyyü ve'z-Zührufiyyü'l-Cemâliyyü li'l-Meşrabiyyâti'l-Mısriyye Methafü'l-Fenni'l-İslâmî Enmûzecen”, *Mecelletü Fünûni'l-Basra*, Câmîatü Basra Külliyyetü'l-Fünûni'l-Cemîle, 9/10, 2013, (ss. 35-60).

- Makdisî, Ebû Hâmid, *el-Fevâidü'n-Nefîseti'l-Bâhira fî Beyâni Hükmi Şavârii'l-Kâhire*, thk. Âmâl el-Umarî, Mısır: Matbaatü Heyeti'l-Âsârî'l-Mısıriyye, 1988.
- Makdisî, Şemsüddîn, *el-Fürû' ve Tashîhu'l-Fürû'*, 11 Cilt, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2003.
- Makrîzî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, 3 Cilt, thk. Muhammed Zînhum-Medîha eş-Şerkâvî, Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1998.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Ahkâmü'Sultâniyye ve'l-Vilâyâtü'd-Dîniyye*, thk. Ahmed Câd, Kahire: Dârü'l-Hadis, ts.
- , Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 19 Cilt, thk. Ali Muhammed Mavvız-Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999.
- , Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb, *Teshîlû'n-Nazar ve Ta'cîlû'z-Zafer fî Ahlâki'l-Mülûk*, thk. Muhyî Hilâl es-Serhân-Hasan es-Sââtî, Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, ts.
- Meceetü'l-Ahkâmi'l-Adliyye*, Lecnetün Mukevvenetün min İddeti Ulâmâ ve'l-Fukahâ, thk. Necîb Havâvînî, Karataş: Nûr Muhammed Kârihâne Ticâreti Kütüb, ts.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, *el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*, b.y.: Dâru İhyâi't-Türâs, ts.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn, *el-Hidâye*, 4 Cilt, thk. Tallâl Yûsuf, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, 5 Cilt, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1356/1937.
- Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “Ehlü'z-Zimme”, 7/121, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmî, Mısır: Dârü's-Selâsil, 1404-1427.
- Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “İhyâü'l-Mevât”, 2/241-242, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmî, Mısır: Dârü's-Selâsil, 1404/1427.
- Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “İmâratü'l-Mesâcid”, 30/299, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf, Mısır: Dârü's-Safve, 1427.
- Mevsûatü'l Fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*, “Ribât”, 22/78, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmî, Mısır: Darü's-Selâsil, 1404-1427.

- Mevsûatü'l-Fıkhîyyetü'l-Kuveytiyye*, “Salât”, 27/113, Mısır: Dârü's-Safve, 1992.
- Mevsûatü'l-Fıkhîyyetü'l-Kuveytiyye*, “et-Teallî”, 12/196, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmî, Mısır: Dârü's-Selâsil, 1404/1427.
- Mevvâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım, *et-Tâc ve'l-İklîl alâ Muhtasarı Halîl*, 8 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, 4 Cilt, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Miftâh, Saîde-Boşama, Vehîbe “el-Müâlecâtü'l-Münâhiyye fî Tahfîti ve Tasmîmi Medîneti Kasabati'l-Cezâir”, *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve't-Tabîiyye*, 2/4, 2021, (ss. 606-620).
- Miknâsî, Kâdî Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Mecâlisü'l-Kudât ve'l-Hükkâm*, thk. Naîm Abdülazîz Sâlim b. Tâlib el-Kuseyrî, Dübai: Merkezü Cemâati'l-Mâcid, 1423/2002.
- Minşelilî, Ahmed b. Türkî b. Ahmed, *Hülâsatü'l-Cevâhiri'z-Zekiyye fî Fıkhî'l-Mâlikî*, müracaa. Hasan Muhammed el-Hafnâvî, haşiye. eş-Şeyh Abduh Yûsuf es-Sıfatî, Ebü Dabi: el-Mecmaü's-Sekâfî, 2002.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferânuz b. Alî, *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, 2 Cilt, b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, ts.
- Mousa Isâ b.-Barbier, George, *Droit Musulman: Des Droits&Obligations Entre Proprietaires D'heritages Voisins*, Fransa: Naba Press, 2012.
- Muhammed, Ahmet Hilâl-Dahlân, Ammâr Sadık, “Ezmetü'l-Husûsiyye fî'l-İmâratî ma'a't-Terkîz ale'l-İmâratî'l-Muâsıratî fî Medîneti Cidde Kemisâl”, *Journal of Engineering Sciences*, Assiut University, 36/5, 2008, (ss. 1301-1318).
- Muhammed, Mustafâ Abdülhamîd, *el-Kıyamü'l-İnsâniyye fî'l-İmâratî'l-İslâmiyye*, Câmiatü Esyût, Külliyyetü'l-Hendese, (Mâcester), 2008.
- Muhammed, Nûr Alâüddîn, “Husûsiyyetü'l-İhtirâki'l-Basarî fî'l-Bîeti't-Taklîdiyye”, *Mecelletü'l-Hendese ve't-Tenmiye*. 17/6. 2013, (ss. 15-34).
- Murtazâ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr el-Câmi' li-Mezâhibi Ulemâi'l-Emsâr*, 6 Cilt, San'a: Dârü'l-Hikmeti'l-Yemenî, 1947.
- Mübârek, Ali Bâşâ, *el-Hutatü't-Tevfikiyyetü'l-Cedîde*, 6 Cilt, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1305.

- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mümtâz, Rîhâm İbrâhîm-Abdülkadir, Zeynep Faysal, "el-İmâratü'l-İslâmiyyetü'l-Muâsıra mâ beyne't-Tecdîd ve't-Taklîd", *academia*, Erişim: 16.11.2021, academia.edu/244056672/elimâra_elislamiyye_elmuasıra_ma_beyne_ettecdid_vettaklid.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf, *Feydü'l-Kadîr Şerhu Câmi's-Sagîr*, 6 Cilt, Mısır: Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356.
- Münîs, Velîd Abdullâh Abdülazîz, *el-Hisbe ale'l-Müdüni ve'l-Ümrân*, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1336/2015.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, 5 Cilt, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, ts.
- Nefrâvî, Ahmed b. Guneym b. Sâlim Şihâbüddîn, *el-Fevâkihü'd-Devvânî alâ Risâleti Ebî Zeyd el-Kayravânî*, 2 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, 9 Cilt, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, 18 Cilt, b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- , Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 18 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- , Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, thk. İvad Kasım Ahmed İvad, b.y.: Dârü'l-Fikr, 2005.
- , Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Müttâkîn*, 12 Cilt, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut-Dimaşk-Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.
- Nüfûsî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Bekr el-Ferasetâî, *el-Kısme ve Usûlü'l-Eradîn*, thk. Bekîr b. Muhammed eş-Şeyh Belhâc-Muhammed b. Sâlih Nâsır, el-Karara: Cemiyetü't-Türâs, 1418/1997.
- Osmân, Muhammed Abdüssettâr, *el-Medinetü'l-İslâmiyye*, Kuveyt: Âlemü'l-Mârifet, 1988.
- , Muhammed Abdüssettâr, "Fikhü'l-İmâratî'l-İslâmiyye beyne'l-Bahsi ve't-Ta'lîm", *el-Mü'temeru'd-Devliyyü'l-Evvel li't-Türâsi'l-Umrânî fî'd-Düveli'l-İslâmî*, 2010, (ss. 2-26).

- Önkal, Ahmet-Bozkurt, Nebi “Cami”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, , 7/50, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Örnek, Demet, “Tunuz Kapı Süslemeleri ve Sembolik Anlamları”, *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1/1, (ss. 36-45).
- Pekcan, Ali, *İslam Hukukunda Gaye Problemi*, İstanbul: Ek Kitap, 2012.
- Râbia, Muhammed b. Muhammed Bayram, *Tahkîkû'l-Menât fî Âdemi İâdedi's-Sebât*, Fihrisü'l-Mahtûtât, Tunus: Dârü'l-Kütübî'l-Vataniyye, 1977.
- Raymond, Andre, *el-Müdüni'l-Arabiyyetü'l-Kübrâ*, trc. Latif Ferac, Kahire: Dârü'l-Fikr, 1991.
- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtârü's-Sihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999.
- Razûk, Muhammed, “İdrîs II”, *TDV Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21/483, İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, 2000.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, 8 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1404/1984.
- Rızk, Âsım Muhammed, *Mu'cemü'l-Mustalahâtü'l-İmâriyye'l-Fünûni'l-İslâmiyye*, b.y.: Mektebetü Madbulî, ts.
- Sadrüşşehîd, Ebû Hafs Hüsâmuddîn Ömer b. Abdülaziz b. Mâze, *Kitâbü'l-Hitân*, thk. Abdullah Nezâr Ahmed, Beyrut: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 2014.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Sâlih, Siti Fâtıma binti– Alevî, Enkû Ahmed Zekî b. Enkû, “Davâbitü'l-Binâ fî'l-Fıkhi'l-İslâmî”, *Journal of Fetwa Management and Research*, Üniversiti Sains İslam Malaysia, Malaysia, 5/1, 2015, (ss. 203-240).
- San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed Emîr, *Sübülü's-Selâm*, b.y.: Dârü'l-Hadîs, ts.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Bulgatü's-Sâlik li Akrabi'l-Mesâlik*, 4 Cilt, b.y.: Dârü'l-Maârif, ts.
- Sa'dî, Ahmed Muhammed Saîd, *Ahkâmü'l-Ümrân fî'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dımaşk: Dârü'r-Ruvâd, 2010.
- Sa'd, Ahmed, “Davâbitü Binâi'l-Mesâkin fî'l-Fıkhi'l-İslâmî, *Mûte li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât*, Câmiatü Mûte, Ürdün, 19/6, 2004, (ss. 321-364).

- Sekafî, el-Mürçî, *Kitâbü'l-Hîtân*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994.
- , el-Mürçî, *Kitâbü'l-Hîtân Ahkâmü't-Turuk ve's-Sutû' ve'l-Ebvâb ve Mesîli'l-Miyâh ve'l-Hîtân fî Fıkhi'l-İslâmî*, thk. Muhammed Hayri Ramazan Yusuf, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994.
- Sekatî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Muhammed, *Âdâbü'l-Hisbe*, thk. Levi Provençal-Georges Colin, Paris: Matbaatü Ernest Leroux, 1931.
- Selâma, Hayâm Mehdî, “el-Meşrabiyyatü fî'l-İmâratî'l-İslâmiyye beyne Asâleti'l-Fikrati ve Hadâseti't-Tatbîk”, *Mecelletü'l-İmâratî ve'l-Fünûni ve'l-Ülûmi'l-İnsâniyye*, 13, 2019, (ss. 704-731).
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâuddîn, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 3 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Semhûdî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, 4 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- , Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh, *Hulâsatü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ*, 2 Cilt, thk. Muhammed el-Emîn el-Cükeynî, b.y.: y.y., ts.
- Senâmî, Ömer b. Muhammed b. İyaz, *Nisâbü'l-İhtisâb*, b.y.: y.y., ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Sehl Ahmed, *el-Mebsût*, Beyrut: Dârü'l-Mârifet, 1414/1993.
- , Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Sehl Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, 2 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Mârifet, ts.
- Serrâc, Ahmed, *el-İmâratü'l-İslâmiyye Hasâisü ve Âsâr*, Gazze: y.y., 2015.
- Sever, Ramazan-Kalın, Özlem Ulu, “Artvin İlinde Yapılan/Yapılmakta Olan Barajlar Hakkında Artvin Halkının Bazı Görüşleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15/23, 2010, (ss. 65-80).
- Şeyzerî, Ebû'l-Fezâil Celâlüddîn Abdurrahmân b. Nasr b. Abdillâh, *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe*, b.y.: Matbaatü Lecneti't-Te'lîf ve't-Tercemeti ve'n-Neşr, ts.
- Songur, Haluk-Saygın, Tuba “Şifahaneden Hastaneye: Sağlık Kuruluşlarının Değişimine Genel bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (SDÜSBED), 19, 2014, (ss. 199-212).

- Suhaybânî, Abdullâh b. Ömer, “Hakku’l-İrtifâk ve Tatbîkâtühü’l-Muâsıra”, *Mecelletü’ş-Şerîati ve’l-Kânûn*, 15/1, 2013, (ss. 591-669).
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn, *Muîdü’n-Niam ve Mübîdü’n-Nikam*, Beyrut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfî, 1407/1986.
- , Ebû Nasr Tâcüddîn, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, 2 Cilt, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1991.
- , Ebû Nasr Tâcüddîn, *Tabakâtü’ş-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, 10 Cilt, nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdûlfettâh Muhammed el-Hulv, Kahire: Hicr, 1413/1992.
- Süleymân, Îsâ, *el-Îmâratü’l-Arabiyyetü’l-İslâmiyye fî’l-İrâk*, 2 Cilt, Bağdat: Dârü’r-Raşîd, 1982.
- Süleymân, Ferîd, “ed-Dirâse”, *el-Î’lân bi Ahkâmi’l-Bünyân* içerisinde 7-23 sayfalar, Muhammed b. İbrâhîm el-Lahmî el-Ma’rûf İbnü’r-Râmî, b.y.: Merkezü’n-Neşri’l-Câmîi, 1999.
- Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn, *Hâşiyetü’s-Sindî alâ Süneni’n-Nesâ’î*, Halep: Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, 1406/1986.
- , Ebü’l-Fazl Celâlüddîn, *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990.
- , Ebü’l-Fazl Celâlüddîn, *el-Hâvî li’l-Fetâvî*, 2 Cilt, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1424.
- Süyûtî, Mustafa b. Sa’d b. Abdih, *Metâlibü Üli’n-Nühâ fî Şerhi Gâyeti’l-Müntehâ*, 6 Cilt, b.y.: Mektebü’l-İslâmî, 1415/1994.
- Şafak, Ali, “Akar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2/221, İstanbul: Ali Rıza Baskan Güzel Sanatlar Matbaası, 1989.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *el-Üm*, 8 Cilt, Beyrut: Dârü’l-Mârifet, 1410/1990.
- Şâfiî, Ferîd Mahmûd, *el-Îmâratü’l-Arabiyyetü’l-İslâmiyye Mâdiha ve Hâdiruha ve Müstakbeluha*, Riyad: İmâdetü Şüûni’l-Mektebât, 1981.
- Şankîti, Abdülvehhâb, *el-Vasfî’l-Münâsib li Şer’i’l-Hükm*, Medine: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 1415.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, 7 Cilt, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr bin Hasan el Selmân, b.y.: Dâru İbnü Affân, 1417/1997.

- Şehrî, Yahya Muhammed Hasan, *el-Mesken Adâbühü ve Ahkâmühü fi'l-İslâm*, Mekke: y.y., 1409.
- Şeşen, Ramazan, *Nevâdir el-Mahtûtât el-Arabiyye fî Mektebâti Türkiye*, İstanbul: İlsâr, 1997.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 2 Cilt, thk. Ahmed Azûv İnâye, Dimaşk: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999.
- , Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*, thk. İlsâmüddîn es-Sebâbî, Mısır: Dârü'l-Hadîs, 1993.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc*, 6 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, b.y., 1994.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, *el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, 3 Cilt, b.y.: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 10 Cilt, thk. Târik b. İvazillah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dârü'l-Harameyn, ts.
- , Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, 2 Cilt, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- , Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 25 Cilt, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Ümem vel-Mülûk*, 11 Cilt, Beyrut: Dârü't-Türâs, 1387.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Kitâbü's-Şurûti's-Sağîr*, 2 Cilt, thk. Rûhi Özcan, Bağdat: Riâsetü Dîvânî'l-Evkâf, 1394.
- Tarablûsî, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl, *Muînü'l-Hükkâm fîmâ Yetereddedü beyne'l-Hasmeyni mine'l-Ahkâm*, b.y.: Dârü'l-Fikr, ts.
- Tarşâvî, Belhâc, *el-İmâratü'l-İslâmiyye*, Tilmisân: y.y., 2007.
- Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâtî'l-Ulûm*, 3 Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Tevâyîhe, Fecr Alî Abdülmühsin, *Eseru't-Teşrî'il-İslâmî fî Ameliyyeti't-Tasmîm Nahve Tasmîmin İslâmiyyin Muâsırîn*, Câmiatü'n-Necâh el-Vataniyye, Nablus, (Risâletü'l-Mâcester), 2011.

- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtî'l-Mesâbîh*, 13 Cilt, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, 6 Cilt, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Türcan, Talip, "İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayrımı", *İslâmî Araştırmalar*, 19/1, 2001, (ss. 159-167).
- Türkan, Mustafa, "Makâsîdü's-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (HÜİFD), 17/34, 2018/2, (ss. 439-460).
- Tüteylî, İsâ b. Mûsâ, *el-Kadâü bi'l-Mirfak fi'l-Mebânî ve Nefyi'd-Darar*, thk. Muhammed Ennümeyyinc, Rabat: Munazzametü İsiskû, 1999.
- , İsâ b. Mûsâ, *Kitâbü'l-Cidâr*, thk. İbrâhîm b. Muhammed el-Fâyiz, Riyad: Dâru Ravâni, 1996.
- , İsâ b. Mûsâ, *Nefyü'd-Darar*, thk. Ferîd b. Süleymân-Muhtâr et-Tüteylî. Tunus: Merkezü'n-Neşri'l-Câmîi, 2003.
- Tüveycirî, Muhammed b. İbrâhîm b. Abdillâh, "İhyâü'l-Mevât", *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, 3/598, b.y.: Beytü'l-Efkârî'd-Devlî, 2009.
- Trablusî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî, *el-İs'âf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, Amman: Dârü'l-Fârûk, 2015.
- Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih, *eş-Şerhu'l-Mümti' alâ Zâdi'l-Müstekni'*, b.y.: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1422-1428.
- Ülgen, Aygün "Türk Mimarisinde Minarenin Gelişimi", *Marmara Üniversitesi Yayınları*, İstanbul, 1995, (ss. 495-508).
- Ünal, Halit, (Notlarla Yay. Haz.), "Ahmet Hamdi Aksekili-Resim ve Suret Meselesi", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları*, (AİÜİA), 4/1, 2011, (ss. 21-27).
- Venşerîsî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, *el-Mi'yârü'l-Mu'rib ve'l-Câmiu'l-Mugrib*, 13 Cilt, thrç. Muhammed Haccî, Mağrib: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şûnü'l-İslâmiyyeti'l-Mağribiyye, 1401/1981.
- Vezirî, Yahyâ, *el-İmâratü'l-İslâmiyye ve'l-Bîe*, Kuveyt: Âlemü'l-Mârif, 2004.

- , Yahyâ, *el-Ümrân ve'l-Bünyân fî Manzûri'l-İslâm*, Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûnü'l-İslâmiyye, 2008.
- Yaka, Zeki, *İslam Hukukunda Zilyedlik*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), 2007.
- Yaşaroğlu, Hasan, “İslam’da Resim-Heykel Yasağı ve Ahmet Hamdi Akseki’nin Konu Hakkındaki Görüşleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (GÜİFD), 5/9, 2019, (ss. 82-96).
- Ya’kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed, *Kitâbü'l-Büldân*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Yerasimos, Stefan, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, nşr. Poul Dumont-François Georjeon *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri* içerisinde, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, (ss. 1-18).
- Yıldırım, Mustafa, *Mecelle’nin Külli Kâideleri*, İzmir: İzmir İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Yılmaz, H.Recep-Eskişar, Tuğba, “Temel Sistemleri Seçiminin İlke ve Yöntemleri”, imo.org.tr, Erişim:25.01.2022, imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/12336.pdf.
- Yılmaz, Esra, *Alternatif Bir Mekân Olarak Mimarlıkta Eşik Mekânlar*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016.
- Yiğit, İsmail, “Ribât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35/76-78, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Yûsuf, Muhammed Hayri Ramazan, “el-Mukaddime”, *Kitâbü'l-Hîtân* içerisinde 7-12 sayfalar, Mürcî es-Sekafî, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1994.
- Zebdânî, Ömer Enver, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye inde'l-Cüveynî*, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- , Ömer Enver, *Fıkhü's-Siyâseti's-Şer'iyye el-Cüveynî Enmûzecen*, Doha: Dârü'l-Kütübi'l-Katariyye, 2011.
- , Ömer Enver, *Fıkhü's-Siyâseti's-Şer'iyye*, Doha: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şüûnü'l-İslâmiyye, 1432/2011.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed Murtazâ el-Hüseynî *Tâcü'l-Arûs*, 40 Cilt, thk. Mecmûatün mine'l-Muhakkikîn, b.y.: Dârü'l-Hidâye, ts.

- Zebîdî, Ebû'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 12 Cilt, trc. Kamil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.
- Zerkâ, Ahmed b. Muhammed b. Osmân, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye*, tsh.-tlk. Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh, *İ'lâmü's-Sâcid bi Ahkâmi'l-Mesâcid*, thk. Ebû'l-Vefâ Mustafa el-Merâgî, Kahire: Vizâratü'l-Evkâf, 1996.
- Zeydân, Abdülkerîm, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*, b.y.: Müessesetü Kurtuba, 1396.
- , Abdülkerîm, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm*, Bağdat: Mektebetü'l-Kuds, 1382/1963, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982.
- , Abdülkerîm, *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim fî ş-Şer'i'ati'l-İslâmiyye*, 11 Cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- , Abdülkerîm, *el-Medhal*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1423/2002.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî, *Tebyînü'l-Hakâ'ik*, 6 Cilt, Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.
- Zeynî, Raşa Mahmûd Alî, *el-Meşrabiyyât Keunsurin Teşkilîyyin ve Vazîfiyyin fî'l-İmâratî'd-Dâhiliyye*, Câmîatü Halvên, Külliyyetü'l-Fünûni'l-Cemîle, Kahire, (Risâletü Mâcîster), 1999.
- Zühaylî, Muhammed Mustafa, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye ve Tatbîkâtüha fî'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, 2 Cilt, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.
- Zühaylî, Vehbe, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkıh*, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1995.
- , Vehbe, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1986.
- , Vehbe, *el-Fıkhi'l-İslâmî ve Edilletühû*, 10 Cilt, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, ts.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Hasan KESKİN

Eğitim Durumu :

Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1. Arapça : 81

2. İngilizce : 57